

84033

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI TARIM KESİMİNDE
UYGULANAN FİYAT POLİTİKASI

84033

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan: Mustafa DOĞANER

Danışman: Prof. Dr. Halil ÇİVİ

1999- TOKAT

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI TARIM KESİMİNDE UYGULANAN FİYAT
POLİTİKASI

Mustafa DOĞANER

DOKTORA TEZİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

84033

Bu tez,/...../1999 tarihinde aşağıda belirtilen jüri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Başkan

: Prof. Dr. Halil ÇİVİ

Üye

: Prof. Dr. Kezban KONAK.....

Üye

: Doç. Dr. Osman KARKACIER.....

ONAY:

Bu tez, 21/..8./1999 tarih ve 13. sayılı Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SALTALI
Enstitü Müdürü

ÖZET**TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI TARIM KESİMİNDE UYGULANAN FİYAT
POLİTİKASI****Mustafa DOĞANER****Gaziosmanpaşa Üniversitesi****Fen Bilimleri Enstitüsü****Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı****Doktora Tezi****1999, 238 sayfa****Danışman : Prof. Dr. Halil ÇİVİ****Jüri : Prof.Dr. Halil ÇİVİ****: Prof.Dr. Kezban KONAK****: Doç.Dr. Osman KARKACIER**

Bu çalışmada, Türkiye'de 1980 sonrası tarım kesiminde uygulanan fiyat politikası incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, önce tarımın ekonomik gelişmeye katkısı bağlamında tarımın Türkiye ekonomisine katkıları incelenmiştir. Tarıma devlet müdahalesinin gerekliliği konusunda tarım kesimini sanayi, inşaat, hizmetler gibi diğer üretim faaliyetlerinden ayıran evrensel ve kurumsal özellikler vurgulanırken, tarımsal ürünlerde fiyat oluşumlarının kuramsal analizine yer verilmiştir.

Tarım politikalarının amaç ve araçları açıklanmış ve ulusal tarım politikalarının uluslararası tarım politikalarından soyutlanamayacağı varsayımıyla Türkiye tarım politikalarına yansımaları açısından: Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği sürecinde ortak tarım politikaları, GATT ve Uruguay Round oluşumları, Dünya Bankası ve IMF yaklaşımları ve çevre- tarım politikaları ilişkilerine de yer verilmiştir.

1980 sonrasında destekleme fiyatları ve destekleme alımları uygulamaları ve ortaya çıkan sorunlar incelenmiş ve bazı çözüm yolları önerilmiştir. Tarımda desteklemenin kaçınılmazlığına karşın, ulusal ve uluslararası önem ve öncelikler de dikkate alınarak yeniden yapılandırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarım Politikası, Tarımsal Destek, Destekleme Fiyat Politikası.

ABSTRACT

The Pricing Policy Applied in the Agricultural Sector in Turkey after 1980

Mustafa DOĞANER

Gaziosmanpaşa University

Graduate School of Natural and Applied Science

Department of Agricultural Economics

1999, 238 page

Supervisor: Prof. Dr. Halil ÇİVİ

Jury : Prof. Dr. Halil ÇİVİ

: Prof.Dr. Kezban KONAK

: Assoc. Prof. Dr. Osman KARKACIER

This study examines the pricing policy in the agriculture sector in Turkey after 1980. With this aim in view we first study the contribution of agriculture to economic development by way of scrutiny of the benefits brought by the agriculture to the Turkish economy. Treating the subject of the necessity of state intervention into agriculture we emphasise the universal and institutional differences between the said production sector and others, such as industry, construction and service, and theoretically analyse the formation of the prices of agricultural products.

The means and the ends are explained, and parting from the hypothesis that national agricultural policies cannot be separated from the international ones we have also studied, in view of their repercussions on Turkish agricultural policies, the policies of the European Union, GATT, the Uruguay Round process, the approaches of the World Bank and the IMF and the relations between the environment and agricultural policies. Price subsidies, supportive purchases and other intervention practices after 1980 as well as problems arising from these practises are studied, and some solutions are recommended. Although subsidies in the agriculture are inevitable, we concluded that shaping them anew taking into account national and international preferences and interests is necessary.

Keywords: Agricultural Policy, Agricultural Subsidy, Agricultural Price Subsidy Policy

ÖNSÖZ

Tarım kesimi gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun, tüm ülkelerin ekonomik hayatında büyük bir öneme sahiptir. Tarım kesiminin gerek doğal koşullara bağlılığı ve kurumsal özellikleri gerekse diğer üretim faaliyetleri karşısındaki durumu Dünyanın hemen her ülkesinde tarımı çok sorunlu duruma getirmiştir. Bu nedenle de bugün gelişmiş ülkeler dahil bütün dünyada tarım en fazla devlet müdahaleleri ile karşı karşıya olan bir kesimdir.

Türkiye 1932 yılından bu yana tarımda destekleme politikalarını sürdürmektedir. Başka bir anlatımla tarımda destekleme politikası Türkiye ekonomisinde her zaman güncelliğini korumuştur. Tarımda destekleme politikaları günümüzde başlıca iki araçla yürütülmektedir. Birincisi, ürün bazında taban fiyatlar ve destekleme alımları, ikincisi ise girdi ve ürün bazında sübvansiyonlar ve primdir. Ancak Türkiye’de tarımsal destekleme politikaları, taban fiyat ve destekleme alımlarında yoğunlaşmaktadır. Tarımsal ürünlerde saptanan fiyatların üretici maliyetini karşılayıp karşılamadığı ve enflasyon oranları ile dengeli olup olmadığı soruları özellikle fiyatların açıklandığı dönemlerde yoğun tartışmaların yapıldığı konulardır.

Bu çalışmada, Türkiye’de 1980 sonrası tarımsal ürünler destekleme fiyat politikasının gelişimi ve sonuçları incelenmiştir. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde en büyük payın tez danışmanım ve hocam Prof. Dr. Halil ÇİVİ’ ye ait olduğunu belirtmek isterim. Ayrıca, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü öğretim üyelerine, Fen Bilimleri Enstitüsü çalışanlarına , Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde emeği ve katkısı geçen tüm çalışma arkadaşlarıma ve sevgili eşim ve çocuklarıma teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
EKLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR	xiv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.2. Araştırmanın Önemi	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı	3
2. LİTERATÜR ÖZETLERİ.....	5
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	7
4. EKONOMİK GELİŞME, TARIM VE TARIMIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKISI.....	8
4.1. Ekonomik Gelişme ve Tarım	8
4.2. Tarımın Türkiye Ekonomisine Katkıları.....	11
4.2.1. Nüfus, İşgücü ve İstihdama Katkısı.....	12
4.2.2. Beslenmeye Katkısı.....	19
4.2.2.1. Tarımsal Üretim.....	20
4.2.2.2. Yurt içi Tüketim	25
4.2.3. Tarımın Sanayiye Katkısı	28
4.2.4. Tarımın Milli Gelire Katkısı	30
4.2.5. Tarımın Dış Ticarete Katkısı	31

5. TARIMSAL ÜRÜNLER FİYAT OLUŞUMUNA MÜDAHALE NEDENLERİNİN KURAMSAL ANALİZİ VE TÜRKİYE'DE DESTEKLEME POLİTİKASININ KURUMSAL YAPISI.....	37
5.1. Tarımsal Ürün Fiyatları	37
5.1.1. Tarımsal Ürün Arzı	37
5.1.1.1. Tarımsal Ürünlerin Arz Fonksiyonu.....	38
5.1.1.2. Çok Kısa Dönemde Arz.....	38
5.1.1.3. Kısa Dönemde Tarımsal Ürün Arzı.....	39
5.1.1.4. Uzun Dönemde Tarımsal Ürün Arzı.....	41
5.1.1.5. Geçimlik Kesim ve Negatif Eğimli Arz Eğrisi.....	41
5.1.1.6. Arzı Etkileyen Fiyat Dışındaki Faktörler.....	42
5.1.2. Tarımsal Ürün Talebi	44
5.1.2.1. Talep Fonksiyonu	45
5.1.2.2. Toplam Gıda Maddeleri Talebi	45
5.1.2.3 Talebi Etkileyen Fiyat Dışındaki Faktörler ve Toplam Gıda Maddeleri Talebindeki Artış.....	46
5.1.2.4. Sanayide Hammadde Olarak Kullanılan Tarımsal Ürünlerin Talebi.....	48
5.1.2.5. Tekil Gıda Maddesinin Talebi ve Giffen Malları.....	48
5.1.3. Çeşitli Rekabet Piyasalarında Tarımsal Ürün Fiyatları	49
5.1.3.1. Tam Rekabet Piyasasında Tarımsal ürün Fiyatları.....	49
5.1.3.1.1. Çok Kısa Dönemde Tarımsal Ürün Fiyatları	50
5.1.3.1.2. Kısa Dönemde Tarımsal Ürün Fiyatları.....	52
5.1.3.1.3. Uzun Dönemde Tarımsal Ürün Fiyatları	53
5.1.3.2. Eksik Rekabet Piyasası Koşullarında Tarımsal Ürün Fiyatları	55
5.1.3.2.1. Malını Tam Rekabet Piyasası Koşullarında Satan Monopsoncunun Dengesi	56
5.1.3.2.2. Çift Monopol.....	57
5.1.3.2.3. Tarımsal Ürün Piyasasında Üretici ve Tüketici Kooperatifleri.....	59
5.1.4. Tarımsal Ürün Fiyatlarının İstikrarsızlığı.....	60

5.1.4.1. Tarımsal Ürün Rekoltesinde Yıllık Değişmeler ve Tarımsal Ürünler Fiyatlarında Dalgalanma (King Kanunu)	60
5.1.4.2. Üretimin Fiyat Değişmelerine Uyumun Gecikmesinden Kaynaklanan Devresel Fiyat Dalgalanmaları (Örümcek Ağı Kuramı).....	61
5.1.4.3. Tarımsal Ürün Fiyatlarında Konjonktürel Dalgalanmalar	63
5.1.4.4. Mevsimlik Fiyat Dalgalanmaları.....	64
5.2. Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesi.....	65
5.2.1. Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesinin Amaçları	66
5.2.1.1. Etki Alanına Göre Amaçlar.....	71
5.2.1.1.1. Sosyal Amaçlar	71
5.2.1.1.2. Ekonomik Amaçlar.....	72
5.2.1.1.3. Tarımsal Amaçlar.....	73
5.2.1.2. Müdahale Şekline Göre Amaçlar	74
5.2.1.2.1. Uyum Müdahaleleri.....	75
5.2.1.2.2. Koruyucu Müdahaleler	76
5.2.2. Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesinin Araçları	77
5.2.2.1. Yapısal Politika	78
5.2.2.2. Sosyal Politika.....	78
5.2.2.3. Fiyat Politikası.....	79
5.2.3. Tarımsal Ürün Fiyatlarına Müdahale Yolları.....	82
5.2.3.1. Fiyat Saptamada Temel Alınan Ölçütler.....	86
5.2.3.2. Taban Fiyatın Tespiti Yöntemleri.....	87
5.2.3.2.1. Tarımsal Gelir Yöntemi	87
5.2.3.2.2. Üretim Maliyetleri Yönetimi.....	88
5.2.3.2.3. Parite Fiyatı Yöntemi.....	88
5.2.3.2.4. Ekonometrik Modeller Yöntemi.....	90
5.2.3.2.5. Prim Sistemi.....	91
5.3. Türkiye’de Destekleme Politikasının Kurumsal Yapısı.....	93
5.3.1. Fiyat Saptanmasında Yetkili Organlar	95
5.3.2. Desteklemenin Finansal Kaynakları.....	96
5.3.3. Desteklemeye Aracılık Eden Kuruluşlar	98

5.3.3.1. Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	98
5.3.3.2. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB)	106
5.3.3.3. Tarımsal Destekleme İle İlgili Diğer Kuruluşlar.....	109
6. ULUSLARARASI TARIM POLİTİKALARININ TÜRKİYE TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNE ETKİLERİ	110
6.1. Türkiye-AB İlişkileri ve Ortak Tarım Politikası	112
6.2. GATT Tarım Anlaşması ve Uruguay Round'unun Etkileri.....	123
6.3. IMF ve Dünya Bankası Yaklaşımlarının Tarım Politikalarına Etkisi.....	129
6.4. Tarım Politikaları ve Çevre.....	133
7. TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRÜNLERE MÜDAHALENİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE 1980 SONRASI TARIM KESİMİNDE UYGULANAN FİYAT POLİTİKASININ ANALİZİ.....	137
7.1. 1980 Öncesi Türkiye'de Tarımsal Ürünlere Müdahalenin Tarihsel Gelişimi.....	137
7.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	137
7.1.2. 1950 Öncesi Yavaş Değişim.....	139
7.1.3. 1950-1960 Dönemi.....	144
7.1.4. 1960-1980 Planlı Dönem Tarım Politikaları.....	151
7.2. 1980 Sonrası İzlenen Destekleme Fiyat Politikalarının Analizi.....	155
7.2.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri.....	156
7.2.2. 1979-1984 Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası.....	158
7.2.3. 1985-1989 Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası.....	161
7.2.4. 1990-1994 Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası.....	165
7.2.5. 5 Nisan Ekonomik İstikrar Tedbirleri.....	168
7.2.6. 1995 Yılı ve 1996-2000 (VII. BYKP) Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası.....	169
7.3. Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Destekleme Fiyat Politikasının Sayısal Analizi.....	175
8. ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	178
KAYNAKLAR	189
EKLER.....	199

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 4.1. Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Nüfusun Gelişme Durumu (1927-1997).....	12
Çizelge 4.2. İşletme Sayısı ve İşletme Büyüklüğünün Toprak Alanına Oranı (%).....	14
Çizelge 4.3. Yıl ve İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam (bin kişi).....	16
Çizelge 4.4. Tarımsal İşletmede Çalışan Hanehalkı Fertleri.....	17
Çizelge 4.5. Esas İş Tarımsal Faaliyet Olanların İşteki Durumu.....	17
Çizelge 4.6. Sektörlere Göre İstihdam Edilenler.....	18
Çizelge 4.7. Bazı Ülkelerde Aktif Nüfusun Sektörel Dağılımı.....	18
Çizelge 4.8. 1978-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Hububat ve Baklagil Bitkilerinin Ekiliş Alanı, Üretim ve Verim Durumu.....	21
Çizelge 4.9. 1978-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Endüstri Bitkilerinin Ekiliş Alanı, Üretim ve Verim Durumu.....	22
Çizelge 4.10. 1978-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları.....	23
Çizelge 4.11. 1965-1996 Döneminde Hayvan Sayısı, Hayvansal Üretim ve Ürün Verimlerindeki Gelişmeler.....	24
Çizelge 4.12. Türkiye’de Bazı Tarımsal Ürünlerde İç Tüketim Oranları (%).....	25
Çizelge 4.13. 1984 Yılına Göre Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Alanda Kişi Başına Düşen Gıda Maddeleri Tüketimi (kg).....	26
Çizelge 4.14. 1990 – 1991 Yılında Türkiye’de ve Bazı Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Seçilmiş Ürünlerde Kişi Başına Yıllık Gıda Tüketimi (kg).....	27
Çizelge 4.15. Gayri Safi Milli Hasıla, Gelişme Hızı ve Sektör Payları.....	30
Çizelge 4.16. Dışsattımın Dışalımını Karşılama Oranı.....	32
Çizelge 4.17. Ana Sektörlere Göre Dışsattım.....	33
Çizelge 4.18. Türkiye’de 1990 ve 1996 Yıllarında Dışsattımların ve Dışalımın Ana Sektörlere Dağılımı ve Gelişimi (Milyon \$).....	34
Çizelge 4.19. Türkiye’de Seçilmiş Tarımsal Ürünler, İşlenmiş Tarımsal Ürünler ve Tarım Makineleri Dış Ticareti (1996).....	35
Çizelge 5.1. Tarım Satış Kooperatiflerine Bağlı Ürünler Listesi.....	107
Çizelge 6.1. Uruguay Roundu’nun Refah Etkisi.....	128

Çizelge 6.2. Uruguay Round'un Refah Etkileri (Milyar \$)	129
Çizelge 7.1. Ekili Alanların Ürün Gruplarına Göre Yüzde Dağılımındaki Gelişmeler.....	143
Çizelge 7.2. Seçilmiş Ürünlerde Verim (kg/Ha).....	143
Çizelge 7.3. Başlıca Tarımsal Girdilerin Sayısal Gelişimi (1948-1962)	145
Çizelge 7.4. Yatırımların Sektörel Dağılımı (%) (Yıllık Ortalama).....	146
Çizelge 7.5. Ana Kesimlerin GSMH'deki Payları, 1950-1960 (1968 Faktör fiyatları ile).....	147
Çizelge 7.6. GSMH'nın ve Ana Kesimlerin Büyüme Hızları 1950-1960 (1968 Faktör Fiyatları ile).....	147
Çizelge 7.7. İstihdamın Yapısal Dağılımı (%).....	148
Çizelge 7.8. Ana Kesimlere Göre Dışsatım (Milyon Dolar).....	148
Çizelge 7.9. Bitkisel Üretimde Üretim ve Verim Artışları	149
Çizelge 7.10. Tarımda Girdi Kullanımında Değişmeler, 1950-1960	149
Çizelge 7.11. Ana Kesimlere Göre Dışsatım, (1960-1980 Dönemi).....	153
Çizelge 7.12. Tarımda Sermaye Girdileri Kullanımında Gelişmeler (1960-1980 Dönemi).....	154
Çizelge 7.13. GSYİH ve Sektörel Hasıllarda Gelişmeler (1968 Faktör Fiyatları ile Milyar TL).....	156
Çizelge 7.14. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri (1979-1984) TL/kg	159
Çizelge 7.15. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarı ve Yüzde Değişimleri (1979-1984) (000 ton).....	160
Çizelge 7.16. 1984-1985 ve 1985-1986 Kampanya Dönemlerinde "Kademeli Destekleme Fiyatı" Uygulanan Ürünler (TL/kg).....	161
Çizelge 7.17. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri (1985-1989) (TL/ kg).....	162
Çizelge 7.18. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarları ve Yüzde Değişimleri (1985-1989) (000 ton).....	163
Çizelge 7.19. 1986-1987 Kampanya Döneminde Kademeli Destek Fiyatı Uygulanan Ürünler (TL/kg).....	164
Çizelge 7.20. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri (1990-1994) (TL/kg).....	165

Çizelge 7.21. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarları ve Yüzde Değişimleri	
(1990-1994) (000 ton).....	166
Çizelge 7.22. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri	
(1995-1997) (TL/kg).....	170
Çizelge 7.23. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarları ve Yüzde Değişimleri	
(1995-1997) (000 ton).....	171
Çizelge 7.24. Bazı Tarımsal Ürünlerin Başlangıç Alım Fiyatları.....	172

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 5.1. Tam Rekabet Piyasasında Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi.....	40
Şekil 5.2. Tersine Dönen Arz Eğrisi.....	42
Şekil 5.3. Arz Artış ve Azalışı	43
Şekil 5.4. Toplam Gıda Malları Talebi.....	46
Şekil 5.5. Çok Kısa Dönem ve Bekletilemeyen Mallar (Muhafaza Fiyatı)	51
Şekil 5.6. Bekletilebilir Mallarda Çok Kısa Dönem ve Satıcının Kendi Malına Talebi.....	52
Şekil 5.7. Tam Rekabet Piyasasında Tüketicilerin Ödedikleri Fiyat ve Üreticilerin Satış Fiyatları.....	54
Şekil 5.8. Malını Tam Rekabet Piyasası Koşullarında Satan Monopolcunun Dengesi	56
Şekil 5.9. Pazarlamacı İşletmenin Alışta ve Satışta Monopol Durumunda Olması Halinde Denge.....	58
Şekil 5.10. King Kanunu	61
Şekil 5.11. Tarımsal Ürünler Fiyatlarında Konjonktürel Dalgalanmalar	63
Şekil 5.12. Stoklanamayan Tarımsal Ürünlerde Mevsimlik Fiyat Dalgalanmaları.....	64
Şekil 5.13. Stoklanan Tarımsal Ürünlerde Mevsimlik Fiyatlar	65
Şekil 5.14. Ekim Alanının Sınırlanması	80
Şekil 5.15. Destekleme Alımı	81
Şekil 5.16. Fiyat Farkının Ödenmesi.....	85

EKLER DİZİNİ

EK-1. Tarım Ürünleri Destekleme Alım Miktarı (1979-1997).....	200
EK-2. Tarım Ürünleri Destekleme Alım Fiyatları (1979-1997).....	201
EK-3. Tarım Ürünleri Destekleme Alım Fiyatlarının Yıllara Göre Yüzde Değişimi (1979-1997).....	202
EK-4. Tarım Ürünleri Destekleme Alım Miktarı Yüzde Değişimi (1979-1988).....	203
EK-5. Tarım Ürünleri Destekleme Alım Miktarı Yüzde Değişimi (1989-1997).....	204
EK-6. Yıllara Göre Destekleme Alım Fiyatlarındaki Artışların Enflasyonla İlişkisi.....	205
EK-6a. Destekleme Alım Fiyatlarındaki Yıllık Ortalama Artışın Yıllık TEFİ İle Karşılaştırılması	206
EK-7. Yıllara Göre Tarım Ürünleri Alım Fiyatlarının Yıllık TEFİ İle Karşılaştırılması (1979-1984)	207
EK-8. Yıllara Göre Tarım Ürünleri Alım Fiyatlarının Yıllık TEFİ İle Karşılaştırılması (1985-1991)	208
Ek-9. Yıllara Göre Tarım Ürünleri Alım Fiyatlarının Yıllık TEFİ İle Karşılaştırılması (1992-1997).....	209
EK-10. Bazı Seçilmiş Ürünlerde Cari Fiyatlar ve Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar (1981-1994)	210
EK-11. Buğday Destekleme Alım Miktarı	211
EK-12. Arpa Destekleme Alım Miktarı	212
EK-13. Çavdar Destekleme Alım Miktarı	213
EK-14. Pamuk Destekleme Alım Miktarı	214
EK-15. Tütün Destekleme Alım Miktarı.....	215
EK-16. Şeker Pancarı Destekleme Alım Miktarı.....	216
EK-17. Ayçiçeği Destekleme Alım Miktarı	217
EK-18. Fındık Destekleme Alım Miktarı	218
EK-19. Kuru İncir Destekleme Alım Miktarı	219
EK-20. Çekirdeksiz Kuru Üzüm Destekleme Alım Miktarı.....	220
EK-21. Buğdayda Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar.....	221

EK-22. Arpada Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	222
EK-23. Çavdarda Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	223
EK-24. Pamukta Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	224
EK- 25. Şeker Pancarında Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	225
EK-26. Ayçiçeğinde Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	226
EK-27. Fındıkta Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	227
EK-28. Kuru İncirde Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	228
EK-29. Çekirdeksiz Kuru Üzümde Destekleme Alım Fiyatları İle Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar	229

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
BTN	: Brüksel Tarife Nomenklatörü
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
CIF	: Maliyet, sigorta ve navlun giderlerini kapsayan fiyat.
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
DFİF	: Destekleme Fiyat İstikrar Fonu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
EBK	: Et Balık Kurumu
FEOGA	: Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HGDA	: Hane Halkı Gelir Dağılımı Anketi
HGTHA	: Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi
HM	: Hazine Müsteşarlığı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İTB	: İzmir Ticaret Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OGÜ	: Orta Gelirli Ülkeler
OTB	: Ortak Tarım Politikası
PKKK	: Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu
TCZB	: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TOKİB	: Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı
TSEK	: Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
TSK	: Tarım Satış Kooperatifleri
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
TÜSİAD	: Türk Sanayi ve İşadamları Derneği
TZDK	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği
WB	: Dünya Bankası
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YEMSAN	: Yem Sanayi Türk A.Ş.
YP	: Yıllık Program

1. GİRİŞ

Tarım kesimi, her şeyden önce yaşamın vazgeçilemez temel gereksinim maddeleri olan gıda maddelerini üreten bir kesimdir. Bu nedenle hem stratejik hem de evrensel açıdan önem taşımaktadır. Dünyada hiçbir ülke beslenme açısından bir başka ülkeye bağımlı olmak istemez. Bunun için de gelişmiş pek çok ülkede ekonominin sürükleyici gücü olarak sanayi ve hizmetler sektörü ön planda tutulmakta, ancak tarımdaki gelişme de ihmal edilmemektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında sayılan Türkiye, sanayi toplumuna geçişi sağlayabilmek için izlediği politikalarla sanayi ve hizmetler sektörlerine ağırlık vermiştir. Bu politikalar doğrultusunda tarım kesimi arka planda kalmıştır. Ancak Türkiye açısından, tarım kesiminin, yukarıda belirtilen evrensel öneminin dışında büyük önemi vardır. Gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde faal nüfusun % 1 ile % 10'u arasında değişen bir oranda nüfus bulunurken, Türkiye tarım kesimi hala önemli bir aktif nüfusu barındırmaktadır. Tarımın ulusal ekonomiye katkısı nispi olarak gerilerken faal nüfusun % 40 gibi çok büyük bir kısmına istihdam olanağı sağlamaktadır.

Özellikle 1980'ler sonrasında tarım dışı kesimlere dışsattım teşviki, vergi iadesi ve yatırım teşviki gibi özendirme yöntemleri uygulanırken, tarım kesimine tanınan özendirme uygulamaları azaltılmıştır. Dışsattımaya yönelik politikalarla sanayi ve ticaret kesimine verilen öncelik, tarım kesiminde durgunluğa, iç pazarda tarımsal ürünler aleyhine bir fiyat aşınmasına ve toplam dışsattımdaki tarımın payının hızla gerilemesine neden olmuştur. Ancak bu zaten beklenen bir sonuçtur.

Türkiye'de tarımın nispi küçülmesine bakılarak, tarım kesiminin öneminin azaldığını düşünmek yanlıştır. Bu bağlamda özellikle son yıllarda küreselleşme, liberalleşme tartışmalarında ve Türkiye'nin yaşadığı her kriz ve istikrar politikaları uygulama dönemlerinde iç ve dış dinamiklerin, tarımsal ürünler destekleme alım miktarı ve fiyatları üzerindeki tartışmaları, daha doğru bir anlatımla gittikçe daha fazla taraftar bulan "tarımın desteklememesi" savlarını ihtiyatla karşılamak gerekir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Türkiye'de 1980 sonrası tarım kesiminde uygulanan destekleme fiyat politikalarının değerlendirilmesidir. Bu amaçla 1979 yılından 1997 yılına kadar 18 yıllık dönem içinde, Türkiye'de tarım kesiminde oluşan fiyatları irdelemek, belli ölçütlere göre seçilmiş bir dizi üründen çıkarılan kantitatif sonuçlarla, destekleme konusu ürünlerde, üreticilere yapılan ödemeler ve çiftçinin eline geçen fiyatlarla destekleme alım fiyatlarını karşılaştırmak ve dönem içinde uygulanan tarım politikalarının etkilerini de dikkate alarak, uygulanan fiyat politikasının etkinliğini değerlendirmektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Fiyat, ekonominin en önemli, en çok sözü edilen kavramlarından biridir. Fiyat oluşumu ise ekonomi politikalarının özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle zaman zaman devletlerin, değişen yoğunluklarla da olsa, fiyatlara müdahale ettiği görülmektedir. Devletin fiyatlara müdahale nedeni, fiyat mekanizmasının işleyişindeki aksaklıkların ülke ekonomisini istikrarsızlığa sürüklemesine dayanır*. Bu yönüyle de fiyatlar, gerek kamu yöneticileri gerekse politikacılar yönünden özel bir önem taşımaktadır.

Toplumun tüm katmanlarını yakından ilgilendiren fiyatlar, kaçınılmaz olarak, ekonominin temel kesimlerinden biri olan tarım kesimini de ilgilendirmekte, hatta tarımın en duyarlı konularının başında yer almaktadır. Tarımsal ürünler fiyatlarının oluşumu, ekonomi kuramının ve ekonomi politikası uygulamalarının en tartışmalı konularından biridir. Bu tartışmalı durumun nedenleri salt ekonomik değil, aynı zamanda, toplumsaldır. Kimi kuramcılar, ekonominin her kesimi için bir fiyat kuramı oluşturduklarına inanarak, aynı kuramın tarımsal ürünler fiyatları için de geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Oysa satıcı ya da üretici ve alıcı sayıları bakımından, serbest piyasa koşullarının işlemesine göreli olarak yakın olan tarım kesiminde, fiyatlar çoğu kez arz ve talep koşullarının dışında da oluşmaktadır.

Tarımsal üreticiler, hem tarımsal ürünler fiyatlarını hem de girdi fiyatlarını bir veri olarak kabul etmektedir. Tarımsal üreticilerin gelir düzeyini belirleyen fiyat oluşumları

* Savaşlar, din ve ırk kavgaları dışında hiçbir olay, fiyatlar düzeyindeki kararsızlıklar kadar ülke ekonomisine zarar vermemiştir (Türkbal, 1983).

genelde tarımsal üreticilerin aleyhine bir gelişim içindedir. Kendisi ile ilgili fiyatların oluşumuna etki edemeyen üretici, işletmesinin finansman yapısını düzeltmek için önce harcamalarını kısıtlamak yoluna gitmekte, başka bir anlatım ile fiyatları sürekli artan tarım tarımsal girdileri daha az kullanmayı tercih etmektedirler. Bu durumda bir verim artışı ve buna bağlı olarak da toplam üretim artışı yeterince gerçekleşmemektedir. Bu olumsuz gelişmelerin tarım kesiminde, tarıma dayalı sanayilerde ve tüm ekonomide olumsuz etkileri ortaya çıkar.

Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının, istenilen sonuçları yaratmadığı, üretimde arz fazlalıklarını ve/veya yetersizliklerini önlemediği, kaynak israfını ortadan kaldırmadığı ve dışsatımı istenilen düzeye getiremediği de bir gerçektir. Ancak bu gerçekler, tarımın ve Türkiye’nin önem ve önceliklerini yok sayarak, tarımın desteklenmemesi gibi yanlış bir sonuca bağlanmamalıdır.

Tarım, her ülkede, özellikle gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de desteklenmelidir. Yanıtlanması gereken soru, “tarım desteklensin mi desteklenmesin mi?” sorusu değil, “ekonomik ve sosyal yararlılık ilkelerine dayanan destekleme politikalarının nasıl olacağı?” sorusudur. Bu soruya yanıt aranırken, Türkiye’de tarıma salt bir ekonomik boyutla değil, aynı zamanda önemli bir sosyal boyutu olan kesim olarak bakmak kaçınılmazdır.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, Türkiye’de tarımsal ürünler destekleme alım miktarları ve alım fiyatlarının 1979-1997 yılları arasındaki değişimleri kapsamaktadır. Ancak bu değişimlerin sağlıklı izlenebilmesi ve değerlendirilebilmesi için; ekonomik gelişme ve tarım ilişkisi bağlamında, tarımın Türkiye ekonomisine katkılarına kısa da olsa değinilecektir. Tarıma devlet müdahalelerinin gerekliliği vurgulanırken, bu görüşe dayanak olabilmesi açısından, tarımsal ürünler fiyat oluşumlarının kuramsal analizi yapılacak ve tarım politikalarının amaç ve araçları açıklanacaktır. Ulusal tarım politikalarının uluslararası tarım politikalarından soyutlanamayacağı varsayımıyla, Türkiye tarım politikalarına yansımaları açısından, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği Sürecinde Ortak Tarım Politikaları, GATT ve Uruguay Round oluşumları, Dünya Bankası ve IMF yaklaşımları ve çevre – tarım politikaları ilişkileri de incelenecektir. Ayrıca Türkiye’de tarımsal fiyat politikası oluşumlarına katkı veren

kuruluşların örgütsel yapısı ile birlikte Türkiye'deki destekleme politikaları ve uygulamaları özellikle fiyat politikası üzerinde önemle durulacaktır.

2. LİTERATÜR ÖZETLERİ

Araştırma ile ilgili literatür taraması aşamasında konu ile doğrudan ilgili az sayıda kaynağı ulaşılmasına karşın, araştırma kapsamı içindeki konularla ilgili ayrı ayrı yapılan araştırmaların başlıcaları özetlenmeye çalışılmıştır.

AKTAN (1973), tarafından yapılan “Tarımsal Ürünlerde Destekleme” konulu bu çalışmada tarımsal destekleme politikaları açısından tarımsal ürünler fiyatları, devletin tarım kesimine müdahale zorunluluğu, desteklemenin amaçları ve araçları incelenmiştir. Bu çalışmada müdahalenin bazı sakıncalarına karşın zorunlu olduğu ve özellikle Türkiye açısından önemi vurgulanmaktadır.

PEKİN (1973), tarafından yapılan bu çalışmada, destekleme alımlarında fiyat saptama yöntemleri üzerinde durulmuş ve fiyat saptama yöntemlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma sonucunda, her durumda ve her amaca uygun bir fiyat saptama yöntemi önermenin güç olduğu belirtilmiştir.

ÇİVİ (1977), “Tarımsal ürünlerde Taban Fiyatlar ve Türkiye’de Taban Fiyat Politikası” konulu araştırmasında, tarım kesimi ve tarımsal ürün fiyatlarının özelliklerini devlet müdahaleleri açısından değerlendirmiş, ayrıca taban fiyat belirleme yöntemleri ve fiyatlara müdahalenin etkilerini kuramsal açıdan irdelenmiştir. Araştırmanın son bölümünde, Türkiye’deki uygulamalar ve gelişimi değerlendirilirken, tarım kesiminin ekonomik boyutunun yanısıra sosyal boyutu da öne çıkarılmıştır.

DÖNMEZÇELİK (1979), “Türkiye’de Tarımsal Destekleme Fiyat Politikalarının Etkinliği” adlı çalışmasında, destekleme fiyat politikalarının geçimlik kesimdeki üreticilerden çok, ticari kesimdeki üretici ve büyük tarım işletmelerinin yararına olduğunu ve bu bağlamda, fiyat dışı destekleme araçlarına ağırlık verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

ERGÜDER (1981), “Türkiye’de Tarım Fiyat Destek Siyaseti ve Siyaset” adlı çalışmasında, Türkiye’de destekleme fiyat politikasını ve bu politikasının belirlenmesindeki etkenleri araştırmıştır. Ekonometrik modellerle, politik sistem ve politik katılma ile ilgili değişkenlerin belirli dönemlerde etkili olduğunu ve bu anlamda tarımsal destekleme fiyat politikasının eleştirildiği gibi rasyonele uymamasının genel tarımsal destek politikalarının içeriği ve amaçları ile açıklanabileceğini ortaya koymuştur.

TUNÇEL ve AKIN (1981), tarafından yapılan ve tarım kesiminin destekleme nedenlerinin ve destekleme şekillerinin incelendiği bu çalışmada, Türkiye'deki uygulamalar ve uygulayıcı kuruluşların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

KAZGAN (1981), "Tarımsal Destekleme Politikaları, Amaçlar, Sorunlar ve Çözümler" konulu çalışmasında, tarımsal destekleme politikalarının amaçlarını ve bu amaçlara ulaşılabilmesi için izlenecek yöntemleri ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca Türkiye'deki uygulamalara da yer vererek, mevcut uygulamaların etkinlik derecesinin düşük olmasına karşın, üretim ve üreticiler açısından yadsınamayacak yararları olduğu vurgulanmıştır.

GÜNEŞ (1985), tarım kesiminin serbest piyasa ekonomisiyle uyum derecesini inceleyen çalışmasında, tarım kesiminin sorunlarını ele almakta ve korunması gereken bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır.

ERAKTAN (1988), "Türkiye'de Tarım Politikası Uygulamaları" konulu bu çalışmasında, Türkiye'de serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde tarım kesimine yönelik politikadaki değişiklikleri, Avrupa Birliği'ne uyum açısından değerlendirmektedir. Çalışmada, uyum açısından alınan önlemlerin yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır.

KASNAKOĞLU (1993), Üretici ve tüketici sübvansiyonlarının ölçülmesi amacıyla geliştirilen OECD Modeline göre Türkiye ve diğer OECD ülkeleri için hesaplanmış üretici ve tüketici yardımlarını karşılaştırdığı bu çalışmasında, Türkiye'de üreticilere sağlanan desteklerin daha düşük olduğu, buna karşın tüketicilerin destekleme politikalarından daha az olumsuz etkilendiğini belirtmiştir.

IŞIKLI ve ABAY (1993), "Destekleme Uygulamasının Tarımsal Yapıya Etkisi" konulu çalışmalarında, Türkiye'de tarımsal yapıda ortaya çıkan gelişmeleri ve bu gelişmeler üzerine tarımsal destekleme politikalarının etkisini incelemiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma konusu ile ilgili öncelikle literatür taraması yapılmış ve konu ile ilgili, özellikle Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Hazine Müsteşarlığı (HM), üniversiteler, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) ve diğer ilgili kurum ve kişilerce yapılan çalışmalar incelenmiştir. Veri tabanının oluşturulmasında, verilerin orijinal ve sağlıklı olacağı umuduyla DPT ve DİE verileri esas alınmıştır. Bu yaklaşımla 1979-1997 dönemindeki tüm yıllık programlar izlenerek, tarımsal ürünler destekleme alım miktarları ve fiyatları ile ilgili veri tabanı oluşturulmuştur. Bu veriler, çizelge ve grafiklerle görsel olarak da açıklanmıştır. Bu verilerden yola çıkarak, seçilmiş ürünlere fiyat, üretim, alan ve verimlilik ilişkileri çoklu regresyon* ve korelasyon** bazında incelenmiştir. Ayrıca dönem boyunca, genellikle destekleme kapsamına alınan tarımsal ürünler için tekli regresyon*** yöntemi kullanılarak fiyat-üretim ilişkisi incelenmiştir (Ertek, 1978). Dönem içindeki destekleme alım fiyatları, TEFİ indeksi ve çiftçinin eline geçen fiyatlar ile karşılaştırılmış ve bulgular görsel hale getirilmiştir.

$$* Y = b_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + b_4x_4$$

$$.. r = \frac{n\sum xy - \sum x \sum y}{\sqrt{[n\sum y^2 - (\sum y)^2][n\sum x^2 - (\sum x)^2]}}$$

$$*** Y = a + bx$$

4. EKONOMİK GELİŞME, TARIM VE TARIMIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKISI

4.1. Ekonomik Gelişme ve Tarım

Ekonomik gelişme, aslında çok yönlü, karmaşık içerikli bir kavram ve dinamik bir süreçtir. Bu süreci şekillendiren, yönlendiren ve ona belirli bir nitelik kazandıran faktörlerin sayısı ise pek çoktur.

Gelişme ekonomisi literatürü genel olarak ve öncelikle büyüme üzerinde durmuş ve özellikle ekonominin kendi içinde bütünleşmesi gereğini ihmal etmiştir. Büyüme, bir ekonomide ve belli bir dönemde bir miktar, bir ağırlık, bir hacim, bir cesamet artışıdır (Özgüven,1988). Başka bir anlatımla ekonomik büyüme, gelişme olgusunun kantitatif yönünü ifade eder ve gelişme için ön koşul olmakla birlikte gelişmeyi açıklamak ve anlamak için yeterli değildir.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki fark yalnızca sayılarla açıklanabilen bir derece ayrımı değil, bir nitelik ayrımıdır (İşgüden, 1995). Örneğin tarıma bağlı kalmış, az gelişmiş bir ekonomide, doğal koşulların uygunluğu sonucu tarımsal üretim bir kaç yıl devamlı artış göstermiş olabilir. Bu durumda tarımsal üretim artışı dolayısıyla birkaç yıl yüksek büyüme hızına ulaşılmış demektir. Oysa bu arada ekonomide herhangi bir yapısal değişiklik ortaya çıkmamışsa gelişmeden söz edilemez (Manisalı,1975). Büyüme ile birlikte sistem değişmesi ve / veya yapı değişimleri olduğu zaman gelişme söz konusudur (Freyssivet,1985). Ayrıca ekonomik gelişmede, ekonominin kendi içinde bütünleşmesi de söz konusudur (Gülalp, 1987). Bu nedenle, ekonomik büyüme ve yapısal değişme kadar, ekonominin çeşitli kesimlerinin birbirleriyle ilişkilerini tamamlayacak şekilde gelişmelerinin sağlanması gerekir (Meier,1976). Ekonomik gelişme ile "tarım mı, sanayi mi yoksa tarım-sanayi birlikte mi daha etkili olacaktır? (sektör öncelikleri)" konusu uzun süre tartışılmıştır. Oysa şimdiki sorun, tarım ve sanayi arasındaki karşılıklı ilişki ve bunların her birinin diğerine yapabileceği katkıdır. Çünkü sanayileşmenin yapısal değişiminin organik bir bütünlüğü vardır ve tarımsal yapıdaki gelişme de bu bütünden bağımsız değerlendirilmemelidir (İlkin, 1988).

Gelişmenin başlangıç aşamasındaki bir ekonomi (dış yardım almıyorsa, petrol vb. zengin bir hammadde kaynağına sahip değilse) tarımda verimliliği artırmadan tarım dışı faaliyetleri gerçekleştiremez ve gelişmeyi harekete geçiremez (Kazgan, 1993). Gelişmenin başlangıç aşamalarından ileri aşamalara geçildikçe, tarımın oynayacağı rolün kapsamı ve etkileri doğal olarak azalmaya başlayacak, kesimler arasında zorunlu bir rol değişimi ortaya çıkacaktır. Ancak bu rol "tarım mı sanayi mi?" sorusu ile yanlış bir tartışma ortamına sürüklenmemelidir. Çünkü böyle bir soru, bu iki kesim arasında mutlak bir rekabet olduğu izlenimini vermektedir. Oysa gelişmenin başlangıcını izleyen aşamalarda tarım ile sanayi arasında belirli bir kaynak rekabeti bulunsa da, her iki kesim, aslında birbirinin alternatifi veya rakibi değil, bir çok açıdan birbirine muhtaç ve birbirini tamamlayan üretim kesimleridir (Olalı ve Duymaz, 1987).

Gelişmenin ileri aşamalarında sanayi ve/veya hizmet kesimleri, ekonominin hakim ve sürükleyici unsurları durumuna gelseler de, bu olgu tarımın gelişmeye katkı rolünü değil, yalnızca hazırlayıcı rolünü ortadan kaldırır. Tarımın ihmal edilmesi ve dolayısıyla tarım kesimindeki gelişmelerin duraklayarak diğerlerinin gerisinde kalması, diğer kesimlerdeki gelişmeleri de olumsuz etkileyecektir.

Tarımın ekonomik gelişmeye katkı yapabilmesi, tarım kesiminde verimlilik ve üretim artışı sağlanabilmesine bağlıdır (Kazgan, 1993). Gerçekte bugün Dünyada, biri, gelişmiş ülkelerin bol tarımsal ürün sağlayan çok etkin tarımı ve diğeri gelişmekte olan ülkelerin kendi nüfuslarını doyurmayı başaramayan düşük verimli tarımı olmak üzere iki tarım türü vardır. Bu farklılıklara dayanarak tarımın gelişmesi üç aşamada sağlanabilir:

1. Geçinmeye yeten tarımcılık,
2. Karma ve çeşitlenmiş tarımcılığa geçiş ve
3. Uzmanlaşmış ticari tarımcılığa geçiş.

Tarımsal verimlilik ve çıktının ekonomik gelişmeye katkıları sıralanacak olursa (Meier, 1976):

Ekonomideki diğer büyüyen kesimlere gıda ve hammadde sağlamak yoluyla, gelişen bir diğer kesimlere yatırımı destekleyen vergilerden ve tasarruflardan bir yatırım fazlası oluşturarak, diğer gelişen kesimlerin ürünleri için tarım kesiminin talebini artıracak satılabilir fazlayı nakde çevirmek için satış yapmak ve dışsatım yolu ile üretime pazar bulmak.

Kuznets bu katkıları “piyasa katkısı” ve “faktör katkısı” olarak adlandırmıştır (Meir,1976; Kazgan, 1993). Bu sınıflamadan hareketle, tarımın ekonomik gelişmeye katkısı ürün katkısı, piyasa katkısı ve üretim faktörü katkısı şeklinde sınıflandırılmış ve bu bağlamda tarımın ekonomik gelişmeye yapabileceği olası katkılar konusunda kalkınma ve gelişme literatüründe büyük ölçüde görüş birliği sağlanmıştır.

Gelişme sürecinde tarıma düşen görev ya da tarımın oynayabileceği roller ise temel çizgileriyle şu şekilde sıralanabilir (Olahı ve Duymaz,1987);

Tarım kesimi, gittikçe artan kent nüfusunun beslenme (gıda maddeleri) gereksinimini karşılar. Tarımın bu görevi yeterli ölçüde yerine getirebilmesi için, tarımsal üretim artışının tarımsal piyasalara yansımaları ve pazarlanabilir tarımsal fazlanın büyümesi gerekir.

Tarım kesimi, ülkenin sanayileşmesi için gerekli olan hammaddeleri üreterek tarıma dayalı sanayilerin gelişmesine ortam ve kaynak hazırlamaktadır. Örneğin iplik ve dokuma sanayinin gelişmesi için pamuk üretiminin, meyve suyu sanayinin gelişebilmesi için meyve üretiminin artırılması vb.

Tarım kesimi, yarattığı talep ile sanayi ürünleri için pazar oluşturarak sanayileşmenin hız ve hacim kazanmasını sağlamaktadır. Tarımsal ürün arttıkça ve piyasa ilişkileri genişledikçe, tarım kesimi diğer sürükleyici kesimlerin ürettikleri mal ve/veya hizmetlerin devamlı müşterisi olur.

Tarım kesimi, yapısında fazla olan işgücünü gelişen diğer kesimlere vererek tarım dışı kesimlerin işgücü gereksinimini karşılar. Ekonomik gelişme ve kalkınma hamlesine giren her ülkede tarım dışı kesimler gereksinim duydukları işgücünü tarım kesiminden elde etmişlerdir (Dinler, 1996).

Ekonomik gelişme sürecinin başlangıç aşamasında ekonomideki tasarrufların ve yatırımların kaynağı da tarımdır. Sanayi yatırımlarının finansmanında tarım önemli bir kaynaktır. Tarım kesiminde gelirlerin düşük ve tüketim eğiliminin yüksek olduğu düşünülürse, bu kesimde bir sermaye birikiminin oluşmayacağı düşünülebilir. Oysa az gelişmişlik olgusunun belirgin bir özelliği de tarımsal yapı da eşit olmayan bir gelir dağılımının varlığıdır (Tütengil, 1984). Tarımda sağlanan eşitsiz gelişme, gelirleri ve tasarrufları artırarak, tarım kesiminde sermaye birikimini artırır ve bu da tarımın tarım dışına aktardığı sermaye miktarının artmasına neden olur (Berberoğlu,1981).

Tarımsal ürünlerin dışsatımı ile sağlanan döviz gelirleri, gelişmeyi sürükleyecek olan sanayi kesimi için gerekli yatırımların finansmanında kaynak oluşturur. Örneğin ABD'nin buğday ve pamuk, Rusya'nın buğday ve Japonya'nın ipek dışsatımı bu ülkelerdeki demiryollarının finansmanında kullanılmıştır (Olalı ve Duymaz, 1987).

Özetle tarımın gelişerek ticari tarımcılığa geçişi, sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde daima baş rolü oynamıştır. Amerikalı coğrafyacılar bu konuyu kendi ülkelerinden şu örneği vererek kanıtlamak isterler. "Eğer tarımın gelişmiş olduğu Büyük Ovalar ya da tarımsal iç kısımdaki çiftçiler olmasaydı, Göller Bölgesi hatta Atlantik Bölgesi'nde sanayi faaliyetleri de gelişmezdi" (Tümertekin ve Özgüç, 1997).

Tarımın görevleri ve rolü konusunda literatürde görülen görüş birliğinin yanı sıra, soru işaretleri, daha çok bu rolün zamanı, yeri, süresi ve önceliği konularında ortaya çıkmaktadır. Bu tartışmalar bir kenara bırakılarak tarımın Türkiye ekonomisindeki önemi ve katkıları şu şekilde özetlenebilir:

4.2. Tarımın Türkiye Ekonomisine Katkıları

Türkiye'de tarım kesiminin salt bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinde bulunarak ülke nüfusunun gıda ve diğer tarımsal kökenli gereksinim maddelerini karşılayan, gereksinim fazlasını da dışsatımına olanak sağlayan bir uğraşı olarak görülmesi, önemli bir eksikliklerdir (Erkuş vd.1995).

Türkiye tarımı 1950'lerden bu yana sürekli bir değişim ve gelişim sürecine girmiştir. Planlı kalkınma döneminin başlangıç yılı olan 1963'den günümüze kadar geçen sürede, tarım kesiminin gayri safi yurt içi hasıla ve toplam dışsatım içindeki payının kademeli olarak azalmasına karşın, nüfusun büyük bölümüne istihdam olanağı sağlaması, ülke nüfusunu beslemesi, sanayiye hammadde sağlaması, dışsatım yolu ile döviz katkısı, GSYİH'ya katkısı, sanayi ürünlerine talep oluşturması, işgücü ve sermaye transferi gibi konular bakımından ulusal ekonomi içindeki önemini korumaktadır. Kısaca, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de tarım kesimine önemli görevler düşmektedir (Tuncer, 1990). Bu nedenle tarımın Türkiye ekonomisindeki yerini ve katkısını; "nüfus, işgücü ve istihdam", "beslenme", "tarımsal üretim", "tarımsal ürünlerin yurtiçi üretimi", "tarımın sanayideki yeri", "milli gelir" ve "ödemeler dengesi" bakımından açıklamakta yarar vardır.

4.2.1. Nüfus, İşgücü ve İstihdama Katkısı

Ekonomik yaşamın yaratıcısı insan olduğu için, nüfus ile ekonominin ilişkisi fazladır. Nüfus, hem bütün kesimler için işgücü arzı kaynağını oluşturmakta, hem de bu kesimlerin ürettikleri mal ve hizmetleri tüketmektedir.

Çizelge 4.1. Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Nüfusun Gelişme Durumu (1927-1997)

Nüfus Sayımı	Genel Nüfus	Kırsal Nüfus	Genel Nüfusa Oranı (%)	Sayım Yıllarına Göre Değişim (%)	Kent Nüfusu	Genel Nüfusa Oranı (%)	Sayım Yıllarına Göre Artış
1927	13648270	10342391	75.78		3305879	24.22	
1935	16158018	12355376	76.47	19.46	3802642	23.53	15.03
1940	17820950	13474701	75.61	9.06	4346249	24.39	14.30
1945	18790174	14103072	75.06	4.66	4687102	24.94	7.84
1950	20947188	15702851	74.96	11.34	5244337	25.04	11.89
1955	24064763	17137420	71.21	9.14	6927343	28.79	32.09
1960	27754820	18895089	68.08	10.26	8859731	31.92	27.90
1965	31391421	20585604	65.58	8.95	10805817	34.42	21.97
1970	35605176	21914975	61.55	6.46	13691101	38.45	26.70
1975	40347719	23478651	58.19	7.14	16869068	41.81	23.21
1980	44736957	25091950	56.09	6.87	19645007	43.91	16.46
1985	50664458	23798701	46.97	-5.15	26865757	53.03	36.76
1990	56473035	23146684	40.99	-2.74	33326351	59.01	24.05
1997	62810111	22179676	35.31	-4.18	40630435	64.69	21.92

Kaynak: DİE Dosyaları, Ankara.

Çizelge 4.1’de ilk nüfus sayımından (1927) günümüze kadar (1997) yapılan sayımlar itibariyle Türkiye’de kırsal ve kentsel nüfusun gelişimi gösterilmiştir. Çizelgeden de görüleceği gibi 1927 yılında 13,6 milyon olan Türkiye nüfusu, 1997 yılında 62,8 milyona yükselmiştir. Buna göre yetmiş yıllık süre içerisinde Türkiye’nin nüfusu yaklaşık olarak 4.6 kat artmıştır. Kırsal alan ve kent nüfusu genel olarak incelendiğinde, sayım yıllarına göre kırsal nüfusun azaldığı, kent nüfusunun ise arttığı görülmektedir. Köyden kente olan iç göçler kent nüfusunu artırmakla birlikte, son yıllarda bazı köy ve bucakların belediye statüsüne kavuşturulmasından da kaynaklanan kent nüfusu artışı görülmektedir.

1935 yılında kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 76.5 ile en yüksek, 1997 yılında ise % 35.3 ile en düşüktür. 1927 yılında 1935 yılına kadar kırsal nüfusta % 19.46 artış olmasına karşılık, 1985 yılından 1997 nüfus sayımına kadar kırsal nüfusta yaklaşık %7'lik bir azalma olmuştur. 1985-1997 yılları arasında kırsal kesimdeki nüfusta yıllık %0.57 oranında bir azalma olurken, kentsel nüfus artış oranı % 4.27'dir.

Türkiye'de 1950'li yıllarda az gelişmiş illerden gelişmiş illere doğru başlayan göçler, 1960'lı yılların başında yurtdışına da taşarak yoğunluğunu günümüze kadar sürdürmüştür. 1950'li yıllardan başlayan ekonomik ve sosyal kalkınmaya paralel olarak kırsal ve kentsel yörelerde başlayan yapısal değişim kırsal iticiliğini, kentin çekiciliğini hızlandırmış, nüfusun kentlere doğru yönelmesine neden olmuştur (Kocaman, 1998).

Kırsal kesimdeki yüksek doğurganlık, işgücü arzı ile birlikte gizli işsizliğin artmasına, toprağın parçalanarak üretimin ve verimliliğin azalmasına yol açarak nüfusun kırdan kente göç etmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu kesimde tarımsal gelirin ve toprak mülkiyetinin dengesiz dağılımı, tarımda içsel ve dışsal mekanizasyona gidildikçe işgücü talebinin nispi olarak azalması ve sosyal yapının yetersizliği, tarım topraklarının bugün için ekonomik kullanım sınırına ulaşmış olması da tarımsal ürünün azalmasına neden olmaktadır. Kentsel kesimlerde istihdam, eğitim, sağlık olanaklarının yüksekliği yanında, kültürel faaliyetlerin fazlalığının yarattığı çekicilik de göçü artıran unsurlardır. Ayrıca, özellikle son yıllarda bazı yörelerde can ve mal güvenliğinin azalması toplu göçlere de neden olabilmektedir (TÜSİAD, 1999).

Öncelikle büyük kentlere olan göçü azaltacak, özellikle göç veren az gelişmiş bölgelerin sosyal ve ekonomik açıdan kalkınmalarını hızlandıracak politikaların zaman geçirmeden saptanması ve uygulanması, toplumun refah düzeyinin yükseltilmesi ve aynı zamanda büyük kentlerin var olan problemlerinin hafifletilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de tarım, yalnızca nüfusun kesimler arasındaki dağılımı gibi bir makro değişken anlamında değil, aynı zamanda çok sayıda insanın gündelik işlerini sağladığı kırsal ortam ve diğer kesimlere işgücü kaynağı olması anlamında da önemli bir ekonomik faaliyet alanı olmayı sürdürmektedir.

Türkiye'de köy ve nüfusu 5000'den az olan kasaba şeklinde sınıflandırılan toplam 36371 yerleşim birimi vardır (DİE, 1994). Bu hanelerin büyük bir kısmı (% 85.68) tarımsal faaliyet içersindedir. Her ne kadar tarımda istihdam edilen işgücü oranı Cumhuriyet'in ilk

yıllarıda yaklaşık % 89'dan sistematik bir şekilde 1990'da yaklaşık % 47'ye geriledi ise de, Türkiye'de tarım, emek kullanımı eğilimlerini belirlemede önemli bir yere sahip olmaya devam etmektedir.

Türkiye'nin tarımsal yapısının bir özelliği de, sürekli toprak bölünmesi eğilimine karşın, küçük üreticilerin varlığını sürdürmesidir. Tarımsal işletme başına ortalama toprak 1980'de 65.8 dekardan, 1991'de 59.1 dekara düşmüştür (DİE, 1994). Türkiye'de işletme başına en yüksek ortalama toprak, Güneydoğu Anadolu'dadır. Burada ülke eğiliminin tersine, aynı yıllarda 105.2'den 146.7 dekara bir artış gözlenmiştir. Ortalama toprak işletmesi miktarı açısından en düşük olan yer (1980'de 34.7, 1991'de 28.1) Karadeniz Bölgesi'dir.

Çizelge 4.2'de, işletme sayısı ve toprak alanının işletme büyüklüğüne oranı verilmiştir. 1980 ile 1991 yılları arasında ekilebilir alanlarda önemli artış olmazken, 100-999 hariç bütün kategoriler için işletme sayısı artmıştır. 100-999 kategorisinin, son kategori (1000 +) lehine küçüldüğü görülmektedir.

Çizelge 4.2. İşletme Sayısı ve İşletme Büyüklüğünün Toprak Alanına Oranı (%)

İşletme Büyüklüğü (dekar)	1980		1991	
	İşletme	Alan	İşletme	Alan
9'dan az	13.9	0.9	15.9	1.4
10 – 99	67.8	40.1	69.1	40.8
100 – 999	18.3	54.7	14.6	47.2
1000 +	0.02	4.3	0.3	10.7

Kaynak: DİE, 1994. 1991 Genel Tarım Sayımı, DİE Yayın No:1691, Ankara.

İki sayım yılı için yapılan başka bir karşılaştırma, kendi topraklarını ekip biçen hane oranının 1980'de % 90.70'den 1991'de % 92.57'ye çıktığını göstermektedir. Diğer taraftan aynı yıllarda toprak kiralayanların sayısı % 7.54'den % 5.78'e düşmektedir. Ortakçılık temelindeki işletmelerin oranı ise 1980'de % 0.40 iken 1991'de % 0.31'dir.

Türkiye kırsal/tarımsal yapısının doğası, özellikle 1960'lar ve sonrasında yoğun tartışmalara konu olmuştur (Akşit, 1966; Avcıoğlu, 1968; Borotav, 1983; Erdost, 1969; Keyder, 1984; Pamuk ve Toprak, 1988, vb). Bu tartışmalarda temel olarak iki tez geliştirilmiştir: Birinci tez, kapitalist pazarın etkisi altında toprak dağılımının kutuplaşacağı büyük toprak sahiplerinin güç kazanacakları ve köylülerin ücretli işçilere dönüşecekleri tezidir (Akşit, 1967; Avcıoğlu, 1968). İkinci tez ise, köylülerin küçük meta üreticileri haline gelerek pazarla bütünleşmeye dayanabilecekleri şeklindedir (Keyder, 1983).

Tarihsel olarak hem Bizans hem Osmanlı yönetimi altında, serbest köylü ve güçlü devlet, kendilerini güçlü toprak sahiplerinin “feodalleştirici” eğilimlerine karşı koruma yetkinliğine sahip bir toprak işletme tarzının temelini oluşturmuşlardır (Sencer, 1992). Anadolu’daki yüksek toprak / işgücü oranı ele alınacak olursa, Güneydoğu hariç, feodal ilişkileri destekleyen bir toprak yoğunlaşması kurulamamıştır. Diğer yandan yasal ve kurumsal çerçeve de köylünün malsız mülksüz kalmasına karşı bir direnç olmuştur. 1858 sayılı Toprak Kanunu, bağımsız küçük üreticiler lehine toprak hakları getirmiştir. Sonuçta, tarımda sürekli istihdam için işgücü pazarını besleyen topraksız bir proletarya hiçbir zaman Türkiye tarımsal yapısında belirleyici bir eğilim göstermemiştir. 1950’lerden sonra Pazar entegrasyonunun yoğunlaşması ve dengelerin tarım kesiminin lehine dönmesi, küçük üretici kategorisini çeşitlendirdiği ve onların geçim potansiyellerini güçlendirdiği konusunda literatürde bir görüş birliği vardır (Ertürk, 1998). Ancak, değişimin niteliğine ilişkin tartışma devam etmektedir. Sera tarımı ve yerleşik et ve süt sığırcılığı buna örnektir.

Türkiye’nin ekonomik dinamiğine ve gelir açısından tarım kesiminin GSMH içindeki payına bakıldığında Türkiye’yi bir tarım ülkesi olarak görmek yanlıştır. Ancak durum böyle olmasına karşın tarım kesiminin özellikle kırsal yörelerde istihdam içindeki payı oldukça yüksektir.

Türkiye’de DİE’nin tarım kesimindeki istihdamı ölçmeye yönelik en temel kaynakları Genel Nüfus Sayımı ve hanehalkı anketleridir. Ayrıca Genel Tarım Sayımları’nda da istihdamı ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Ancak bu sayımda temel amaç, tarım kesimindeki istihdamı ölçmek değildir. Bu konuda diğer kaynaklar ise Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları ve Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketleridir.

Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1975 yılından 1990 yılına kadar işgücünde % 42’lik bir artış olmuştur. Erkek işgücü % 44, kadın işgücü ise % 40 artmıştır. 1990 yılındaki sayımda 1 milyon 345 bin kişi olan işsiz sayısı 1975 yılına göre % 372 artmıştır. 1975-1990 yılları arasında işgücüne dahil olmayanların sayısında % 68’lik bir artış olmuştur. Aynı şekilde işgücüne dahil olmayan erkek sayısı % 69 artarken, kadın sayısı % 67 artmıştır. Hem işgücünde, hem de işgücüne dahil olmayanlardaki artış, aralarındaki fark küçük de olsa, erkeklerde daha yüksektir. Diğer bir nokta ise, işgücüne dahil olmayanların sayısının işgücüne dahil olanlara göre daha çok artmasıdır.

1955-1990 yılları arasındaki Genel Nüfus Sayımı sonuçları incelendiğinde, tarım kesiminin toplam istihdam içindeki payında % 3’lük bir düşüş olduğu, sanayi kesiminin

payında % 118'lik ve hizmet sektörünün payında ise % 98'lik bir artış olduğu görülür (Çizelge 4.3.). Yine bu yıllar arasında sektörlerin içsel istihdam artışlarına bakıldığında tarım kesiminde %33, sanayi kesiminde % 315 ve hizmet kesiminde ise % 280 artış olduğu görülür. Sanayi ve hizmet kesiminin % 300'lere varan istihdam artışı olmasına karşın, bu artışların toplam istihdam içindeki payı hala çok düşüktür.

Çizelge 4.3. Yıl ve İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam (bin kişi)

Yıllar	İktisadi Faaliyet Kolu			
	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet
Toplam				
1955	12205	9446	1002	1754
1960	12993	9737	1268	1988
1965	13558	9750	1425	2383
1970	15119	10230	1844	3044
1975	17384	11695	2122	3568
1980	18522	11105	2906	4512
1985	20557	12119	3096	5342
1990	23382	12548	4177	6657
Erkek				
1955	6944	4413	882	1648
1960	7697	4706	1120	1871
1965	8421	4914	1344	2162
1970	9306	5031	1541	2735
1975	11180	6210	1855	3114
1980	11709	5156	2595	3959
1985	13064	5634	2754	4675
1990	14973	5647	3599	5727
Kadın				
1955	5262	5033	123	106
1960	5296	5031	147	117
1965	5137	4836	81	220
1970	5813	5200	304	309
1975	6204	5484	266	454
1980	6814	5949	311	553
1985	7493	6484	342	667
1990	8408	6900	578	930

Kaynak: DİE Dosyaları, Ankara.

Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre tarım kesiminin toplam istihdam içindeki payı 1955 yılında % 77.4 iken, 1990 yılında % 53.7 olmuştur. Tarım kesiminin toplam istihdam içindeki payının azalmasına karşın, tarım kesiminde istihdam edilenlerin sayısı sürekli olarak artmaktadır. Tarım kesiminde çalışan erkeklerin, toplam erkek istihdamı içindeki oranı, 1955 yılından 1990 yılına % 63.6'dan % 37.7' ye düşmüştür. Buna karşılık kadınlardaki düşüş (%5.6'dan % 82.1'e) daha küçük oranda olmuştur.

1991 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre 12 yaşından büyük 11.972.449 kişi tarımsal faaliyette çalışmaktadır. Bunların % 54.2'sini erkekler, % 45.8'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyette çalışanların büyük çoğunluğunun % 88.6'sının ikinci bir işi bulunmamaktadır. Esas iş tarımsal faaliyet olup ikinci işi olanların oranı ise % 5.2'dir. Esas işi tarım dışı faaliyet olup, ikinci işi tarım olanların oranı % 6.2'dir. Esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci bir işi olmayan erkeklerin oranı % 84.4 iken, kadınların oranı % 93.6'dır. buna göre tarımsal işletmesi bulunan hane halklarında kadınların büyük bir çoğunluğu yalnızca hanehalkının tarımsal işletmesinde çalışmaktadır. Tarımsal işletmede çalışan kadınların yalnızca % 3.6'sının esas işi tarım dışı faaliyetlerdir (Çizelge 4.4).

Çizelge 4.4. Tarımsal İşletmede Çalışan Hanehalkı Fertleri

Çalışma Durumu	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	11972449	6485573	5486876
Esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci işi olmayanlar	10609761	5473374	5136387
Esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci işi olanlar	619226	464610	154616
Esas işi tarım dışı faaliyet olup ikinci işi tarım olanlar	743462	547589	195873

Kaynak: DİE, 1994. 1991 Genel Tarım Sayımı Sonuçları. DİE Yayın No: 1691, Ankara.

Esas işi tarımsal faaliyet olanların % 67.5'ini ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. Bunun % 31.3 ile kendi hesabına çalışanlar ve % 1.1 ile de ücretli çalışanlar izlenmektedir. Bu kadınların % 95.3'ü, erkeklerin ise % 42.8'ini ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. Esas işi tarımsal faaliyet olan erkeklerin % 55.6'sı kendi hesabına çalışmaktadır.

Çizelge 4.5. Esas İş Tarımsal Faaliyet Olanların İşteki Durumu

Cinsiyet	Toplam	Ücretli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi
Toplam	11231595	124100	10932	3511201	7585362
Erkek	5940592	85790	9519	3303113	2542170
Kadın	5291003	38310	1413	208088	5043192

Kaynak: DİE, 1994. 1991 Genel Tarım Sayımı Sonuçları. DİE Yayın No: 1691, Ankara.

Esas işi tarımsal faaliyet olanlardan; ücretli çalışanları arasında erkeklerin oranı % 69.1 iken, işverenler içinde % 87.1, kendi hesabına çalışanlar içinde % 94.1 ve ücretsiz aile işçileri içinde % 33.5'dir.

1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim harcamaları Anketi (HGTHA) sonuçlarına göre istihdam edilenlerin % 47.1'i tarım, % 29.9'u sanayi ve % 33.1'i hizmet kesiminde çalışmaktadır. Kentlerde istihdam edilenlerin yarıdan fazlası (% 58'i) hizmet kesiminde çalışırken, % 35.42'si sanayi kesiminde çalışmaktadır. Toplam istihdam edilenlerin % 58'i kırsal yerlerde çalışırken, bunların % 76.4'ü tarım kesiminde, % 15'i ise hizmet kesiminde çalışmaktadır.

1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi (HGDA) sonuçlarına göre istihdam edilenlerin % 50.3'ü tarım, % 19.5'i sanayi ve % 30.2'si hizmet kesiminde çalışmaktadır.

Çizelge 4.6. Sektörlere Göre İstihdam Edilenler

	1994 HGTHA			1994 HGDA		
	Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır
Toplam	22458	9437	13021	24557	10121	14436
Tarım	10570	619	9951	12347	947	11400
Sanayi	4461	3345	1116	4805	3626	1179
Hizmetler	7427	5473	1954	7405	5548	1857

Kaynak: DİE, 1994, Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları. Ankara

Tarım alanında istihdama ilişkin DİE'nin yaptığı Genel Nüfus Sayımı, Hanehalkı İşgücü Anketi, Genel Tarım Sayımı, Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi ve Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi sonuçları arasında farklılıklar görülmektedir. Bu farkların, anketlerin uygulama ve referans dönemlerindeki farklılıktan kaynaklandığı söylenebilir.

Çizelge 4.7. Bazı Ülkelerde Aktif Nüfusun Sektörel Dağılımı

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
ABD	2.8	23.8	73.4
Kanada	4.1	22.8	73.1
İtalya	7.0	32.1	60.9
Portekiz	12.2	31.4	56.4
Yunanistan	20.4	23.2	56.4
Türkiye	44.9	22	33.1

Kaynak: OECD, 1998. OECD In Figures Statistics On The Member Countries, July 1998.

Çeşitli ülkelerde tarım kesimindeki istihdamın yapısı incelendiğinde, aktif nüfusun çok az bir bölümünün tarımda çalıştığı görülür. OECD'nin 1996 yılı verilerine göre, örneğin, Kanada'da aktif nüfusun % 4.1'i tarım kesiminde istihdam edilirken, % 22.8'i sanayide, % 73.1'i hizmet kesiminde istihdam edilmektedir. Bu oranlar sırasıyla ABD'de % 2.8, % 23.8, % 73.4; Yunanistan'da ise % 20.4, % 23.2 ve % 56.4 şeklindedir. Türkiye'de ise bu oran tarım % 44.9, sanayi % 22.0 ve hizmet kesiminde % 33.1 şeklindedir.

Tarımda ileri teknolojilerin uygulandığı ülkelerde işgücüne olan gereksinim de az olmaktadır. Oysa Türkiye'de tarım, toplam çalışan nüfusun büyük bir kısmını bünyesinde barındıran emek yoğun bir üretim kesimidir. Birçok sosyal göstergeler bakımından Türkiye ekonomisi tarım kesimi ağırlıklı yapısını halen sürdürmektedir. Sanayi kesiminde istihdamın düşük olduğu, hizmetler kesiminin ise sanayiye dayalı olmaktan çok kamu hizmetlerine yönelik olduğu görülmektedir. Tarımdaki bu istihdam olgusu böyle devam ederse gizli ve mevsimlik işsizlik sorunları bir süre daha devam edecektir. Tarımdaki fazla işgücünün diğer kesimlere çekilmesi ile tarımda gizli ve mevsim işsizliği sorununa bir dereceye kadar çözüm bulunabilir. Bu bağlamda sanayinin diğer alt yapı donanımları ile birlikte kırsal alana götürülmesi, tarımda nüfus ve işgücü planlaması yapılması, işgücünün istihdam ve verimliliğini artırıcı çalışmalara ağırlık verilmesi, hayvancılığın ve köy el sanatlarının yaygınlaştırılması vb. önlemlerin uygulanması kaçınılmazdır.

4.2.2. Beslenmeye Katkısı

Dünya ölçeğinde bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler nüfuslarının yaklaşık beşte biri kronik olarak eksik beslenme sorunu ile karşı karşıyadır. Eksik beslenmeden anlaşılan; besinlerin gerekli günlük enerjiyi sağlayamaması ve insanların gerekli kiloya ulaşamamalarıdır. Bunun için tanınan süre bir yıldır. Yine gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık beş yaşın altında yaklaşık 200 milyon çocuk kronik olarak proteine dayalı enerji açlığı çekmektedir. Mevsimsel olarak gıda arzının azaldığı ya da açlığın arttığı veya sosyal huzursuzluğun olduğu dönemlerde bu rakam daha da artmaktadır. Beş yaşın altında 13 milyon kadar çocuk açlık, açlığa bağlı enfeksiyonlar ve kötü beslenme koşulları nedeniyle yaşamını yitirmektedir. Aynı şekilde çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan iki milyar insan, bir ya da birkaç gıda açısından kötü beslenmektedir. Örneğin iyot eksikliği nedeniyle zeka özürlü doğan çocuklar, A vitamini eksikliği nedeniyle kör olan veya ölen çocuklar olduğu gibi demir eksikliğinden önemli sayıda çocuk ve kadın etkilenmektedir. Ayrıca 100

milyonlarca insanın, sağlıksız besin ve sular kullanmaktan dolayı hastalandığı da bilinmektedir (Fisunoğlu, 1998).

Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme, kalkınma ve gelişmeyle özdeşleşmiş ve bu anlamda sanayileşme politikaları öne çıkmıştır. Ancak, bir çok ülkede tarım kesimi aleyhine gelişen sanayileşme politikaları, beslenme sorunlarına olumsuz etkiler yapabilmektedir. Aynı şekilde eğer toplam arz ve talep arasındaki dengeleri sağlamaya yönelik makro ekonomik politikalar beslenmeyle ilgili sorunlara yeteri kadar dikkat etmiyorsa, özellikle yoksul kesimler arasında giderek artan kötü beslenme sorunları yaratabilmektedir. Yetersiz ve dengesiz beslenme ise birey ve dolayısıyla toplum sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Sağlıksız bir toplum ile sosyal ve ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmek olanaklı değildir. Günümüz Dünyasında bu durumu kanıtlayan ülkelerin yanı sıra, açlıktan ölen binlerce insanın da bulunduğu bir gerçektir.

Türkiye 1980'li yıllara kadar önemli ölçüde tarımsal üretimde bulunan ve bu ürünlerin dışalımına gerek duymayan, ülke nüfusunun tarımsal ürün gereksinimini karşılayacak miktarda üretim yapan ve bu bağlamda kendi kendine yeterli sayılan az sayıdaki ülkeler içinde yer almaktaydı. Türkiye'de tarım kesiminin ülke nüfusunun beslenmesindeki önemini ortaya koyabilmek için tarımsal ürünlerin üretim ve tüketim miktarlarının incelenmesi gerekir.

4.2.2.1. Tarımsal Üretim

Türkiye'nin tarım bölgeleri, toprak yapısı, iklim ve diğer doğal kaynak koşullar bakımından çok çeşitli ve kaliteli tarımsal ürünün yetiştirilmesine elverişlidir. Sayıları 4.092.000'ini bulan tarım işletmeleri Türkiye'nin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları çerçevesinde özgün bir yapıya sahiplerdir. Türkiye'de özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmelerinin hakim olduğu bir tarımsal yapı vardır. İşletmelerin % 96.37 gibi büyük bir kısmı bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapmakta ve % 3.63'ü ise yalnızca hayvansal üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır. 1991 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre, işlenen arazi varlığı 21.103.246 hektardır. Bu miktarın % 68.79'u tarla arazisi, % 17.32'si nadas, %11.08'i meyve ve diğer uzun ömürlü bitkilerin kapladığı alan ve % 2.80'i ise sebze ve çiçek bahçeleridir (DİE, 1994).

Türkiye'de yetiştirilen önemli hububat ve baklagil çeşitlerinin ekiliş alanları, üretim miktarları ve hektara verimleri Çizelge 4.8.'de gösterilmiştir.

Çizelge 4.8. 1978-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Hububat ve Baklagil Bitkilerinin Ekiliş Alanı, Üretim ve Verim Durumu

Yıllar	Üretim Yapılan Alan (1000 hektar)						
	Buğday	Arpa	Çavdar	Mısır	Mercimek	Fasulye	Nohut
1978	9300	2600	470	580	177	100	168
1980	9020	2800	443	583	191	114	240
1985	9350	3550	240	567	597	150	399
1989	9351	3440	182	510	997	178	818
1990	9450	3550	158	515	906	171	890
1995	9400	3525	146	515	640	170	745
1997	9340	3700	147	545	560	175	721
Toplam Üretim (1000 ton)							
1978	16700	4750	620	1300	180	156	205
1980	16500	5300	525	1240	195	165	275
1985	17000	6500	360	1900	618	170	400
1989	16200	4500	191	2000	520	193	683
1990	20000	7300	240	2100	846	210	860
1995	18500	7500	240	1900	665	225	730
1997	18600	8200	235	2080	515	235	720
Verim (kg/hektar)							
1978	1796	1827	1319	2241	1015	1560	1220
1980	1829	1893	1186	2127	1021	1447	1146
1985	1818	1940	1500	3351	1035	1133	1003
1989	1732	1308	1049	3922	522	1084	835
1990	2116	2179	1519	4078	934	1228	966
1995	1915	2128	1644	3689	1039	1324	980
1997	1997	2216	1599	3817	920	1343	999

Kaynak: DİE, 1998. Tarım İstatistikleri Özeti 1997. DİE Yayın No: 2137, Ankara.

Çizelgenin incelenmesinden de görülebileceği gibi 1975-1997 yıllarında bazı ürünlerin üretiminde artış olmuştur. Ancak 1989 yılındaki etkili kuraklık nedeniyle buğday, arpa, çavdar ve mercimek gibi ürünlerin üretiminde azalmalar meydana gelmiştir. İklim koşullarının elverişli olduğu dönemlerde kullanılan üretim girdilerinin etkinliği nedeniyle de birim alandan elde edilen ürün miktarında artışlar olmuştur. Türkiye'nin bazı önemli endüstri bitkilerinin ekiliş alanı, üretim ve verimlerini gösteren Çizelge 4.9.'dan da izlenebileceği gibi, bu bitkilerin üretiminde artışlar sağlanmıştır.

Çizelge 4.9. 1978-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Endüstri Bitkilerinin Ekiliş Alanı, Üretim ve Verim Durumu

Yıllar	Üretim Yapılan Alan (1000 hektar)					
	Pamuk	Tütün	Ş. Pancarı	Ayçiçeği	Patates	Haşhaş
1978	653	299	277	415	180	51
1980	672	223	269	575	183	19
1985	660	177	322	643	207	5
1989	725	285	353	770	188	8
1990	641	320	380	716	192	9
1995	757	210	312	585	200	60
1997	722	323	473	560	211	30
	Toplam Üretim (1000 ton)					
1978	475	293	8837	485	2750	32
1980	500	228	6766	750	3000	15
1985	518	170	9830	800	4100	3
1989	617	270	10929	1250	4060	3
1990	655	296	13986	860	4300	5
1995	851	204	11171	900	4750	28
1997	795	300	18553	900	5100	11
	Verim (kg/hektar)					
1978	727	977	31905	1169	15278	659
1980	744	1024	25119	1304	16393	797
1985	785	964	30486	1244	19807	573
1989	851	948	30917	1623	21653	388
1990	1021	924	36819	1201	22396	571
1995	1225	974	35774	1538	23750	470
1997	1101	929	39212	1607	24171	369

Kaynak: DİE, 1998. Tarım İstatistikleri Özeti 1997. DİE Yayın No: 2137, Ankara.

1989 yılının kurak geçmesine karşın, endüstri bitkilerinin üretiminde bir azalma görülmemiştir. Çünkü bu ürünlerin yetiştirilmesinde uygulanan sulama, kuraklığın olumsuz etkilerini önlemiştir. Pamuk üretiminde dönemler itibariyle artışlar olmuş, tütün veriminde ise dalgalanmalar görülmüştür. Özellikle pamuk, ayçiçeği, patates gibi ürünlerde yeni çeşitlerin üretime alınması ve tarım teknolojisindeki gelişmelerin etkisiyle verimde olumlu gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye tarımının doğa koşullarına giderek daha az bağımlı olduğunu gösterir.

Türkiye, sahip olduğu iklim ve ekoloji bakımından bazı tropik meyveler dışında birçok meyvenin yetişmesine elverişli topraklara sahiptir (TZOB, 1997). Meyve üretimi ile ilgili verileri içeren Çizelge 4.10. incelendiğinde 1975-1997 yılları arasında elma üretiminde yaklaşık 1.5 kat artış gözlenirken, portakal ve incir üretimindeki artış % 65 olmuştur. Antep fıstığı üretimi 1975 yılına göre yaklaşık iki kat artarken fındık üretiminde % 15'lik bir azalma söz konusudur.

Çizelge 4.10. 1978-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretim Miktarları

Yıllar	Ağaç Sayısı – Meyve Veren - (1000 adet)			
	Fındık	Elma	Portakal	İncir
1978	230000	25875	8450	5600
1980	247000	27850	8654	5900
1985	250000	9450	9240	8120
1990	264650	8150	9816	9654
1995	271150	6080	11065	9690
1997	271130	5900	11235	9135
	Toplam Üretim (1000 ton)			
1978	310	1100	656	185
1980	350	1430	679	205
1985	180	1900	505	340
1990	375	1900	735	300
1995	455	2100	842	300
1997	410	2550	740	243

Kaynak: DİE, 1998. Tarım İstatistikleri Özeti 1997. DİE Yayın No: 2137, Ankara.

Hayvansal ürünlere ilişkin Çizelge 4.11.'de gösterilen, süt ve et verimindeki gelişmeler ilginçtir. 1985 yılından sonra hayvan sayıları ile süt, yapağı, kıl ve tiftik üretimine ilişkin istatistikler bir süre yayınlanmadığından 1985-1996 dönemine ait hayvan sayıları, hayvan üretimi ve hayvansal üretim verimleri istatistiklerini dikkatli yorumlamak gerekir. Çizelgedeki verilere bakıldığında inek başına süt verimi, et üretimi ve kovan başına bal veriminin 1965-1980 döneminde değişmediği, 1980-1996 döneminde ise önemli ölçüde artış gösterdiği görülür (İnan, 1998). Ancak, 1980 yılında inek başına 577 kg olan süt veriminin 1985 yılında 1.310 kg olması, et veriminin aynı dönemde 86 kg'dan 135 kg'a çıkması iki ayrı nedenle açıklanabilir: Bu nedenlerden birisi (Erkuş vd.)1995) giderek yüksek verimli ırkların sürüdeki paylarının artması, diğeri ise (DİE, 1998) 1984 yılından sonra verim

katsayılarının yeniden düzenlenmesidir. Et üretimindeki artış da aynı nedenlerin yanında, sığır besiciliğinde bilinç düzeyinin gittikçe yükselmesinden kaynaklanmaktadır.

Çizelge 4.11. 1965-1996 Döneminde Hayvan Sayısı, Hayvansal Üretim ve Ürün Verimlerindeki Gelişmeler

Yıllar	Birim*	Süt İneği	Sığır (Kesilen)	Dana (Kesilen)	Arı Kovanı	Tavuk	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi
1965	Adet	4180	745	-	1620	28687	33382	15305	5500
1970	Adet	4402	850	735	1821	32306	36471	15040	4443
1975	Adet	4980	996	940	1973	39327	41366	15216	3547
1980	Adet	5931	892	941	2225	58584	48630	15385	3658
1985	Adet	6102	1317	1119	2585	61046	42500	11233	2103
1990	Adet	5983	1651	1124	3283	96676	40553	9698	1279
1996	Adet	5968	882	934	3965	152957	33072	8242	709
	Birim*	İnek Sütü	Et	Et	Bal	Yumurta	Yapağı	Kıl	Tiftik
1965	Üretim	2446	65.6	-	10.3	1478	43.0	8.7	8.3
1970	Üretim	2551	72.4	22.9	14.9	1914	47.1	8.9	6.8
1975	Üretim	2910	77.8	33.5	21.2	2596	53.3	9.0	5.6
1980	Üretim	3421	76.7	32.0	25.1	4134	61.2	9.3	5.9
1985	Üretim	7994	177.8	114.8	35.8	5837	47.9	4.5	2.3
1990	Üretim	7961	212.8	116.2	51.2	7698	45.1	4.0	1.5
1996	Üretim	9466	146.2	155.6	63.0	9787	49.8	3.3	0.8
1965	Verim	585	88	-	6.4	50	1.3	0.6	1.5
1970	Verim	579	85	31	8.2	59	1.3	0.6	1.5
1975	Verim	584	78	36	10.6	66	1.3	0.6	1.6
1980	Verim	577	86	34	11.2	70	1.3	0.6	1.6
1985	Verim	1310	135	103	13.9	95	1.3	0.4	1.1
1990	Verim	1330	129	103	15.6	80	1.3	0.4	1.2
1996	Verim	1586	166	166	15.9	64	1.3	0.4	1.1

Kaynak: Hakkı İNAN, Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Tekirdağ, 1998.

* Birimler: Arıcılıkta kovan sayısı (1000 adet), diğerlerinde hayvan sayısı (1000 adet),

Üretim birimi : Yumurtada milyon adet, diğerlerinde 1000 ton.

Verim : Arıcılıkta kovan başına kg/bal, diğerlerinde hayvan başına kg olarak hayvansal ürün (süt, et, yumurta, yapağı, kıl ve tiftik).

1965-1996 döneminde koyun sayısı pek değişmezken kıl keçisi sayısı hızla azalmış ve 5.500.000'den 709.000'e düşmüştür. Buna bağlı olarak yapağı üretiminde bu dönemde çok az bir artış olmuş, kıl üretimi yarı yarıya azalmış ve tiftik üretimi de onda bire

düşmüştür. Bu eğilimin devam etmesi halinde, Türkiye tiftik keçisi üreticiliğinin yok olacağı söylenebilir.

Görüldüğü gibi, özellikle küçük baş hayvancılık başta olmak üzere Türkiye'de hayvancılık, istenen gelişmeyi gösterememiş, özellikle küçük baş hayvanların ürün verimleri önemli ölçüde düşmüştür.

4.2.2.2. Yurt içi Tüketim

Dünyada nüfus artışı ve yükselen refah düzeyinden kaynaklanan talep artışı sürerken, gıda maddelerindeki artış yavaşlamaktadır. II Dünya Savaşı'ndan sonraki 50 yılda Dünya gıda ekonomisini egemenliği altında bulunduran fazla-ürün politikası yerini kıt ürün politikasına terk etmiş durumdadır. Dünya tarımı, hem kişi başına düşen ürün hem de sulama suyu miktarında devamlı bir azalma ile karşı karşıyadır. Bu durum insanlığı gıda güvenliği açısından gereken en düşük düzeylerin altına düşmekle tehdit etmektedir (Brown, 1997).

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi konum itibarıyla, belki de Dünyanın en istikrarsız, savaş olasılığının en yüksek olduğu bölgelerden biridir. Bu nedenle Türkiye bu konumundan kaynaklanan gereksinimleri de karşılayabilmesi için gıda güvenliğini en ön plana almak zorundadır. Bunun koşulu da gıda maddeleri açısından kendi kendine yeterli düzeyde bulunmasıdır.

Çizelge 4.12. Türkiye'de Bazı Tarımsal Ürünlerde İç Tüketim Oranları (%)

Ürünler	Tüketim Oranları
Buğday	78.2
Baklagiller	47.7
Patates	98.9
Turunçgiller	80.1
Elma	96.8
Sebzeler	98.1
Et	95.0
Yumurta	97.4

Kaynak: DPT VI. BYKP, Ankara, 1990-1994, s.53-58

Türkiye'de üretilen tarımsal ürünlerin bir bölümü, Çizelge 4.12.'de görüldüğü gibi nüfusun başta gıda olmak üzere diğer tarım kökenli gereksinimlerini karşılamak üzere yurt içinde tüketilmekte, bir kısmı ise işlenmiş, yarı işlenmiş veya hammadde halinde dış

piyasalara satılmaktadır. Tarımsal üretimde temel amaç, ülke nüfusunun tarımsal ürünler talebini yeterince karşılamaktır. Türkiye’de içi tüketim talebinin üretime oranı çeşitli ürünlerde birbirinden farklıdır.

Dengeli beslenmede toplam günlük proteinin % 60’ının bitkisel, % 40’ının da hayvansal kaynaklı olması gereklidir. Oysa Türkiye’de kişi başına düşen toplam proteinin % 71’i bitkisel kökenli proteinlerden, % 29’u da hayvansal kökenli proteinlerden alındığı belirlenmiştir (Erkuş vd., 1995).

Çizelge 4.13. 1984 Yılına Göre Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Alanda Kişi Başına Düşen Gıda Maddeleri Tüketimi (kg)

	Kırsal Alan	Kentsel Alan
Ekmeç	139.43	123.01
Hububat	36.14	31.39
Kuru baklagiller ve Yağlı Tohum	12.41	13.87
Süt-Yoğurt	25.91	24.46
Peynir	8.03	8.76
Kırmızı Et	9.49	18.25
Kümes Hayvanları	1.46	1.46
Balık ve Diğer Su Ürünleri	2.56	2.46
Yumurta	4.38	5.11
Sebzeler	82.85	89.43
Meyveler	60.59	65.70
Sıvı Yağ	8.03	7.67
Katı Yağ	5.48	8.40
Şeker ve Şekerli Gıdalar	15.70	15.00

Kaynak: Ahmet Erkuş vd. Tarım Ekonomisi, Ankara, 1995, s.19.

Türkiye’de gerek kırsal alanda gerekse kentsel alanda kişi başına en fazla tüketilen besin maddeleri hububat, sebze ve meyvelerdir. Hayvansal gıda maddelerinin tüketimi ise yetersiz düzeydedir. Toplumların gelişmişlik düzeyleri yükseldikçe beslenme bilinci de gelişmektedir. Kırsal alandan kentsel alana doğru gidildikçe hububat tüketimi azalmakta, hayvansal ürünlerin tüketimi artmaktadır. Türkiye’de beslenme bakımından en büyük açık et tüketimindedir. Almanya, İrlanda, İsveç gibi AB ülkelerinde kişi başına tüketilen patates, şeker, şarap, et, su ürünleri, tereyağı, yumurta ve yağ gibi gıda maddelerinin Türkiye’de tüketilen miktarlardan oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.14. 1990 – 1991 Yılında Türkiye’de ve Bazı Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Seçilmiş Ürünlerde Kişi Başına Yıllık Gıda Tüketimi (kg)

Gıda Maddeleri	Almanya	İrlanda	İsveç	Türkiye
Tahıllar (un vb.)	73.0	95.4	63.8	172.6
Pirinç	2.3	2.3	4.3	5.9
Patates	74.8	142.9	83.6	63.0
Şeker	38.1	38.7	41.8	21.4
Sebze	81.1	101.9	42.8	181.0
Şarap	26.1	4.5	12.3	0.7
Et (karkas)	100.1	95.9	59.7	20.3
Süt ürünleri (krema hariç)	92.8	187.3	157.8	76.7
Tereyağı	6.6	3.4	7.9	1.7
Yumurta	15.2	10.0	13.8	4.8
Katı ve sıvı yağ (saf yağ)	21.2	..	21.6	7.9
Günlük kalori tüketimi (1988-90)	3522	3951	2978	3197

Kaynak: Hakkı İnan, “Türkiye Ekonomisi ve İşletmecisi”, Tekirdağ, 1998.

Özellikle et, süt, tereyağı ve yumurta gibi hayvansal ürünlerde kişi başına tüketim Türkiye’deki kişi başına tüketimden çok fazladır. Örneğin, bu ülkelerde et tüketimi 60 ile 100 kg arasında değişirken, Türkiye’de kişi başına et tüketimi 20 kg’dır. Türkiye’de tereyağı ve yumurta tüketimi de oldukça düşükken, tahıl, pirinç ve sebze tüketimi oldukça fazladır. Kişi başına tahıl tüketiminde Türkiye 173 kg ile listedeki ülkeler içinde birinci sırayı almaktadır. Günlük kalori tüketimi birbirine yakın gibi görünse de (Almanya’da 3.522 kalori/gün, İrlanda’da 3.951 kalori/gün, İsveç’te 2.978 kalori/gün ve Türkiye’de 3.197 kalori/gün) özellikle Türkiye’de hayvansal protein açısından doğan yetersiz beslenme sorunu olduğu açıktır. Bu bağlamda beslenme sorunları, hayvancılık sorunları ile dolayısıyla da tarımla iç içedir. Türkiye’de hayvancılık kesimi, 1980’li yıllara gelinceye dek, kaba yem açığının giderek artması, hayvanların yeterince beslenememeleri, mer’a alanlarının korunamaması ve geliştirilememesi, ırk ıslahında saptanan amaçlara ulaşılamamasına karşın bir yandan ülke insanının beslenebilmesine, diğer yandan da dışsatımı yoluyla ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisi kuralları adına ortaya çıkan ve “ne bulursan sat” yaklaşımına hayvancılık sektörü de katılmış ve bunun sonucunda hayvansal ürünler arzında sıkıntılar meydana gelmiştir. Arzdaki bu yetersizlik ise doğal olarak fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Bu kez de devlet, fiyatları disipline edebilmek için kolaycı bir yol olan terbiyevi dışalım adı ile hayvansal

ürünler dışalımında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bu bağlamda dışalımdaki bütün fonlar sıfırlanmış ve gümrük vergileri en aza indirilmiştir. Dışalım kolaylıkları ile birlikte hayvancılık sektörü dışarıdan gelen sübvansiyonlu ürünlerle haksız bir rekabetin içine itilmiştir (TZOB, 1997). Hayvancılıkla uğraşan üreticiler ve temsilcileri, hayvancılığın acilen destekleme kapsamına alınmasını, girdi maliyetlerinin düşürülmesini ve dışalım serbestliğinin daraltılmasını istemektedir. Kaçak et ve hayvan girişine dikkat çeken üreticiler, Türkiye'nin sorunlu olan bölgelerinin aynı zamanda mer'a hayvancılığı için uygun olduğunu vurgulamaktadır.

Sorun yalnızca artan nüfusun beslenmesi değil, aynı zamanda mevcut nüfusun zaman geçtikçe çeşitlenen ve değişen tüketim alışkanlıklarına da yanıt verebilmesidir. Bu yaklaşımla da tarım, Türkiye'nin en önemli kesimi olma özelliğini daha uzun yıllar sürdürecektir.

4.2.3. Tarımın Sanayiye Katkısı

Bazı ekonomistler ve özellikle politikacılar tarafından sanayileşme, ekonomik kalkınma ile eş anlamda kullanılmakta ve algılanmaktadır. Bunun temelinde "bugünün zengin ülkeleri sanayileşmiş, fakir ülkelerinin de tarımsal ürün üreticisi" olduğu fikri yatmaktadır. Genel olarak sanayileşmiş ülkeler örnek alınırken, sanayileşmeye ekonomik kalkınmanın bir sonucu olarak değil, bir nedeni olarak bakılmaktadır. Son yıllarda Türkiye'de de uygulanan ekonomi politikaları aracılığıyla benzer bir eğilime girilmiş, sanayileşme tarımdan bağımsız olarak ele alınmış ve ekonomik kalkınmanın tek yolu sayılmıştır. Öyle ki çoğu kez ekonomik kalkınmada sanayileşme ve tarihsel gelişme çabaları hem girdi hem de çıktı bakımından tamamlayıcı ve karşılıklı olarak birbirinin destekleyici faaliyetleri olarak düşünülmemiş tarım ve sanayi rakip, alternatif olarak ele alınmıştır. Bu ele alış biçimi içinde ihmal edilen veya daha hafif bir deyimle daha az ağırlık verilen kesim tarım kesimi olmuştur (Kip, 1991).

Türkiye ekonomisinde tarıma dayalı sanayi işletmeleri, ekonominin temel üretim birimleridir. Bu işletmelerin ham maddelerinin tamamına yakınını sağlayan tarım kesimi, bir yandan hammadde üretimi ile işletmelere temel girdi oluştururken diğer yandan başka kesimlerin mal ve hizmetlerini tükettiğinden onlar için büyük bir pazardır. Bu bağlamda tarımsal ürünleri hammadde olarak kullanan tarıma dayalı sanayi kapsamında yer alan sanayi dalları şunlardır:

Gıda sanayii,
 İçki sanayii,
 Tütün ve tütün mamulleri sanayii,
 Dokuma ve giyim sanayii,
 Orman ürünleri sanayii,
 Kağıt sanayii ve
 Deri ve deri mamulleri sanayii.

Bu sanayi dallarından gıda, içki, tütün ve tütün mamulleri ile dokuma ve giyim sanayi genellikle tüketim malı üreten sanayiler, kağıt, orman ürünleri, deri ve deri mamulleri sanayi ise ara malı üreten sanayiler olarak nitelendirilir. Gıda sanayi kapsamında ise; et ve et mamulleri sanayii, süt ve süt mamulleri sanayii, su ürünleri mamulleri sanayii, un ve unlu mamuller sanayii, meyve ve sebze işleme sanayii, şeker ve şekerli mamuller sanayii ve diğer gıda sanayii alt sektörlerinin bulunduğu dikkate alınırsa, bu potansiyelin değerlendirilmesi, gerek ulusal ekonomide yeni katma değerlerin yaratılması ve istihdam olanaklarının sağlanması, gerek ülke halkının sağlıklı bir şekilde beslenmesi, gerekse gıda dışsatımı ile ülkeye döviz kazandırılması açısından büyük önem taşımaktadır (Doğaner,1991). Örneğin, Türkiye’de dokuma ve giyim sanayi, dış pazarlarda karşılaşılan bir çok ticari engellemelere karşın gelişmesini sürdürmekte ve tekstil ve hazır giyim ürünleri dışsatımı ile elde edilen döviz geliri, 1995 yılı verilerine göre 8.3 milyar doları bulmaktadır. Bu döviz girdisi toplam dışsatım gelirlerinin yaklaşık % 40’ını oluşturmaktadır. Türkiye’de tarıma dayalı sanayinin genelde büyük bir kapasitesi olmasına karşın başta hammadde ve finansman yetersizliği nedeniyle kapasite kullanım oranları düşük kalmaktadır(Baykal, Ergun ve Pazarcık, 1989). Özellikle tarıma dayalı sanayi içinde bitkisel yağ sanayi hammadde gereksinimi Türkiye tarım kesimince karşılanamamakta, hammadde açığı ham yağ dışalımını ile karşılanmaktadır. Bu nedenle, bitkisel yağ sanayinin hammaddelerini oluşturan ayçiçeği, pamuk çiğidi, soya, susam, yer fıstığı vb bitkilerin üreticiliği ekonomik ve kültürel önlemlerle özendirilmelidir. Bugün Türkiye’de tarımsal üreticiler halen tarlasının kenarında durmakta, yalnızca ürettiği hammaddeyi satarak, bunun ortaya çıkardığı artık değerle yetinmekte ve ekonomik yaşamını devam ettirmeye çalışmaktadır. Oysa bu durumun değiştirilmesi gerekir. Çiftçi para kazanılmayan yerden, pazara -para kazanılan yere- gelmeli, kısacası sanayiye entegre olmalıdır. Bunun yolu da kuşkusuz örgütlenmeden geçmektedir. Örgütlenme ise çiftçilerin

ziraat odaları, kooperatifler, vb. örgütler kanalı ile hükümet ve diğer kamu kuruluşları arasında organik bir bağla gerçekleşmelidir (TZOB 1997).

4.2.4. Tarımın Milli Gelire Katkısı

Milli gelir, bir ülkede tüm kesimlerin bir yıl içinde ürettikleri mal ve hizmetlerin parasal tutarı şeklinde tanımlanmaktadır. Bu değerden yurtdışı faktör gelirleri düşüldüğünde piyasa fiyatları ile gayri safi yurt içi hasıla bulunur. Ülkeleri gelişmişlik düzeyleri açısından sınıflandırmada kullanılan en anlamlı ölçütlerden birisi, satın alam gücü standardına göre hesaplanan kişi başına milli gelirdir. Türkiye'de 1993 yılından itibaren GSYİH, Milli Muhasebe Şubesi'nce harcamalar yöntemiyle de hesaplanmaya başlanmıştır. Merkez Bankası döviz alış kuru kullanılarak DPT tarafından hesaplanan kişi başına GSMH 1998 yılı için cari fiyatlarla 3.254 dolardır. OECD tarafından GSYİH için hesaplanan Satın Alma Gücü Paritesine göre 1997 yılı için kişi başına GSYİH 6545 dolara ulaşmaktadır (DPT, YP, 1999).

Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir rapora göre 1995 yılında ABD'de milli gelir 26.980, Norveç'te 21.940, Japonya'da 22.110, Yunanistan'da 11.710 ve Türkiye'de 5.580 dolardır (The World Bank, The State in a Changing World, World Development Report, 1997).

Çizelge 4.15. Gayri Safi Milli Hasıla, Gelişme Hızı ve Sektör Payları

Yıllar	GSMH (milyar TL)	GSMH (gelişme hızı %)	GSMH (milyon \$)	GSMH'de Sektör Payları %		
				Tarım	Sanayi	Hizmetler
1968	164	-	18050	39.8	16.7	43.6
1970	208	13.3	19031	36.7	16.6	46.7
1975	691	28.5	47452	32.7	16.7	50.6
1980	5303	84.4	63391	25.5	18.3	56.2
1985	35350	59.5	66891	19.7	21.9	58.4
1990	397178	72.4	157758	16.8	24.8	58.4
1996	14978.067	90.7	183579	15.7	23.9	60.4

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Çeşitli Yıllar.

Milli geliri meydana getiren faaliyetler tarım (bitkisel üretim, hayvansal üretim, ormancılık, balıkçılık), sanayi (madencilik, imalat sanayi, elektrik, havagazı, su), inşaat, ticaret, ulaştırma, mali kuruluşlar, serbest meslek ve hizmetler, konut gelirleri ve devlet

hizmetleri gruplarından oluşmaktadır. Bu gruplar tarım, sanayi ve hizmetler olmak üzere üç ana grup altında incelenmektedir.

Türkiye’de milli gelirin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde tarım kesiminin payının zaman içinde azaldığını, sanayi ve hizmetler kesiminin paylarının ise arttığı görülmektedir (Çizelge 4.15.).

1968 yılında tarım, GSMH’nın % 39.8’ini, 1975 yılında % 32.7’sini, 1980 yılında % 25.5’ini, 1996 yılında ise % 15,17’sini oluşturmaktadır. 1996 yılında tarımın GSMH’daki payı 1980 yılına göre yaklaşık % 10 düşmüştür. Ancak, sanayi kesiminin içinde tarıma dayalı imalat sanayinin önemli bir yer aldığı dikkate alındığında, Türkiye ekonomisinde tarımın hala önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Türkiye’nin gelişme ve sanayileşmekte olduğu bir süreçte, doğal olarak tarımın milli gelirdeki payının düşmesi, tarım kesiminin gerilediği anlamına gelmeyip, diğer kesimlerin tarıma göre olarak daha hızlı geliştiğini gösterir.

Türkiye’de 1997 yılı Genel Nüfus Sayımına göre nüfusun yaklaşık % 35’ini oluşturan tarım kesimi aynı yıl milli gelirden yalnızca % 14 oranında bir pay alabilmiştir. Yapılan çeşitli araştırmalar ayrıca tarımsal gelir dağılımındaki dengesizliği de ortaya koymaktadır. Kısaca, Türkiye’de tarım kesiminde kişi başına düşen milli gelirin azlığının yanı sıra, tarımdan sağlanan milli gelirin üreticiler arasında dağılımında da dengesizlikler bulunmaktadır.

4.2.5. Tarımın Dış Ticarete Katkısı

Türkiye’nin dış ticaret dengesi yalnızca 1945 yılında fazlalık vermiş ve bu yıl dışsarımların dışalımını karşılama oranı % 173.2 olmuştur (Çizelge 4.16.).

Daha sonraki yıllardan günümüze dış ticaret farkı hep negatif olmuştur. 1970’li yılların ortalarından sonra gerek dışsarımlar ve gerek dışalımın hızla artmaya başlamış, ancak dışalımın daha hızlı artması nedeniyle bu açık devamlı büyümeye başlamıştır. 1980 yılında dış ticaret açığı beş milyar dolara yükselmiş, bunu izleyen 1980’li yıllarda üç-dört milyar dolar dolayında seyretmiş, 1990 yılında dokuz milyar doların üzerine çıkmış ve nihayet 1997 yılında 20 milyar dolara ve 1998 yılında rekor düzey olan 21 milyar dolara yükselmiştir.

Çizelge 4.16. Dışsatımın Dışalımı Karşılama Oranı

Yıllar	Toplam Dışsatım (milyon \$)	Toplam Dışalım (milyon \$)	Dışsatımın Dışalımı Karşılama Oranı (%)
1945	168.0	97.0	173.2
1950	263.4	285.7	92.2
1960	320.7	467.5	68.6
1970	588.5	947.6	62.1
1975	1401.0	4739.0	29.6
1980	2910.1	7909.4	36.8
1983	5727.8	9235.0	62.0
1984	7133.6	10756.9	66.3
1985	7958.0	11343.4	70.2
1986	7456.7	11104.8	67.1
1987	10190.0	14157.8	72.0
1988	11662.0	14335.4	81.4
1989	11624.7	15792.1	73.6
1990	12959.3	22302.1	58.1
1991	13593.5	21047.0	64.6
1992	14714.7	22870.9	64.3
1993	15345.1	29428.4	52.1
1994	18106.1	23270.0	77.8
1995	21635.9	35709.0	60.6
1996	23122.6	42732.8	54.1
1997(1)	26000.0	46000.0	56.5
1998(2)	29000.0	50000.0	58.0

Kaynak: DPT, DİE, "Dış Ticaret" Dosyaları.

(1)Gerçekleşme tahmini

(2)Program

Dış ticaret açığın yüksek olması, ülke ekonomisi için önemli bir sorun olmakla birlikte, daha da önemlisi dışsatımların dışalımları karşılama oranıdır. Örneğin 1975 yılında açık 3.3 milyar dolar olmasına karşın, dışsatımların dışalımları karşılama oranı % 29.6 gibi en düşük düzeye inmiştir. Diğer yandan 1988'de dışsatımların dışalımları karşılama oranı % 81.4'e kadar çıkmıştır. Fakat daha sonra bu oran yeniden düşmeye başlamış ve 1990'da % 58.1'e düşmüştür. 1994 yılında dışsatımın dışalımı karşılama oranı tekrar % 77.8'e çıkmışsa da daha sonra bu oran giderek azalmıştır. 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararları ile devalüasyon yapılarak TL'nin değerinin yabancı paralar karşısında önemli oranda

düşürülmesi, dışalımını frenleyip, dışsatımı teşvik ettiğinden 1994 yılında dış ticaret açığı önce kapanmaya başlamış, ancak daha sonra yeniden yükselme eğilimine geçmiştir.

Tarım kesiminin, Türkiye dış ticaretinde önemli bir yeri vardır. Türkiye'nin dışsatımının ana sektörler göre dağılımı Çizelge 4.17.'de verilmiştir. Çizelgede de görüldüğü gibi, tarımsal ürünlerin dışsatım içindeki payı 1970'de % 74.9; 1980'de % 57.4; 1990'da % 17.4 iken bu oran 1996'da 10.6'ya düşmüştür. Sanayinin payı 1970'de % 18.4; 1980'de % 36.0, 1990'da % 79.9 iken 1996 yılında bu oran % 87.4'e çıkmıştır.

Çizelge 4. 17. Ana Sektörlere Göre Dışsatım

Yıllar	Tarım	Toplam İçindeki % Payı	Madencilik	Toplam İçindeki % Payı	Sanayi	Toplam İçindeki % Payı	Toplam
1950	244.8	92.9	14.8	5.6	3.8	1.4	263.4
1960	243.7	76.0	19.5	6.1	57.5	17.9	320.7
1970	441.0	74.9	39.0	6.6	108.5	18.4	588.5
1980	1671.7	57.4	191.0	6.6	1047.4	36.0	2910.1
1983	1880.7	32.8	188.9	3.3	3658.2	63.9	5727.8
1984	1749.2	24.5	239.8	3.4	5144.6	72.1	7133.6
1985	1719.4	21.6	243.8	3.1	5994.8	75.3	7958.0
1986	1885.6	25.3	246.9	3.3	5324.2	71.4	7456.7
1987	1852.5	18.2	272.3	2.7	8065.2	79.1	10190.0
1988	2341.4	20.1	377.2	3.2	8943.4	76.7	11662.0
1989	2012.1	17.3	411.2	3.5	9170.1	78.9	11624.7
1990	2249.1	17.4	326.1	2.5	10348.6	79.9	12959.3
1991	2584.9	19.0	285.0	2.1	10685.8	78.6	13593.5
1992	2134.1	14.5	267.0	1.8	12286.3	83.5	14714.7
1993	2292.1	14.9	233.4	1.5	12793.9	83.4	15345.1
1994	2301.4	12.7	263.0	1.5	15517.8	85.7	18105.9
1995	2133.2	9.9	391.3	1.8	19089.3	88.2	21635.9
1996	2450.6	10.6	364.4	1.6	20220.4	87.4	23122.6
1997(1)	13889.0	8.8	250.6	1.6	14153.0	89.6	15793.0

Kaynak: DPT, DİE, "Milli Gelir" Dosyaları.

(1) Ocak-Ağustos itibarıyla

Çizelge 4.17.'de Türkiye'de 1990-1996 döneminde işlenmemiş tarım ve işlenmiş tarımsal ürünler dışsatım ve dışalımının gelişimi görülmektedir.

Çizelge 4.18. Türkiye'de 1990 ve 1996 Yıllarında Dışsatımların ve Dışalımın Ana Sektörlere Dağılımı ve Gelişimi (Milyon \$)

Sektörler	Dışsatım				Dışalım			
	1990	%	1996	%	1990	%	1996	%
1. Tarım	2388	18.4	2652	11.4	1323	5.9	2855	6.9
Bitkisel Ürünler	2101	16.2	2447	10.6	857	3.8	*	*
Hayvansal Ürünler	216	1.7	131	0.5	328	1.5	*	*
Su Ürünleri	59	0.5	57	0.23	11	0.05	*	*
Orman Ürünleri	12	0.09	16	0.07	126	0.6	*	*
2. Sanayi	10243	79.1	20134	86.9	16990	76.1	35782	83.4
İşlenmiş Tarım Ür.	823	6.4	2260	9.7	1162	5.2	1730	4.2
Diğer Sanayi Ür.	9420	72.7	17874	77.2	15829	71.0	34052	79.2
3. Madencilik	329	2.5	382	1.7	3989	18.0	4297	9.7
Genel Toplam	12960	100.0	23168	100.0	22302	100.0	35709	100.0

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1993. İTO, Aylık Ekonomik Veriler, Şubat 1998,

* Tarımsal dışalım, dışsatım gibi bitkisel ve hayvansal ürünler, su ve orman ürünleri şeklinde ayrı ayrı gösterilmemiştir.

Türkiye'deki işlenmemiş tarımsal ürünlerin toplam dışsatımdaki payı görece olarak gerilemeye başlamıştır. Ancak gıda, içki ve dokuma gibi aslında tarımsal hammadde kullanılarak işlenmiş olan tarımsal ürünler ve gıda maddeleri tarımsal ürünler dışsatımına dahil edilmemektedir. Çizelge 4.18.'den görüleceği gibi işlenmiş tarımsal ürünleri de içeren sanayi ürünlerinin dışsatımının toplam dışsatımlar içindeki payı 1990 yılında % 70.1 iken, 1995 yılında % 87.4'e yükselmiştir. Türkiye'nin toplam dışsatımları 1990 yılına göre yaklaşık iki kat artmıştır.

1990 yılında işlenmemiş tarımsal ürünler dışsatımları, tarımsal dışalımın yaklaşık iki katına eşitken, 1996 yılında dışalımın değeri olarak (2855 milyon \$) dışsatımları (2652 milyon \$) geçmiştir. 1997 yılında yıllık nüfus artışı % 1.532'ye düşmüş olmakla beraber, bazı tarımsal ürünlerin üretiminde görülen büyük miktardaki azalmalar, tarımsal dışalımlarda büyük artışlara neden olmuştur.

Hayvansal ürün dışsatımı, 1982 yılından sonra giderek azalmış ve 1995 yılında en düşük seviyesi olan 155 milyon dolara inmiştir. Bu gelişme, Türkiye'de hayvancılığın istenilen gelişmeyi sağlayamadığının da bir göstergesidir. Su ürünleri dışsatımı 1986 yılına kadar 20-25 milyon dolar civarında seyretmiş, 1986'dan sonra artarak 1996'da 57 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin tarımsal potansiyeli göz önüne alındığında; işlenmiş ve işlenmemiş tarımsal ürünler dışsattımının çok düşük oranlarda gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Türkiye işlenmemiş tarımsal ürünler dışsattımını istenilen ölçüde artıramazken, dışalımını hızla artmış ve dışsattımı geçmiştir. 1996'da 2.855 milyon dolarlık işlenmemiş tarımsal ürün ve 1.730 dolarlık işlenmiş tarımsal ürün dışalımını gerçekleştirmiştir. 1996 yılında işlenmiş ve işlenmemiş tarımsal ürün dışsattım toplamı 4.912 milyon dolarken, dışalımlarının toplamı 4.585 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Çizelge 4.19.'da 1996 yılında seçilmiş tarımsal ürünler, işlenmiş tarımsal ürünler ve tarım makineleri dış ticareti gösterilmiştir.

Çizelge 4.19. Türkiye'de Seçilmiş Tarımsal Ürünler, İşlenmiş Tarımsal Ürünler ve Tarım Makineleri Dış Ticareti (1996)

Ürünler	Dışsattımlar (bin dolar)	Dışalımlar (bin dolar)
1. Seçilmiş Bitkisel Ürünler		
Buğday	1904	485099
Mısır	5502	175688
Pirinç	1185	82083
Nohut	112104	150
Fasulye	39947	809
Mercimek	112166	5147
Tütün (yaprak)	538549	240019
Ayçiçeği	5080	183012
Pamuk (saf)	125990	299793
Domates	38950	1347
Elma	34189	479
Kıraz	25495	1865
Limon	59659	448
Mandalina	53065	49
Portakal	29071	3695
Fındık	444375	82
İncir (kuru)	68575	211
Üzüm (kuru)	188322	1886
2. Canlı Hayvanlar ve Ham Deriler		
Koyun	82992	379
Sığır	-	152
Diğer (keçi, kümes hayvanları vb)	195	10447
Koyun ve Keçi Derileri	411	402513

Çizelge 4.19.'un Devamı		
Sığır Derileri	650	83355
Pikle Deriler	1959	184986
3. Tarım Makinaları		
Traktör	8269	270686
Diğer Makinalar	648	597
4. Su Ürünleri	57	*
5. Orman Ürünleri	16	*
Tarımsal Ürünler ve Makinaları (A)	2652	2855
İşlenmiş Tarımsal Ürünler (B)	2260	1730
Tarımsal Dış Ticaret (A+B)	5912	3585
Tarımsal Dış Ticaretin Türkiye Dış Tic İçindeki Payı (%)	25.5	10.0
Türkiye Dış Ticareti	23168	35709

Kaynak: DİE, DPT, Dış Ticaret Dosyaları.

* Tarımsal dışalım lar bitkisel ve hayvansal ürünler, su ve orman ürünleri şeklinde ayrı ayrı gösterilmemiştir.

Çizelgeden de görüldüğü gibi, tarımsal dışsatımlar içerisinde en yüksek değere 538 milyon dolarla tütün sahiptir. Daha sonra sırasıyla fındık, kurü üzüm, pamuk ve mercimek dışsatımda önemli paya sahip tarımsal ürünlerdir. Tarımsal dışalım lar içerisinde en yüksek değere 485 milyon dolarla buğday sahip olmuştur. Onu sırasıyla koyun keçi derileri, traktör, pamuk, tütün, pickle deriler, ayçiçeği, mısır, sığır, sığır derisi ve pirinç izlemektedir.

Türkiye daha önceki yıllarda önemli miktarda pamuk dışsatımı yapabiliyorken, 1996 yılında pamuk dışsatımının yaklaşık iki katı kadar dışalım da bulunmuştur. Bunun nedeni, son yıllarda hızla artan tekstil işletmelerinin hammadde gereksiniminin karşılanmasıdır. GAP'ın tamamlanması halinde sulanan araziler artarak belki de pamuk dışalım gereksiniminin tamamen ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

Türkiye'nin iklim ve coğrafi koşulları gereği yaş meyve ve sebze üretim potansiyeli çok yüksek olmasına karşın dışsatımlar istenildiği kadar yüksek değildir. Meyve dışsatımları daha çok kuru meyve şeklindedir.

Tarımsal dışsatımların ülkemiz dışsatımları içerisindeki payı % 25.5, tarımsal dışalım ların toplam dışalım lar içerisindeki payı ise % 10 dur. Bu rakamlar göstermektedir ki tarım, hala Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir(Çizelge 4.18.)

5. TARIMSAL ÜRÜNLER FİYAT OLUŞUMUNA MÜDAHALE NEDENLERİNİN KURAMSAL ANALİZİ VE TÜRKİYE'DE DESTEKLEME POLİTİKASININ KURUMSAL YAPISI

5.1. Tarımsal Ürün Fiyatları

Klasik ekonomi kuramına göre, liberal kapitalist toplumlarda tüm ekonomik sorunların çözümünü, düzgün işleyen fiyat mekanizması otomatik olarak sağlayacaktır. Bu mekanizma, üretim faktörlerinin tümünün üretimde görev almasını sağladığı gibi, toplum gereksinmelerine en uygun mal ve hizmetlerin en düşük maliyetli üretimini de gerçekleştirecektir. Bu bağlamda tarımsal ürünler piyasasında da fiyat mekanizması bu işlevi yerine getirebilecektir. Ne var ki, fiyat mekanizmasının tarımsal ürünler piyasasında düzgün işleyip işlemediğinin bilinmesi gerekir. Her şeyden önce, gerek tarımsal ürünler arzı, gerekse tarımsal ürünler talebi özgün bir takım özellikler arz eder ve bu özellikler, büyük ölçüde tarımsal fiyatlara yansır (Çivi, 1973; Kazgan, 1983; Dinler, 1996).

Tarımsal ürün piyasaları, bazı ürünler için tam rekabet piyasası özelliklerini taşıdığı gibi, bazı ürünlerde rekabet aksamakta, monopson, monopol hatta zincirleme monopol piyasaları koşulları ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, bir ülkede yaşayanların tümünün tarımsal ürün tüketicisi olması, ülkelerin özelliklerine göre nüfusun önemli bir kısmının (%5 ile %70'inin) üretici konumunda olması, tüketiciyi ve/veya üreticiyi korumak amacıyla, tarımsal ürün piyasasına devlet müdahalesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, tarımsal piyasaları ve tarımsal ürün fiyatlarının oluşumunu, tarımsal ürün fiyatlarının istikrarsızlık nedenlerini ve bu istikrarsızlıkların sonuçlarını incelemek gerekir. Bu amaçla da, öncelikle tarımsal ürün arz ve talebinin incelenmesi gerekmektedir.

5.1.1. Tarımsal Ürün Arzı

Arz, piyasaya mal sunma arzusu ya da belirli bir piyasada, belirli bir zamanda, belirli bir fiyattan, bir satıcının malından satmak istediği miktardır. Taleple birlikte, tarımda fiyat oluşumunu açıklayan, fiyat makasının bir kanadını oluşturan tarımsal ürün arzı, tarım dışı

ürünlerin arzı ile karşılaştırıldığında, kendine özgü bir çok özellikler taşır. Bu bağlamda tarımsal arz fonksiyonunun gösterdiği özellikleri açıklamaya çalışalım.

5.1.1.1. Tarımsal Ürünlerin Arz Fonksiyonu

Herhangi bir X ürününden arz edilen miktar (M_{ax}), o ürünün fiyatına (F_x), diğer malların piyasa fiyatına (F_d), üretim faktörlerinin fiyatına (F_b), üretim teknolojisine (T) ve dışsal etkenlere (D) bağlıdır. Bu durumda arz fonksiyonunu; $M_{ax}=F(F_x, F_d, F_b, T, D)$ şeklinde ifade edebiliriz. Arzı etkileyen faktörlerden o malın fiyatı dışındaki faktörleri sabit kabul edersek, arz fonksiyonu $M_{ax}=F(F_x)$ şeklini alır. Fiyatın fonksiyonu olarak tarımsal ürün arzını bu ifadeden hareketle, fonksiyonda F_x 'e çeşitli değerler verdiğinde M_{ax} 'in aldığı değerleri bir çizelge şeklinde düzenlenebilir ve çeşitli fiyatlardan satılmak istenen mal miktarlarını gösteren arz şedülü elde edilebilir.

Fiyat oluşumunun incelenmesi sırasında, piyasa genellikle çeşitli dönemlere ayrılmaktadır. Bu konuda genel kabul gören ayırım; çok kısa dönem fiyatı, kısa dönem fiyatı ve uzun dönem fiyatı şeklindedir. Bu bağlamda arz analizine , üretimin yapıldığı zamanı da katmak için, fiyatın fonksiyonu olarak arz, a) Çok kısa dönem, b) Kısa dönem ve c) Uzun dönem olmak üzere üç ayrı dönemde incelenebilir.

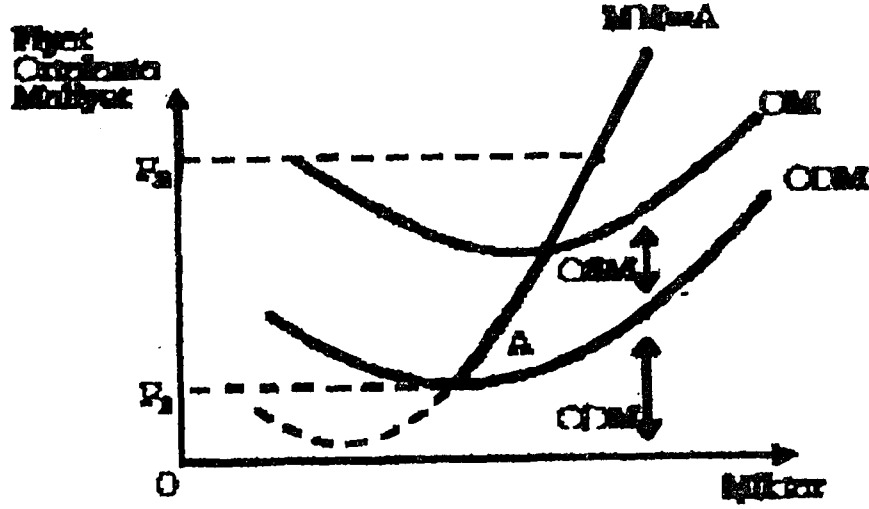
5.1.1.2. Çok Kısa Dönemde Arz

Piyasa dönemi de denilen çok kısa dönemde üretim söz konusu değildir. Tarımsal ürün hasadından sonra fiyat ne olursa olsun üretimi artırmaya ya da azaltmaya olanak yoktur. Örneğin pamuk hasat edildikten sonra, artık piyasadaki pamuk miktarı stoktur. Fiyatlar yüksek ise, arz edilecek miktarı artırmak için, bir üretim dönemi beklemek gerekir. Dolayısıyla tarımsal ürünlerde, çok kısa dönem, bir üretim dönemi kadar oldukça uzun bir süredir. Ancak, tüm ülke açısından çok kısa dönem, ürünün hasat edildiği andan bir üretim dönemi sonundaki hasat anına kadar geçen dönem olmasına karşın, piyasaya arz edilen miktar her zaman stoklara eşit değildir. Tarımsal ürünlerin bu özelliği piyasaya arz edilecek ürün miktarını etkileyen önemli bir faktördür. Eğer ürün stok edilebilir özelliğe sahipse ya da alternatif kullanım alanları varsa, çok kısa dönemde arz esnekliği oldukça serttir. Fakat sıfır değildir. Buna karşın, malın stoklanması olası değilse ve alternatif kullanım alanı yoksa, arz esnekliği oldukça serttir, hatta sıfırdır.

5.1.1.3. Kısa Dönemde Tarımsal Ürün Arzı

Kısa dönem, işletmelerin üretim kapasitelerini değiştirmek için, tüm üretimi faktörlerini değiştirecek kadar bir zamana sahip olmadıkları bir zaman dilimidir. Bu dönemde, tarımsal işletme üretime katılan makineleri, toprağı değiştirecek kadar zamana sahip değilken, değişir faktörleri (başta emek miktarı olmak üzere, tohum, gübre, su vb. miktarı) değiştirebilir. Kapasite ile ilgili kararlarda yalnızca değişir faktörler rol oynadığından, işletme ortalama maliyetleri karşıladığı sürece üretimine devam eder. Tek işletme arzının, ortalama değişken maliyet (ODM) üzerindeki, marjinal maliyet (MM) eğrisine eşit olduğu bu dönemde, arz eğrisinin eğimi pozitiftir. Başka bir anlatımla, fiyatlar arttıkça arz edilen miktar da artar.

Kısa dönem tarımsal ürün arzı, bir tek (tekil) tarımsal ürün için farklı, toplam tarımsal ürünler için farklıdır. Bir tek tarımsal ürünün kısa dönem arzı, bir dönem önceki dönem fiyatının bir fonksiyonudur. Tarımcılar her üretim döneminde tarımsal ürün ve/veya ürünlerin üretimini yapacaklarına karar verirlerken, bir dönem önceki fiyat ve/veya fiyatları göz önüne alırlar, bir tarımsal ürünün t dönemindeki arz miktarına $M_{t,t}$, bir dönem önceki fiyatına F_{t-1} dersek, bu ürünün kısa dönem arz fonksiyonunu $M_{t,t}=f(F_{t-1})$ şeklinde yazabiliriz. Tarımcı bir üretim döneminden diğerine geçerken, her ürün için ayırdığı toprak miktarını da değiştirecektir. İşletme o ürünün üretimine karar verdiğinde kısa dönem başlamakta ve hasatla birlikte sona ermektedir. Ayrıca kısa dönemde tekil ürün arzının esnekliği oldukça serttir. İşletmenin işgücü, sulama, ilaçlama, gübreleme vb. değişir faktör miktarlarını artırarak üretim hacmini artırması oldukça güçtür. Bir tek işletme arzının ODM eğrisi üzerindeki MM eğrisine eşit olduğu bu dönemde, arz esnekliği MM'in eğimine bağlıdır. Şekil 5.1.'de tam rekabet piyasasındaki bir firmanın kısa dönem arz eğrisi görülmektedir.

Şekil 5.1. Tam Rekabet Piyasasında Firmanın Kısa Dönem Arz Eğrisi

Toplam maliyet (TM) içinde DM'nin payı çok az olduğundan fiyatın F_1 düzeyine inmesine kadar işletme üretimine devam edecektir. Piyasa fiyatının F_1 'in altına düşmesi gibi bir durumda, üretici ürününü ya tarlasında ya da ağacında bırakacaktır.

Sebze, hayvancılık vb. üretim alanlarında sabit maliyetlerin rolü az olduğundan, bu ürünlerin arzı diğer tarımsal ürünlere göre daha esnektir.

Bir ekonomide toplam tarımsal ürün arzı yönünden kısa dönem, tarım kesiminde toplam üretim kapasitelerini oluşturan üretim faktörlerinin değiştirilmesi için gerekli zamanın olmadığı bir dönemdir (Dinler, 1996). Toplam üretim kapasitesini belirleyen bu sabit faktörlerin (toprak, üretim araç ve gereçleri, sulama olanakları vb) değiştirebilmesi için gerekli zamanın ne kadar olduğu ekonominin gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir. Az gelişmiş ekonomilerde sermaye en kıt faktördür, teknoloji ise geridir. Gelişmiş ekonomilerde ise toplam üretim kapasitesini oluşturan yeni teknolojileri uygulamak, başta makine, araç ve gereçleri değiştirmek için gerekli süre az gelişmiş ekonomilere göre daha kısadır.

5.1.1.4. Uzun Dönemde Tarımsal Ürün Arzı

Uzun dönem, üretimde yer alan tüm üretim faktörlerinin değiştirilmesinin olanaklı olduğu bir dönemdir. İşletmelerin üretim plânlaması yaparak üretim ölçeklerini değiştirebilecekleri bu dönemde, yeni işletmeler bu alana girebilirler ya da bu alandan çekilebilirler. Bu dönemde piyasa dengesi gerçekleştiğinde her işletme normal karla çalışmaya razı olduğundan, piyasa fiyatı ortalama maliyete eşit olacaktır.

Uzun dönemde üretim faktörlerinin değiştirilmesi olanaklı ise de bir ülkede tarımda asli üretim faktörü olan toprakların tümünün üretime açılmış olduğu günümüz ekonomilerinde artık toprağı değışir faktör saymak olanaksızdır. Yine de yeni yatırımlarla elverişsiz toprakların üretime açılması ya da ekim alanlarının bir kısmının boş olması durumunda toprak miktarının değışir faktör olabileceğı düşünülebilir. Ancak bu durum oldukça sınırlıdır. Uzun dönemde asli üretim faktörü olan toprağın sabit faktör niteliğinde olması, tarımsal işletmeleri fiyat değışimlerine karşı üretim düzeylerini değıştirmek amacıyla yeni üretim teknolojilerini kullanmaya yöneltir. Daha entansif bir üretim teknolojisi uygulayan işletmeler, birim toprak başına daha fazla ürün elde ederek toprağı bir anlamda değışir faktör özelliğı kazandırır. Ne var ki, ne kadar gelişmiş teknolojiler uygulanırsa uygulansın, toprak miktarı artırılmadıkça, azalan verimlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Uzun dönemde toplam tarımsal ürünün arz esnekliğı yine düşük olmasına karşın, kısa döneme göre daha esnektir.

Kısaca tarımsal ürünler arzı, genel olarak esnek olmayan özellikler göstermesine karşın, kısa dönemde çok kısa dönemden, uzun dönemde ise kısa dönemden daha esnek değerler almaktadır.

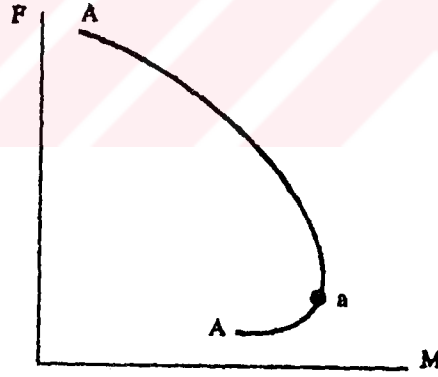
5.1.1.5. Geçimlik Kesim ve Negatif Eğimli Arz Eğrisi

Piyasa için üretim yapan üreticilerin tarımsal ürün arz esnekliğı her koşulda oldukça sert olmasına karşın, daima pozitif eğimlidir. Ancak az gelişmiş ülkelerde piyasa için üretim yanında, üretimin önemli bir bölümünü kendi tüketimi için yapan ve "geçimlik kesim" denen bir kesim daha vardır. Geçimlik amaçla üretilen temel ürünün çok kısa dönem arzı negatif eğimlidir. Çünkü çok düşük bir tüketim ve gelir düzeyinde, oransal fiyat değışimleri çok şiddetli olmadıkça, tüketimde ticari ürün ile geçimlik ürün arasında ikame olmaz.

Ürünün çok az olduğu ve piyasada fiyatının yüksek olduğu bir yılda, geçimlik kesimde yer alan üreticinin tepkisi, piyasaya daha büyük miktar ürün arz etmek değildir. Diğer yandan sattığı ürün sonucunda eline geçecek parayla gereksinim duyduğu diğer malları satın aldığından, fiyat yükseldikçe daha az ürün satacaktır. Bu bağlamda, fiyatlar yükseldikçe daha az geçimlik ürün piyasaya arz edilecektir. Oysa, fiyatlar arttıkça piyasaya arz edilen ticari ürünler artar, fiyatların düşmesi durumunda ise tersi olur.

Geçimlik ürünün fazla olduğu yıl, ticari ürün de fazla olacağından piyasa fiyatı düşük olacaktır. Geçimlik ürün stoku büyüyünce, hem parasal gelire oranla mal stokunun büyümesi hem de geçimlik ürüne talebin şiddetli azalması sonucu daha düşük fiyatla daha büyük miktar piyasaya sürülecektir. Geçimlik ürünün çok az ve piyasada fiyatının çok yüksek olduğu yıl arz edilen miktar azalırken, ürünün bol, piyasa fiyatının düşük olduğu yıl arz edilen miktar artacak, dolayısıyla arz eğrisi tersine dönecektir. (Şekil 5.2.'de a noktasından yukarıda kalan bölüm).

Geçimlik kesimde, tüketiciler açısından fayda maksimizasyonu, ticari kesimde ise, satıcılar açısından kar maksimizasyonu esastır. Geçimlik kesimin doğası, fiyat maksimizasyonuna ters düşmektedir.

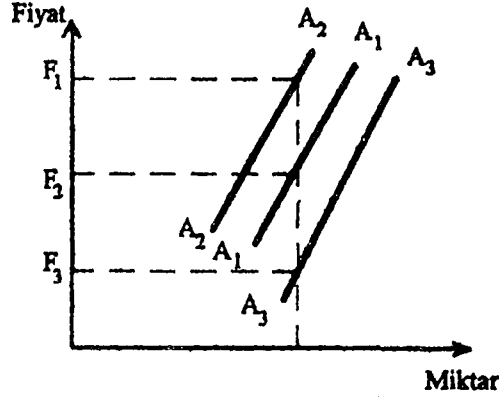
Şekil 5.2. Tersine Dönen Arz Eğrisi

5.1.1.6. Arzı Etkileyen Fiyat Dışındaki Faktörler

a) Üretim Faktörleri Fiyatı

Bir ürünün maliyeti, üretimde kullanılan üretim faktörlerine yapılan ödemelerden oluşmaktadır. Herhangi bir tarımsal ürünün üretiminde, faktör miktarları sabitken,

faktörlerden birinin ya da bir kaçının fiyatı yükseliyorsa, arz tümüyle sola kayacak, arzın azalmasına neden olacaktır.

Şekil 5.3. Arz Artış ve Azalışı

Şekil 5.3.'de arz A_1 'deyken, A_2 'ye kayacak, bu durumda M_1 kadar mal, F_2 fiyatından piyasaya arz ediliyorken, F_1 fiyatından piyasaya arz edilecektir. Üretim faktörleri fiyatı düşerse, maliyet düşecek ve arz artacaktır. Şekil 5.3.'de arz eğrisi A_1 'de iken A_3 'e kayacaktır. Bu durumda da M_1 kadar mal F_2 fiyatından arz edilirken, arz artınca aynı miktar mal daha düşük fiyattan (F_3) satılmaya razı olunacaktır.

b) Diğer Ürünlerin Fiyatları

Tarım üreticisi her yıl hangi ürünü yetiştireceğine karar verirken bir tek ürünün değil, bir yıl önceki ürünlerin fiyatlarını göz önüne alacaktır. Bu nedenle bir ürünün arzı, o ürünün üretimine katılan üretim faktörleriyle üretilmesi olanaklı ürünlerin bir yıl önceki piyasa fiyatlarının fonksiyonudur. Öz olarak ifade edersek;

$$M_{it} = f(F_{it-1}, F_{bt-1}, F_{ct-1}, \dots, F_{mt-1}) \text{ dir.}$$

Örneğin, yukarıdaki arz fonksiyonunu verdiğimiz ürün buğday ise, tarımcı toprağının ne kadarına buğday ekeceğine (M_{it}) karar verirken, bir önceki yıl buğday fiyatı (F_{it-1}) yanında, arpa fiyatı (F_{bt-1}), çavdar fiyatı (F_{ct-1}) vb.nin fiyatlarını da göz önüne alacaktır. Birbirlerinden habersiz çok sayıdaki tarımsal işletmenin benzer davranışları sonucu, her tarımsal ürüne ayrılan toprak genişliği yıldan yıla değişmektedir.

Söz konusu ürünün üretimini ve dolayısıyla arzının artması (Şekil 5.3.) A_1A_1 konumundan A_3A_3 konumuna geçmesi sonucunu doğuracaktır. Bu bağlamda, diğer ürüne

ayrılan toprak genişliği azalacaktır. Bu defa söz konusu ürünün üretiminin ve dolayısıyla arzının bir yıl öncekine göre azalmasına (Şekil 5.3.) A_1A_1 konumundan A_2A_2 konumuna geçmesine neden olacaktır. Bir tarımsal ürünün fiyatının başka bir ürünün arzını etkileyebilmesi, söz konusu ürünlerin üretim faktörlerinin kolaylıkla uyum olanaklarına bağlıdır. Tarımsal ürün üretiminde işgücü faktörü farklı ürünlerin üretimine oldukça kolay uyum sağlarken, toprak faktörünün uyumu doğa koşullarıyla sınırlıdır. Üretimde kullanılan sermaye mallarının bir başka ürüne uyumu ise teknolojiyle ilgilidir. Emek yoğun teknolojilerde araç gereçler bir başka ürünün üretimine kolaylıkla uyum sağlarken, sermaye yoğun teknolojilerde bu uyum oldukça güçtür.

c) Üretim Teknolojisi

Bir malın arzını etkileyen faktörlerden biri de üretim teknolojisidir. Uzun dönemde tarım ürünleri arzının artmasının en önemli nedeni, teknolojik gelişme ve bunun tarıma uygulanışı ile sağlanan verim artışı ve maliyetlerin azalmasıdır. Teknolojik gelişme ve bunun tarıma uygulanışı uzun dönemde tarımsal ürünler arzının artmasının en önemli nedeni teknolojik gelişme ile sağlanan verim artışı ve maliyetlerin azalmasıdır. Maliyetlerdeki azalma ise arzın artmasına yani her fiyat düzeyinde daha fazla ürünün piyasada satılmak istenmesine neden olacaktır.

d) Dışsal (Egzojen) Değişkenler

Dışsal değişkenlerin etkisiyle, girdi miktarı ve teknoloji veriyken, yıllık verim ve üretim miktarı değişir ve üretim fonksiyonu kayar. Bu, arz fonksiyonunun buna bağlı olarak kayması demektir.

5.1.2. Tarımsal Ürün Talebi

Talep, satın alma gücüyle desteklenmiş satın alma isteğidir ve bu istek miktar ölçüsü ile tanımlanır. Tarımsal ürünlerin yaklaşık % 90'ı gıdasal gereksinimleri karşılamaya yöneliktir. Kalan % 10 ise, sanayi kesiminde hammadde olarak kullanılır. Bu bağlamda tarımsal ürün talebi de, tarım dışı ürünlerin arzı ile karşılaştırıldığında kendine özgü bir çok özellik taşır. Tarımsal ürünler talebi incelenirken, gıda maddesi olarak kullanılan tarımsal ürünler talebinin ve sanayi kesiminde hammadde olarak kullanılan tarımsal ürünlerin talebinin ayrı ayrı ele alınması gerekir.

5.1.2.1. Talep Fonksiyonu

Herhangi bir X ürününden talep edilen miktar (M_x), o ürünün fiyatına (F_x), rakip maların fiyatına (F_r), tamamlayıcı malların fiyatına (F_t), tüketicilerin beğeni ve alışkanlıklarına (B), tüketicilerin gelirlerine (G) ve nüfusa (N) bağlıdır. Talebi belirleyen faktörlerden beğeni ve alışkanlıkların belli bir birimle ölçülmesi olanaksızdır. Ancak beğeni ve alışkanlıklarda x malı lehine bir değişikliğin, x malı talebini artıracakı söylenebilir (Alkin, 1984). Talep edilen miktarı etkileyen bu faktörlerle talep arasındaki ilişki, talep fonksiyonu olarak;

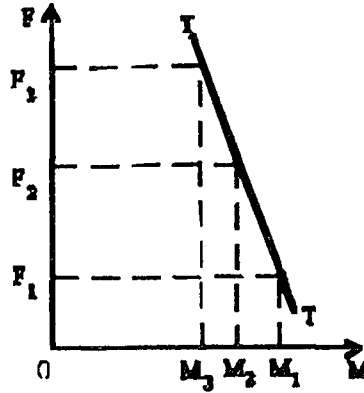
$$M_x = f(F_x, F_r, F_t, G, B, N)$$

şeklinde gösterilebilir. Talebi etkileyen faktörlerden o malın fiyatı dışındaki faktörleri sabit kabul edersek talep fonksiyonu $M_x = f(F_x)$ şeklini alır. Fiyatın fonksiyonu olarak talebi gösteren bu anlatım, talebi etkileyen tüm faktörler sabitken, malın fiyatıyla talep edilen miktar arasındaki ilişkileri vermektedir. Bu fonksiyon ise talep eğrisidir.

5.1.2.2. Toplam Gıda Maddeleri Talebi

Toplam gıda maddelerine olan talebin fiyat esnekliği oldukça serttir. Bunun da nedeni, gıdasal gereksinmelerin özelliklerinin sonucudur. Fizyolojik bir niteliğe sahip olan gıdasal gereksinmeler karşılanmazlarsa, insan yaşamı tehlikeye girer hatta bir süre sonra sona erebilir. Bu gereksinmelerin karşılanması ertelenemezken, gelir düzeyi arttıkça, gıda maddeleri tüketimi de gelirdeki artışla aynı oranda artmaz. Bunun sonucu olarak da gıda maddeleri talebi, fiyat değişikliğinden çok az etkilenir.

Beslenme gereksinmesinin bir başka gereksinme ile ikamesinin olanaksız olması, gıdasal maddeler fiyatlarının yükselmesi durumunda, insanların başka gereksinimlerini karşılamaktan özveride bulunmalarını gerektirecek ve gıdasal mallar talebinin fiyat esnekliği sert olacaktır. Şekil 5.4.'de fiyat F_2 'den F_3 'e çıktığında talep edilen miktardaki azalma oldukça düşüktür (M_2M_3 kadardır.). Toplam gıda maddelerinin fiyatlarının düşmesi durumunda da tüketilen gıdasal malların insan fizyonomisi ile sınırlı olması nedeniyle, satın alınmak istenen miktardaki artış çok az (M_2M_1 kadar) olmaktadır.

Şekil 5.4. Toplam Gıda Malları Talebi

5.1.2.3 Talebi Etkileyen Fiyat Dışındaki Faktörler ve Toplam Gıda Maddeleri Talebindeki Artış

Gelir Artışı

Ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında kişi başına gelir ve dolayısıyla kişi başına tüketimin düşük olması nedeniyle, gıda maddeleri “zorunlu” bir nitelik taşır. Bu olgu, tarım dışı kesimlerce üretilen mal ve hizmetleri tarımsal ürünlere ikameyi olanaksızlaştırır. Bu nedenle de ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında, gelir artışlarının büyük bir bölümü gıdasal mallar tüketiminde kullanılacağından, gıdasal mallar talebinin gelir esnekliği çok yüksektir. Bu durumda gıdasal mallar talep esnekliğini yönlendiren, daha çok gelir esnekliği olmaktadır (Bulmuş, 1978).

Ekonomik gelişmenin daha ileri aşamalarında kişi başına gelirin yüksek olması, tüketicilerin tüm mallara olduğu gibi gıdasal mallara olan talebini de artırır. Ancak gelir düzeyi yükseldikçe, gıdasal mallar talebindeki oransal artış, gelirdeki artış oranından çok daha küçük olur. Bu mallar için gelir esnekliği gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir (Frohberg, 1993). Örneğin gelişmiş ülkelerde toplam gıdasal malların talebinin gelir elastikiyeti 0.3 ile 0.2'ye kadar düşerken, az gelişmiş ülkelerde bu katsayı 0.9'a kadar yükselmektedir (Dinler, 1996). Bu ilişki, kişi başına gelir düzeyleri farklı ülkeler arasında olduğu kadar, bir ülke içindeki farklı sosyal gruplar açısından da geçerlidir.

Nüfus

Talep artışının bir başka kaynağı da nüfusun çoğalmasdır. Nüfus artışı gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre önemli ölçüde yüksektir. Bu ülkelerde, tarımsal ürünlere olan talebi nüfus artışı daha da güçlendirmektedir.

Dünya nüfus artışı, gıdasal mallar talebinde artış demektir. Yeterli bir gıda arzını güvenceye almak, insanlık tarihinin başından beri insanlığın en önemli ve devamlı kaygısı olmuştur. Dünya nüfus artışı ile gıdasal mallar arasındaki ilişkiler üzerine tartışmalar, Thomas Robert Malthus'un (1766-1834) ileri sürmüş olduğu, gıdasal malların, insanın kendisini daima beslemeye yeterli olup olmayacağı sorusuyla birlikte başlamıştır (Tümertekin, Özgüç, 1997). Malthus'un kuramının ilk yayınlanışının üzerinden geçen zaman içinde Dünya nüfusu 1 milyardan 6 milyara yükselmiştir. Eğer bugün Dünya nüfusu bu denli artmış ve artmaya devam ediyorsa, bunun en önemli nedeni gıda maddeleri arzının gereksinmelere yani talebe cevap verebilecek şekilde artırılmasının başarılımış olmasıdır (Dinler, 1996).

Gıda Maddeleri Artış Hızı

Bir ülkede gerek kişi başına düşen gelir düzeyindeki artış, gerekse nüfus artışı tarımsal ürün talebinin artmasına neden olmaktadır. Nüfus artışı ve gelir artışını birlikte göz önüne alarak, tarımsal ürünler talebinin artış hızı şu şekilde ifade edilebilir.

$$T = N + eg \cdot G$$

Bu formülde; T gıda maddeleri talebi artış hızını; N nüfus artış hızını; eg talebin gelir esnekliğini ve G gelir artış hızını ifade etmektedir. Bir ülkede nüfus artış hızı ne kadar yüksek ve, talebin gelir esnekliği ile gerçek gelir artış hızı ne kadar büyükse, talep artışı da o kadar büyük olacaktır. Az gelişmiş ülkelerde hem nüfus artış hızının hem de talebin gelir esnekliğinin gelişmiş ülkelere oranla daha büyüktür (Kazgan, 1993).

Diğer Malların Fiyatları

Tüketici herhangi bir gıda maddesinden ne kadar satın alacağına karar verirken, o malın fiyatı yanında o malla ilgili rakip malların ve tamamlayıcı malların fiyatlarını da izler. Gıda maddelerinden herhangi birinin fiyatının artması, rakip olan diğer gıda maddelerine talebi artıracaktır. Tamamlayıcı olan gıda maddelerinden birinin fiyatının yükselmesi (ya da düşmesi) ise, o gıda maddesine olan talebin azalması (ya da artması) sonucunu doğurur.

Tüketicilerin Beğeni ve Alışkanlıkları

Tüketicilerin beğenisi, zevk ve alışkanlıklarındaki değişiklikler gıdasal mallar talebinde artış ya da azalışa neden olur. Örneğin Türkiye’de, özellikle son yıllarda sağlık ve estetik kaygılarla ideal kiloların gündeme gelmesi, düşük kalorili gıda maddelerinin daha çok tüketilmesi eğilimini oluşturmuştur.

5.1.2.4. Sanayide Hammadde Olarak Kullanılan Tarımsal Ürünlerin Talebi

Tarımsal ürünlerin yaklaşık onda birini oluşturan sanayide kullanılan tarımsal kökenli hammaddelere olan talep, bu maddeleri ikame eden endüstriyel hammaddelere karşın giderek artmaktadır (Dinler,1996). Dolayısıyla, bu grup tarımsal ürünlerin talebinde devamlı bir artış olmaktadır. Bu ürünler, sentetikleriyle ikame olanaklarının sınırlı olması nedeniyle, fiyat değişikliklerine karşı duyarlıdır.

5.1.2.5. Tekil Gıda Maddesinin Talebi ve Giffen Malları

Tekil gıda maddelerinin talebi, toplam gıda maddelerinin talebine göre daha esneklerdir. Bu talep esnekliği farklılığının nedeni, tüketimde ikame olanaklarının bulunmasıdır. Ne var ki, gelir düzeyi ile birlikte tekil gıda maddeleri talebinin fiyat esnekliği de değişmektedir. Ekonomik gelişmenin ileri aşamalarında, tüketicilerin tarımsal ürünler tüketim yapısı çok çeşitli tüketim malları içereceğinden, bir tek tarımsal ürünün fiyatındaki değişimin tüketicinin reel geliri üzerindeki etkisi önemsiz olacaktır. Çünkü, bir tek tarımsal ürün için yapılan harcamanın toplam gelir içindeki payı çok küçüktür. Bu nedenle de, gelir etkisinin talep esnekliğini belirlemede önemli bir işlevi yoktur. Bu durumda talep esnekliğini belirleyen gelir etkisinden çok ikame etkisidir. Oysa, az gelişmiş ekonomilerde ve bu ekonomilerin özellikle kırsal kesimlerinde beslenme, sınırlı sayıda tarımsal ürüne dayanır. Çok fakir gruplar için, temel gıda maddesi talebinin fiyat esnekliği pozitif değer almaktadır ki bu gibi mallara “giffen mallar” (düşük mallar ya da fakir mallar) denilmektedir. Giffen malları denilen temel gıda maddelerinin talebi, talep kanunuyla çelişmektedir. Başka bir anlatım ile, bu malların fiyatı yükseldiğinde talep edilen miktar artmakta, fiyatlar düştüğünde ise talep edilen miktar azalmaktadır. Talep kanununa ters düşen, fiyatla talep edilen miktardaki değişimin eş yönlü olduğu bu olgu “Giffen Paradoksu” olarak adlandırılmaktadır.

5.1.3. Çeşitli Rekabet Piyasalarında Tarımsal Ürün Fiyatları

Piyasa ekonomisinde fiyatlar, tüketici tercihlerini yansıtarak, üretim faktörlerini çeşitli üretim kesimleri arasında bölmek gibi çok önemli bir görev yapmaktadır. Bu nedenle tüketici tercihleri ve çeşitli üretim kesimlerinde üretim fonksiyonundaki değişmelere koşut olarak ortaya çıkan oransal fiyat değişimleri, kaynakların tahsisi ve üretim bileşiminin belirlenmesi açısından önemli bir yönlendirme görevine sahip bulunmaktadır (Kip, 1975).

Fiyat sisteminin bu yönlendirme görevi, tarım kesimi için de çok önemli bir olaydır. Ancak gerek tarımsal ürünler arz ve talebinin gerekse tarımsal ürün piyasalarının tarım dışı piyasalardan oldukça farklı olması nedeniyle tarımsal faaliyetler her zaman üretim faktörlerinin etkisi altında oluşmamakta ve diğer fiyatlardan çok daha şiddetli dalgalanmalara yol açmaktadır. Bu nedenle tarımsal ürün fiyatlarının oluşumunun ayrıca incelenmesi ve diğer kesimlerdeki fiyat oluşumları ve farklılıklarının ortaya konulması gerekmektedir. Bu bağlamda, tarımsal ürün fiyatlarının tam rekabet ve eksik rekabet piyasalarında oluşumu ayrı ayrı ele alınmalıdır.

5.1.3.1. Tam Rekabet Piyasasında Tarımsal ürün Fiyatları

Tam rekabet piyasası gerçekleşmesi oldukça güç bir dizi koşulların varlığına dayalı olarak tanımlanan ideal bir piyasadır. Bu koşullar sırasıyla; alıcı ve satıcıların piyasa fiyatına etki edemeyecek kadar çok sayıda olması (atomisite koşulu), alıcı ve satıcılar kadar alım satıma konu olan malların tüm birimlerinin birbirinin aynı olması (homojenlik koşulu), piyasadaki tüm değişikliklerden alıcı ve satıcıların zamanında bilgi alabilmesi (açıklık koşulu) ve son olarak da piyasaya giriş ve çıkışların engellenmemiş olmasıdır (mobilité koşulu). Özellikle tarım ürünlerinde, alıcı ve satıcı sayısının çok fazla olması, ilk bakışta tarımsal ürün piyasalarının tam rekabet piyasası koşullarını taşıdığı izlenimini vermektedir. Tam rekabet piyasası koşullarının, tarımsal ürün piyasalarında ne kadar geçerli olduklarının ya da olmadıklarının anlaşılabilmesi için bu koşulların tek tek ele alınması gerekir (Kazgan, 1993).

Atomisite Koşulu: Bu koşulun ilk bakışta tarımsal ürün piyasalarında gerçekleştiğini görmekteyiz. Tarımsal ürünleri üretenler ve tüketenler çok sayıdadır. Ancak, tarım ürünlerinde de çok sayıda alıcı ile çok sayıda satıcı arasına genellikle aracı da denilen pazarlamacılar girerler. Üreticiler, ürünü tam rekabete yaklaşık bir piyasada arz ediyor

olsalar da pazarlamacıların ürün talep ettiği ve sattığı piyasa çeşitli eksik rekabet koşullarıyla nitelenir. Bu bağlamda atomisite koşulu aksar.

Homojenlik Koşulu: Tarımsal ürünler küçük kalite farklılıkları bir yana, genellikle birbirinin aynıdır. Ancak tarımsal ürünlerin işlenerek satılması durumunda bu koşul da aksar.

Açıklık Koşulu: Bilindiği gibi tam rekabet piyasasında açıklık vardır; çok sayıda alıcı ve satıcı, piyasanın her tarafındaki fiyat tekliflerini ve ödemeleri bilir, bilgiler tamdır ve böylece aynı ürün için piyasada tek fiyat oluşur. Ancak, piyasa şekli, araçlarda eksik rekabet, ürün satıcılarında tam rekabette niteleniyorsa, durum farklıdır ve piyasada açıklık yoktur. Araçlar, üreticilerin satmaya razı olduğu fiyatı tahmin ederler; üretici ne kadar fakir, bekleme olanağından ne kadar yoksun ve seçenekleri ne kadar azsa, bu fiyat o kadar düşüktür. Piyasada açıklık da yoksa; üreticilerin arz fiyatları farklı olacağından aynı ürün, üreticilerden farklı fiyatlarda toplanabilir. Ayrıca, mekan engeli bu piyasada bilgi alışverişini önemli ölçüde sınırlar (Dinler, 1996). Bu engel nedeniyle, piyasalar küçülebilir ve açıklık koşulu ancak bu piyasalarda gerçekleşebilir. Tarım piyasalarında etkin örgütlenme - haberleşme ve açıklık- önemlidir. Bunu sağlamanın bir yolu da ekimden önce önemli ürünlerin piyasa döneminde geçerli olacak "peşin fiyatları"nın ilanıdır. Bu fiyatlar kitle iletişim araçları ile ilan edilmeli ve ürün fiyatlarının düşebileceği taban saptanmalıdır.

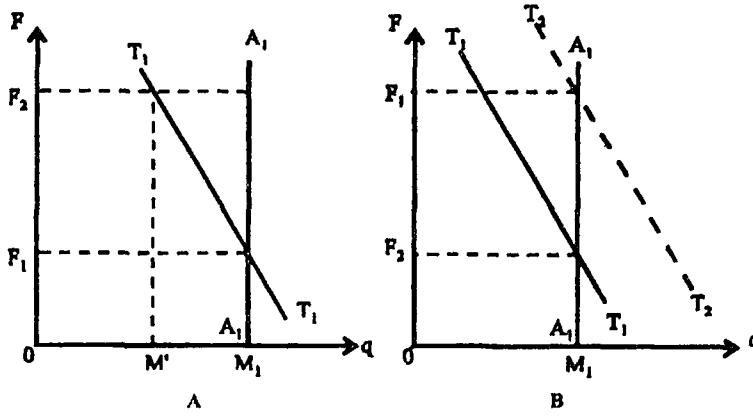
Mobilite Koşulu: Tarımsal ürünler piyasasına giriş çıkışta üreticiler kadar üretim faktörleri için de önemli bir engelin bulunmaması, mobilite koşulunun tarımsal ürün piyasalarında büyük ölçüde gerçekleştiğini gösterir. Buna karşın asli üretim faktörü olan toprağın miktarının sabit ve kıt olması, toprak alınıp satılmasında yasal bir engel bulunmamasına karşın, istenildiği zaman satılık toprak bulunmasını zorlaştırmaktadır.

Görüldüğü gibi, tarımsal kesiminde çeşitli nedenlerle rekabet koşullarının aksaması sonucu ortaya eksik rekabet piyasaları çıkmaktadır.

5.1.3.1.1. Çok Kısa Dönemde Tarımsal Ürün Fiyatları

Piyasa dönemi de denilen çok kısa dönemde piyasaya arz edilen ürün miktarı stok büyüklüğü ile sınırlı olduğundan arz esnekliği çok düşük, hatta sıfırdır. Fiyatların ne olacağını o malın talebi belirleyecektir. Bu bağlamda, fiyatla maliyet arasında bir ilişki yoktur. Bazen üretici piyasa fiyatının maliyetin altında oluştuğunu görürse ve ürününü kullanma konusunda başka seçenekleri varsa, ürünü belirlediği bir fiyatın (muhafaza

fiyatının) altında satmaya razı olmaz. Burada üreticilerin ürünlerini muhafaza etme seçeneklerinin olması ve olmaması durumu ya da ürünlerin bekletilebilir ya da bekletilemez oluşları değişik oluşumlara neden olur. Muhafaza fiyatı oluşumu bir şekil yardımıyla açıklanacak olursa;

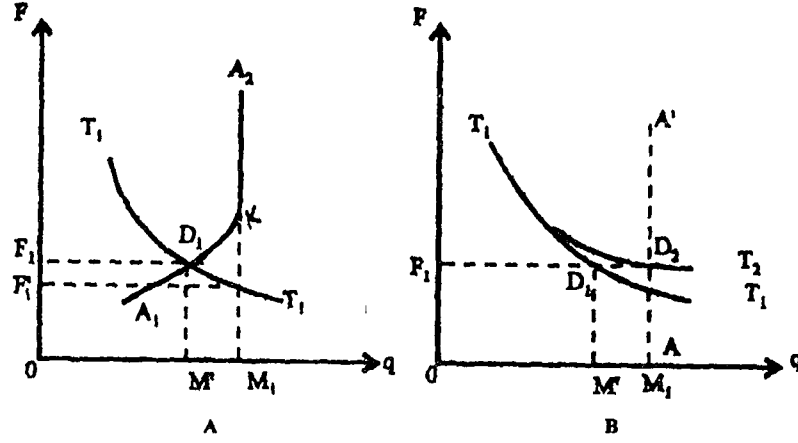
Şekil 5.5. Çok Kısa Dönem ve Bekletilemeyen Mallar (Muhafaza Fiyatı)

Çok kısa dönemde piyasaya getirilmiş mal miktarını M_1 , söz konusu malın talebini T_1T_1 ile gösterelim. Bu durumda (Şekil 5.5.'te) piyasa fiyatı F_1 olacaktır. Bu fiyatın satıcının beklentisi ile ürünün maliyetini karşılamaması durumunda satıcılar, mallarını F_1 piyasa fiyatından satmak yerine, malların satış fiyatını kendileri belirlemeyi tercih ederler. Örneğin, piyasada satıcıların mallarını satmaya razı olacakları en düşük fiyat olarak F_2 fiyatı belirlenmiş olsun, satıcılar bu fiyatta OM' kadar mal satabilecekler ve $M'M_1$ kadarlık bir mal da ellerinde kalacaktır. Satıcılar ellerinde kalan bu malı evlerine götürerek eş dostlarına verebilecekler veya hallerinde yok edecekler vb. Burada M_2M_1 kadar ürün sanki satıcı satın alarak yok etmiş gibi değerlendirilebilir. Bu nedenle de, bu olaya satıcının kendi malına talebi denir (Dinler, 1996).

Satıcının kendi malına talebini Şekil 5.6. yardımıyla açıklayalım. Piyasa F_1 düzeyindeyken, satıcılar bu fiyatı F_2 düzeyine çıkarabilmek için, sanki piyasaya alıcı olarak girip (M_2M_1 kadar malı satın almışlar gibi), T_1T_1 olan talebin T_2T_2 düzeyine kaymasını sağlarlar. Satıcıların bu şekilde davranmasının nedeni, tarımsal ürünler arz ve talep esnekliğinin çok küçük olmasından dolayı, az miktarda ürünün ($M'M_1$) piyasadan çekilmesi ile, piyasa fiyatını önemli ölçüde (F_2F_1) yükselterek satış gelirini yükseltebilme olanağına sahip olmalarıdır.

Bekletilebilir tarımsal ürünlerin miktarı da (kapalı ekonomi varsayımı ile) yeni ürün piyasaya gelene kadar belirlidir. Fiyatın oluşmasında çok kısa dönemin özellikleri görülür.

Ancak, burada çok kısa dönemin uzunluğu, saatler ya da günler değil, bir hasat döneminden diğer hasat dönemine kadar geçen süredir.

Şekil 5.6. Bekletilebilir Mallarda Çok Kısa Dönem ve Satıcının Kendi Malına Talebi

Piyasada bulunan bekletilebilir malın toplam miktarı (Şekil 5.6.) M_1 , arz eğrisi ise A_1A_2 şeklindedir. Fiyat yükseldikçe stoktan piyasaya sürülmektedir. Daha önce esnek olan arzın belirli bir fiyat düzeyinden sonra esnekliği sıfır olmaktadır. Denge durumunda OM' kadar mal satılırken, F_1 fiyatından piyasaya sunulan $M'M_1$ kadar mal satıcıların ellerinde kalmaktadır. Satıcılar tüm mallarını ellerinden çıkarmak isterlerse, ürünlerini F_1 fiyatından satmak zorunda kalacaklardır (Şekil 5.6.). Piyasa fiyatının F' düzeyinde olması gerekirken, satıcıların ürünün bir kısmını piyasaya sürmeyerek veya piyasadan çekerek piyasa fiyatını F_1 düzeyine çıkarmasına satıcının kendi malına talebi denir. Şekil 5.6.'da arz eğrisinin esnekliği sıfır olsaydı, fiyat F' düzeyinde oluşacaktı. Satıcıların ürünlerini ($M'M_1$ kadar) stokladıklarında T_1T_1 talep eğrisi T_1T_2 konumuna gelecek ve piyasa dengesi yeniden oluşarak (D_1 'den D_2 'ye kayarak) fiyat F_1 düzeyine çıkacaktır. OM' kadar mal piyasada satılırken, $M'M_1$ kadar mal bekletilecektir. Bu durumda satıcıların kendi mallarına talepleri T_1T_1 ile T_1T_2 talep eğrisi arasındaki talep miktarı kadar olacaktır.

5.1.3.1.2. Kısa Dönemde Tarımsal Ürün Fiyatları

Kısa dönemde arzı artırmanın ya da azaltmanın üretim kapasitesinin esnekliği ile sınırlı olması nedeniyle arz, yine de esnekliğin sıfır olduğu çok kısa döneme göre daha esnektir. Kısa dönemde işletmeler kuramsal olarak, sınırlı da olsa üretimlerini artırmak ya da azaltmak olanağına sahiplerse de, tarımsal üretimde, sabit faktörlerin payının çok fazla

olması nedeniyle üretim hacmini değiştirmek oldukça güçtür. Örneğin fiyatın düşük olacağı öngörülüyorsa, bu durumda üreticinin değişir maliyetleri azaltarak üretim hacmini azaltması çok zordur. Bu dönemde üretici hasadı yapıp yapmama seçeneği ile karşı karşıyadır. Tarımsal üreticiler ürün fiyatı ortalama maliyete eşitse, hasadı yapacak, ortalama değişir maliyetlerin altına düşerse hasat yapma çabasında bulunmayacaklardır. Bu bağlamda kısa dönemde tarımsal ürün fiyatlarının çok kısa döneme göre maliyetlerden tamamen bağımsız olmadığı söylenebilir. Kısa dönemde arz, bir önceki dönemin piyasa fiyatına bağımlı olduğundan, bir tek tarımsal ürünün üretim miktarında ve fiyatında bir dönemden diğerine dalgalanmalar görülür.

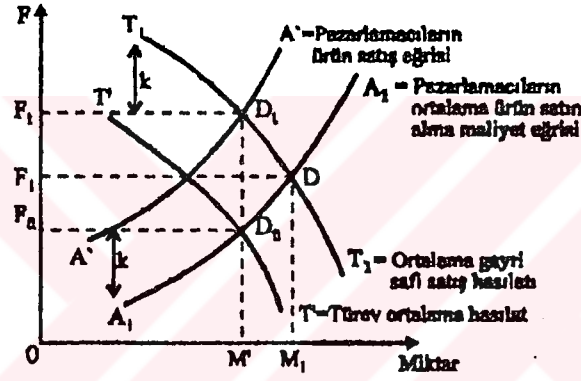
5.1.3.1.3. Uzun Dönemde Tarımsal Ürün Fiyatları

Uzun dönemde fiyatlar ile maliyetler arasında önemli bir ilişki vardır. İşletmeler, piyasa fiyatının ortalama maliyetin altına düşmesi durumunda üretimden vazgeçerek yeni bir ürünün üretimine yönelirler. Bu bağlamda, uzun dönemde piyasa fiyatı ortalama maliyetin altına düşmez. Çünkü uzun dönemde tüm girdilerin değişir oldukları varsayılır.

Tarımsal ürünlerin tüketicilerin eline geçebilmesi için çoğunlukla aracı denilen pazarlamacılara gerek vardır. Pazarlamacılar yalnızca çok sayıda üreticiden malı satın alıp, tüketicinin bulunduğu yere getirmekle kalmazlar, tarımsal pazarlamanın tüm işlevlerini (toplama, dereceleme, boylama, kalite standartlarını saptama, taşıma, depolama, işleme, ambalajlama, finansman, talep oluşturma, satış vb) de yerine getirirler (Güneş,1996). Pazarlamanın üretimden aldığı pay, ürüne eklediği hizmetlerin miktarına ve niteliğine; pazarlama hizmetlerinde piyasa şekillerine, üretim faktörlerinin maliyeti ve kar oranlarına, pazarlama hizmetlerindeki kurumsal yapıya bağlıdır (Alpkent, 1995). Tarımsal ürünlerin özellikleri genelde pazarlama maliyetlerini yükseltir niteliktedir*. Bu durum üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasındaki farkın büyümesine yol açmaktadır (Kazgan, 1993). Alıcı ve satıcı arasında pazarlayıcı firmaların girmesi durumu; pazarlamacı firmaların da tam rekabet koşulları altında faaliyette buldukları varsayımına – gerçeği tam yansıtmamakla birlikte- dayanarak açıklanacaktır (Dinler, 1996). Bu durumda, analize bir tek pazarlama firmasının değil, pazarlama endüstrisinin ele alınması gerekecektir.

Pazarlamacıların talebi, nihai tüketicilerin talebine bağlıdır. Bu talep dolaylı ya da türevsel taleptir. Pazarlamacı firmaların talep kararlarını, nihai tüketicilerin toplam talebi belirleyecektir. Tarımsal üretici çoğu zaman doğrudan nihai tüketici ile değil, pazarlamacıların, nihai tüketicinin talebinden doğan türev talebi ile karşılaşır. Öyleyse, gerek üreticinin eline geçen, gerek tüketicinin ödediği fiyatları belirlemek açısından, türev talep, nihai tüketici talebi kadar önemlidir (Kazgan, 1993).

Tarımsal üreticilerle tüketiciler arasında pazarlamacı firmaların bulunmadığı varsayıldığında, piyasa fiyatı, (Şekil 5.7.) üreticilerin arzları ile (A_1A_1), nihai tüketicilerin taleplerinin eşitlendiği noktada (F_1 'de) oluşacaktır. Söz konusu malı F_1 fiyatından M_1 kadar alıp satacaklardır.

Şekil 5.7. Tam Rekabet Piyasasında Tüketicilerin Ödedikleri Fiyat ve Üreticilerin Satış Fiyatları

Tüketiciler ile üreticiler arasında sayıları çok fazla olan pazarlamacıların girmesi durumunda T_1T_1 talep eğrisi, pazarlamacı firmaların da hangi fiyattan, ne kadar mal satabileceklerini göstermektedir. Dolayısıyla T_1T_1 talep eğrisi, pazarlamacı firmaların ortalama gayri safi satış hasılatı (OGSH) ile özdeştir. T_1T_1 talep eğrisine çeşitli fiyatlardan daha önce satın almış oldukları malı satmak durumunda olan pazarlamacı firmaların bu satış fiyatı içinde, pazarlama maliyetleri ve normal karları vardır. T_1T_1 talep eğrisinden (OGH'den) pazarlama maliyetleri ile pazarlamacıların normal karını (k) çıkardığımızda, pazarlamacıların talep eğrisini elde ederiz ($T'T'$). Kısaca

* DİE, 1994 "Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1990" adlı çalışmasında, tarımsal ürünler dağıtıcı paylarının tarım dışı ürünlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

$T_1T_1-k=T'T'$ dür.

Pazarlamacıların $T'T'$ talep eğrisi, pazarlamacı firmaların çeşitli fiyatlarından elde ettikleri türev ortalama hasılatı (TOH) göstermektedir. T_1T_1 nihai talep eğrisinin, pazarlamacıların talep eğrisi $T'T'$ ye paralel olması, ortalama pazarlama maliyetinin yani k 'nın, satış hacmi ile değişmediğini, bir başka anlatım ile, pazarlamacı firmaların ölçeğe sabit getiri ile faaliyette bulduklarını gösterir.

Pazarlamacı firmalar, satacakları malı piyasadan satın almak zorundadırlar. A_1A_1 uzun dönem piyasa arz eğrisi pazarlamacı firmaların söz konusu maldan ne kadar satın alacaklarını göstermektedir. Dolayısıyla A_1A_1 piyasa arz eğrisi, aynı zamanda pazarlamacıların ortalama ürün satın alma maliyet eğrileridir. Bu durumda pazarlamacı firmaların satın alma eğrisi A_1A_1 , ürün satma (türev talep) eğrileri de $T'T'$ olacağından, pazarlamacılar M kadar malı, üreticilere F_a fiyatını ödeyerek satın alacaklardır. Tüketicilerin söz konusu maldan, hangi fiyattan ve ne miktarda satın alacaklarını pazarlamacıların arz (A_1A_1) eğrisi belirler. Pazarlamacılar bu arz eğrisine göre satın aldıkları malları satmak için satın alma maliyetlerine pazarlama maliyetleri ile normal karlarını (şekilde k) eklediklerinde, $A'A'$ eğrisi, pazarlamacıların ürün satış eğrisini göstermektedir. Pazarlamacılar, ürün satış eğrisi ($A'A'$) ile, nihai tüketicilerin talep eğrisinin kesişme noktası olan D , pazarlamacılar M' kadar malı, piyasada F_1 fiyatında satacaklarını gösterir. Tüketicilerin satın alma fiyatı (F_1) ile üreticilerin satış fiyatı (F_a) arasındaki fark, pazarlama maliyetlerine (k 'ya) eşittir. Pazarlama maliyetleri arttıkça, üreticinin satış fiyatı ile tüketicinin satın alma fiyatı arasındaki fark daha da artar. Ayrıca tam rekabet piyasasında üretici ile tüketicilerin arasına aracılardan girmesi piyasada alınıp satılan mal miktarının azalmasına da neden olur. (Şekil 5.7.'de M_1 'den M' ne düşmektedir).

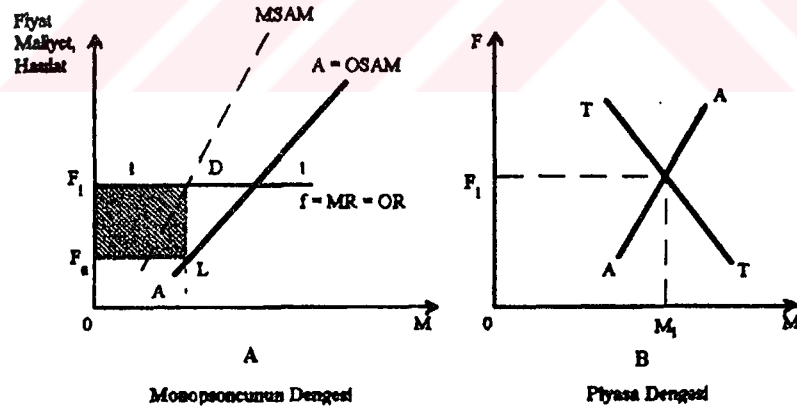
5.1.3.2. Eksik Rekabet Piyasası Koşullarında Tarımsal Ürün Fiyatları

Gerçek ekonomik hayatta sayıları yüz binleri bulan üreticilerle milyonları aşan tüketicilerin karşı karşıya gelmeleri çok güçtür. Özellikle büyük kentlerdeki tüketicilerin kırsal kesimlerde bulunan binlerce tarımsal üretici ile karşı karşıya gelmeleri olanaksızdır. Üretici ile iç ve dış tüketici pazarları arasındaki uzaklığı en etkin biçimde kapatma işlevini yüklenen pazarlamacılar (Ataç, 1982), tam rekabet koşulları analizlerinde örneklendiği gibi çok sayıda değillerdir. Bu aracı firmalar ölçek ekonomilerinden yararlandıklarından büyük işletmelerdir ve tarımsal ürün piyasasında rekabetin aksamasına neden olurlar (Kazgan,

1993). Diğer yandan bazı araçlar, tarımsal üreticilerden satın aldıkları gıdasal malları işleyerek, ambalajlayarak, markalayarak, garanti vererek, reklam yaparak vb. mal farklılaştırmasına giderler. Sonuçta tarımsal ürünler homojenlikten uzaklaşır ve heterojen hale gelirler. Gıdasal mal satan firmalar, tüketicilerin buldukları yerlere dağılmışlardır. Buldukları yerler nedeniyle, tüketiciler üzerinde bir monopol gücü sağlarlar ve tam rekabet koşulları bozulur. Bu ve benzeri nedenlerle rekabet aksar ve çok çeşitli eksik rekabet piyasaları oluşur.

5.1.3.2.1. Malını Tam Rekabet Piyasası Koşullarında Satan Monopsoncunun Dengesi

Çok sayıda firma tarafından üretilen bir mal, bir piyasada bir tek firma tarafından satın alınarak, çok sayıda satıcı firmanın bulunduğu bir diğer piyasada satılabilir. Bu durumda pazarlamacı işletme, malı alırken monopson durumdadır. Aynı malı işleyerek, ambalajlayarak ya da hiçbir değişiklik yapmadan yeniden satarken, tam rekabet piyasası koşullarında faaliyette bulunan firma konumunda olur. Analiz yapılırken, monopsoncunun satın aldığı ürünü, hiçbir pazarlama gideri yapmadan yeniden sattığı varsayılmaktadır. (Şekil 5.8.).

Şekil 5.8. Malını Tam Rekabet Piyasası Koşullarında Satan Monopsoncunun Dengesi

Piyasa arz eğrisi AA şeklinde gösterilmektedir. Bu piyasada toplam arz çok sayıda olan satıcıların arzları toplamına eşittir (Şekil 5.8.A). Bu eğri (AA), monopsoncunun çeşitli fiyatlardan satın alabileceği mal miktarının gösterir. Aynı zamanda birim maliyetleri de göstermektedir. Bu nedenle piyasa arz eğrisi, monopsoncunun ortalama satın alma maliyet eğrisini (OSAM) de temsil etmektedir.

AA arz eğrisinin, sol aşağıdan sağ yukarıya doğru şekillenmesi, monopsoncunun daha fazla mal satın alabilmesi için, daha fazla fiyat ödemesi gerektiğini gösterir. Bu durum, monopsoncunun, satın aldığı son birimin kendisine maliyeti olan marjinal satın alma maliyetinin (MSAM), ortalama satın alma maliyetinin üzerinde olması sonucunu ortaya çıkarır.

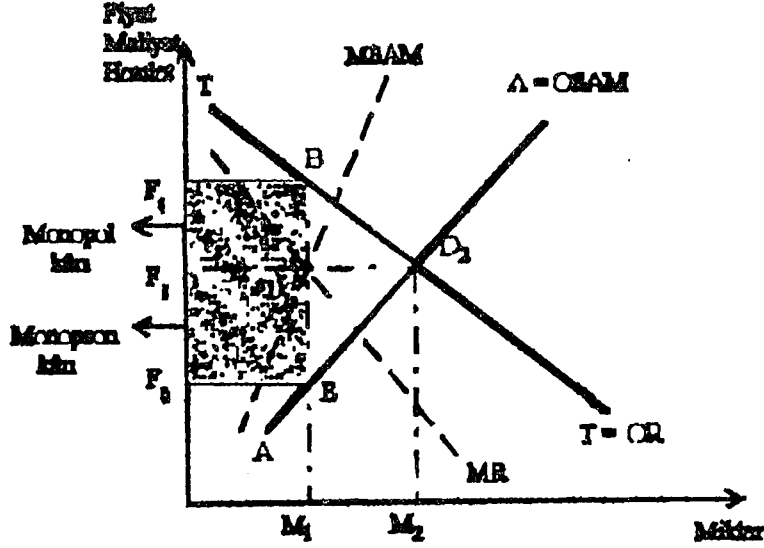
Monopsoncu, satın aldığı malı satışta tam rekabet piyasası koşullarında sattığına göre, piyasa fiyatını veri alarak almak zorundadır (Şekil 5.8.B). Söz konusu piyasa fiyatının fl düzeyinde olduğu kabul edelim. Bu fiyatı veri olarak alan monopsoncunun karşı karşıya olduğu talep eğrisi A'daki tt doğrusudur. Aynı zamanda bu talep eğrisi, marjinal hasılat ve ortalama hasılat eğrilerine özdeştir. ($F=MR=OR$). Monopsoncu firmanın denge noktası $MM=MR'$ 'dir. Bu durumda üreticilere F_1 fiyatını ödeyerek M_1 kadar mal satın alan monopsoncu, bu malın tümünü tam rekabet piyasasında F_1 fiyatından satacaktır. Birim başına ortalama satın alma maliyeti $LM_1 (=F_1)$ olan monopolcü, ortalama hasılatı $DM_1 (=F_1)$ olduğundan, parça başına karı $DL (=F_1F_1)$ kadardır. OM_1 kadar malı satın alıp, tekrar satarken, DL kadar parça başına kar elde eden monopolcünün toplam karı F_1DLF_1 dikdörtgeninin alanının sayısal değerine eşittir. Bu kar, monopsoncunun karıdır.

5.1.3.2.2. Çift Monopol

Pazarlamacı firma, alışıta monopsoncu, satışta ise monopolcü durumunda ise bu piyasaya çift monopol ya da zincirleme monopol denilmektedir. Bu konumdaki pazarlamacı firmanın dengesi Şekil 5.8.'de incelenmiştir. Pazarlamacı firma monopsoncu durumda mal alırken, arz eğrisi AA, monopolcü olarak satış yaptığı piyasada talep eğrisi TT'dir.

Analiz yapılırken, pazarlama giderlerinin sıfır olduğu varsayılmaktadır. Firmanın monopolcü olarak talep eğrisi (TT) aynı zamanda ortalama hasılat eğrisi ile özdeştir. Bunun yanında marjinal hasılat eğrisi bu eğrinin altında seyretmektedir.

Pazarlamacı firmanın dengesi, marjinal hasılatın, marjinal satın alma maliyetine eşit olduğu D_1 noktasında sağlanacaktır (Şekil 5.9.).

Şekil 5.9. Pazarlamacı İşletmenin Alışta ve Satışta Monopol Durumunda Olması Halinde Denge

Şekil 5.9.'dan da görüldüğü üzere, M_1 kadar tarımsal ürünü, üreticiden F_0 fiyatından monopson koşullarında satın alan pazarlamacı firma, aynı mali monopol koşullarında F_1 fiyatından satarak, parça başına F_1F_0 kadar kar elde etmekte ve toplam kar, F_1BEF_0 olmaktadır. Oluşan toplam karın, $F_1D_1Ef_0$ kısmı monopsoncu karını, $F_1BD_1F_1$ ise monopolcü karını göstermektedir.

Tam rekabet koşulları söz konusu olmasaydı, piyasa dengesi arz ve talep eğrilerinin kesiştiği D_2 noktasında oluşacaktı. M_2 kadar mal, F_1 piyasa fiyatından alınıp satılacaktı. Tam rekabet piyasası koşullarında bulunun n tane satıcı ve n tane alıcı arasına çift monopol durumunda olan firma girdiğinde üretim ve satış hacmi M_1M_2 kadar azalmaktadır. Üreticiler, tam rekabet denge fiyatının F_1F_0 kadar altındaki bir fiyattan mal satarken, tüketiciler ise tam rekabet piyasası denge fiyatının F_1F_1 kadar üzerinde fiyat ödemek zorunda kalmaktadırlar. Hem üreticiler hem de tüketiciler aleyhine bir durum söz konusudur.

Çift monopol durumunda olan pazarlamacı firmanın karı karşı karşıya olduğu ürünün esnekliğine göre değişmektedir. Ürün arz ve talep eğrilerinin esneklikleri ne kadar küçükse, alış verişi hacmi o kadar kısılacak ve sonuçta hem monopson hem de monopol karı yüksek olacaktır. Tarımsal ürünlerin hem arz hem talep eğrilerinin esneklikleri serttir. Buna bağlı olarak, tam rekabetten monopson ya da monopol şeklindeki sapmalar, bu piyasada satıcılar ya da alıcılar için dezavantajların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

5.1.3.2.3. Tarımsal Ürün Piyasasında Üretici ve Tüketici Kooperatifleri

Bazen üreticiler bazen de tüketiciler, piyasadaki pazarlamacı işletmelerin elde ettikleri karı kendileri alabilmek ya da tam rekabet piyasası söz konusu ise piyasa koşullarını kendi yaralarına değiştirmek için, kooperatifler kurulmaktadır. Üreticiler pazarlama kooperatifleri, tüketiciler ise tüketim kooperatifleri oluşturarak piyasa üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar. Bu ayrı ayrı oluşturulan kooperatiflerin karşı karşıya gelmeleri durumunda iki yanlı monopol piyasası ortaya çıkmaktadır.

Pazarlama Kooperatifleri: Sayıları çok, ancak pazarlamacı firmalar karşısında güçsüz kalan küçük üretici firmalar, önerilen fiyatları kabul etmek zorunda kalırlar. Bunu engellemek için üreticiler ürünlerini yüksek fiyattan satmak ve pazarlamacıların karşısına güçlü çıkabilmek amacıyla pazarlama kooperatifleri oluşturmaktadırlar. Bu kooperatifler, satış kadar ürünün ambalajlanması, işlenmesi vb işlevleri de üstlenebilirler.

Bu kooperatifler aracılığıyla üreticiler; ürünlerini doğrudan toptancıya satabilecekleri gibi, perakende satış yapan mağazalar açarak direkt olarak tüketiciye de ulaşabilmektedirler. Üreticilerin kooperatif şeklinde örgütlenerek, pazarlamacı firmaların işlevlerini üstlenmeleri sonucu, bir piyasada belirli bir ürünün tümünün tek kooperatif tarafından pazarlanması halinde, kooperatif işletme, monopolcü duruma girer. Eğer birden fazla kooperatif aynı ürünü pazarlarsa fiili oligopol ortaya çıkar. Pazarlama kooperatifleri monopson karını ortaklarına mal edebilecekleri gibi, alım ve satım tekeli oluşturabilirlerse monopol karını da ortaklarına mal edebilirler.

Tüketici Kooperatifleri: Pazarlamacı işletmelerin işlevlerini, tüketiciler arasında oluşturulan kooperatifler üstlenmektedir. Bu kooperatifler, araçların elde ettiği eksik rekabet piyasası karını kooperatif ortaklarına mal ederek, üyelerin, bir çok temel gıda maddesini, düşük fiyattan satın alabilmeleri sağlarlar. Tüketici kooperatifleri, eğer monopol durumundaki pazarlamacı işletmelerin yerini alıyorsa, monopol karını üyelerine mal edeceklerdir.

İki Yanlı Monopol: Alıcı ve satıcı temsilcileri olan kooperatiflerin karşı karşıya gelmeleri sonucunda iki yanlı monopol piyasası oluşmaktadır. Üreticiler tarafından oluşturulan pazarlama kooperatifi tüketiciler tarafından oluşturulan tüketim kooperatifleri arasındaki pazarlıkla fiyatın ne olacağı tarafların pazarlık güçlerine bağlıdır. Oldukça ender rastlanmasına karşın, alıcı ve satıcıların temsilcileri olan kooperatiflerle karşı karşıya

gelmeleri sonucu oluşan bu piyasaya, iki yanlı monopol piyasası denir. Üreticiler ile tüketiciler arasında fiyatın ne olacağını belirleyen sınır Şekil 5.9.'daki F_1 ile F_a fiyatlarıdır. Üreticiler daha güçlü ise ürünlerini F_1 fiyatı üzerinde hatta F_1 fiyatına yakın bir fiyattan tüketici kooperatiflerine satarak monopson karının tamamını, monopol karının da bir bölümünü elde etmek isterler. Buna karşın tüketicilerin oluşturduğu kooperatif daha güçlü ise bu kez pazarlanmak istenen malı F_1 fiyatının altındaki bir fiyattan hatta F_a fiyatına yakın bir fiyattan satın alıp, hem monopol hem de monopson karının bir kısmını elde etmeyi seçerler. Her iki tarafın gücünün eşit olması durumunda ise tarımsal ürün fiyatı, F_1 'e yakın bir düzeyde oluşacaktır.

Tüketicilerin satın aldıkları tarımsal ürünlerinin çeşidi çok fazla olduğundan pazarlama kooperatifleri mutlaka son tüketici ile karşı karşıya gelmeyebilir. Tüketicilerin satın aldıkları tarımsal ürün çeşidi çok fazla olduğundan tüketici kooperatifleri genellikle monopollü rekabet piyasası koşullarında faaliyette bulunan, perakende gıda maddeleri satan, market, bakkal, manav, kasaplar vb yerlere satış yaparlar.

5.1.4. Tarımsal Ürün Fiyatlarının İstikrarsızlığı

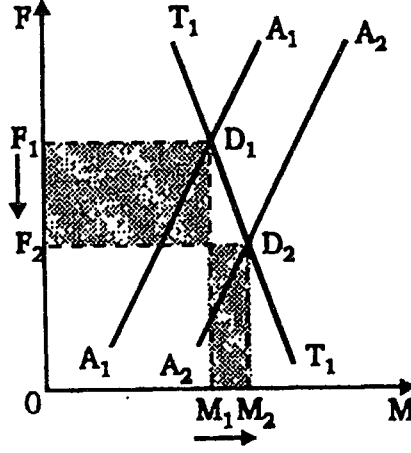
Tarımsal ürünler fiyatları, yıldan yıla ve hatta mevsimlere göre çok büyük dalgalanmalar göstermesi özelliği ile tarım dışı kesimlerin ürünlerinin fiyatlarından ayrılırlar. Fiyatlarda görülen bu dalgalanmalar, tarımsal ürünler arzında ve talebinde ortaya çıkan değişimlerden kaynaklanmaktadır. Tarımsal ürünler arz ve talebinin esnek olmaması; bu ürünlerin arzında ya da talebindeki küçük bir değişimin, bu ürünlerin fiyatlarında büyük dalgalanmaların ortaya çıkmasına neden olur. Bu istikrarsızlığın iki önemli açıklama biçimi King Kanunu ve Öümcek Ağı Kuramı'dır.

5.1.4.1. Tarımsal Ürün Rekoltesinde Yıllık Değişmeler ve Tarımsal Ürünler

Fiyatlarında Dalgalanma (King Kanunu)

Doğa koşulları, tarımsal ürün arzının yıldan yıla değişmesine neden olur. Yıllar itibariyle talepte önemli bir değişiklik olmadığı varsayımıyla arzın artışı (ya da azalışı) fiyatların düşmesine (ya da yükselmesine) neden olacaktır. Küçük bir arz değişimi tarım üreticileri gelirlerinin önemli ölçüde değişmesi demektir. Ürünün bol olduğu yıllarda tarımcıların gelirlerinin düşmesi (King Kanunu), aynı zamanda bolluk paradoksu olarak

adlandırılmaktadır. Hem tarımsal ürün fiyatlarındaki, hem de tarımsal fiyatlardaki dalgalanmaları ortaya koyan King Kanunu'nu şekil yardımıyla açıklayalım.

Şekil 5.10. King Kanunu

Herhangi bir t döneminde bir tarımsal ürünün arzı A_1A_1 , talebi ise T_1T_1 'dir. (Şekil 5.10.). Bir üretim dönemini izleyen ($t + 1$) dönemde, hava koşullarının çok iyi gitmesi sonucu, rekoltenin bir önceki yıla göre daha fazla olduğu ve arzın arttığı varsayımıyla, M_1M_2 kadar talepte bir değişim yokken, ürünün fiyatı F_1 'den F_2 'ye düşer. Talep esnekliği ne kadar az ise, fiyattaki düşüş de o kadar yüksek olur.

Aynı şekilde t döneminde tarımcıların satış gelirleri toplamı OF_1TM_1 alanı kadar iken, $t-1$ döneminde azalarak $OF_2O_2M_2$ alanına düşecektir. Rekoltenin normal ürün yıllarına göre daha az olduğu dönemler de ise fiyatlar yükselecektir. Herhangi bir tarımsal ürünün bir sonraki ürün yılına kadar stoklanması olanaklı değilse, ya da dışsatım yapılamıyorsa, rekolteye bağlı fiyat dalgalanmaları ve bu bağlamda tarımcıların gelirlerindeki dalgalanmalar kaçınılmazdır.

5.1.4.2. Üretimin Fiyat Değişmelerine Uyumun Gecikmesinden Kaynaklanan Devresel Fiyat Dalgalanmaları (Örümcek Ağı Kuramı)

Tarımsal ürünlerde arz edilen miktarın bir yıl önceki fiyatlara bağlı olması nedeniyle, arzın fiyat değişikliğine cevap verebilmesi ve talep değişikliğine arzın uyabilmesi için bir üretimlik dönemin geçmesi gerekir. Bir üretim döneminin ne kadar olduğunu ise, doğal olarak tarımsal ürünün türü belirleyecektir. Üreticilerin hangi ürünün üretimini yapacaklarına karar verirken, bir dönem önceki piyasa fiyatlarını esas almaları dönemler

arasında tarımsal ürün fiyatlarının dalgalanmasına neden olmaktadır. Fiyat dalgalanmalarını açıklayan şekiller örümcek ağını anımsattığından (Dinler, 1996) bu olaya “Örümcek Ağı Kuramı” ya da kısaca “Cobweb Kuramı” adı verilir.

Dönemler arasındaki fiyat dalgalanmaları arz ve talep eğrilerinin esnekliğine ve dolayısıyla eğimine bağlı olarak sürekli bir dalgalanma gösterebileceği gibi, dengeye yönelik ya da dengeden uzaklaşan dalgalanma da olabilir.

Belirli bir piyasada belirli bir dönemde, herhangi bir tarımsal ürünün arz ve talebinin A_1A_1 ve T_1T_1 olduğunda alım satım miktarı M_1 , piyasa fiyatı ise F_1 olacaktır. (Şekil 5.10.). Bu dönemde herhangi bir nedenle talep artışı (T_2T_2), alım satım miktarı M' düzeyine, piyasa fiyatını ise F_1 düzeyine çıkarması gerekir. Oysa söz konusu dönemde, üretim hacmi M_1 kadardır. Üretimin M_2 düzeyine çıkabilmesi için bir üretim döneminin geçmesi gerekir.

Üretim hacmi M_1 kadar iken talebin T_2T_2 'ye yükselince (arz M_1 'den M' ne yükselmediğinden) fiyat da F_2 'ye yükselir. Tarım üreticileri üretim kararlarını verirken F_2 fiyatını ölçüt olarak alacaklar ve bir sonraki dönemde M_2 kadar malın piyasaya gelmesiyle (M_2 kadar malın tümü ancak F_1 fiyatından satılacağından) piyasa fiyatı yeniden F_1 düzeyine düşecektir. Aynı yaklaşımla üreticiler bu kez, F_1 fiyatını ölçüt alacakları, üretimlerini bir sonraki dönem M_1 'e düşüreceklerinden bu kez de fiyat F_2 düzeyine yükselir.

Fiyat ve miktar dalgalanmaları her zaman örneğimizde olduğu gibi düzgün ve devamlı değildir. Bazen dengeye yönelen bazen de dengeden uzaklaşan bir dalgalanma görülür.

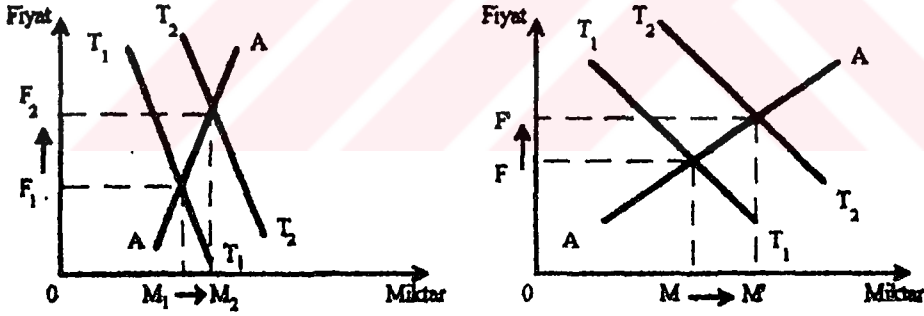
Bir tarımsal ürünün arz eğrisinin eğimi, talep eğrisine göre daha azsa, piyasa fiyatı, herhangi bir nedenle dengeden ayrıldığında, malın fiyatı yıllar boyu giderek dengeye yönelen bir şekilde dalgalanacaktır. Buna karşın bir tarımsal ürünün arz eğrisinin eğimi talep eğrisinin eğimine göre daha büyükse, fiyat herhangi bir nedenle denge noktasından bir kez uzaklaştığında denge noktasına tekrar dönmeyecektir.

Tarımsal ürün fiyatlarında ortaya çıkan yıllık dalgalanmaları açıklayan kuram, kapalı ekonomi ve ürünün bir yıldan diğer yıla stok yapılamaması varsayımlarına dayanmaktadır. Ayrıca böyle bir dalgalanma, üreticilerin piyasa fiyatı konusunda aydınlatılamaması ve piyasaya müdahale edilmemesi durumunda da geçerlidir.

5.1.4.3. Tarımsal Ürün Fiyatlarında Konjonktürel Dalgalanmalar

Ekonomik konjonktür, birden fazla yılı kapsayan, üretim ve fiyat hareketlerindeki iniş ve çıkışları anlatır. Konjonktürün yükseliş aşamasında tarımsal ürün fiyatları tarım dışı ürün fiyatlarından daha hızlı yükselirken, konjonktürün düşüş aşamasında ise daha hızlı düşmektedir. Bu olgu, ekonomistleri konjonktür hareketinin nedenlerini tarım kesiminde aramaya yöneltmiştir (Dinler, 1996). Tarımsal ürün fiyatlarının konjonktür dalgalanmalarının önünde gitmesinin nedenleri tarımsal ürün arzının esneklik özellikleri ile açıklanabilir.

Konjonktürün yükselme aşamasında ekonomide başlayan canlanma ile birlikte, tarım dışı kesimlerde üretim ve istihdam artışına paralel olarak reel gelirler artar. Satın alma güçleri artan bu kesimin tüm mallara olan talebi ile birlikte, tarımsal ürünlere olan talepleri de artar. Ancak tarımsal ürünler arzlarının esnek olmaması, talep artışı sonucunda üretimdeki artıştan çok daha fazla tarımsal ürünlerde artışa fiyat artışlarına neden olur. Tarım dışı kesimlerde ise, arz oldukça esnek olduğundan talep artışı sonucunda üretim artışı da sağlanacağından, ürün fiyatlarında fazla bir artış, arz ve talep uyumsuzluğu görülmez.

A: Tarımsal Ürünler

B: Tarım Dışı Sektör Ürünleri

Şekil 5.11. Tarımsal Ürünler Fiyatlarında Konjonktürel Dalgalanmalar

Bu saptama şekil yardımıyla açıklandığında, Şekil 5.11.A.'da konjonktürün yükselme aşamasında tarımsal ürünler talebinin artması ile (T_1T_1' 'den T_2T_2' 'ye yükselmesiyle) miktarda M_1M_2 kadar çok az bir artış gerçekleşir. Buna karşın fiyatta F_1F_2 gibi oldukça yüksek bir artış görülür. Şekil 5.11.B.'de ise yine konjonktürün yükselme aşamasında yatırım dışı sektör ürünlerine talebin artması ile fiyata FF' kadar küçük bir artış gerçekleşirken, arz da MM' kadar önemli bir artış olmalıdır.

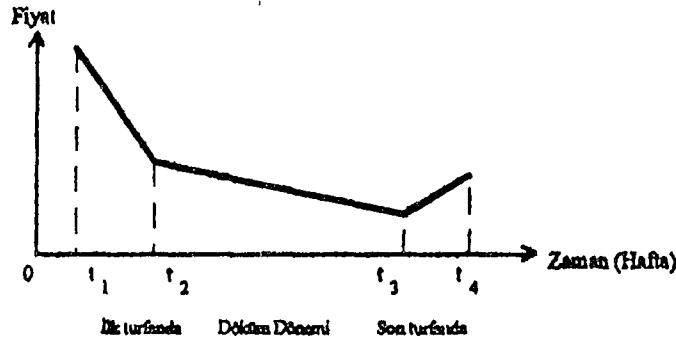
Tarımsal ürün fiyatlarının konjonktür hareketlerinden büyük ölçüde etkilenmesi, tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmaların bir diğer nedenini oluşturmaktadır.

5.1.4.4. Mevsimlik Fiyat Dalgalanmaları

Tarımsal ürünler, doğası gereği, mevsimlerin ritmine bağlı olarak yılda bir ya da ürünün cinsine göre birkaç kez hasat edilmektedir. Tarımsal ürünlerin talebi ise mevsimler arasında çok az değişiklik gösterse de tüm yıl devam etmektedir. Dolayısıyla çeşitli mevsimlerde oluşan arz ve talep arasındaki dengesizlik mevsimlik fiyat dalgalanmalarına yol açmaktadır. Hasat aylarında en yüksek miktara ulaşan arz (üretim miktarı), fazla değişmeyen bir taleple karşılaştığından bu dönemde fiyatlar düşmekte, buna karşın üretim ya da arz azaldıkça fiyatlar yükselmektedir.

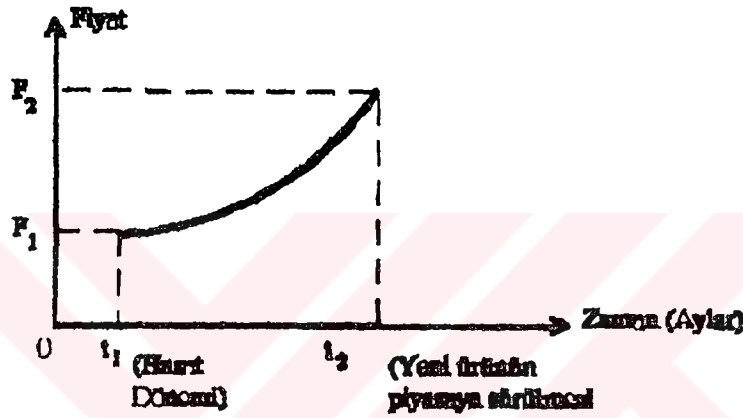
Mevsimlik fiyat dalgalanmaları, ürünlerin stoklanabilir olup olmaması durumuna göre değişiklik gösterir.

Hasat edildikten sonra uzun zaman stoklanamayan tarımsal ürünlerin piyasaya çok az geldiği "turfanda" dönemlerinde fiyatlar çok yüksektir. Fiyatların yüksek olmasının nedeni, bu ürünler piyasasında eklenmiş çok kısa dönemlerin olmasıdır. Talep fazla değişmezken, arzın düşük düzeyde olduğu dönemlerde piyasa fiyatı çok yüksek olacak buna karşın, arz arttıkça fiyat düşecektir. Çilek, kiraz, domates vb, meyve ve sebzelerin fiyatlarındaki mevsimlik dalgalanmaların seyri genellikle Şekil 5.12.'deki gibidir. Fiyat düşüş ya da yükselişlerinin ne kadar süre devam edeceği ürünün türüne, sera üretimi yapılıp yapılmadığına, depolama olanaklarına ve uzak pazarlara taşıma koşullarına bağlı olarak değişir.

Şekil 5.12. Stoklanamayan Tarımsal Ürünlerde Mevsimlik Fiyat Dalgalanmaları

Stoklanabilir tarımsal ürünler bir kez hasat edildiklerinden, fiyatların oluşmasında çok kısa dönem söz konusu olmakla birlikte arz esneklikleri, stoklanamaz ürünlere göre yüksektir. Üretici ve/veya satıcılar, fiyat yükseldikçe daha fazla ürünü piyasaya sürerler. Şekil 5.13.'te bir hasat döneminden diğerine piyasa fiyatındaki yükseliş görülmektedir. Dönem içindeki stoklama maliyetlerine karşın yüksek fiyatlardan yararlanarak para kazanmak isteyen spekülâtörler fiyatların yükselmesinde önemli bir etkidir. Stok yapanların kartel anlaşmalarıyla monopol gibi hareket ederek fiyatları aşırı derecede yükselttikleri görülür.

Şekil 5.13. Stoklanan Tarımsal Ürünlerde Mevsimlik Fiyatlar

5.2. Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesi

Tarımsal ürünlere devlet müdahaleleri çok eskilere dayanır. Tarımsal ürün fiyatlarına ilk devlet müdahalesinin, bu ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmaların önüne geçmek ve kıtlık yıllarında halkın aç kalmasını önlemek amacıyla Milattan 18 yüzyıl önce Mısır'da yapıldığı saptanmıştır. Mısır'da ürünün bol olduğu yıllarda ürünler devletçe satın alınıp saklanmakta ve ürünün kıt olduğu yıllarda piyasaya çıkarılmaktaydı. Bu politika ile Mısır devamlı bir "hububat ambarı" halini almıştı. Mısır'dakine benzer uygulamaların Milattan 10 asır önce Çin'de, yine M.Ö. ki yıllarda Eski Roma ve Atina'da da rastlanmaktadır (Dinler, 1996).

Anadolu'da kurulan Hitit devletinde (M.Ö. 1800-1200) birçok geniş çiftliklere ayrılmış olan toprakların bir kısmı tarla, bir kısmı da bağ ve bahçelere ayrılmakta ve tarla fiyatları devletçe saptanmaktaydı. Selçuklu sultanlarından Melik Kavurd'un tarımsal ürün fiyatlarını sabit tutma konusundaki ve üretim artırıcı önlemleri dikkati çekmekteydi (Demirci ve Özçelik, 1986).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ordunun ve başkent İstanbul'un iâşesini karşılama amacıyla özel bir örgüt oluşturulmuştu. Devlet hububatta ürün fazlası olan bölgelerden satın alma yoluna gidiyor ve gerektiğinde kullanılmak üzere stok ettiriyordu. Ayrıca devlet tüketiciyi korumak ve spekülasyonu önlemek amacıyla belli satın alma merkezlerinde tarımsal ürün fiyatlarını özel komisyonlar aracılığıyla saptıyordu. Şehirlerde ise narh (tavan fiyatı) uygulanıyordu (Sencer,1982.;Demirci ve Özçelik, 1986).

Hububat arzını ve fiyatlarını denetlemek için Hindistan'da 1770 ve 1886 yıllarında devlet müdahalesi yapılmıştı. İngiltere'de 1804-1846 arasında yürürlükte kalan ünlü hububat kanunu (Com Laws) sonuç itibariyle bu ürünlerin fiyatlarını stabilize etmek amacıyla gütmekteydi.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında liberalizm ve laissez faire politikası fiyat denetimlerini unutturdu. Artık tarımsal ürünler fiyatları büyük piyasalarda serbest rekabet koşullarında oluşmaktaydı (Aksöz, 1973).

Çok eski çağlardan itibaren başlatılan ve daha çok tüketiciyi koruma amacı güden tarımsal ürünlere devlet müdahalesi XX. yüzyılın başından bu yana üreticileri korumaya yönelik bir karakter almıştır. Özellikle, Batı Avrupa ve ABD'de sanayi devrimiyle birlikte giderek güçlenen ve eksik rekabet piyasası koşullarında faaliyetlerini sürdüren küçük ölçekli üretimde bulunan çok sayıdaki üreticilerin devletçe korunması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. ABD'de 1929 yılında kabul edilen Tarımsal Piyasa Kanunu (Agricultural Marketing Act) ile tarımcıları korumak için tarımsal ürünlerin iç ve dış piyasalarda ticaretini özendirmek, korumak, denetlemek ve tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle üreticinin zarar etmesini önlemek amaçlanıyordu. Ayrıca bu amaçla hükümete hububat satın alma yetkisi de veriliyordu (Dinler,1996).

5.2.1. Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesinin Amaçları

Devlet ekonomik verimliliği ve üretim düzeyini artırmak amacıyla, her kesime şu ya da bu şekilde müdahale etmektedir. Bu müdahalelerin ekonomik yönünün yanı sıra bir de sosyal boyutu vardır. Ne var ki, günümüzde devletin tarıma müdahalesi ile tarım dışı kesimlere yaptığı müdahaleler büyük farklılık içerir. Örneğin devlet, tarım dışı mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesini önleyici bir politika izlerken tüketiciyi korumayı düşünür. Oysa, tarımsal ürün fiyatları genel düzeyini yükseltici ya da düşürücü politikalar izlerken üreticiyi korumayı amaçlamaktadır. Bunun nedeni, tarım kesiminin yani tarımsal

ürünlerin, tarımsal işletmelerin ve tarımsal ürün fiyatlarının özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerdeki tarımın sanayileşmesi olgusuna karşın bu farklılıklardan kaynaklanan sorunlar sıfıra indirgenememektedir.

Tarım kesimindeki bu farklı görünümün yarattığı sosyal, psikolojik, demografik vb. birçok sonuçlar bulunmasına karşın, hiç şüphesiz en önemlileri ekonomik olanlardır (Çivi, 1977).

Tarım kesiminin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

Tarım kesiminin en önemli özelliği doğa ve iklim koşullarına sıkı bir şekilde bağlı olmasıdır (Tümertekin, Özgüç1997). Çünkü tarım, doğal kaynaklardan ve biyolojik güçten yararlanılarak yapılan bir üretim faaliyetidir (Karagölge, 1987). Gerek bitki gerekse hayvan yetiştiriciliğinin yapılabilmesi ve ürün elde edilebilmesi için toprak, güneş, hava ve yağış gibi doğal kaynaklardan ve tohumdaki yaratıcı güçten yararlanmak zorunludur. Tarımsal üretim büyük ölçüde üreticinin denetimi altında olmayıp, yağış miktarı, yağışın mevsimler arasında bölünüşü, ısı ve yağış ilişkisi, rüzgarlar, bitki ve hayvan hastalıkları gibi dış etkenlerin etkisi altındadır (Kazgan, 1993). Bu nedenle tarımsal üretimi ve bu üretim dalındaki karar verme koşullarının analizini sağlıklı yapabilmek için, bu analizi klasik üretim teorisindeki yani, girdilerle çıktılar arasındaki ilişkinin kesinlikle bilindiği varsayımına dayanan üretim fonksiyonundan ayrı tutmak gerekir (Gürler, 1996) Anılan dış değişkenlerin üretim üzerindeki rastlantısal etkilerinden dolayı tarımsal girişimci, kesinlikle bilinen tek bir üretim fonksiyonu yerine, bir üretim fonksiyonları dağılımı ile karşı karşıyadır.

Tarımsal üretimin gerçekleşmesi uzun zaman alır. Çünkü tarımsal ürünler bitkisel ve hayvansal tohumlardan ürer, büyür, yetişir, çoğalır ve olgunlaşırlar. Bu biyolojik olaylar, üreticinin arzusuna göre hızlandırılmazlar. Öyleyse, talep baskısına cevap vermek üzere, tarımsal ürünleri arzı hemen artırılamaz.

Üretimin mevsimlik özellik ve doğaya bağımlılık arz etmesi, hacim ve sürekliliğini etkilediğinden, ürünlerin piyasaya sürümünü de zaman yönünden etkiler. Bu nedenle sürüm dalgalarmı önlemek için ürünlerin stoklanması zorunludur. Ayrıca mevsimlere bağlı iklim koşullarının etkisiyle, tarımsal üretimin de mevsim değişmelerine göre kesikli bir süreç izlemesi tarımdaki faktör talebini yakından etkiler. Örneğin, kış mevsiminde atıl kalan işgücü, diğer mevsimlerde yıpranacak kadar çok çalışır. Üretim dönemi dışında iç hacmin daralmasıyla sürekli istihdamı güçleşir. Mevsim işsizliği doğar, sermaye mallarında atıl

kapasiteler ortaya çıkar. Üretimin mevsimlik karakterinin zayıflaması teknolojinin gelişmesine bağlıdır.

Tarım makinelerinin kullanımı, üretim mevsimine, arazi koşullarına ve işletme büyüklüğüne bağlı olarak değişir. Bu nedenle tarımda yaygın makine kullanımı için elverişli koşullar her zaman mevcut değildir.

Tarım işletmelerinde doğa ve piyasa koşullarına bağlılık nedeniyle, tarım işletmelerinde genellikle çeşitli ürünlerin bir arada yetiştirilmesi gerekir. Özellikle, öz tüketim oranının yüksek olduğu geçimlik aile işletmelerinde, çiftçi üretimiyle kendi gereksinimini de karşılamak ister. Üretimi çeşitlendirmek suretiyle hem bitkisel ve hayvansal üretimin birbirini tamamlaması, işletmede istihdam edilen işgücünün atıl bırakılmaması, her mevsimde kesintisiz iş görmek amacı güdülür. Ayrıca, tarıma bağlı ürünlerin sayısı da çoktur. Örneği, koyun üretiliyorsa; et, süt, yün, deri veya pamuk üretiliyorsa; lif ve çekirdek birlikte elde edilir. Bağlı ürünlerin biri fiyatına uyum sağlarken diğer ürünün de üretimi etkilenir. Kısaca bağlı ürünler, fiyat değişmelerine uyumda sorun yaratır (Kazgan, 1993).

Tarımda maliyetlerin önceden tahminlenmesi ve dönem sonu itibariyle hesaplanması zordur (Talış, 1973). Bu nedenle tarımsal ürünlerde fiyat saptanması veya fiyat oluşumu maliyetlere göre değil, politik amaçlara veya piyasa koşullarına göre gerçekleşir (Aras, 1973). Maliyetlerin ve öz tüketim oranlarının hesaplanması zor olduğundan, işletmenin kar veya zararını da hesaplamak güçtür (Aras, 1988) Ayrıca, diğer koşullar belli olsa dahi, üreticinin denetimi dışındaki koşullar birim maliyetleri etkileyecektir. Ayrıca, gayri safi hasılaya yalnız o yıl yapılan masrafların değil daha önceki yıllara ait masrafların da eklenmesi gerekir, yıl içinde yapılan masraflardan bazılarının gelirinin gelecek yıllarda alınması, bazı ürünlerin diğer ürünlerin üretiminde hammadde olarak kullanılması ve diğer bir kısım makine ve aletin hem işletme hem de aile gereksinimlerinin karşılanmasında kullanılması (Aksöz,1972) tarımsal ürünlerde maliyetlerin kesin olarak hesaplanmasını güçleştiren diğer başlıca faktörlerdir.

Tarım kesiminde azalan verim kanunu diğer sektörlerle göre daha çabuk ve yaygın olarak işler. Teknolojik ilerleme azalan verim kanununun etkisini geciktirse de önüne geçememektedir (Açıl, Demirci, 1984).

Tarım kesiminde özel mülkiyet ve aile tipi işletmelerin yaygın olması genellikle büyük işletme tiplerinin doğmasına olanak vermemekte, aksine miras bölüşümü vb. nedenlerle iyice küçülen işletme gelirleri ile ailenin en düşük gereksinimleri dahi

karşılanamaz durumlara gelmektedir(Çivi,1977). Oysa, tarım dışı üretim faaliyetlerinde işletmeler çoğunlukla anonim şirket, limited şirket gibi sermaye şirketi biçiminde örgütlenirler. Tarımda, özellikle, üretim aşamasında, şirketleşme ya da kooperatifleşme gibi örgütlenmeden çok, bireysel ya da aile girişimlerinin yaygınlığı, firma ölçeğinin ve sermaye yatırımının sınırlı kalmasına, yatırım riskini bir veya az sayıda kişinin taşımasına, işletmenin varlığının kişiye bağlı olmasına neden olmaktadır (Kazgan, 1993). Günümüzde tarım dışı faaliyetlerde büyüme, birleşme, toplanma gibi olaylar gelişmiş, kartel, tröst gibi oluşumlar yayılmış ve üretimden satışa etkin rol oynamaya başlamışlardır. Oysa tarımsal faaliyetlerde bu tür olaylara çok az rastlanmaktadır (Açıl, Demirci, 1984).

Tarım işletmelerinin büyümesini sınırlayan faktörlerin yanısıra, ülkedeki yaygınlığı ve örgütleşmedeki sorunları (Anderson, Tyers, 1988) nedeniyle tarımsal üreticiler gerek girdi sağlarken ve gerekse ürünlerini arz ederlerken (devlet müdahaleleri olmadığı takdirde) iki yönlü sömürüye açık durumdadırlar.

Tarımsal faaliyet yalnızca bir uğraş, bir meslek olmayıp aynı zamanda bir aile işidir ve bir yaşam biçimidir (Çivi,1977). Bu kesimde, düşünce biçimi ve yaşam felsefesinin, gelenekçi tutumların ve dar Dünya görüşünün egemen olması, bu kesimdeki eğitilmiş, atak, girişimci grubun tarım dışı kesimlere kayması nedeniyle sürüp gitmektedir.

Tarım kesiminin bir diğer özelliği de, bu kesimdeki üretimin gösterdiği ikili yapıdır. Tarımsal ürünler birisi pazar, diğeri de öz tüketim için olmak üzere iki amaçla üretilmektedir. Geri kalmış ekonomilerin tarım kesiminde toplam üretimin önemli bir bölümü öz tüketim için yapılır. Öz tüketim için yapılan üretimin toplam tarımsal üretim içindeki payı, ülke ekonomisinin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe azalır (Bulmuş, 1978). Tarımsal fiyat politikası açısından, önemli olan kısım öz tüketim için değil, piyasa için yapılan üretdir (Çivi,1977).

Tarıma müdahalenin en önemli amacı, tarımcıların gelir ve dolayısıyla yaşam düzeylerini iyileştirmektir (Tümertekin, Özgüç,1997). Ne var ki, tarıma müdahale yalnızca üreticilerin gelirlerini iyileştirmeyle amacıyla sınırlı değil, aynı zamanda tarım kesiminin ve dolayısıyla ülke ekonomisinin gelişmesini sağlamayı da amaçlamaktadır. Tarım politikasını genel ekonomi politikasından ayrı düşünmek olanaklı değildir. Birisinin başarısı ya da başarısızlığı, diğerrinin de başarılı ya da başarısız olması sonucunu doğurabilmektedir (Gürler, 1997). Bu amaçlar yanında, tüketicilerin çıkarlarının korunması da müdahalelerin

amaçları arasında yer almaktadır. Tarıma devlet müdahaleleri politikasının amaçlarını şu şekilde özetleyebiliriz: (Houthakker, 1967; Özgüven, 1983; Eraktan, 1989; Gürler, 1997)

Tarımsal üretimi yeterli düzeye ulaştırmak,

Tarımsal ürün fiyatlarındaki istikrarsızlığı azaltmak,

Tarımcıların düşük olan gelir düzeylerini yükseltmek, köy ve kent yaşamı arasındaki nitelik farkını kapatarak, yaşam biçimlerini birbirlerine yaklaştırmak,

Tüketicilerin çıkarlarını korumak,

Tarımdaki gelir dağılımını rasyonalize etmek, kaynakların etkin dağılımı için gerekli koşulları sağlamak,

Tarımsal üretimi; beslenme, hammadde, dışsattım ve gelir politikaları ile uyumlu bir hale getirmek,

Tarımı pazara yöneltmek, ticari ürünü artırmak, tarım pazarında arz ve talep arasında denge sağlamak.

Bu amaçların hepsine birden erişilmesi olanağı olmadığı gibi, ideal olarak kabul edilebilecek bu amaçların birbiriyle çelişmesi kaçınılmaz olabilir. Örneğin tarımsal üretimi en yüksek düzeye ulaştırma amacı, üretim fazlalığının getirdiği ekonomik sorunları karşımıza çıkarır ya da tarımsal üretimi yurtdışı rekabetten koruyarak, yüksek fiyatlarla o üretim dalının devamını sağlama amacıyla, ürünleri yurtdışı pazarlara açmak ve bunun için de yurtiçi fiyat düzeyini Dünya fiyatlarına yaklaştırmaya amacı birbirine bütünüyle ters sonuçlar verecektir. Bu nedenle bu iki amacı aynı zamanda tüm tarımsal üretim için değil de, belki bazı ürünler için birinci, diğerleri için ikinci amaç uygulanacaktır (Eraktan, 1989).

Ekonomi bilimi bir tercihler bilimidir ve ekonomi politikasının kıt olan kaynakların sonsuz gereksinmeler içinde en yüksek faydayı sağlaması amaçlarıdır. Doğal olarak tarım politikasının da amaç araç dengesini kurması gerekir.

Tarım politikasının amaçlarının oldukça karışık olması, bu amaçların teknik açılarından sınıflandırılarak ele alınmasını gerektirir. Bu yaklaşımla tarım politikasının amaçlarını etki alanına göre ve müdahale şekline göre tarım politikası araçları şeklinde iki ana başlık altında incelemek gerekir.

5.2.1.1. Etki Alanına Göre Amaçlar

Tarım politikası önlemleri ülke halkını ilgilendiren sosyal, ekonomik ve tarımsal amaçlar taşır.

5.2.1.1.1. Sosyal Amaçlar

Toplumun sosyal açıdan gelişmesi ve gereksinmelerinin tatmin edilmesine yönelik amaçlardır. Başlıcaları:

Besin Maddelerinde Kendine Yeterlilik: Tarım ülke nüfusunun beslenmesi için gerekli besin maddelerini sağlama görevini de yüklenmiştir. Besin maddelerinin ülke içinden karşılanma oranının –yani kendi kendine yeterlilik oranının- yüksekliği ölçüsünde dış tehditlere karşı devletin varlığı korunmuş olur. Barışta da beslenmenin dışalılara dayanması yalnız ekonomik açıdan bir yük oluşturmakla kalmaz, dışalıların yapıldığı ülkelerdeki kötü ürün yılları, grevler, salgın hastalıklar, politik ve askeri gelişmeler vb oluşumlar dışalımları tehlikeli hale getirebilir. Bu nedenle her ülkede asgari düzeyde de olsa kendine yeterlilik derecesi hedeflenir.

Döviz Getirecek Dışsatım Ürünü Yetiştirmek: Yurtiçi talebi karşıladıktan sonra döviz kazanmak amacı ile dışsatım ürünleri yetiştirilmesi ikinci bir amaçtır. Dış pazarlarda hangi ürünlere ne kadar talep olduğu saptandıktan sonra, bu ürünlerden hangilerinin ne oranda yetiştirilmesi gerektiğine tarım politikası yürütücüleri karar vereceklerdir. Bu kararı vermeden önce, dışsatım yaparken iç tüketimin engellenmemesi veya iç tüketimden ne ölçüde özveride bulunulacağına dikkate alınması gerekir.

Doğal Çevreyi Korumak: Sosyal amaçlı tarım politikası önlemleri arasında doğal çevreyi korumaya yönelik olanlar, hem toprağın tarım ve ormancılık açısından uygun kullanımının sağlanması hem de halkın dinlenme ve boş zamanlarını değerlendirecek kırsal alanların korunması açısından önem taşır.

Uluslararası Anlaşmaların Tarım Kesimine Zarar Vermesini Önlemek: Tarım politikasının bir diğer sosyal amacı da Dünyada etkisini gösteren uluslararası tarım politikasının olumsuz olabilecek sonuçlarından ülke tarımını ve halkı korumaktır. Bu da uluslararası tarım politikası kararlarının ulusal tarım politikası ile çelişmelerini minimize etmekle mümkündür. Kimi zaman uluslararası tarım politikası kararları veya ticari anlaşmalar ulusal çıkarları zedeleyebilir (İTB,1996). Örneğin, tarımda korumacılığın ve

sübvansiyonların kaldırılması istendiğinde, bazı üretim dalları ve üreticilerin gözetilmesi için yeni çözüm arayışları bir zorunluluk olacaktır.

Bölgesel Yapıyı Dengeli Hale Getirmek: Ülkenin her bölgesinde sosyal ilişkilerin birbiriyle uyumlu bir halde olması; her bölgede kişi başına gelirin, iş olanaklarının, altyapının, yaşam koşullarının eşite yakın olması toplumsal açıdan arzulanan bir hedeftir. Bölgeler arası dengesizlikler büyüdükçe toplumsal sorunlar artacaktır. Nüfus yoğunluğunun azlığı ve bölgeden olan düzensiz göçler, bölgedeki monokültür tarımın terk edilmesi, üretim faktörlerine hareketlilik kazandırılması, tarımsal nüfusun bulunduğu yerden başka çalışma alanlarına kaydırılması gibi önlemleri içeren politikalar yalnızca bölge halkı için değil aksine tüm topluma sosyal ve ekonomik yarar sağlayacaktır.

5.2.1.1.2. Ekonomik Amaçlar

Tarım kesimini ekonomik açıdan gelişmesi ve ülke ekonomisine katkısının artırılması olarak özetlenebilecek tarım politikasının başlıca ekonomik amaçları:

Tarımsal Nüfusun Azaltılması: Ekonomik gelişmişliğin bir göstergesi olarak tarımsal nüfusun çeşitli önlemlerle azaltılması çok önemli bir tarım politikası amacıdır. Kırsal alanda üretim değerleri yıldan yıla artıyorsa bir ekonomik büyüme gerçekleşmiş demektir. Ancak kırsal kesimde nüfus artış hızının yüksekliği dikkate alınır, kişi başına düşen üretim değerinin diğer kesimlere göre o denli hızlı büyümediği anlaşılır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde kırsal alandaki fazla nüfus, tarım alanlarından çekilerek nüfus baskısını azaltmak ve tarımda kalan işgücünün emek verimliliğini ve gelirini artırmak önemli bir amaç olmaktadır.

Tarımsal Gelirlerin Yükseltilmesi: Tarım politikasının temel amaçlarından biri de, tarımda çalışanların gelirlerinin belirli bir yaşam standardı sağlayacak düzeye ulaştırmaktır. Ekonominin gelişmesi ve yapısal değişmesi ile toplam gelirler içinde tarımsal gelirin oranı azalmaktadır. Bu azalmaya koşut olarak tarım nüfusu da azaltılmıyorsa, tarım kesimindeki kişi başına düşen gelirler de en azından oransal olarak azalacaktır. Bu nedenle tarım gelirlerinin artırılması, salt tarımsal üretim değerlerinin yükselmesine değil, aynı zamanda tarımda çalışanların sayısının azaltılmasına da bağlıdır.

Uygun Bir Fiyat Politikasıyla Pahalılığı Önlemek: Sosyal yönleri de bulunan bu amaç daha çok tarımsal ürün tüketicilerini korumaya yöneliktir. Fiyat artışları üretim

yetersizliğinden kaynaklanıyorsa ve çözüm yolu yurt içi üretimi artırmaksa üretici veya tüketiciyi koruyan sübvansiyonlarla fiyat düzeyi ayarlanabilir. Dışalım yoluna gidilecekse, üreticinin dış rekabetten etkilenmemesi ve tüketicinin ezilmemesi için mali yardımlar gerekebilir. Tarımsal ürünler yoluyla ülkeye enflasyon ithal edilmesi veya enflasyona yol açılmasını önlemek için uygun bir fiyatın bulunması önemli bir sosyo-ekonomik amaçtır.

Tarımın Ekonomiye Katkısını Artırmak: tarım kesimindeki fazla nüfusun diğer sektörlerin işgücü gereksinimini karşılaması, tarımın ekonomiye işgücü katkısıdır. Gönüllü veya zorunlu tasarruflar yoluyla veya tarımsal ürünler fiyatlarının denetlenmesiyle tarım kesiminden diğer kesimlere sermaye transferinin sağlanması ise sermaye katkısıdır. Piyasa katkısı besin maddeleri, yerli sanayin kullandığı hammaddelerin üretimi ve tarım kesiminin diğer kesimlerden girdi ve tüketim malı alması şeklinde ortaya çıkar. Tarımsal ürünler dışsatımı yoluyla da tarımın döviz katkısı olur. Tüm bu katkıların düzenlenmesi ve artırılması önemli bir tarım politikası amacıdır.

5.2.1.1.3. Tarımsal Amaçlar

Doğrudan tarım kesiminin yönlendirilmesi, düzenlenmesi, finansmanı, pazarlanması gibi konuları içerir. Tarımda üretim ve pazar hedeflerine varmakla ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşılması sağlanacaktır. Tarımsal amaçlar özetlenecek olursak;

Tarımsal Üretimi Düzenleme Amacı: Tarım politikasının üretim hedefleri, üretimin talebe göre düzenlenmesi ve birim maliyetlerin en aza indirilmesi olarak formüle edilebilir. Bu da verimliliğin artırılması ile olasıdır. Verimliliği artırmak için de hem tarım yapısına, hem de üretim sürecine müdahale etmek gerekir. Tarımsal yapıya müdahale işletmelerin büyütülmesi, arazi ve işletme binalarındaki koşulların düzeltilmesi, tarımda çalışanlar işgücü fazlasının tarım kesiminden alınması sosyal ve ekonomik gereklere göre işletme şekillerinin değiştirilmesi biçiminde olabilir. Üretim sürecine müdahale ise üretim girdilerinin optimum bileşimi, teknik ilerlemelerin tarıma uygulanması, tarımsal işletmelerin uzmanlaşmaya gitmesi ve teknoloji düzeyinin yükselmesi ile olur.

Tarımsal Pazarlara Yönelik Amaçlar: Tarımsal amaçlar arasında sayılan tarımsal ürünlerin değerlendirildiği pazarların düzenlenmesine yönelik çabalar, tarımsal ürünlerin satışı, tarım gelirlerinin artırılması ve ürün fiyatlarının pazarlarda gerçek arz ve talep düzeyinde oluşmasını sağlamak içindir. Ancak özellikle fiyat saptamalarının hiç de kolay işlemler olmadığı unutulmamalıdır. Tarımsal üretim fazlası yaratmayacak, başka ürünlerin

üretiminden vazgeçilerek fiyatı belirlenen ürünlere kaymalar olmayacak ve satış olanağı bulunacak düzeyde fiyat saptamaları yapılmalıdır. Ayrıca yüksek saptanan fiyatlar dolaylı enflasyonist etkiler de yapabilir. Buna karşın fiyatların düşük tutulması ise o ürünün üretiminden vazgeçilmesi sonucunda üreticinin zarar görmesi, üretimin azalmasından sonra da tüketicinin ezilmesi gibi sonuçlar doğurabilir. Uygulanacak tarımsal fiyat politikasında ürünler arasında belirli fiyat pariteleri bulunmasına özen gösterilmelidir. Burada amaç pazarlarla ilgili her sorunun devletçe çözümlenmesi değildir. Ancak, devlet yol gösterici, düzenleyici bir işlevi de yürütmelidir. Örneğin, çiftçinin örgütlenerek kendi ürününü satması özendirilir ve desteklenir. Çiftçiye pazar bilgisi verilerek kaliteli ve talebi fazla ürünlerin hem ülke içinde hem de uluslararası pazarlarda rekabet koşullarının iyileştirilmesi pazar politikasının temel amaçlarından biridir.

Tarım Kesiminin Örgütlenmesine Yönelik Mali Amaçlar: Tarım kesimini diğer sektörlerle göre daha fazla korumaya gereksinim olması bu kesime özel yardımlar yapılmasını gerektirir. Gizli ve açık sübvansiyonlar, transfer ödemeleri ve benzeri uygulamalar tarım kesiminin güçlendirilmesi açısından çok önemlidir. Şurası unutulmamalıdır. Tarım kesimine destek, tarıma ayrıcalık sağlamak için değil, bu kesim zararına olan koşulları ortadan kaldırma, hiç olmazsa hafifletme amacına yöneliktir.

5.2.1.2. Müdahale Şekline Göre Amaçlar

Tarım politikası amaçları uyum müdahaleleri ve var olan durumun devamını amaçlayan koruyucu -tutucu- müdahaleler olarak ikiye ayrılabilir.

Tarımsal uyum politikası, tarımın pazar verilerine uyumunu kolaylaştırma amacını güder ve bu sayede tarımda üretim faktörlerinin optimal kullanımını sağlar. Koruyucu müdahaleler ise pazardaki gelişmelere karşı eski durumun devamını sağlayıcı önlemler içerir. Bu bağlamda her iki tür müdahale birbirinin tersi amaçlara yöneliktir.

Uyum politikası önlemlerinin koruyucu politika önemlerinden bir farkı da, uyum politikası önlemlerinde öncelikle tarımsal üretimde akılcılığın, sonra karlılığın gelmesi, koruyucu politika önlemlerinde ise yalnızca tarımsal işletmelerdeki karlılığın artırılmasının amaçlanmasıdır. Bir diğer fark ise, uyum müdahaleleri belli bir zaman süresi içinde pazar koşullarına göre yönlendirilirken, koruma politikasının sürekli bir nitelik taşıması ve piyasadaki gelişmelere karşı olacak şekilde yönlendirilmesidir. Yani, birinci fark koşullarda

değişiklik ve yenilik amacı taşıırken, ikincisi var olanın devamını sağlayacak tutucu bir uygulamadır.

Tüm bu farklılıklara karşı, tarım politikası uygulaması içinde hem uyum müdahaleleri, hem de koruyucu müdahaleler birlikte ve bir denge halinde kullanılmaya çalışılmaktadır. Uyum müdahaleleri ve koruyucu müdahaleleri kısaca ayrı ayrı özetlemek gerekir.

5.2.1.2.1. Uyum Müdahaleleri

Hizmet ettikleri amaçların zamanına göre uzun ve kısa vadeli uyum politikaları şeklinde sınıflandırılabilir. Uzun vadeli uyum, tüm üretim faktörlerindeki değişiklikleri kapsarken, kısa vadeli uyum var olan üretim kapasitesi içinde üretim ve satış miktarlarını dengelemeyi öngörür.

Uzun vadede gerçekleşecek uyum politikası tarımsal yapıyı yüksek verimliliğe ulaştırmayı amaçlar. Tarımsal yapının ekonomik gelişmeye katkısının artırılabilmesi için toprak, emek ve sermaye faktörlerinde hareketliliğin sağlanabilmesi gerekir. Örneğin, tarımsal nüfusun azaltılmasıyla, tarımda kalan nüfusun ekim alanı genişleyecek, verimlilik ve gelir artacaktır. Toprak hareketliliğinin artırılması işletmecileri daha akılcı çalışmalara yönlerecek, sermaye hareketliliği ise tarımsal yapının günün koşullarına uyum göstermesini sağlayacaktır. Ayrıca tarımsal üretimi var olan iç ve dış taleple uyumlu hale getirmek, uzun dönemde gerçekleşecek bir dizi önlemi gerektirir ki, bu da tarım politikasının en önemli amaçlarından birini oluşturmaktadır.

Uzun vadeli amaçlar, yapı politikası olarak önem kazanırken, kısa vadeli amaçlar genelde fiyat politikası olarak görünür. Kısa vadeli amaçlar, yapı politikası amaçlarından farklı olarak sonuçları kısa dönemde alınabilecek üretim ve pazar aşamasının düzenlenmesine yöneliktir. Bu bağlamda, fiyat pariteleri yoluyla, devresel hareketler gösteren ürün fiyatlarının düzenlenmesi üretime ve pazara müdahale yönünden önem taşıırken aynı zamanda üretimin miktar ve bileşimini yönlendirebilir. Talebi aşan, üretim fazlası sağlamayacak bir üretim ve fiyat politikası izlendikten sonra, fiyat dalgalanmalarının önlenmesi için uygun bir depolama politikasının da izlenmesi gerekir. Ayrıca, pazar araştırmaları yoluyla iç ve dış pazarlardaki değişkenleri izlemek, bu bilgileri üreticilere aktarmak ve dış ticaret yoluyla iç pazarları düzenlemek, kısaca pazarlama aşamasına katkıda bulunmak da önemlidir.

5.2.1.2.2. Koruyucu Müdahaleler

Var olan durumun devamı amacıyla uygulanan ve bu anlamda tutucu özellikler taşıyan koruyucu müdahaleler, koşullardaki değişikliği önlemek amacıyla yapılır.

Koruyucu müdahalelerin uzun vadeli amaçları, tarımsal yapının korunmasına yöneliktir. Tarımın, ekonomi içindeki oransal öneminin azaldığı ülkelerde kırsal nüfusu yerinde tutmak, tarımsal ekonominin can damarı olan tarımsal işletmelerin devamını sağlamak (özellikle ABD'de önemli bir amaçtır), tarımsal nüfusun miktar ve/veya oranını ülkedeki tarımsal üretimi tehlikeye düşürmemek için korumak, üzerinde titizlikle durulan ve gerçekleşmesi için bir dizi önlemler alınan amaçlardır.

Gelişmiş ekonomilerde tarımsal gelirlerin, göreceli de olsa öneminin azalması sonucu tarım gelirlerinin ulusal gelir içindeki payını korumak ve bu bağlamda tarımda çalışan nüfusun ekonomik kalkınmaya katkısını devam ettirmek (Almanya, Avusturya, Norveç'te olduğu gibi) amaçlanmaktadır. Ayrıca, tarımda kişi başına gelirin, benzeri meslek gruplarının gelirlerine eşitlenmesi amacı da (Norveç, Fransa, ABD, İsviçre'de olduğu gibi) büyük önem taşır. Bu amaçların gerçekleşmesi ile, tarımsal üreticilerin de yaşam düzeyleri yükselecek, yüksek kaliteli bir yaşam standardına kavuşmaları (Hollanda'da amaçlandığı gibi) sağlanmış olacaktır. Bunların yanı sıra, doğal varlıkların korunması da var olanın devamını gerektiren koruyucu bir amaçtır. Fazla verimli olmayan tarım topraklarının sahipleri tarafından terk edilerek boş bırakılması, doğal bitki örtüsünün değiştirilerek ortamın özgün görünümünün bozulmaması (Almanya'da olduğu gibi) önemli bir amaç olarak kabul edilebilir.

Kısa vadeli koruyucu müdahale ile üretim miktar ve bileşiminin korunması, tarımsal üretimin günün koşullarına göre devam etmesi amaçlanabilir. İç ve dış pazar koşullarından kaynaklanan güçlükleri aşmaya yönelik koruyucu önlemler geliştirilir. Genç tarımsal ürünlerde kendine yeterliliği artırabilmek için Dünya fiyatlarındaki gelişmeler ve Dünya rekoltesindeki fazlalık hiç dikkate alınmadan yurt içi üretimin artırılması hedef alınabilir. (İsveç, Norveç, Avusturya gibi bazı ülkelerde belli oranlarda kendine yeterlik hedef alınmış ve bu tarım yasalarında yer almıştır.)

Buraya kadar sıralanan amaçların birbirini tamamlayıcı ve ikame edici özellikleri taşıdığı açıktır. Ülkeler, tarım politikalarını belirlerlerken, kendi özelliklerine ve önceliklerine göre davranacaklar ve sonuçta her ülkenin kendine özgü bir tarım politikası

oluşacaktır. Ancak, tarım politikası, salt ülke koşullarını değil aynı zamanda uluslararası amaçları ve kısıtları da kapsamak zorundadır.

5.2.2. Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesinin Araçları

Tarım politikası araçları, tarım politikası ile saptanan amaçlara ulaşabilmek için başvurulan değişik yollardır. Devletler saptadıkları tarım politikasını gerçekleştirmek için bir dizi önlem alırlar. Bazı kararların uygulanması yasal bir dizi düzenlemeyi gerektirebilir. Bazen sorunları yasalar düzeyinde ele almak gerekmez. O zaman da devlet destekleyici veya özendirici bir rol yüklenerek tarımın gelişmesi ve yönlendirilmesi için bazı girişimlerde bulunur. Bu bağlamda yasalarla tarım kesiminde bir takım düzenlemeler yapılması nasıl tarım politikası amaçlarına ulaşabilmek için bir araçsa, üretime yapılacak bir müdahale, fiyatlarda yapılacak bir düzenleme, girdi sağlanması veya girdi sübvansiyonları verilmesi vb. hep birer araçtır. Devletin hangi araç ve/veya araçlardan yararlanacağı, zorunluluklara veya uygulanan devlet politikalarına göre değişir (Eraktan, 1989).

Tarım politikası araçları çok çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Örneğin müdahale alanlarına göre bir sınıflandırma yapılabilir. Bu müdahale alanları üretim alanı, pazar alanı, sosyal alan, gelir alanı, bölgesel alan ve genel ekonomi alanı olabilir. Her müdahale alanında yararlanılan araçlar farklıdır. Örneğin, üretim alanında belirli amaçlara ulaşabilmek için başvurulacak araçlarla pazar politikasına yön verirken, yararlanılacak araçlar farklıdır. Yine, sosyal politikayı düzenleyici önlemlerle, bölgesel politika önlemleri büyük farklılıklar gösterebilir.

Tarım politikası araçları, tarım politikası amaçlarına ulaşma zamanlarına göre de sınıflandırılabilir. Tarımsal gelirin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, tarımsal yapının düzenlenmesi gibi uzun süreli amaçlara ulaşmada kullanılan araçlarla, kısa dönemde arz ve talep dengesinin sağlanmasına yönelik araçlar birbirinden farklıdır. Tarımsal yapının düzenlenmesi amacına yönelik araçlar, bir ekonomi dalının kuruluşu ve organizasyonu ile ilgilidir ve üretim yapısını, pazar yapısını, rekabet, para ve maliye politikalarını içerir. Arz-talep dengesi amacına yönelik araçlar ise kısa dönemde çözümü gereken sorunlara yönelik araçlardır. Bunlar devletin fiyatlara müdahalesi, üretim miktar sınırlamaları, tarımsal vergilerde yapılan düzenlemeler, dış ticaret politikasının düzenlenmesi vb. araçlarla dolaylı veya doğrudan fiyatlarda üzerinde etkiye bulunarak konjonktür ve istihdam politikasının tarım kesimi lehine düzenlenmesi vb konuları içerir.

Tarım politikası araçlarında bir başka sınıflandırma da devletin ekonomik yaşama doğrudan (zorlayıcı) veya dolaylı (yol gösterici) araçlarla müdahalelerine göre yapılır. Doğrudan-zorlayıcı müdahalede pazar büyüklüğü, başka bir anlatım ile fiyatlar, üretim ve tüketim doğrudan doğruya değişmektedir. Dolaylı-yol gösterici araçlarla yapılan müdahalelerde ise pazar verileri saptanmakta, yani rekabet, pazar organizasyonu, dış ticaretin korunması konularında düzenlemeler getirilmekte ve bunlar da pazar büyüklüğü üzerine dolaylı etkide bulunmaktadır.

Bir diğer sınıflandırma ise devletin mali yönden üstlendiği yükümlülükler göre yapılabilir. Müdahale çeşidine göre olan bu sınıflandırmada tarım politikası araçları devlete mali yükü olan önlemler, devlete doğrudan mali yükü olmayan önlemler ve genel ekonomi politikası önlemleri olarak ayrılabilir (Eraktan, 1989).

Tarım politikasının araçları, konuya bakış açısından ve kolaylık sağlaması yönünden fiyat politikası , yapısal politika ve sosyal politika biçiminde sınıflandırılabilir (Özgüven, 1977). Araştırmanın içeriği ve sınırları çerçevesinde, önce yapısal ve sosyal politikalar kısaca, daha sonra da fiyat politikası ayrıntılı olarak incelenecektir.

5.2.2.1. Yapısal Politika

Yapısal politikanın genel amacı geleneksel tarımın, yüksek verimli, modern bir tarımsal yapıya kavuşturulması, tarım işletmelerinin geliştirilmesi ve modernleştirilmesidir. Bu amacı gerçekleştirmek için izlenen politikalar arasında optimal işletme büyüklüklerinin sağlanması, arazi ve mülkiyet şeklinin düzenlenmesi, tarım ve toprak reformu çalışmaları, tarımsal girdilerin kolay ve ucuza sağlanması, çevre düzenlemeleri, kirliliğin önlenmesi, sulanan alanların artırılması, istihdam olanakları yaratılması, tarımsal eğitim, öğretim, araştırma ve yayımla ilgili her çeşit uygulamaları saymak olanaklıdır.

Uygulanan bu politikanın başarısı, ülkenin genel ekonomi politikasına, üretim faktörlerinin mobilitesine, ürünün pazarlanabilme olanaklarına ve çevre durumuna bağlıdır.

5.2.2.2. Sosyal Politika

Bu grupta üreticilerin sosyal durumunu iyileştirmeyi ve belirli bölgelerin gelişme düzeyini yükseltmeyi amaçlayan uygulamalar yer almaktadır. Bu uygulamaların başlıcaları arasında, üreticilerin mali yüklerini azaltmak için vergilerle ilgili yapılan düzenlemeler,

kırsal kesim yaşantısını etkileyen kültür, sağlık ve spor gibi kolektif uğraşlar ile tarımsal sigortacılığın yaygın duruma getirilmesi ve kırsal kesimde yaşayanların işsizlik ve yaşlılık sigortaları kapsamına alınması gibi konular yer almaktadır.

5.2.2.3. Fiyat Politikası

Fiyat politikası ekonomide serbest fiyat oluşumunu etkilemek, fiyat istikrarını sağlayarak üretici ve tüketicileri korumak amacı ile alınan önlemlerin tümüdür (İnan, 1998).

Türkiye’de tarımın genel olarak iklim koşullarına bağlı oluşu üretimde önemli dalgalanmalar meydana getirmektedir. Tarımsal ürünlerin üreticileri üretim alanlarını daha çok bir önceki yıl fiyatlarının etkisinde kalarak kararlaştırmakta, bu durum üretimde dalgalanmalara yol açmaktadır. Bazı ürünlerdeki mevcut periyodisite (dönemsellik) de bu üretim dalgalanmalarını şiddetlendirmektedir. Tarımsal ürünler üretimindeki dalgalanmalar, oldukça sabit bir taleple karşılaşınca fiyatlarda da büyük ölçüde dalgalanmalar meydana gelmektedir. Tarımsal ürünler fiyatlarındaki dalgalanmalar üretici gelirlerinde istikrarsızlık yaratmakta ve çoğu kez maliyet-fiyat ilişkisi bozulmaktadır. Ayrıca, dalgalanan fiyatlar çeşitli kesimler arasındaki dengeyi bozmaktadır. Tüm bu nedenlerle fiyatların belirli düzeylerde tutulması, bu bağlamda fiyat politikası büyük önem taşımaktadır (TOKİB, 1987).

Değişik biçimlerde de uygulansa fiyat politikası, bütün ülkelerde tarım politikasının amaçlarına ulaşabilmesi için başvurulan en önemli araç durumundadır (Soyak, 1996).

Uygulamada kısa vadede sonuçları alınan bir araç olan fiyat politikası, bir yandan tarım üreticilerinin gelirlerini artırmak ve diğer yandan tüketicilere uygun fiyatlarla ürün ve gıda sağlama çabasıdır. Uzun vadeli fiyat politikası ise, ekonomik istikrarı sağlama ve üreticilerle tüketicileri korumada daha etkilidir.

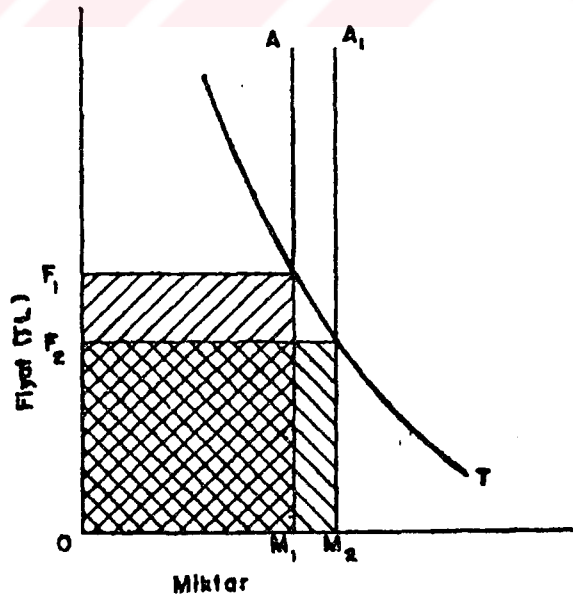
Fiyat politikası, fiyatları temelde iki şekilde etkiler:

1. Fiyatı oluşturan arz ve talep faktörleri üzerine etki ederek (fiyat dışı müdahale),
2. Doğrudan doğruya ürün ya da girdi fiyatına etki yaparak (fiyatlara müdahale).

Uygulamada, fiyat ve fiyatı oluşturan faktörler üzerine etki birlikte yapılır. Örneğin, şeker pancarında üretim alanını sözleşme ile denetim altına alarak, bütün ürünün şeker şirketi tarafından ve devletçe saptanan destekleme fiyatından satın alınmasında, hem arz ve hem de ürün fiyatına müdahale edilmektedir.

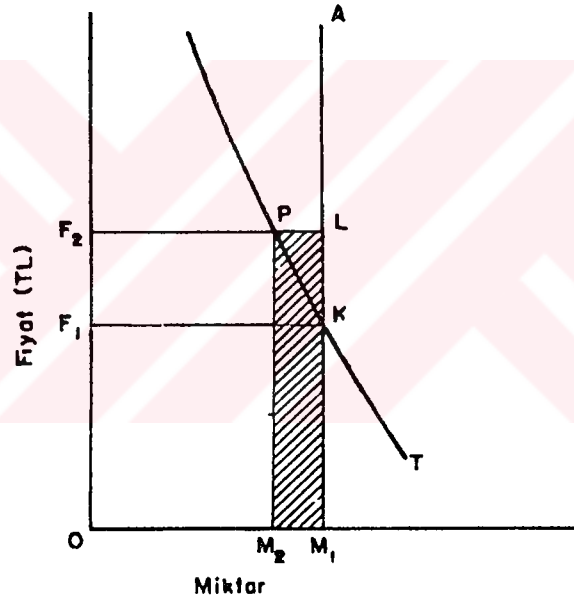
Belirli bir ürünün arzı, o üründen üretilen miktara stokların ve dışarımların eklenmesi ve bulunan toplamdan dışarımların çıkarılması ile bulunur. Bu nedenle, arzı etkileyen bir fiyat politikası genellikle üretimle ilgilidir. Arzdaki artış, yani üretimin fazla olması ve piyasaya sunulması her zaman üretici lehine olmamakta, bazı koşullarda tarım üreticilerinin geliri azalabilmektedir. Böyle bir durumda, hükümetler düşük fiyat politikası ile arzı kısıtlayıcı önlemler alırlar. Eğer arzı kısıtlanmak istenen ürün dışarımlı ürün ise, dışarımlı artırarak arz kolaylıkla denetim altına alınabilir. Ancak dışarımlı artırmak çoğunlukla kolay değilse, arzı azaltmak için ekim alanlarını azaltmak veya stokları artırmak, eğer ürün desteklenen bir ürün ise desteklemeden vazgeçmek gibi önlemlere başvurulur (İnan, 1998).

Devlet, arzı düzenlemenin yanı sıra, talebi de artırmak yoluyla piyasaya müdahale edebilir. Uygulamada genellikle destekleme alımları biçiminde görülen devletin alıcı olarak piyasaya girmesi buna bir örnektir. Ayrıca, reklam ve tanıtıcı faaliyetlerle talep yaratma, ürünün işlenerek değişik mamullere dönüştürülmesi, ordu, okul vb. resmi kurumlarca tüketiminin artırılması ile talebi artırma olanakları da vardır. Bu araçlardan ikisini ekim alanlarının sınırlandırılması (Şekil 5.14.) ve destekleme alımlarının yapılması (Şekil 5.15.) şekiller yardımıyla açıklamaya çalışalım.

Şekil 5.14. Ekim Alanının Sınırlanması

Şekil 5.14.'de az esnek bir talep eğrisi ile fiyat eksenine paralel bir arz eğrisi çizilmiştir. Hasat dönemi sonunda ürün miktarı M_1 olarak gerçekleşmiştir. Yeni hasat dönemi sonuna kadar bu ürün miktarı artırılamayacaktır. Üreticiler, ürünü en yüksek fiyattan satmak isteyecekler ama, ürününü çürütmemek veya düşük fiyatın getireceği küçük gelirden de yoksun kalmamak için, düşük fiyata da razı olacaklardır. Denge fiyatı, arz ve talep edilen miktarları birbirine eşit kılan F_1 'dir. Bu fiyat düzeyinin yüksek bir fiyat olduğunu, yani üreticileri daha fazla ekime motive edeceği ve bir sonraki hasat sonunda ürünün M_2 'ye yükseleceğini varsayalım. Sonuç, fiyatın F_2 'ye düşmesi ve üreticilerin ellerine geçen toplam paranın azalmasıdır. Devlet ekim alanının genişletilmesini önlemekle fiyatın (ve gelirin) azalmasını önleyebilir. Ekim alanının sınırlandırılması, ortalama verimliliğin sabit olduğu varsayımı ile, arzın sınırlandırılması olarak ifade edilebilir (Türkay, 1992).

Şekil 5.15. Destekleme Alımı

Devletçe uygulanabilecek bir başka önlem destekleme alımlarıdır. Devlet ürünün fiyatının belli bir düzeyin altına düşmesini önlemek için piyasaya alıcı olarak girer. Şekil 5.15.'te arz ve talep eğrilerinin durumuna göre fiyat, piyasaya herhangi bir müdahalede bulunulmazsa, F_1 'dir. Devlet, fiyatın F_2 'nin altına düşmesini önlemek istiyorsa, piyasaya alıcı olarak girebilir ve ürünün M_2 M_1 kadarını F_2 fiyatından satın alır. Devletin dışındaki alıcılara arz edilecek miktar böylece M_2 'ye iner. Devlet dışındaki alıcılar, M_2 'nin tamamını F_2 fiyatından satın almaya hazırdırlar. Böylece ürünün tamamı F_2 fiyatından satılmış olur. Üreticilerin eline OF_2LM_1 alanı kadar bir satış hasılatı geçer. Oysa devlet müdahalesi

olmasaydı fiyat F_1 'e düşecekti ve üreticilerin geliri OF_1KM_1 alanı kadar olacaktı. Bu uygulamanın devlete maliyeti $M_2 M_1$ miktarını F_2 fiyatından satın aldığından M_2PLM_1 dikdörtgenin alanına (şekilde taralı alana) eşittir.

5.2.3. Tarımsal Ürün Fiyatlarına Müdahale Yolları

Doğrudan doğruya fiyatlara müdahale üretimi artırmak ve çiftçilerin gelirlerini yükseltmek amacıyla uygulanır (Ayyıldız, 1983). Genel olarak, dışsıtım ürünlerinde üretimi teşvik için, iç tüketime dönük ürünlerde ise üreticilerin gelirlerini artırmak için fiyat desteklemesine başvurulur. Örneğin, Türkiye'de buğday, Kuzey Avrupa ülkelerinde süt halkın temel gıda maddelerindendir ve bu ürünleri üreten üreticiler daima fiyat yoluyla desteklenirler (İnan, 1998).

Devlet bu müdahaleyi başlıca şu amaçlarla yapmaktadır:

- Ürün fiyatlarını düzenleyerek tarımsal üretim ve gelirdeki dalgalanmaların şiddetini azaltmak,
- Üreticilerin gelirlerini artırmak ve tüketicileri aşırı fiyat artışlarından korumak,
- Tarım kesimi ile tarım dışı kesimler arasındaki gelir dengesizliğini gidermek,
- Üretimi artırılmak istenen ürünler lehine oransal fiyat avantajları sağlayarak, üretimin bileşimini değiştirmek,
- Tarımsal ürünler dışsıtımını özendirmek,
- Kaynak dağılımını ve kullanımını düzenlemek.

Türkiye'de fiyatlara müdahale genellikle tarımsal ürünler fiyatlarına taban fiyat uygulanması yoluyla destekleme olarak düşünülmekte, buna karşılık tarım kesiminin geliştirilmesi ve gelirlerinin yükseltilmesini amaçlayan uzun vadeli yapısal önlemler üzerinde pek durulmamaktadır.

Fiyat politikası ile yukarıda sıralanan yararlı sonuçlara ulaşırsa da, bazı sakıncalar da gündeme gelmektedir. En önemli sakınca, ürettiği ürünün büyük bir bölümünü tüketen küçük işletmelerde görülür. Fiyat yoluyla destekleme, çoğunluğu pazara az miktarda ürün arz eden üreticilerin bu destekten çok az miktarda yararlanmasına neden olmaktadır ve bu

bağlamda büyük işletmelerin gelirleri ile küçük işletmelerin gelirleri arasındaki farkın daha da büyümesine yol açmaktadır (Işıklı, 1978).

Ayrıca üretim bölgeden bölgeye değiştiğinden, desteklemede bölgesel dengesizlikler de doğmaktadır. Bu nedenle fiyatlara müdahalenin küçük ve düşük gelirlili üreticilere de yarar sağlayacak şekilde uygulanması gerekir.

Fiyatların yüksek düzeyde saptanmasının enflasyonu hızlandırıcı etkisi de olduğundan, küçük işletmeler tükettiği malların fiyatlarının yükselmesi nedeniyle de olumsuz etkilenirler. Bu olumsuz etkilenme Türkiye'de salt fiyatların yüksek olması ile değil, aynı zamanda, destekleme kuruluşlarının başta hatalı finansman yönetimi olmak üzere, genelde iyi yönetilememesi sonucu uğranılan zararın enflasyonun nedenlerinden biri olması ile de ortaya çıkar.

Fiyatlara müdahalenin etkisi fiyat dışı müdahalelere göre daha çabuk ortaya çıkmakla birlikte, salt fiyatlara müdahale ile tarım kesimindeki gelir dağılımı dengesizliklerini gidermek olanaksızdır. Bu nedenle fiyat politikasında objektif olmak, bilimsel verilerden hareketle sağlıklı öngörülerde bulunmak ve kesin olarak politik düşüncelerden kaçınmak gerekir.

Destekleme fiyatlarının saptanmasında başlıca üç yöntem başvurulmaktadır (Güneş, 1990):

1. Sabit fiyat düzeyinin saptanması
2. Fiyat aralığının saptanması
3. En düşük fiyat düzeyinin saptanması

1. *Sabit fiyat sisteminde* tek fiyat söz konusudur. Ticaretin bütünüyle ya da kısmen kamunun elinde olduğu durumlarda başvuru bir müdahale biçimi olup, genellikle şiddetli enflasyon dönemleri ile olağanüstü (savaş vb.) dönemlerde uygulanmaktadır. Bu bağlamda, sabit fiyat sistemi öncelikle tüketicileri korumaya yöneliktir. Örneğin yerel yönetimlerin emek için uyguladıkları saptanmış fiyat (narh) da bir çeşit sabit fiyattır. Sabit fiyat, genellikle, tüketici fiyatlarının artışını önler ve perakendeci karını sınırlarsa da, bu sistemde arz azalır ve piyasaya düşük kaliteli mallar girer.

Devlet fiyatlara özellikle savaş ve darlık yıllarında kupon (vesika) yöntemi ile müdahale edebilir. Kupon yöntemi arzı daraltıcı ve talebi genişletici etkisi olan narhın olumsuz etkileri nedeniyle uygulanmıştır. Kupon yöntemiyle herkes belirli bir maldan sınırlı

miktarda satın alabildiğinden, halk tarafından narha göre daha iyi karşılanmaktadır. Ancak, kupon yönteminde, kuponla saptanan miktarın bireylerin gerçek gereksinmelerine (protein, kalori vb.) göre düzenlenmemiş olması ve kupona bağlı malların israfına ve toplam talebin artmasına yol açması, bu yöntemin görünen olumsuz yanlarıdır. Kupon sistemi de, narh gibi kaliteli malların piyasadan çekilmesine ve kalitesiz malların piyasayı doldurmasına neden olabilmektedir.

Kar oranlarının saptanması da sabit fiyat uygulamasının bir diğer yöntemidir. Bu yöntemde özellikle enflasyon dönemlerinde aşırı karlarla satış yapanların fiyatları yükseltmesi önlenir. Ancak kar oranları saptamak ve fiyat denetimini etkili bir biçimde uygulamak güçtür. Uygulamadaki aksaklıklar, halkın kamuya karşı olan güveninin azalmasına neden olur. Ayrıca tarım kesiminde tam maliyet belli olmadığından kar oranını belirlemek fazla anlam taşımaz.

Türkiye’de zaman zaman uygulanan bu yöntemlerle, arzın talebi karşılayamadığı ürünlerde pek başarılı sonuçlar alınamadığından, sayılan yapay yöntemler yerine en doğrusu üretimi ve verimi artırarak talebi karşılamaktır. Bu bağlamda devlet, temel gereksinim mallarının üretimini artırmak için gerekli önlemleri almalı ve üreticiyi arzu yetersiz olan ürünlerin üretimine özendirici politikalar üretmelidir.

2. *Fiyat aralığının saptanması* ile, fiyatların saptanan en yüksek ve en düşük sınırlar arasında hareketine izin verilmektedir. Bu yöntem ile fiyatların saptanmış düzeyin altına düşmesi ya da üzerine çıkması engellendiğinden, fiyat aralığı üreticiyi olduğu kadar tüketiciyi de yakından ilgilendirir.

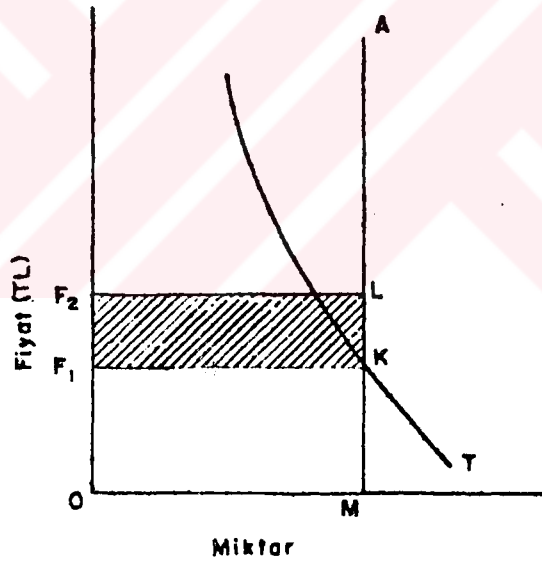
3. *En düşük fiyat düzeyini* taban fiyat oluşturur ve bu fiyatla piyasadaki dalgalanmada fiyatın tabanı çizilir. Bir başka anlatım ile, tarımsal ürünlerin saptanmış bir fiyatın altında satılmamasının devletçe garanti edilmesidir. Fiyatların saptanan düzeyin altına düşmesini engellemede ve fiyat istikrarını sağlamada en sık kullanılan müdahale yoludur (Çivi, 1977). Daha çok üreticileri ilgilendiren taban fiyatların, üretimin özendirilerek yükseltilmesinde de önemli etkisi vardır.

Desteklemeye alınan ürünün taban fiyatı, genelde üretimi tüketime göre düzenleme temeli ile saptanır. Burada, üretimin tüketimi karşılaması önemlidir ve üretimi yetersiz olan ürünlere yüksek taban fiyat verilerek üretimin artırılmasına çalışılır.

Devletin üreticiler lehine yapmış olduğu bu uygulamaya, yani taban fiyatına “garantili asgari fiyat” adı verilse de (İnan, 1998), bu durum tartışmalıdır (Çivi, 1977).

Garantili asgari fiyatla alım, devletin asgari fiyatla saptamış olduğu fiyatlarla ifade edildiği halde, destekleme alımları bir taban fiyatı saptaması olmaksızın da ortaya çıkabilir. Örneğin devlet arz fazlasını alıp stok ederek alıcıların fiyatları düşürmelerine bu yoldan engel olmak isteyebilir. Kamu iktisadi kuruluşları niteliğindeki kuruluşların, devletçe kendilerine bir destekleme görevi verilmeksizin, kendi işletme gereksinimleri için ve / veya kar amacı ile satın almış oldukları ürünler bu kapsama girmez.

Devletin üreticilere verdiği taban fiyatlar, piyasaya sunulacak ürünün devlet tarafından satın alınması ile gerçekleştirilebileceği gibi serbest piyasada oluşacak fiyatlara dokunmaksızın, garanti edilecek fiyatla piyasa fiyatı arasındaki farkın yine devlet tarafından ödenmesi şeklinde de olabilir. Bu ikinci yöntem genellikle mali gücü yüksek olan gelişmiş ülkelerin kullandıkları bir yöntemdir. Garanti edilen fiyatla serbest piyasa fiyatı arasındaki farkın ödenmesi biraz daha yakından incelenecek olursa; (Türkbal, 1973)

Şekil 5.16. Fiyat Farkının Ödenmesi

Bu uygulamada (Şekil 5.16.), arz miktarı yine sabit olarak alınmış, arz eğrisi fiyat eksenine paralel olarak çizilmiştir. Talep koşulları öyledir ki, hiçbir müdahale olmazsa ürünün fiyatı F_1 düzeyinde karar kılacaktır. Eğer devlet üreticilerin elde ettikleri bu fiyatı düşük buluyor, üreticilerin daha yüksek bir gelir düzeyine çıkmaları gerektiğini düşünüyor, aynı zamanda da tüketicilerin ürünü serbest piyasa fiyatından satın almalarını arzu ediyorsa, yapılacak şey iki fiyat arasındaki farkın üreticilere ödenmesidir. Devletin üreticilere ödemeyi

düşündüğü asgari fiyat F_2 olsun. Serbest piyasa fiyatı ise F_1 'dir. Alıcılar, arz edilen ürünün tamamını (OM) piyasa fiyatından (F_1 'den) satın alırlar. Toplam olarak OF_1KM alanı kadar ödemede bulunurlar. Devlet, üreticiye F_1F_2 fiyat farkını öder. Söz konusu ürünü arz edenlerin toplam geliri (OF_2LM) alanı olacaktır. Bunun, (OF_1KM) bölümü piyasadan, olurken, geri kalan kısmı (F_1F_2LK) alanı ise devletin vermiş olduğu sübvansiyonlardan oluşur.

Bu yöntemin yararları; devletin fiyatlara doğrudan müdahalesini engellediği, yapay fiyat ve maliyet artışlarına olanak vermediği, tüketici gruplarını zorlamadığı ve devletin yaptığı yardımın bilinmesine olanak verdiği şeklinde özetlenebilir (Kesim, 1981)..

Bu yöntemin sakıncaları ise kötüye kullanmaya uygun olması, üreticinin pazarlıkta gevşek davranarak devletin mali yükünü büyütmesi, verilen yardımın bir emek karşılığı olmadığı yönündeki psikolojik etkenin varlığı, desteklenecek ürün sayısının fazla olması durumunda mali yüklenimin artması ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gücüne uygun olmaması olarak sayılabilir. Ayrıca, bu yöntemde fiyatların önceden açıklamaya pek uygun olmaması, üreticilerin fiyatla ilişkili olarak üretimlerine yön vermeleri de kısıtlanmaktadır (Çivi, 1977).

5.2.3.1. Fiyat Saptamada Temel Alınan Ölçütler

Tarımsal ürün fiyatlarını saptamada temel alınan ölçütler şu şekilde sıralanabilir (Güneş, 1990):

- Ürünlerin maliyetleri ve maliyetlerdeki değişimler,
- Genel fiyat düzeyi,
- Üreticilerin net geliri,
- Ürünlerin arz ve taleplerinde diğer ürünlerle ilgili olan değişimler,
- İşletme büyüklüğü ve işletmecilik uygulamaları,
- Arzı fazla olan ürünlerin alternatif kullanım yerleri ve olanakları,
- Ürünlerin yurtiçi ve yurtdışı pazarlama olanakları ve stok durumları,
- Ürünlerin Dünya piyasalarındaki fiyatı,

Genellikle ele alınan bu ölçütlere, ülke koşulları ve fiyat saptamanın amacına göre eklemeler yapılabileceği gibi, ölçütlerin tamamı her zaman dikkate alınmayabilir veya bir kısmına daha çok önem verilebilir.

5.2.3.2. Taban Fiyatın Tespiti Yöntemleri

Devlet bir ürünü destekleme kapsamına alıp birim başına ödemek istediği fiyatı belirlerken nasıl hareket edecektir? Bu konularda ne gibi veriler gereklidir ve fiyat saptanırken bu verilerden nasıl yararlanacaktır? Hangi yöntemleri kullanacaktır? Bu ve benzeri bir çok soru bu aşamada akla gelebilmektedir (Çivi, 1977). Uygulamada fiyatlar saptanırken genellikle şu yöntemler kullanılmaktadır (Güneş, 1990).

5.2.3.2.1. Tarımsal Gelir Yöntemi

Bu yöntem tarım kesimindeki üreticilerin, diğer sektörlerde çalışanlara göre daha az gelir elde ediyor olmalarından doğmuştur. Norveç, İsveç, İsviçre ve Almanya'da uygulanan bu yöntemde, ülkeyi temsil ettiği inanan sayıda seçilen işletmelerden her yıl gelir ve masrafa ilişkin veriler toplanarak analiz edilmekte ve değişik işletme tiplerinde tarımsal gelir hesaplanarak, belirli ürünler için, o yıl fiyatların ne olması gerektiği bulunmaktadır. Bu yöntemde amaç tarım kesimindeki gelirlerin tarım dışındakilerin gelirlerine yaklaştırılmasıdır. Oldukça ayrıntılı ve ülke çapında ekip çalışması gerektiren bu yöntem uygulandığında ülkedeki tarım işletmelerinin ekonomik yapıları da ortaya konmaktadır.

Türkiye'de tarımsal üretimde bulunan işletmelerin gelir ve masraflarına ilişkin akademik düzeyde yapılmış bazı araştırmalar bulunmakla birlikte, bunlardan yararlanılarak bir fiyat saptaması henüz yapılmamıştır. Yakın zamanda Dünya Bankası desteği ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak Ankara'da faaliyete geçen "Tarımsal Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü"nü Almanya ve Norveç'te olduğu gibi model işletmeler konusunu bir an önce dikkate alması gerektiği yolundaki görüşlere (İnan, 1998) karşın, enstitü daha çok makro düzeyde çalışmalar yapmakta ve buğday, pamuk gibi ürünlerle ilgili durum ve tahmin raporları düzenlemektedir.

5.2.3.2.2. Üretim Maliyetleri Yönetimi

Tarımsal ürünler fiyatlarının saptanmasında en çok uygulanan yöntemlerden biri olan üretim maliyetleri yöntemine göre, ürünlerin maliyetlerinin altında satılmaması gerekir. Bu nedenle de, üretim maliyetlerinin birim başına bilinmesi gerekir. Oysa, tarımsal üretimde ana ürünle birlikte yan ürünler de elde edildiğinden bunlar için yapılan ortak masrafları ayırmak ve dağıtmak oldukça zordur. Bu nedenle de üretim masraflarının saptanması ve uygulanan hesaplama yöntemlerine ilişkin anlaşmazlıklar her zaman tartışma konusu olmuştur. Özellikle, çiftçi ve ailelerinin ücret karşılığı, sabit sermayenin yıpranma payı, kira bedeli, sermayenin faizi gibi değerler değişik biçimlerde değerlendirilmektedir.

Üretim maliyetleri yönteminin bir sakıncası işletmeler arasında maliyetlerin büyük ölçüde değiştiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, garanti fiyat düzeyi saptanırken, bütün işletmelerin mi yoksa bir kısım işletmelerin mi destekleneceği konusu önem kazanmaktadır. Örneğin, Avusturya ve Hollanda'da verimli çalıştığı kabul edilen ve standart bir işletme büyüklüğüne sahip olan işletmelerin verilerine dayanılmakta ve bu işletmeler desteklemede baz alınmaktadır (İnan, 1998).

Bu yöntemin diğer bir sakıncası da ekonomik sakıncadır. Nasıl olsa maliyetin üzerinde bir fiyat alacağını düşünen üretici maliyeti düşürücü rasyonel yollar aramayabilir. Ayrıca fiyatların salt maliyetlerce belirlenmesi, talebin fiyat ve dolayısıyla üretim üzerindeki etkisini dikkate almamasının olumsuz sonuçları kaçınılmazdır (Çivi, 1977).

Tüm bu sakıncalarına karşın üretim maliyetleri yöntemi Türkiye'de geniş ölçüde kullanılmakta ve son yıllarda oldukça doğru sonuçlar alınmaktadır (Güneş, 1990).

5.2.3.2.3. Parite Fiyatı Yöntemi

Bu yöntemde, çiftçinin eline geçen fiyat indeksi ile satın aldığı fiyat indeksi karşılaştırılarak taban fiyatı saptanmaktadır (Güneş, 1990). Bu anlamda parite * fiyatı, belirli bir temel yıla göre malının bir birimini satan kişiye diğer mal ve hizmetlerden bir birim satın almasına olanak veren fiyattır (İnan, 1998). Buna göre, bir birim tarımsal ürün geçmişte (baz alınan yılda) olduğu gibi bugün de aynı satın alma gücüne sahip olmalıdır.

* Parite sözcük anlamı olarak değer eşitliği anlamına gelmektedir.

Bu yöntemle göre taban fiyatı hesaplanırken ilk aşamada çiftçinin satın aldığı malların parite indeksi bulunur. Bu indeks çiftçinin satın aldığı mal ve hizmetlerin genel fiyat düzeyini, tarım işçisi ücretini, taşınmaz mal ipotek kredisi faiz oranını ve işletmenin taşınmaz mal vergisini içerir. Bu indeksler çeşitli unsurlardan oluştuğu için, ancak DİE'ce yapılan özel çalışmalarla hesaplanabilmektedir. İkinci aşamada ise çiftçinin sattığı bütün tarımsal ürünlere karşılık, eline geçen fiyatların indeksi hesaplanır. Bu indekse ekonomik kriz ve savaş dönemlerinde çiftçiye yapılan ek ödemeler de dahil edilir. Daha sonraki aşamada, ürün için ayarlanmış temel fiyat bulunur. Bu fiyat son on yıllık dönemde, çiftçinin ürünü için elde ettiği ortalama fiyatın, çiftçinin sattığı ürünlerin ortalama fiyat indeksine bölünmesi ile hesaplanır. Ayarlanmış temel fiyat, tarımsal ürünler fiyatlarının bütün olarak yükselmesi durumunda, bu fiyatın temel döneme göre nasıl olacağını gösteren fiyattır. Bu fiyat paranın değerindeki değişimleri ve diğer tarımsal ürünlere göre söz konusu ürünün arz ve talebindeki değişmeyi dikkate alır.

Özel bir ürün için parite fiyatı, ayarlanmış temel fiyatın parite indeksi ile çarpılması sonucu bulunur. Örneğin, buğday fiyatı için parite fiyatı;

$$A = \text{Son on yılda çiftçinin eline geçen ortalama buğday fiyatı} = 3600$$

$$B = \text{Son on yılda çiftçinin eline geçen fiyatların ortalama indeksi} = 90$$

$$C = \text{Çiftçinin satın aldığı malların cari fiyat indeksi} = 1600 \text{ ise}$$

$$\text{Ayarlanmış temel fiyat} = A/B \times 100 = 4000 \text{ TL}$$

$$\text{Parite Fiyatı} = (\text{Ayarlanmış fiyat} \times C) / 100 = 64000 \text{ TL/kg olacaktır.}$$

Parite fiyatı formülü ilk bakışta karışık görünse de aslında oldukça basittir. Formülde ortalama cari ürünün fiyatı, çiftçinin eline geçen fiyatların indeksine bölünmekte ve bu şekilde ürün fiyatı enflasyondaki artışlar açısından ayarlanmış olmaktadır. ABD'de uygulanan bu formül, çiftçilere parite gelirini verememiştir. Bu nedenle, üreticiler daha başka parite yöntemlerine ilgi duymaktadır (İnan, 1998). Yeni yöntem üretim maliyetlerine ya da üretim faktörlerine yapılan yatırıma adil bir gelir yaratma esasına dayanmaktadır. Başka bir anlatım ile, üretim faktörlerinin tarım dışı sektörlerdeki gelirleri de önemlidir. Emek, toprak, sermaye ve yönetim faktörleri dikkate alınmakta ve bunların toplamı üretim miktarına bölünerek bulunan birim maliyet aynı zamanda parite fiyatı olmaktadır. Üretim maliyetleri belirli bir ürün için bölgeye ve işletmeye göre değiştiğinden maliyet analizi yapılacak işletmelerin büyüklük açısından temsil edilebilir olmaları gerekir.

Parite fiyatı yöntemi, bir anlamda maliyet yöntemi ile gelir yönteminin karmasına benzemektedir. Sosyal adalet, ekonomik denge, güvenlik ve özgürlük gibi kavramlar açısından tutarlılık gösterdiğinden, birim maliyete dayanan yeni şekliyle parite fiyatı yönteminin ABD'de daha uzun süre kullanılmaya devam edileceği sanılmaktadır (İnan, 1998). Parite fiyatı yönteminin sakıncaları şu şekilde özetlenebilir (Çivi,1977):

Parite fiyatı yöntemi ile, ekonomik açıdan fiyatların kaynakları dağıtma fonksiyonu donmuş olmaktadır. Çünkü aynı ürün devamlı aynı satın alma gücünde kalacak, böylece tüm tarımsal ürünler ve hatta tarımsal ürünlerle sanayi ürünleri arasında statik bir denklik devam edecektir. Diğer yandan, tarımsal ürün üreticilerinin zamanla satın aldıkları malların kalitesi yükselmiş ve ekonomik refahlarına katkıları artmış olabilir. Oysa parite formülü yöntemi bu farkları da dikkate almamaktadır. Ayrıca tarımsal yapıdaki gelişmeler sonucu üretim maliyetleri düşüşleri ve verim artışı sonucu oluşan üretim artışları, parite kalıbından ayrılmadığında, fiyatlar yapay olarak yüksek kalacak, bu kez de özellikle tüketiciler bundan faydalanamayacaktır (Çivi, 1977).

5.2.3.2.4. Ekonometrik Modeller Yöntemi

Çok faktör formülü olarak da adlandırılan (Çivi, 1977; Güneş, 1990) bu yönteme göre garanti fiyat, belirli ekonomik faktörlere göre hesaplanmaktadır. Formülde yakın dönemdeki talep eğilimleri, gelecekteki gelir düzeyine ilişkin eğilim ve öngörüler, üretim maliyetleri, genel fiyat düzeyi, ücretler vb faktörlere verilen ağırlıklar değişmektedir. Bu faktörler, matematiksel denklemlerde bağımsız değişkenler olarak gösterilmekte ve hesaplanacak garanti fiyat bağlı değişken olarak alınmaktadır. Değişkenlerin karşılıklı etkilerini gösteren ekonometrik modellerin çözümü sonunda destekleme fiyatı elde edilmektedir.

Destekleme fiyatı tespit yöntemlerinin her birinin avantajları ve dezavantajları vardır. Bu nedenle fiyat tespitinde desteklenecek ürünlerin nitelikleri ve yöntemlerin uygunluğu önem kazanmaktadır. Özetle hiçbir yöntem tek başına yeterli olmamaktadır (Güneş, 1990). Ekonominin içinde bulunduğu konjonktürü de dikkate alarak bu yöntemlerden her birinin yaratacağı fayda ve sakıncaların hesaplanarak, tartışılarak bir karara varılması gerekmektedir (Çivi, 1977).

5.2.3.2.5. Prim Sistemi

Türkiye’de ilk kez 1993 yılında pamukta uygulanan prim sistemi, yukarıda açıklanan ve Türkiye’de o güne kadar uygulanan destekleme fiyat yöntemlerinden farklı olup bir anlamda ürün sübvansiyonu olarak kabul edilebilir. Yüksek Planlama Kurulu’nun 10.9.1993 tarihli kararı ve Tarım Satış Kooperatifi Birlikleri ve Birliklerin çalışma konularına giren ürünlerden, 1993 yılı ürünü kütlü pamuğun, gerek bu kuruluşlara gerekse diğer alıcılara satışı karşılığında pamuk üreticilerine destekleme primi ödenmesi öngörülmüştür. Lif (mahlıç) haline getirilmiş ve/veya ileri derecede işlenmiş pamuk satışları, prim uygulamasının kapsamı dışında bırakılmıştır (Resmi Gazete, 1993).

Prim sistemine göre, Yüksek Planlama Kurulu devlet adına prim sistemi uygulanacak ürün için bir hedef fiyat ve bir de garanti fiyat (müdahale fiyatı) olmak üzere iki fiyat belirlemektedir. Hedef fiyat, üreticinin korunması ve üretimin yönlendirilmesi amacıyla, tarımsal üretim maliyetlerine dayanmaktadır ve bu anlamda hedef fiyat, sosyal fiyat olarak kabul edilmektedir. Ancak bu fiyatın saptanmasında Dünya fiyatları, ürünün özelliklerine göre dışsatım ve dışalım maliyetleri de dikkate alınmaktadır. Garanti fiyat, alımla görevlendirilen kuruluşlarca (Tariş, Çukobirlik, vb.) üreticilere ödenmekte, hedef fiyatla garanti fiyat arasındaki fark ise devlet tarafından ve TCZB kanalıyla destekleme primi olarak üreticilere ödenmektedir. Tarım Satış Kooperatifleri ile Birlikleri dışındaki alıcılara satış yaparken üreticilere destekleme primi ödenebilmesi için:

- Üretici belgesinin (Ziraat Odası tarafından verilmektedir.),
- Müstahsil makbuzunun (gerçek usulde vergilendirilen çiftçilerde fatura),
- 8.3.1950 tarihli ve 5990 sayılı Kanun’un 52. maddelerine göre düzenlenen borsa alım satım beyannamelerinin,
- Talimat makbuzunun TCZB’na verilmesi zorunludur. Tarım satış kooperatifleri ile Birliklerinin ortaklık içi, ürün alımlarına ilişkin destekleme primi ödemelerinde, bu kuruluşlarca düzenlenen ürün alım bordroları esas alınmıştır. Ortaklık dışı alımlarda ise alım bordrosuna ek olarak, üretici belgesi, müstahsil makbuzu ve borsa alım satım beyannamesi istenmektedir.

1993–1994 kampanya döneminde Tariş ve Çukobirlik tarafından pamukta uygulanan prim sisteminde hedef fiyat 9000 TL/kg, garanti fiyat ise 6000 TL/kg olarak saptanmış ve üreticiye kilo başına 3000 TL prim ödenmiştir. 1993 yılından sonra vazgeçilen prim sistemi

uygulamasına 1998 yılında pamukta yeniden başlanmıştır. Bu prim Ege bölgesi pamuğuna kg başına 10 cent olarak kararlaştırılmıştır (DPT. YP, 1999).

Prim sisteminden umulan yararlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Devletin tarımsal ürünler piyasalarına müdahalesini en az düzeye indirmek,
2. Üreticilerin rasyonel bir uygulama ile devlet tarafından desteklenmesini sağlamak,
3. Tekstilci, tüccar vb. özel alıcıların Dünya fiyatları ile iç piyasadan ürün almalarını sağlamak,
4. Üreticiye devlet desteğinin doğrudan ödenmesi (İnan, 1998). Prim sistemi uygulamasının yukarıda sayılan faydalarının yanısıra aşağıda sunulan olumlu sonuçların doğmasına da büyük katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (Koçtürk, 1997).
5. Türkiye ekonomisi ve finans sisteminin Dünya ile entegrasyonunun önemli bir aracı olan pamuk "forward" ve "kontrat" borsasının kurulması kolaylaşacaktır,
6. Ege ve diğer bölge pamukları arasında kalite farklılığına bağlı olarak ortaya çıkan fiyat farklılıkları, bölgeler arası pamuk nakli sorununu doğurmuştur. Tekstil sektöründe kalitenin bozulması ve dışarıda sorun yaratması bakımından olumsuz sonuçlar doğuran bölgeler arası pamuk nakli, prim sistemiyle önlenmiş olacaktır.

1993-1994 kampanya döneminde pamuktaki prim uygulamalarının sonuçları ve karşılaşılan sorunlar şu şekilde özetlenebilir*:

1. Ürün teslimatları tescil edildiğinden pamuk üretim istatistikleri daha sağlıklı olabilecektir,
2. Prim sistemi belirli belgelere dayandığından faturasız kütlü pamuk alım satımı ortadan kalkmış ve dolayısıyla tarımsal kazançların tümü vergilendirilmiş ve böylece faturasız satışlardan doğan KDV kayıpları önlenmiş olmaktadır. Alım ve satımlar borsaya tescil ettirildiğinden, savunma fonu ve stopaj vergisi kayıpları

* Bu konu daha çok 27.8.1997 tarihinde Söke Ticaret Borsası Salonunda Ege Çiftçiler Derneği tarafından düzenlenen "Pamukta Hasat ve Pazarlama Sorunları"nın tartışıldığı toplantıdan alınan notlara dayanılarak aktarılmıştır.

da olmaz. Tescilli çırçır fabrikalarının sisteme sokulmasıyla bir yandan istihdam artışı sağlanırken, diğer yandan ticari kazançların vergilendirilmesi kolaylaşmaktadır,

3. Sezon başında müdahale fiyatları serbest piyasa fiyatlarının üzerinde olmuş ve Ekim ve Kasım aylarında özel kesimin pamuk alımı artmıştır. Ancak Aralık 1993'denn itibaren pamuğun % 50'si Kooperatif Birliklerince alınmış ve TARIŞ'ın Dünya CIF fiyatlarının üzerinde satış politikaları ile tekstilcilerin Dünya fiyatlarıyla pamuk alabilmeleri olanaklı olmamıştır,
4. Bazı bölgelerde az da olsa, gerçek dışı üretici belgeleri düzenlendiği ve bu belgelere dayanılarak hayali kütlü pamuk alım ve satımlarının olduğu görülmüştür**. Bunu önlemek için Ziraat Odaları ve Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri işbirliğinin önemi ortaya çıkmıştır,
5. Peşin ödeme ve yüksek fiyat *** nedeniyle pamuk üreticisi kazançlı çıkmıştır.

1998'de yeniden uygulanmasına karar verilen prim sisteminin 1993 yılındaki uygulama sonuçları ve pamuk üretici ve tüketici zararları dikkate alınarak ileriki yıllarda daha sağlıklı hale getirilmesi gereklidir. Prim sistemini uzun dönemde başarılı bir şekilde uygulanabilmesi ise Birliklerin gelişmiş batı ülkelerindeki gibi özerk ve bağımsız hale getirilmesi ve kooperatif ilkelerine göre çalıştırılmasıyla olanaklıdır.

5.3. Türkiye'de Destekleme Politikasının Kurumsal Yapısı

Destekleme politikalarının başarısı, etkin ve verimli işleyen kurumların varlığı ile yakından ilgilidir (Öğüt, 1993). Türkiye'de destekleme alım politikalarının uygulanmasında rol oynayan kamu kuruluşları ve tarımsal kooperatifler oldukça yaygın bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Dolaysız desteklemenin kapsamında yer alan bazı ürünlerde fiyatlar Bakanlar

** 16 Eylül 1993 tarih ve 21700 sayılı Resmi Gazete'ye göre destekleme priminden yararlanmak üzere sahte ve içeriği itibariyle gerçek dışı belge düzenleyen ve kullananlar ile borsada gerçek dışı fiyatla alım-satım tescili yaptırdığı anlaşılmal prim uygulamasından bir daha yararlandırılmayacaklardır.

*** Piyasa fiyatı 12000 liraya yükseldiğinden devlet hedef fiyatın üzerine çıkmış, 3000 liralık devlet primi ile birlikte üreticilerin eline 15000 lira geçmiştir. Oysa piyasa fiyatı, hedef fiyata eşit olsaydı üreticinin eline 12000 lira geçecekti.

Kurulu tarafından, bazılarında da büyük ölçüde devlet desteği ile faaliyette bulunan müdahale kuruluşu tarafından ilan edilmektedir (DPT,1995) Bu kuruluşlar farklı bakanlıkların bünyesinde yer almaktadır.

Türkiye tarımında yönlendirici ve yetkili icra organı Tarım ve Köy İşleri Bakanlığıdır. Bakanlığın temel işlevi, tarım politikalarının hazırlanması ve uygulanmasına, özellikle genel destek hizmetlerinin geliştirilmesine yardımcı olmaktır (DOYUK,1992). Bunların dışında Bakanlık, tarım üretiminin organizasyonuna yönelik sorumluluklar da taşımaktadır. Bu sorumluluklar (OECD, 1994);

- Üretim, mamul işleme, koruma, pazarlama aşamalarında ve istenilen kalite ve standartlar içinde, ürün değerinin artırılmasında yardımcı ve gözetici olmak,
- Tarım girdilerinin ve tarımsal kredilerin sağlanması ve dağıtımı ile tarım kooperatiflerinin çalışmalarında yardımcı olmak,
- Tarım ilaçlarının dışalım, üretimi, satış ve dağıtımı ile ilgili kararları almak, bu ilaçların çevreye zarar vermeyecek şekilde kullanılması için gerekli denetimleri yapmaktır.

Türkiye’de tarım politikalarının uygulanmasında diğer bakanlıkların da görevleri vardır. Örneğin, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri’nin bazı faaliyetlerini düzenler. Türkiye’nin en büyük şeker üreticisi olan Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ (TŞFAŞ) de bu bakanlığa bağlıdır. Tütün, tütün mamulleri, Tuz ve Alkol Sanayi (TEKEL) ile Çay Kurumu (ÇAYKUR) bir dereceye kadar Maliye ve Gümrük Bakanlığı’nın denetimindedir. Büyük sulama tesislerinin yapım ve onarımından sorumlu olan Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü ise Bayındırlık Bakanlığı’na bağlıdır. Başbakanlığa bağlı Hazine Müsteşarlığı (HM) ve Dış Ticaret Müsteşarlığı(DTM), bütçe hazırlanmasında ve tarım malları dışalım ve dışsatımında geçerli gümrük tarife ve vergilerini saptar. Ayrıca bütün KİT’lerin yasal sahibi de Hazine’dir. Yine Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Beş Yıllık Kalkınma Planları’nın hazırlanmasında ve Yıllık Kamu Kesimi Yatırım Programları’ndan sorumludur ve bu bağlamda tarım politikalarının hazırlanmasından sorumlu olup, hükümete yardımcı olan bütün komisyonlara katılmaktadır.

Türkiye’de desteklenme alım politikasının uygulamasında rol oynayan kamu kuruluşları ve tarımsal kooperatifler oldukça yaygın bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Dolaysız desteklemenin kapsamında yer alan bazı ürünlerde fiyatlar Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilmekte, bazılarında da müdahale kuruluşu tarafından açıklanmaktadır. Tarımsal ürünlerde

destekleme fiyatları ve müdahale alımları uygulamasında farklı bakanlıkların bünyesinde yer alan iki grup kuruluş görev almaktadır. Tarımsal destekleme ve sübvansiyon nitelikli kararlar ile ilgili kuruluşların yapısı ve işleyişi hakkında bilgi vermek amacıyla bu kuruluşları;

- Fiyat saptamasında yetkili organlar,
- Desteklemenin finansal kaynakları,
- Desteklemeye aracılık eden, alımlar ve tarımsal sübvansiyonlarla ilgili kuruluşlar başlıkları altında ele alınmıştır (DPT,1995).

5.3.1. Fiyat Saptanmasında Yetkili Organlar

a) Bakanlar Kurulu ve Bakanlar Kurulu'nca Yetki Verilen Bakanlıklar veya Kurullar:

Her yıl pancar alım, yaprak tütün destekleme, hububat alım vb fiyatlar Bakanlar Kurulu'nca saptanmaktadır. Bakliyat alım fiyatlarını ise Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı belirlemektedir.

Yüksek Planlama Kurulu, Başbakanın başkanlığında Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Başbakanın saptayacağı en fazla üç Devlet Bakanı ile Maliye, Tarım ve Köy İşleri, Sanayi ve Ticaret, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Bayındırlık ve İskan, Ulaştırma Bakanlarından oluşmaktadır. Kurulun gündemine gelen konuların içeriğine göre Başbakan tarafından diğer Bakanlar ve kamu görevlileri de çağrılabilir. Kurulun sekreteryası hizmetlerini ise DPT Müsteşarlığı yürütmektedir.

Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu'nun öneri kararı üzerine destekleme kapsamına alınacak ürünler ve alım fiyatları, YPK kararları ile saptanmaktadır. Ayrıca finansmanı, Geliştirme ve Destekleme Fonu'ndan karşılanmak üzere hayvancılığın teşviki, damızlık süt sığırcılığı ve suni tohumlama faaliyetlerinin desteklenmesi, damızlık hayvan işletme birimlerinin kurulmasına ilişkin kararlar da YPK kararları ile uygulanmaktadır.

Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu, para kredi politikasının uygulanmasında eşgüdümü sağlamak, kredilerin plan ve program ilkelerine uygun olarak dağılımını ve finansman güçlüklerinin giderilmesini gözetmek, destekleme fiyatları konusunda önerilerde bulunmak, ödemeler dengesindeki gelişmeleri izleyerek gerekli önlemleri almak, dışarıda fiyat istikrar fonu ile dışarıda güvence ve fonları saptamak amacıyla oluşturulmuştur.

Başbakanın görevlendirdiği bir Devlet Bakanı'nın başkanlığında, Maliye Bakanı, DPT Müsteşarı, Hazine Müsteşarı, Dış Ticaret Müsteşarı, Maliye Bakanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarlarından oluşmaktadır.

Destekleme Fiyat İstikrar Fonu'ndan tarımsal girdilerin sübvansiyonu, süt üreticilerine teşvik primi, TC Ziraat Bankası'nın gübre kredilerine uyguladığı düşük faiz ile Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun kredili gübre satışlarında uyguladığı düşük faiz farkları, tarımsal ürünlerin de içinde bulunduğu dışsatımında teşvik primi verilen mal grubu listesi çerçevesinde yapılan ödemeler Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu'nun aldığı kararlar uyarınca gerçekleşmektedir.

5.3.2. Desteklemenin Finansal Kaynakları

Fiyat yoluyla desteklenen ürünlerin karşılıkları TC Merkez Bankası'nca açılacak reeskont kredisiyle veya TC Ziraat Bankası'nca sağlanan finansmanla ödenmektedir. Bu finans kaynakları Bakanlar Kurulu tarafından saptanmakta ve Bakanlar Kurulu kararı olarak Resmi Gazete'de ilan edilmektedir. Ancak alım yapan kuruluşlara ayrılan finansman miktarı yetersiz kaldığında kuruluşlar, özel bankalardan kredi kullanabildiği gibi dış borç da alabilmektedir.

Bugüne kadar destekleme alımlarında kullanılmak üzere genel bütçeye para aktarılmamıştır. Girdilere verilen destekler Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu'ndan TC Ziraat Bankası kanalıyla ödenmektedir. Ayrıca bazı teşvikler de Destekleme Fiyat İstikrar Fonu'ndan yapılmaktadır.

Fon, en geniş anlamıyla bir hizmetin görülmesi, bir programın yürütülmesi gibi belirli bir amacı gerçekleştirmek için gerektiğinde kullanılmak üzere ayrılan mali kaynaktır. Günümüzde fon denildiğinde ilk akla gelen, sayıları ve parasal büyüklükleri bakımından kamu maliyesinin giderek bir bölümünü oluşturan, belirli özelliklere sahip kamu hesapları olmaktadır. Türkiye'de özellikle 1983 yılından sonra fon sayısında büyük bir artış olmuştur. Fonlar, kanun, KHK, Bakan Kurulu Kararı ve yönetmelikler ile bir bakanlık veya kuruluş nezdinde, günün koşullarının gerektirdiği belirli amaçlar doğrultusunda, çeşitli kaynaklardan gelir elde etmek ve bu kaynakları amaçları doğrultusunda belirli alanlara yönlendirmek üzere oluşturulmuşlardır (Yıldırım,1997).

Fon kurulmasının başlıca nedenleri olarak, bütçe ilkelerinin katılığında kurtulma, bütçe kaynaklarının dışına çıkma, geleneksel mali kurumların dışında hızlı karar verme ve hızlı uygulamalar yapabilmeye gösterilebilir. Türkiye'deki fon uygulaması, hemen hemen her alandan kaynak toplayan, zaman zaman kullanım amaçlarının dışına çıkabilen ve süresiz çalışan bir sisteme dönüşmüş, kamu maliyesinin altında ayrı bir mali sistem oluşturmuştur. Fonların gelir sağladığı kaynaklar ağırlıklı olarak bütçe dışı olmakla birlikte bazı fonlar bütçe gelirlerinden de pay almaktadır. 1984 yılından bu yana fonların ulaştığı mali boyutların çok büyümesi sonucu, fonlar Kamu Kesimi Genel Dengesine (KKGĐ) dahil edilmeye başlanmıştır.

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu

Tarımsal sübvansiyonlara kaynak sağlayan en önemli fondur. 1993 Mali Yılı Bütçe Uygulama Talimatı ile fon bütçeye dahil edilmiştir. Bu uygulama ile birlikte dışarıda tek vergi sistemi gereği olarak daha önce DFİF için DFİF alınan primler Toplu Konut Fonuna aktarılmaya başlanmıştır. DFİF ödemeleri için gerekli kaynak bütçeden aktarılmaktadır.

Geliştirme ve Destekleme Fonu

TC Merkez Bankası bünyesinde kurulan GDF'nun yönetimi Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nda bulunmaktadır. Fonun kullanım amaçları arasında genel olarak tarım, özelde de hayvancılık ve besicilik faaliyetlerinin geliştirilmesi yer almaktadır.

Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu

T.C. Ziraat Bankası'nca kullanılan hayvancılık ve su ürünleri kredileri için faiz farkı ödemeleri; hayvancılık ve su ürünleri alanında teşvik belgesine bağlanmamış, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı esasları doğrultusunda öz kaynakları ile kredi kullanmadan yatırım yapanlara, yatırım tutarı üzerinden hibe şeklinde ödemeler bu fondan yapılmaktadır. Ancak fonların çokluğu ve dağınıklığı, ayrıca farklı kurumların yetki alanı içinde olmaları, hem fonların ve hem de tarımsal desteklemenin etkinliğini azaltan sonuçlar doğurmaktadır.

Bütçe

Bütçeden 2333 sayılı KHK' nin 35. Maddesi çerçevesinde KİT'lere ve diğer tarımsal kuruluşlara görev zararı ve sermaye transferleri yoluyla doğrudan bir kaynak aktarımı yapılmaktadır.

Ziraat Bankası

T.C. Ziraat Bankası tarım kesiminin finansal gereksinimlerinin karşılanması amacıyla 1863 yılında kurulmuştur. Halen 1279 şubesi, 126 özel işlem merkezi ve yaklaşık 40 bin çalışanı ile hizmet veren banka, tarım kesimini desteklenmesi amacı ile kalkınma planları ve yıllık programlarda yer alan hedefler doğrultusunda, kaynakların büyük bir kısmını tarımsal kredilere ayırmaktadır. Tarımsal konuların değişik özellik ve koşullarını dikkate alarak bankanın tarımsal kredi politikası, Zirai Krediler Müdürlüğü, Kooperatifler Müdürlüğü, Özel Tarımsal Krediler Müdürlüğü birimleri tarafından yürütülmektedir. Tarımın desteklenmesi ile ilgili mevzuatlarda Bankaya düşen görevler arasında girdi sübvansiyonlarının ödenmesi, çiftçilere düşük faizle kredi tahsis edilmesi ve destekleme alımları yapacak kurumlara finansman sağlanması da yer almaktadır. Ayrıca dış kaynaklardan, özellikle Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)'ndan tarım kesimine tahsis edilen proje kredilerinin kullanılmasında da Ziraat Bankası muhabir banka görevini de yapmaktadır.

5.3.3. Desteklemeye Aracılık Eden Kuruluşlar

Desteklemeye aracılık eden kuruluşlardan bir kısmı tarımsal ürün fiyatları ile doğrudan ilişkili, bir kısmı da üretimin modernleştirilmesi, ucuz girdi, makine ve alet sağlanması, kooperatifleşme ve üreticiler arasında yardımlaşmayı sağlama gibi çok yönlü görevleri üstlenmişlerdir. Bu kuruluşlar Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Kooperatif şeklinde sınıflandırılabilir.

5.3.3.1. Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Bir çok gelişmekte olan ülkede Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) yatırım, istihdam ve üretimdeki sorumlulukları açısından ekonomide önemli görevler yüklenmişlerdir. Bu kuruluşların faaliyetlerinin devlet bütçeleri üzerinde de etkileri vardır. Özellikle zarar eden kamu kuruluşlarına yapılan mali destekler, kamu harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Hemming 1991). Türkiye'de de 233 sayılı KHK'nın 35. Maddesi uyarınca KİT'lere:

- Ürettikleri mal ve hizmet fiyatlarının gerektiğinde BKK ile belirlenmesi, bu fiyatların maliyetlerin altında bulunması,

- KİT'lere konuları ile ilgili olarak BKK'ca görev verilmesi durumunda görev zararları bütçeden karşılanmaktadır.

Ayrıca, 85/10151 sayılı Tohumculuğun Teşviki Hakkındaki BKK'nın 5. Maddesine göre PKKK Kararları ile görevlendirilen çeşitli kuruluşların bu görevleri sebebiyle oluşan zararları, geliştirme ve destekleme fonundan ve DFİF'dan karşılanmaktadır. 3186 sayılı TSKB'lerle ilgili yasa uyarınca destekleme ile görevlendirilen kooperatiflerin bu görevleri sebebiyle oluşan görev zararları, TCZB tarafından belirlenir. Bu zarar Hazine Müsteşarlığı bünyesinde yer alan ödeneklerden bankaya ödenir. TCZB, ödenen meblağları, TSKB'nin kredi borçlarından mahsup etmektedir (Karluk, 1997).

KİT'lere bütçe ya da diğer kaynaklardan yapılan desteklemeler aslında verimli olarak çalışan KİT'lerin kar etmesini engelleyen sosyal amaçlı, ticari olmayan faaliyetler için yapılması gerekirken, bu tür mali yardımlar genelde kuruluşların verimsiz çalışmalarını karşılamada kullanılmaktadır (Hemming, 1991).

KİT'ler, ekonomik alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulmuşlardır. Sermayesinin tamamı devlete aittir ve 233 sayılı KHK'de belirtilen esaslara yönetilmektedir. KİT'ler kuruluş kanunları ve ana statülerinde kendilerine verilen görevleri yerine getirmek üzere tesis ve işletmeler kurabilirler. Yatırımları ve ticari faaliyetleri DPT ve HM tarafından hazırlanan uzun vadeli ve yıllık yatırım ve finansman programlarına göre yürütürler. KİT'lerin yıllık bilanço ve hesapları TBMM tarafından denetlenir.

Tarımsal KİT'ler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilir. Tespit edilen fiyatlar maliyetin altında olduğu takdirde oluşan zararlar, ertesi yıl genel bütçeye konulan ödeneklerle karşılanır. Bu KİT'lerin tarımsal desteklemedeki başlıca görevleri, önemli bir alıcı olarak fiyatları etkilemeleri, satın aldıkları ürünleri depolayarak işlemeleri ya da piyasaya sunmaları ve bazı girdi desteklemelerinde aracılık yapmaları olarak özetlenebilir.

Desteklemeye aracılık eden kuruluşlardan, KİT'lerin başlıcaları şunlardır.

a) Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (TŞFAŞ):

TŞFAŞ ile bağlı kuruluşları ve şeker fabrikaları şeker pancarı alımı yapmaktadır. TŞFAŞ 233 sayılı KHK'ye bağlıdır ve sermayesinin tamamı devlete aittir. Pancar alım fiyatlarını 22.6.1956 tarih ve 6747 sayılı Şeker Kanunu'na göre Bakanlar Kurulu saptamaktadır. Şeker pancarı fiyatları taban fiyat ile bazı yıllar verilen erken söküme teşvik

priminden oluşmaktadır. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesi'nde yetiştirilen pancar için "üretimi teşvik primi" de ödenmektedir. Bunun dışında, yaş pancar küspesi, besicilikte kullanılmak üzere çok düşük bir bedelle veya bazen bedelsiz olarak pancar üreticilerine geri verilmektedir. TŞFAŞ, Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda gösterilen şeker üretimini sağlamak üzere her yıl şeker fabrikaları bölgesindeki üreticilerle pancar ekim sözleşmesi yapmaktadır. Pancar ekim sözleşmesi yapan çiftçilere gübre, tohumluk ve zirai ilaçlar sağlanmasında yardımcı olunmakta ve pancar ekimi öncesinde pancar bedelinin % 60'ı ise pancar teslim edildikten sonra yıl içerisinde ödenmektedir. Ancak bu ödemelerin çoğunlukla gecikmesi, desteklemenin önemini azaltmaktadır.

Şeker kamışı üretimi fazla ve maliyeti düşük olduğundan Dünya fiyatlarının oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Şeker pancarı üreten bütün ülkeler şeker sanayisini düşük Dünya fiyatları karşısında koruma altında tutmaktadırlar. Dışsatımı ise ancak çeşitli destek ve sübvansiyonlarla gerçekleştirilebilmektedir (Zirai ve İktisadi Rapor, 1994-1996)

b) Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri (TEKEL):

TEKEL'in ana sözleşmesinde yer alan görevlerinden birisi tütün üreticisinin desteklenmesi, ürün kalitesinin ve veriminin yükseltilmesi için gerekli her türlü faaliyette bulunmak ve gerektiğinde avans vermektedir (DPT, 1995). 2 Ocak 1961 tarih ve 196 sayılı Ekici Tütünleri Satış Piyasalarının Desteklenmesi ile ilgili kanun uyarınca her yıl çıkarılan Bakanlar Kurulu kararlarına göre TEKEL, devlet adına ve hesabına destekleme alımı yapmakla görevlendirilmektedir.

TEKEL'in alım yaptığı toplam tütünün ülke rekoltesine oranı yıllara göre değişiklik göstermektedir. Her yıl tütün üretim rekoltesi TEKEL'ce saptanmakta, tütün piyasalarının açılmasından önce A Grad, B Grad, Kopa gibi tütün kalitesine göre Ege, Karadeniz, Marmara, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde ayrı ayrı baş fiyatlar ilan edilmektedir. TEKEL tarafından ilan edilen baş fiyatlar üzerinden tütünün kalitesine göre fiyatlandırılıp alımlar yapılmaktadır. Alımlarda üreticiye belirli miktarlarda avans ödenebilmektedir.

TEKEL'in sigara üretim tesislerinin gereksinimini aşan tütün alımlarının tamamında destekleme alımları uygulanmakta. TEKEL, destekleme alımlarını üreticinin elindeki tütün tükeninceye kadar sürdürmektedir. 1994 yılından bu yana üretilen tütünlerin alımında destekleme primi uygulamasına başlanmıştır. Buna göre 1993 yılında pamukta başlatılan uygulamada olduğu gibi müdahale fiyatı (Dünya fiyatları) ve hedef fiyat belirlenerek

TEKEL ve tüccar aracılığıyla yapılan alımlar için aradaki fark destekleme alımı olarak gerekli belgelerin düzenlenmesi koşulu ile TEKEL'ce doğrudan üreticiye ödenmektedir. Son yıllarda ülke tütün üretim kontenjanları her yıl için ilan edilmektedir. Kontenjan, bölgeler arasında ve üretici bazında dağıtılmıştır. Özellikle son yıllarda tütün ekilen alanların genişlemesi (DİE, 1998) dışsattım potansiyeli olmayan bölgelerde de tütün üretiminin yaygınlaşması, Türkiye'de tütün üretiminin artmasına neden olmuştur. Bu gereksinim fazlası tütün üretiminin yol açtığı kaynak israfının önlemesi amacı ile ekim alanlarının daraltılması ve bu amaçla ekilmeyen tütün alanları için üreticiye tazminat ödenmesi ve ekilecek tütünlerin satın alınmasında doğrudan prim verilmesinin sağlanması konularını içeren 8.11.1993 tarih ve 93/4968 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 26.11.1993 tarih ve 21770 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve daha sonra da değişik tarihlerde, konuyla ilgili olarak Bakanlıklararası Tütün Kurulu Kararları ve Bakanlar Kurulu Kararları yayınlanmıştır. Alınan bu kararlarla 1993 yılı iç, tütün üretim kotası 180.000 ton olarak belirlenmiş fakat, saptanan bu ilke üretim kontenjanının sağlıklı bir şekilde ve öngörülen sürede dağıtılamayacağı gerekçesi ile uygulanmamıştır. 1993 yılı tütün üretimi 338.786 ton olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılı üretim kotası 220.000 ton olarak saptanmış ve üretim 217.400 ton olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılı üretim 1995/3 Sayılı Bakanlıklararası Tütün Kurulu Kararları ile sonradan ek olarak verilen 6.600 tonla birlikte 226.000 ton olarak belirlenmiş ve aynı yıl üretim 200.364 ton olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılı kotası ise 235.000 ton olup (TZOB, 1997) 1996 yılı üretim miktarı 230.000 tondur (DİE, 1997). Kontenjan uygulamasıyla birlikte taban arazide tütün üretimi yapılmasına izin verilmeyecektir. Ancak taban arazide üretilen tütünler için destekleme primi yerine tazminat ödemesi yapılmaktadır.

Tütün üreticilerine getirilen bu üretim sınırlaması nedeniyle, üreticilerin gelir kaybından dolayı ortaya çıkan gelir kayıplarının giderilmesi amacıyla, üreticilere yapılacak tazminat ödemeleri 4988 Sayılı BKK'nda hükme bağlanmıştır. Buna göre üreticilere ödenecek tazminatların saptanmasında, önlem alınan yıldan önce gelen son üç yılda tütün üreticilerinin TEKEL ve tütün tüccarlarına sattıkları ürün miktarının ortalaması alınacak ve tazminat, saptanan ülke tütün kontenjanının üreticilere paylaştırılması sonucu ortaya çıkan miktarlar ile son üç yıllık ortalama ürün miktarları arasındaki fark üzerinden hesaplanacaktır. Ayrıca tazminat tutarı da, bu şekilde hesaplanan miktar ile aynı yıl ürünü ortalama tütün hedef fiyatının çarpımı sonucunda bulunacak tutarın $\frac{1}{2}$ 'si olarak saptanmaktadır.

Yine 93/4985 Sayılı BKK doğrultusunda 1993 ve 1994 yılı ürünü tütünlerin destekleme alımlarında prim sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu sisteme göre TEKEL'ce 13 kademeli tütün randıman cetvelleri düzenlenmiş, ayrıca her randımana ait müdahale ve hedef fiyatlar saptanarak ilan edilmiştir. Üreticilere, tütünleri hangi ürüne uyuyorsa o randıman için saptanan müdahale ve hedef fiyat arasındaki fark kilo başına destekleme primi olarak ödenmiştir. Eğer üreticiler, TEKEL dışında müdahale fiyatından düşük veya yüksek fiyatla ürünü tüccara satmışlarsa yine ilan edilen randıman için müdahale ve hedef fiyat arasındaki fark kadar prim almışlardır. Bir başka anlatımla her randıman için saptanan prim miktarı satış fiyatı ne olursa olsun değişmemiştir. 1995 yılı ürünü için yalnızca randımanlara göre müdahale alım fiyatı ilan edilmiş, hedef fiyat ilan edilmeyerek, prim ödemeleri yapılmamıştır.

8.5.1996 tarih ve 22630 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 11.4.1196 tarih ve 96/8063 Sayılı BKK ile, 93/4988 Sayılı BKK ile ek ve değişiklikler yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte kararda 1994-1995 yıllarında ödenen tazminatın 1996 yılında da ödeneceği ifadesi yer almaktadır. BKK'nda tazminat tutarının saptanması kısmında geçen "ortalama tütün hedef fiyatı" kavramı değiştirilmiş ve bunun yerine "ortalama tütün müdahale fiyatı" kavramı getirilmiştir. Yine bu kararla üretim kotası ve destekleme alımlarında prim sistemi uygulaması yürürlükten kaldırılmıştır. Bu bağlamda 1997 yılında uygulanacak olan ülke üretim kontenjanının saptandığı Bakanlıklararası Tütün Kurulu Kararı da yayınlanmamıştır.

96/8939 sayılı BKK ile tütün üretim, alım ve satımının desteklenmesi ve tazminat ödenmesi konularında TEKEL Genel Müdürlüğü görevlendirilmektedir. Ayrıca, tazminat bedelinin Yüksek Planlama Kurulu'nca saptanacağı hükmü yer almaktadır. "Ortalama tütün müdahale fiyatı" kavramı değiştirilmiş ve bunun yerine "ortalama fiyat" kavramı geliştirilmiş, tazminat ödemelerine 1997 yılında da devam edileceği hükme bağlanmıştır. 1995 yılı tütün ürünü için, 1996 yılında yapılan destekleme alımlarında uygulanmayan prim sistemi 96/8939 Sayılı BKK ile yeniden uygulanmaya konmuştur. Bu karara göre prim miktarını saptamak için YPK yetkili kılınmıştır. Ayrıca üretici ürününü, TEKEL veya tüccara satarsa da primini alabilecektir.

Tütün destekleme alım fiyatları ürünlerin kalitelerine göre (A,B ve en düşük kalite olan Kopa) ve bölgelere (Ege, Karadeniz, Marmara, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu) değişmektedir. Tütün destekleme alım fiyatları, ilk önce Ege Bölgesi olmak üzere, genellikle Şubat ayı içerisinde ilan edilerek alımlara başlanmaktadır. TEKEL, kendi sigara

fabrikalarının gereksinimi olan tütüne ek olarak, özel sektöre satılmayan bütün tütünleri de destekleme fiyatını ödeyerek almak zorundadır.

TEKEL'in Yaprak Tütün İşletmeleri Müessesesi'nin başlıca görevleri (TZOB, 1998);

Tütün üretim ve ticaretinin yönlendirilmesi doğrultusunda her türlü işleri yapmak,

Tütün ekiminin iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve tütün üreticilerinin eğitimi ile ilgili projeleri uygulamak,

Üreticilerin desteklenmesi, ürünün kalitesi ve veriminin iyileştirilmesi için gerekli her türlü faaliyette bulunmak,

Sigara sanayi gereksinimi için gerekli her türlü tütünü satın almak, gerektiğinde tütün dışalımını yapmak, işlemek ve tütün sanayi için gerekli stokların bakımı ve korunmasını yapmak,

Saptanan fiyatlar üzerinden TEKEL, Sigara Sanayi İşletmeleri Müessesesi'ne vermek, tütün dışatımını yapmak, yurtiçi talep ve dışatım durumuna göre yaprak tütün üretim planlamasını yapmak olarak sıralanabilir.

Destekleme primi ve tazminat ödemeleri TEKEL'ce karşılanmaktadır. Bu ödemeler için TEKEL'in sağlayacağı anapara ve cari faiz tutarları görev zararı olarak Hazinece bir sonraki bütçe yılı içinde TEKEL'e ödenmektedir.

c) Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO):

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin görevleri Ana Sözleşmesi'nin 4. Maddesinde, ülkede hububat fiyatlarının üreticiler yönünden normalin altına düşmesini ve tüketici aleyhine anormal derecede yükselmesini önlemek ve bu ürünlerin piyasasını düzenleyici önlemleri almak ve gerektiğinde Bakanlar Kurulu Kararı ile hububat dışında bakliyat ve yağlı tohumlarla ilgili verilecek görevleri yerine getirmek, afyon ve uyuşturucu maddelere konulan devlet tekelini işletmek olarak tanımlanmıştır (TMO kayıtları). TMO'nun faaliyet konuları;

Belirtilen ürünlerin, her yıl cins ve bölgelerine göre belirlenecek fiyatlarla alım ve satımını yapmak, gerekli stoklamaları yaparak bu ürünlerin piyasalarında istikrarı sağlamak.

Gerekli görülen koşullarda faaliyet konularına giren ürünleri ve mamulleri dış piyasalardan satın almak.

Yurt içinde satın aldığı ürünlerin ve bunların mamullerinin dış piyasalarda sürümünü sağlamak için her türlü işlemleri yapmak ve gerekirse bunları yurt dışında satmak.

Buğday çeşitlerini standartize ederek Bakanlar Kurulu Kararları çerçevesinde fiyat farkı ile satın almak

Faaliyet konusuna giren ürünlerin saklanma, kurutma, temizleme, ilaçlama ve ayırma işlerini yapmak, inşa edilmiş veya inşa edilecek olan silo ve ambarları işletmek.

Gerektiğinde faaliyet konularına giren ürünleri, mamulleri ve tohumluğu stoklayan ve işleyen tesisler kurmak, satın almak ve işletmek.

Dünya hububat üretim hareketlerini ve fiyatlarını izlemek ve değerlendirmek.

Faaliyet konuları ile ilgili her türlü yayını yapmak.

Faaliyet konuları ile ilgili olmak üzere gerekirse yurt dışında da teşkilat ve tesisler kurmak, işletmek, satın almak, kiraya vermek veya kiralamak ve bunlarla ilgili olarak taahhüt ve müşavirlik hizmetlerini yapmak olarak belirtilmiştir (OECD, 1994).

TMO, her yılı Bakanlar Kurulu Kararı ile saptanan ve ilan olunan fiyatlar üzerinden hububat destekleme alımını gerçekleştirmektedir. Karamame ile ilan edilen fiyatlar destekleme fiyatları olup, belirli kalitedeki ürünlere uygulanmaktadır. Destekleme alımına karşılık gelen kaliteden daha yüksek kalitedeki ürüne prim, daha düşük kalitedeki ürüne ise tenzilat uygulanır. Ayrıca, TMO tarafından her ürün için belirlenen minimum kalite ölçütleri için en düşük alım fiyatı uygulanır.

Son yıllarda destekleme alım fiyatlarına, alımların finansman yükünü kampanya sonuna getirebilmek amacıyla aylık alımlara gidilmiştir. Bu alımların gerekirse haftalık da olup olmayacağı konusu ile alım oranı Karamamede belirtilmektedir. 1993-1994 döneminde alım finansmanın azaltılması nedeniyle ilk kez Umumi Mağazacılık uygulamasına geçilmiştir. Bu sistem ile üreticilere TMO tarafından saptanan ücret karşılığı modern depolama hizmeti verilmekte, aynı zamanda piyasa koşullarının uygun olduğu dönemlerde ürünlerini piyasaya ya da o tarihte TMO'nun uyguladığı fiyatla TMO'na satma seçeneği tanınmaktadır. Bu uygulama ile üreticiler TMO'ya makbuz karşılığı ürünlerini vermekte, daha sonra ürünlerini almak istediklerinde aynı kalitede ürün teslim edilmekte ya da uygulanan fiyat üzerinden ödeme yapılmaktadır. 1993 yılında 100 bin ton olan emanet alımları 1994 yılında 280 bin tona ulaşmıştır. Pilot bölgelerde borsa uygulamasına da geçen TMO, 525 bölgede faaliyet göstermektedir.

Dünya fiyatları, AB ve ABD başta olmak üzere, batılı ülkelerin yüksek sübvansiyonlarla Dünya piyasalarına satış yapması nedeniyle serbest rekabetin oluşturduğu bir arz talep dengesini yansıtmamaktadır. Dünya fiyatları yapay olarak düşük olduğundan fiyat farkları destekleme alımlarının maliyetini artırmaktadır.

d) Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR):

Türkiye’de kuru çay üretimi ekonomik olarak 1939 yılında başlamış ve çeşitli önlemler alınarak özendirilmiştir. Çay, Türkiye’de Doğu Karadeniz kıyılarında; Rize, Ordu, Giresun Trabzon ve Artvin illerinde yetiştirilmektedir.

Türkiye’nin tarım politikasına uygun olarak çay tarımını geliştirmek, çay kalitesini iyileştirmek ve işletmesini teknik esaslara göre yürütmek, iç ve dış pazar taleplerine uygun üretimi sağlamak için 1971 yılında ÇAYKUR kurulmuştur (Akova, 1995). Kuruluş 6600 ton/gün işleme kapasiteli 45 fabrika ile faaliyet göstermektedir. 1984 yılına kadar çay üretimi Tekel konumundayken, 1984 yılında çıkarılan yasa ile çay alımı, işlenmesi ve satışındaki sınırlamalar kaldırılmış, özel kesime de çay yaprağı alımı, üretimi veya mamul çay satışı olanağı tanınmıştır.

1984 yılında çay tekelinin kaldırılmasından sonra üretim iç tüketimden hızlı artmış, kurumun aşırı alım yapması sonucu stok fazlalığı ortaya çıkmıştır. Stokların azaltılması amacıyla dışsattıma başlanmış, dışsattım fiyatlarının maliyetlerin altında olması bu faaliyetlerin zararlı sonuçlanmasına neden olmuştur (DPT, 7.BYKP, Ö.İ.K.R.,1995).

Bu sistem ile 1994 yılında ÇAYKUR, çay alımları yanında çay ekim alanlarının budanması uygulamasını da başlatmıştır. Budamadan oluşacak gelir kaybının üreticiye tazminat olarak ödenmesi uygulamasına gidilmiştir (Ergüven vd.1995). Bu uygulama nedeniyle ÇAYKUR üreticilere TC Ziraat Bankası kaynağından Hazinece görev zararı olarak karşılanmak üzere tazminat ödemektedir. Her yıl çay ekim alanlarının beşte biri olarak planlanan budama uygulamasının amacı; ÇAYKUR’un daha az ve kaliteli yaş çay yaprağı alımında bulunması ve stokların görece olarak uygun bir düzeye indirilmesidir. Ayrıca çay borsası kurulması konusu da araştırılmaktadır. ÇAYKUR’un temel kazancı, ülke içi çay satışlarından elde ettiği gelirdir. Bununla birlikte son dönemde Hazinece desteklediği de görülmektedir. 18.12.1996 tarih ve 22851 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 96/ 8903 Sayılı BKK ile ÇAYKUR tarafından 1996 yılı çay ürünleri bedellerinin ödenmesinde yıllık % 50 basit faizli kredi olarak kullanılmak üzere Destekleme ve Fiyat

İstikrar Fonu'ndan, TC. Ziraat Bankası'na iki trilyon TL'na kadar kaynak aktarılması kararlaştırılmıştır.

Bakanlar Kurulu'nca saptanan birinci derecedeki çay tarım alanları dışında kesinlikle yeni çaylık kurulmasına izin verilmemesi ve buralarda çay fabrikaları inşa edilmesi gerekmektedir (DPT,1995).

e) Et Balık Kurumu (EBK):

Kasaplık hayvan, et, balık ve kümes hayvanları piyasasında istikrarı sağlamak, halkın beslenmesine yardımcı olmak üzere tesisler kurmak ve işletmek amacıyla kurulmuş olup şu anda kısmen özelleştirilmiş durumdadır.

f) Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK):

Süt üreticilerinin ürettikleri sütü işlemek için tesisler ve işletmeler kurmak, süt endüstrisinin gelişmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur (Bu kurum özelleştirilmiştir).

g) Türkiye Ziraat Donatım Kurumu (TZDK):

Çiftçinin gereksinim duyduğu tarım makine, araç ve gereçleri ile diğer girdileri sağlamak amacıyla kurulmuş olup, kısmen tasfiye edilmiştir.

h) Yem Sanayii Türk A.Ş. (YEMSAN):

Hayvancılığı geliştirmek üzere yem üretmek, bu amaca uygun olarak her türlü sınai ve ticari girişimlerde bulunmak amacıyla kurulmuştur (Bu kurum özelleştirilmiştir).

5.3.3.2. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB)

İlk Tarım Satış Kooperatifi, Aydın İncir Müstahsilleri Ticaret Anonim Şirketi adı ile 1914 yılında Aydın'da kurulmuştur. Tarım Satış Kooperatifleri'nin ilk birliği ise yine Ege'de Aydın ilindeki beş incir kooperatifi ile başlamıştır (Mülayim, 1999). Birliklere ilişkin ilk mevzuat 1935 yılında çıkarılan kanundur. Halen 722.759 üyenin ortak olduğu 414 Tarım Satış Kooperatifi 16 Birlik halinde faaliyet göstermektedir.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan TSK ve bunların bir üst kuruluşu olan birlikler daha çok dışsatıma yönelik ve üretim değeri yüksek ürünlerin alım ve satımında görev yapmaktadır.

TSKB'lerinin destekleme faaliyetlerini resmen tanımlayan 2834 sayılı yasanın birçok hükümleri 1985 yılında çıkarılan 3186 sayılı yasa ile yeniden düzenlenmiştir. Bu yasalar çerçevesinde; TSKB'leri üyelerinin ürün fiyatlarını mümkün olan en iyi koşullarda saptamaya, hükümet veya hükümetin tayin ettiği bir kurum tarafından görevlendirildiklerinde devlet adına alım yapmaya yetkili kılınmışlardır. Belli bir ürünün destekleme alımında bir veya birden fazla birlik görevlendirilebilmektedir. Şu anda destekleme kapsamına alınacak ürünler ve alım fiyatları (PKKK'nun tavsiye kararı üzerine) YPK kararları ile saptanmaktadır (TZOB, 1997).

Çizelge 5.1. Tarım Satış Kooperatiflerine Bağlı Ürünler Listesi

Ürün	Bağlı Olduğu Kooperatif
Kuru İncir	TARİŞ
Çekirdeksiz Kuru Üzüm	TARİŞ
Pamuk	TARİŞ, ÇUKOBİRLİK, ANTBİRLİK
Zeytinyağı	TARİŞ, GÜNEYDOĞUBİRLİK
Zeytin	MARMARABİRLİK
Kırmızı mercimek	GÜNEYDOĞUBİRLİK
Soya	ÇUKOBİRLİK
Yer fıstığı	ÇUKOBİRLİK
Ayçiçeği	TRAKYABİRLİK, KARADENİZBİRLİK
Fındık	FİSKOBİRLİK
Tiftik	TİFTİKBİRLİK
Gül çiçeği	GÜLBİRLİK
Kayın	KAYISIBİRLİK
Yaş İpek Kozası	KOZABİRLİK
Çekirdekli Kuru Üzüm	GÜNEYDOĞUBİRLİK, TASKOBİRLİK

Kaynak: TZOB, 1997. Zirai ve İktisadi Rapor 1994-1996. Ankara.

5 Nisan 1994 Kararları'yla, tarımsal ürünlerin destekleme sistemlerinde bütçeden aldıkları payın yüksek miktarlarda olduğu ve bunun da bütçedeki açıkların esas nedenini oluşturduğu ileri sürülerek destekleme politikasında köklü değişiklikler yapılmıştır. Politika gereği olarak tarımsal destekleme kapsamı üç ürün grubu ile sınırlandırılmış, 1994, 1995 ve 1996 yıllarında yalnızca bu ürünlere destekleme alımı yapılmış ve Tarım Satış Kooperatifleri destekleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri'nin aldığı ürünlerin destekleme kapsamından çıkarılması ile birlikte, gerek üreticilerin gerekse kooperatiflerin karşılaştığı sorunların çözümü amacıyla Tarım Satış Kooperatiflerinin Hazineye olan

borçlarının silinmesi, kooperatiflerin üreticilerden aldıkları ürünlerin bedellerinin zamanında ve peşin ödenmesi amacıyla düşük faizli kredi ile desteklenebilmesi için T.C. Ziraat Bankası'na kaynak aktarılması sistemine geçilmiştir. 5 Nisan Kararları'ndan önce Tarım Satış Kooperatifleri destekleme alımları ile görevlendirildiklerinde, bu destekleme alımlarından dolayı ortaya çıkan görev zararı, T.C. Ziraat Bankası'nca saptanmakta ve Devlet Bütçesi'ne konan ödenekten karşılanmaktaydı.

1996 Mayıs ayında, 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nda yer alan bir hüküm ile TSK'nin Hazineye olan borçları alacaklarına mahsup edilerek, T.C. Ziraat Bankasına olan borçları da hazine tarafından verilen Özel Tertip Devlet Tahvili ile silinmiştir. Hazinenin devraldığı borç miktarı, faiziyle birlikte, 1995 sonu itibarıyla 138 trilyon TL'dir.

İlk defa, 1995 Ekim ayında fındık ürünü alımları için yayınlanan 95/7421 sayılı BKK ile TC Ziraat Bankası tarafından, ortaklarından ihraç kaydıyla 1995 yılı ürün alımı yapılacak fındık ürün bedellerinin ödenmesinde kullanılması için, Fiskobirliğe, yıllık % 50 basit faizli kredi olarak kullanılmak üzere Trakya ve Karadeniz Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'ne 500 milyar TL, zeytin alımlarında kullanılmak üzere Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile Tarih Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ne 500 milyar TL, pamuk alımlarında kullanılmak üzere Antbirlik ve Çukobirliğe 500 milyar TL ve son olarak çeşitli tarımsal ürünlerin alımında kullanılmak üzere, TC Ziraat Bankası'na 1 trilyon TL kaynak aktarılmıştır.

1996 yılında da, 96/8508 sayılı BKK ile, TC Ziraat Bankası tarafından, ortaklarından 1996 yılı ürünlerinden alımı yapılacak ürün bedellerinin ödenmesinde kullanılması için, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri ve Toprak Mahsulleri Ofisi'ne, yıllık % 50 basit faizli kredi olarak kullanılmak üzere; çeşitli tarımsal ürünlerin desteklenmesi, iç talebin karşılanması ile birlikte üreticilerin fiyat hareketlerinden korunması amacıyla, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan TC Ziraat Bankası'na 22 trilyon 250 milyar TL'na kadar kaynak aktarılmıştır.

29 .11.1996 tarih ve 22832 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren, 96/8761 sayılı BKK ile çeşitli tarımsal ürünlerin desteklenmesi, iç talebin karşılanmasıyla birlikte üreticilerin fiyat hareketlerinden korunması amacıyla, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan TC Ziraat Bankası'na 13 trilyon TL'na kadar kaynak aktarılması kararlaştırılmıştır.

Yine aynı amaçla 12.12.1996 tarihinde pamuk ürünü için Çukobirliğe 3,5 trilyon TL, 29.12.1996 tarihinde çeşitli tarımsal ürünlerin desteklenmesi amacıyla Tarım Satış Kooperatiflerine 750 milyar TL'si ve son olarak 7.1.1997 tarihinde 4 trilyon TL kaynak aktarılması kararlaştırılmıştır.

Birlikler, çeşitli ürünlerde Türkiye rekoltesinin % 20'si ile % 50'si oranında alım yapmaktadır. Yüksek gibi görünen destekleme fiyatları, üreticiye peşin ödenemediği için, enflasyon nedeniyle üreticinin eline geçtiğinde değerinin % 35-40'ını yitirmiş olmaktadır. Rekoltenin geri kalanını satın alan tüccar da zaten üreticiye peşin ama Birlik fiyatının % 35-40 eksisini ödemektedir. Üreticinin elindeki ürün Birlik ile tüccar tarafından satın alındıktan sonra ise fiyatlar bir anda Birlik alım fiyatına yükseltilmekte, üreticiden % 40 eksisine alınan ürün 2-3 ay gibi sürelerde tüketiciye ve sanayiciye % 40 zamlı ulaştırılmaktadır. Bu haliyle birlikler üreticiyi koruyan ve destekleyen, tüketiciye ucuz fiyatla ürün satan kuruluşlar olma niteliklerini kaybetmişlerdir. Ayrıca önemli birliklerin sanayi işletmeciliğine girmeleri, bu işletmeciliği yüksek maliyetlerle gerçekleştirmeleri, kamu kaynaklarını üreticiler yerine Birliklerin yönetim ve aşırı istihdam giderlerinde kullanılmalarına yol açmıştır. Örneğin; Çukobirlik, aylık satış gelirinin % 47'sini personele ödemektedir (TZOB,1997).

5.3.3.3. Tarımsal Destekleme İle İlgili Diğer Kuruluşlar

Tarımsal destekleme ile ilgili diğer kuruluşları şu şekilde sıralanabilir:

- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı,
- Devlet Planlama Teşkilatı,
- Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı,
- Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,
- Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü,
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı – Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü.

Sonuç olarak, Türkiye'de tarımsal destekleme ile ilgili kuruluşlar çok dağınık ve eş güdümden yoksun görünmektedir. Desteklenecek ürünler ve destekleme tutarları açısından ise, ekonomik ve teknik nedenlerden çok siyasi rant hesapları ön plana çıkmaktadır. Başta Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri olmak üzere, bizzat destekleme kuruluşlarının kendileri bir kaynak savurganlığı içindedirler. Yönetimleri rasyonel olmayıp, partiler açısından politik kayırma alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, tarımsal üreticilerden çok, siyasi iktidar yandaşları daha fazla desteklenmiş olmaktadır.

6. ULUSLARARASI TARIM POLİTİKALARININ TÜRKİYE TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNE ETKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yoğun sermaye birikimi ve tekelci düzenlemeye dayalı uluslararası iş bölümünün ve düzeninin yetmişli yıllardaki krizle birlikte ciddi bir sarsıntı geçirdiği ve merkez ülkelerin seksenli yıllarda toparlanamadığı bir gerçektir. Krizden çıkışın gerçekleşmemesi ve krize karşı uygulanan geleneksel reçetelerin başarısızlığı, düşünce bazında güçlenmeye başlayan yeni liberal düşüncenin seksenli yıllarla birlikte ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher’ın yönetime gelmeleriyle birlikte sosyal ve ekonomik politikalar bağlamında uygulamaya konulmasını olanaklı kılmıştır. Bu düşünceyi savunanlara göre liberal ilke; her yerde her koşulda devlet karşısında insana ayrıcalık tanımaktadır. Ekonomi politikası açısından liberal ilke, serbest piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde bireyciliğe ayrıcalık ve öncelik tanınması ve sosyal boyutun hızla tasfiye aşamasına sokulması biçiminde somutlaşmaktadır (Sönmez, 1998). Seksenli yılların başında bu ilkeye dayanan Yeni Ekonomik Düzen’in uluslararası plandaki yapı taşları düzenlenmeye başlanmıştır. Yeni Dünya düzeninde serbest piyasa ekonomisinin uluslararası düzeyde de geçerli kılınması çabasına girilmiş ve bu bağlamda koruyucu politikalara ve devlet girişimciliği ve müdahalelerine sanayi, ticaret, bankacılık, mali sektörlerde son verilmesi ve kamu işletmelerinin hızla özelleştirilme ve/veya tasfiye yoluyla elden çıkarılması, sosyal güvenlik sisteminin tasfiye edilerek özel sigorta şirketlerinin yaygınlaştırılması, mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılarak tam serbestliğin sağlanması amaçlanmıştır. Böylece, yeni ekonomik düzenin savunucularına göre, “serbest girişim”, “tam rekabet” ve “serbest piyasada oluşan fiyat mekanizması” sayesinde kaynakların etkin dağıtımı gerçekleşecek ve verimlilik ile karlılık artacaktır (Kazgan, 1994, Sönmez, 1998).

Sonuçta serbest piyasa ekonomisi temelinde yükselen küreselleşme (globalleşme) gerçekleşecek, bu gerçekleşmeye ayak uyduran ülkeler ve bireyler düzenden yarar sağlayacaklardır. Bu oluşum ve öngörülerin lehinde veya aleyhindeki yoğun tartışmalar bir yana bırakıldığında, bu oluşumların tarım kesimi ve tarım politikalarına yansımalarının da bilinmesi gerekir. Acaba yeni dünya düzeninde tarımsal politikalar nasıl ele alınmaktadır.

Ülkeler tarım politikalarını belirlerken, önceliklerine ve özelliklerine göre davranacak ve sonuçta her ülkenin kendine özgü tarım politikası oluşacaktır. Ancak tarım politikası salt olarak ülke öncelik ve özelliklerinden etkilenmez, aynı zamanda uluslararası

öncelik ve özelliklerden de etkilenir. Bu etkileşim çoğu kez etkileşim olmaktan da öte zorunluluk olarak da kendini gösterebilir. Ülkenin çeşitli gereksinmelerini karşılayabilmek için birbirleriyle yaptıkları ticaret tarımsal ürünleri kapsıyorsa doğal olarak uluslararası tarım politikasının* kuralları geçerli olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Dünya ticaretinde meydana gelen değişimle birlikte tarımsal ürünler dış ticareti de hızla artmaya başlamıştır. 1960'larda daha da hızlanan bu artış, 1973-1974 ve 1979 petrol bunalımları ile kesintiye uğramıştır. Bu dönemde sanayileşmiş ülkelerde dahi, işsizlik, enflasyon ve parasal sorunların ortaya çıkması gelişmiş ülkelerle de uluslararası ticareti kısıtlayan, dışalım engelleyici önlemlerin alınmasını gündeme getirmiştir (Akın, 1992).

Tarımda kendi kendine yeterliliğin ülkeler için stratejik öneme sahip olması, gümrük duvarları, sübvansiyonlar gibi koruma önlemleri, tarımsal ürünler için daha fazla uygulanmıştır (Eraktan, 1991).

Bu uygulamaların, Dünyada tarımsal ürünler dışalımındaki talebin düşmesi ve önemli boyutta üretim artışlarını dikkate alınmaksızın devam ettirilmesi, 1980'lerde Dünya tarımsal ürünler piyasasında bir patlama yaşanmasına yol açmıştır (Eraktan, 1991).

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler hızla artan nüfuslarına yiyecek sağlamak amacıyla tarım kesimindeki verimliliğin yarattığı üretim fazlalarını denetim altına alıp etkisizleştirmeye çalışmışlardır. Oysa tarımsal fazlanın çok büyük boyutlara ulaştığı ABD, AB, Avustralya ve Kanada gibi ülkelerde nüfus artış hızı hemen hemen durmuş ve iç pazarlar doyum noktasına ulaşmıştır. Bu ülkeler tarımsal üretim fazlasına başta dışsattım olmak üzere çeşitli şekillerde çözüm aramaktadır. Bu nedenle de ABD ve AB arasında tarımsal ürünler için sürekli bir pazar mücadelesi yaşanmaktadır.

Bu dönemde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu çok sayıda gelişmekte olan ülkede de ekonomik gelişmenin sağlanması için yapısal uyum programları hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi kuruluşlardan kredi sağlayan ülkelere, bu programlar yardımıyla tarım politikalarını

* Eraktan, 1988, "Uluslararası Tarım Politikası"nı Dünya ekonomisi açısından ağırlık taşıyacak sayıda ülkeye uygun gelecek, belirli uluslar arası hedeflere göre ekonomik olayların oluşumu için uluslararası anlaşmalar çerçevesinde alınan önlemler şeklinde tanımlanmıştır.

değiştirme ve dışarıda çeşitliliği artırma çabaları önem kazanmıştır. Ancak, IMF gibi kuruluşlar, borçlandırma programının bir parçası olarak bu ülkelere serbest piyasa ekonomisine yönelik bir yaklaşım önermektedir. Bu öneriler, tarımsal ürünlere verilen sübvansiyonların kaldırılması ve tarımsal ürünler ticaretinin serbestleştirilmesi gibi konuları da içermektedir. Başka bir deyimle, tarım kesiminin desteklenmesi olumlu karşılanmamaktadır.

AB ile kurulan Gümrük Birliği ve Türkiye'nin tam üyelik için AB'ne yönelmesi ve GATT Tarım Anlaşması ile Dünya tarım politikalarında ortaya çıkan yeni yönelimler, Türkiye-IMF ilişkilerinin hemen her yıl gündemde olması ve son yıllarda uluslararası boyutu da olan tarım politikaları ve çevre ilişkileri, ilk bakışta, araştırmamızın sınırları çerçevesinde, Türkiye'nin ulusal tarım politikalarını etkileyecek oluşumlar olarak görülmektedir. Türkiye tarımı ile küreselleşme hareketleri arasındaki gelişme ve ilişkiler şöyle sıralanabilir:

- 1- Türkiye-AB ile ilişkileri ve Gümrük Birliği,
- 2- GATT Tarım Anlaşması ve Uruguay Round'un Türkiye tarımına yansımaları,
- 3- IMF ve Dünya Bankası'nın tarım politikalarına yaklaşımı,
- 4- Tarım politikaları ve çevre ilişkileri.

6.1. Türkiye-AB İlişkileri ve Ortak Tarım Politikası

AB ile kurulan Gümrük Birliği'nin gelişimi ve GATT Tarım Anlaşması ile Dünya tarım politikalarında ortaya çıkan yeni yönelimler, Türkiye'de tarım kesiminin geleceği açısından önem taşıyan iki öncelikli konudur. Türkiye'nin bu iki konuyu dikkate alarak tarımını yeniden yapılandırması ve politikalarını bu önceliklere göre belirlemesi gerekmektedir. Bu yapılırken, Gümrük Birliği' ve GATT Tarım Anlaşması'nın Türkiye tarımına ne getirdiğinin bilinmesi gerekir.

Bilindiği gibi, Türkiye ile AB arasında 1.1.1996 tarihinde kurulmuş olan Gümrük Birliği üç temel ögeye dayanmaktadır (DPT, 1993):

- 1- 1963 tarihli Ankara Anlaşması,
- 2- 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ve
- 3- 6.3.1995 tarihinde imzalanan 36. Ortaklık Konseyi Kararı.

1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması, Türkiye ile Topluluk arasındaki ortaklık rejimini düzenlemektedir. Bu ortaklık rejiminin “hazırlık dönemi”, “geçiş dönemi” ve “son dönem” olmak üzere üç aşaması bulunmaktadır.

Hazırlık döneminde Türkiye'nin AB'nin yardımı ile ekonomisini güçlendirmesi hedeflenmiştir. 1973 yılında Katma Protokol ile başlayan Geçiş dönemi ise 22 yıllık bir süreyi kapsamıştır. Geçiş dönemi, Gümrük Birliği'nin 1.1.1996 da gerçekleşmesi ile sona ermiştir. Son dönemde ise tam üyelik koşullarının oluşturulması hedeflenmiştir.

Geçiş dönemindeki ilişkiler, 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol'e göre yürütülmüştür. 36. Ortaklık Konseyi Kararı'nın yürürlüğe girmesi ve Gümrük Birliği'nin kurulmasıyla “son dönem” başlamıştır. Dolayısıyla, AB ile kurulan Gümrük Birliği, 35 yıllık bir sürecin ara durağıdır (Avrupa Topluluğu Anlaşması ve Katma Protokol, Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Bilgiler Cilt 2, DPT-Avrupa Toplulukları İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Ağustos 1993). Bu duraktan ileriye bakabilmek ise, buraya nasıl gelindiğinin değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Türkiye ile AB ilişkilerinin temel belgesi niteliğinde olan Ankara Anlaşması'nda, “ortaklık rejimi, AB'nin ortak tarım politikasını göz önünde bulunduran özel yöntemlere göre, tarımı ve tarımsal ürünler alış verişini de kapsar” denilerek daha başlangıçta, tarımsal ürünlerin serbest dolaşımında ortak tarım politikası temel alınmıştır.

Ortak tarım politikasının temel özellikleri ve amaçları ise Roma Anlaşması'nın 39 ve 40. maddelerinde yer almıştır (DPT, 1993). Tarımın evrensel özellikleri ve birliği oluşturan ülkelerdeki tarımsal yapı farklılıkları bu kararda önemli bir etken olmuştur (Karabağlı, 1989). Roma Anlaşması, tarım kesiminde üyeler arasındaki farklı tarımsal yapıları aynı düzeye getirebilmek amacıyla bir ortak tarım politikasının (common agricultural policy) saptanmasını öngörmüştür. Anlaşmanın 39. maddesinde ortak tarım politikasının (OTP'nin) temel hedefleri şu şekilde sıralanmıştır:

Teknik ilerlemeyi özendirerek, tarımsal üretimde rasyonel bir büyüme sağlamak ve tarımda verimliliği artırmak,

Tarım kesiminde çalışanların gelirlerini yükseltmek ve bu kesiminden geçimini sağlayan kişilere daha yüksek bir yaşam standardı sağlamak,

Tarımsal piyasalarda istikrar oluşturmak,

Tarımsal ürünlerin arzını güvence altına almak,

Tarımsal ürünlerin tüketiciye uygun fiyatlarla ulaşmasını sağlamak.

Roma Anlaşması'nda (md. 38/1) tarımsal ürünler; toprakta yetiştirilen ürünler, hayvancılık ve balıkçılık ile bunların ilk işleme aşaması sonucunda elde edilen ürünlerdir. İlgili ürüne bağlı olarak OTP, rekabete ortak kurallar getirecek, farklı ulusal pazar organizasyonlarının zorunlu eşgüdümünü sağlayacak ya da tek bir Avrupa pazar organizasyonuna gidecektir (md. 40). OTP, temel hedeflerine ulaşabilmek için, fiyat düzenlemeleri, sübvansiyonlar, dışsattım ve dışalımında istikrar sağlanması, tarımı yönlendirme ve garanti fonları konularında düzenlemeler yapmış ve yapmaktadır (Karluk, 1996).

OTP'nin hedeflerine ulaşmak için bir çok araç kullanılır. Bu araçlar, çeşitliliğini ve karmaşıklığını yeterince yansıtmasa da fiyat destekleme ve fiyat dışı destekleme olarak ikiye ayrılabilir.

AB içinde uygulanan ortak fiyat politikası, ortak bir para birimi ile ifade edilir ve üye ülkeler arasında tarımsal ürünlerin serbest bir şekilde dolaşımını garanti eder. Bu bağlamda, AB'de pazar birliği ilkesinin gerçekleşmesine yardımcı olur (Karluk, 1998). Fiyat politikası, OTP'nin en önemli mekanizmasıdır. Amaçlanan fiyat düzeyini gerçekleştirmek için piyasaları denetlemek sistemi üzerine kurulmuştur (Serdengeçti, 1994).

OTP'de fiyat politikasının iç ve dış boyut olmak üzere iki temel boyutu vardır. AB içinde uygulanan fiyatlar şu şekildedir (Karluk, 1998).

Hedef Fiyat (Target Prices): Hedef fiyat, birlik içinde normal fiyatlar olarak kabul edilir. Aslında bu fiyatlar politik yönden arzu edilen fiyatlardır ve her yıl Konsey tarafından saptanmaktadır. Ortak piyasa düzeni kapsamına giren tahıl, şeker, süt, zeytinyağı, lahana cinsi sebzeler ve ayçiçeği tohumlarına uygulanır. Ekim döneminden bir yıl önce Komisyon'ca önerilen fiyatlar, Konsey tarafından açıklanır. Dolayısıyla, üreticiler, ürünlerini hangi fiyattan satacaklarını önceden bilir ve gelirlerini buna göre tahmin ederler. Bu nedenle Cobweb Kuramı dolayısıyla ortaya çıkabilecek üretim ve fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmiş olunur. Hedef fiyat genelde serbest Dünya fiyatlarından oldukça yüksek düzeyde saptanır ve bu anlamda *tavan fiyattır*. Bu fiyatların birlikte, en yüksek maliyetle üretim yapan üreticilerin (marjinal işletmelerin) maliyetlerini yansıttığı varsayılır. Örneğin, tahullar için, en yüksek maliyetle üretim yapan Almanya'nın Dvisburg bölgesi esas alınır. Hedef fiyat, aşağıda açıklanan müdahale fiyatına, ulaşım maliyetleri ve kar payı eklenerek bulunur.

Müdahale Fiyatı (Intervention Price): AB üreticilerini, fiyat düşmelerine karşı korumak için konmuştur. Bu fiyat, aynı zamanda tarımsal ürünün birlik içinde satılabileceği

taban fiyatıdır. Genelde hedef fiyatların ortalama %9 altında belirlenir. Ortak piyasa düzeni kapsamına giren ürünlerin fiyatları müdahale sınırının altına düştüğü zaman, üye ülkelerin ilgili destekleme kuruluşları piyasaya girerek talep yaratmakta, fiyatların üst sınırı geçmesi durumunda ise, stoklardan piyasaya ürün sunmaktadırlar.

Müdahale fiyatları, birlik üreticilerine ürünleri için asgari bir bedel vererek, onların belli bir gelir düzeyin altına düşmelerine engel olur. Bu fiyatlar AB'nde tahıl, şeker, tereyağı, süttozu, bazı İtalyan peynirleri, zeytinyağı, lahana cinsi sebzeler, ayçiçeği tohumu, dana ve sığır eti, domuz eti ile tütüne uygulanır. Destekleme alımlarında sınır yoktur. Finansmanı, Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (FEOGA) karşılar.

Rehber Fiyatı (Guide Price): Sığır, dana eti ve şarap için hedef fiyatlardır. Garanti edilmemesine karşın, bu fiyata ulaşılmasına çalışılır. Eğer piyasa fiyatı rehber fiyatı %9.3 oranının altına düşerse, piyasaya girilerek müdahale alımları yapılır.

Temel Fiyat (Basic Price): Domuz etindeki rehber fiyattır.

Norm Fiyat (Norm Price): Tütündeki rehber fiyattır.

Pazardan Çekilme Fiyatı (Withdrawal Price): Bazı balık çeşitleri için rehber fiyatın % 70-90'nı arasında fiyat destekleri pazardan çekilme fiyatları ile sağlanır. Bu durumda, üretici kuruluşları tarafından bu fiyat uygulanarak pazardan balıkların çekilmesi engellenmeye çalışılır.

Birlik Dış Fiyatları ise şu şekilde özetlenebilir: Dış piyasada, üçüncü ülkelere dışalım yapılan mallar için yıllık olarak saptananın asgari dışalım fiyatları ortak bir engel olarak uygulanır. Değişken dışalım vergileri (variable import levies) dalgalanan Dünya fiyatları ile sabit AB fiyatları arasındaki farkı kapatır. Bu sistem, AB piyasasını düşük fiyatlı dışalım ve fiyat dalgalanmalarından korumaktadır. Buna karşın, AB'nin özellik gösteren bir üründe ürün fazlası vermesi durumunda, üçüncü ülkelere yapılacak dışsatımda, dışsatım sübvansiyonu uygulamaya yetkili kurullar vardır. Bu tür dışsatım sübvansiyonu veya dışsatım zararının geri ödenmesi çoğu kez AB'de üretilen ürünlerin fiyatları Dünya fiyatlarının üzerinde de olsa, Dünya piyasalarında rekabet edilebilmesini sağlamaktadır.

Eşik Fiyat (Threshold Price) ve Prelevman: AB'nin, üçüncü ülkelere uyguladığı fiyat sisteminin temelinde eşik fiyat yatar. Bu fiyat, AB'ne giren tarımsal ürünlerin fiyatlarını, AB içinde en yüksek maliyetle üretim yapan bölgelerin veya çiftçilerin fiyat düzeyini geçmemeyi amaçlayan en yüksek dışalım fiyatıdır. Bu bağlamda eşik fiyat, dışalım

ürünlerinin birliğe girmesine izin verilen ve bir anlamda AB'nin her ülke için ortak giriş fiyatıdır. Eşik fiyat uygulaması nedeniyle, AB içindeki en yüksek maliyetli marjinal işletmeler bile dış rekabete karşı korunmuş olur.

Eşik fiyat, üreticilerin ürünlerinin en yüksek maliyetle üretim yapan bölgeye gönderilmesi için gerekli ulaştırma ve dağıtım giderlerinin hedef fiyattan düşülmesi ile bulunur. Tahıllar, şeker, süt ürünleri ve zeytinyağı eşik fiyat uygulaması kapsamındadır. Ucuz Dünya tarım fiyatlarının birlik üreticisine zarar vermemesi için dışalım fiyatlarını eşik fiyatlar düzeyine çıkarmak amacıyla dışalım ürünlerinden değişen oranlı bir vergi olan prelevman (telafi edici vergi) alınır. Prelevman, normal gümrük vergilerine ek olarak alınır ve eşik fiyat ile en ucuz Dünya CIF fiyatı* arasındaki fark kadardır. Hedef fiyat bir dönem sabit, fakat Dünya fiyatları devamlı değiştiği için, prelevman da değişen Dünya fiyatlarına bağlı olarak her gün yeniden belirlenir. Prelevman sistemi, AB piyasasına ucuz tarımsal ürün dışalımını engellemek için kullanılır.

Prelevman, Komisyon tarafından hesaplanır ve AB'nin bütün giriş kapılarında dışalımcıdan alınarak FEOGA bütçesine aktarılır. Dünya CIF fiyatlarının birlik fiyatlarının üzerine çıkması durumunda ise, dışalımcıdan aradaki fark, vergi olarak alınır. Bu vergi, birlik üreticilerinin büyük ölçüde dışarıya yönelmesini ve dolayısıyla iç piyasada arz darlığı nedeniyle fiyatların artmasını engellemeye yöneliktir.

Gösterge Fiyat (Reference Price): AB'nde meyve-sebze, şarap ve bazı tür balıkçılık ürünlerine uygulanır ve bu sektörlerdeki üreticileri korumayı amaçlar. Bu ürünlerin dışalımını, ancak AB'nin en düşük maliyetlerine denk gelen bir fiyat ile yapılabilir. Bu en düşük fiyata "gösterge fiyatı" denir ve üretimin en bol olduğu bölgedeki fiyatların üç yıllık aritmetik ortalamasına, ürünün pazarlama giderleri eklenerek bulunur. Yukarıda sayılan ürünlerin dışalımında, önce ortak gümrük tarifesi uygulanır. Bulunan fiyatın gösterge fiyatından düşük olması durumunda, aradaki fark kadar vergi alınır.

Savak Kapağı Fiyatı (Sluice Gate Price): Domuz eti, yumurta ve kümes hayvanları etlerinin üretici maliyeti fiyatlarıdır. Bu tarımsal ürünler üreten ülkelerden yapılan dışalımında fiyatlar, Birlik maliyet fiyatlarının altında ise, bu ürünlerin düşük fiyatla dışalımına engel

* CIF Cost, Insurance and Freight sözcüklerinin kısaltılmışı olup, mal bedeli ,sigorta ve navlun anlamındadır. Satıcı fatura, konşimento ve dışalım iznine ek olarak sigorta belgesini de sağlamak zorundadır (Kozlu, 1995).

olmak için AB maliyetlerine eşitlenene kadar ek bir vergi alınır. Böylece, savak kapağı fiyatı bulunur. Bu sistem ile AB, her üç tarımsal üreticiyi, yüksek teknik etkinlik ile bu ürünleri daha düşük maliyetlere üreten üçüncü ülke üreticilerine karşı korumaktadır.

Restitüsyon: AB'nin izlediği ortak tarım politikası, tarımsal ürün fiyatlarını yüksek tutarak üretim fazlalarına neden olmaktadır. AB talebini aşan bu fazlaların Dünya fiyatlarından dışsattımının yapılması durumunda bir zarar ortaya çıkmaktadır. Çünkü, genelde Dünya fiyatları, Birlik fiyatlarının altındadır. Düşük Dünya fiyatları ile yüksek AB fiyatları arasındaki farkı yani zararı FEOGA üstlenir ve böylece dışsattımcıları sübvanseder. Bu sübvansiyon sistemine "restitüsyon" denir.

AB Tercihli İlkesi: AB tercihi ilkesi tarımsal ürünlerin satın alınmasında AB üreticilerine, üçüncü ülke üreticileri karşısında öncelik vermeyi gerektirir. Bunun için üreticiler, değişen gümrük vergileri ve / veya fonlar ile, dalgalanan Dünya fiyatlarına karşı eşik fiyatlar, prolevman ve gösterge fiyatları ile korunur. Bu ilke GATT'ın konu ile ilgili koymuş olduğu yükümlülükler ve AB'ne üye olmayan ülkeler ile imzalanan tercihli ticaret anlaşmaları dolayısıyla önemli ölçüde erozyona uğramıştır.

Ankara Anlaşması'nda, Türkiye'nin ortak tarım politikasına uyumu sağlanıncaya kadar, tarımsal ürünler ticaretinde tercihli bir rejim uygulanması öngörülmüştür. Anlaşmaya ekli Geçici Protokol ile Topluluk tarafından, hazırlık dönemi için tütün ve tütün döküntüleri, kuru üzüm, kuru incir ve fındıkta Türkiye'ye tarife kontenjanları açılmıştır.

Hazırlık dönemi tamamlanıp geçiş dönemine girilmesiyle birlikte de, Katma Protokol yürürlüğe konulmuş ve tarımsal ürünlerdeki ödüllü rejim bu protokole göre işletilmiştir. Katma Protokol Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin kurulmasını esas alır. Geçiş döneminde AB, Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte, miktar kısıtlamalarını kaldıracağını, sanayi mallarında gümrük vergilerinin sıfırlanacağını, ancak tarımsal ürünlerde Katma Protokol tarafından belirlenen ödüllü rejimin uygulanacağını kabul etmiştir. Türkiye ise, genel olarak 12 yılda, bazı mallarda 22 yılda gümrük vergilerini sıfırlayacağını ve böylece 22 yılın sonunda sanayi ürünlerinde Gümrük Birliği'nin tamamlanacağını taahhüt etmiştir.

Tarımsal ürünlerin serbest dolaşıma tabi olması ise Türkiye'nin, 22 yıllık dönem içinde, tarım politikalarını, AB ortak tarım politikasına uyumlaştırılması koşuluna bağlanmıştır. Ne var ki Türkiye, ortak tarım politikasına uyum konusunda şimdiye kadar önemli bir girişim başlatamamıştır.

Geçiş döneminin başından itibaren uygulanan rejim, Katma Protokolün altı sayılı ekiyle saptanmıştır. Bu rejimle AB ülkelerine dışsatımı yapılacak bazı tarımsal ürünlerde tarife indirimleri ve muafiyetler sağlanmış; bazı tarımsal ürünlerde de kademeli olarak gümrük vergilerinin sıfırlanması öngörülmüştür.

Buna karşılık söz konusu metinde "Türkiye ticari nitelikte yaptığı dışalım çerçevesinde, AB kaynaklı tarımsal ürünler dışalımının tatminkar bir artış göstermesini sağlayabilecek tercihli bir rejimi AB'ye tanı" denilerek, Türkiye'nin üstlendiği yükümlülük, pek de net olmayan bir biçimde belirtilmiştir (İTB, 1996).

Katma Protokolün yürürlükte olduğu geçiş döneminde tarımsal ürünlerde uygulanan ticaret rejimi, 1980 yılında yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında değiştirilmiştir. Bu toplantıda alınan 1/80 sayılı karar gereği AB, bazı istisnalar dışında ortak piyasa düzenine tabi ürünlerin tamamında ve bazı işlenmiş tarımsal ürünlerde Türkiye'ye yeni bir ödün rejimi tanımıştır. Dört aşamada gerçekleşen bu ödünlü rejim gereği, 1987 yılında söz konusu ürünlerden alınan vergiler kaldırılmıştır. Bu ödün advalorem vergiler için söz konusu olmuştur. Buna karşılık, ortak tarım politikası çerçevesinde kullanılan prelevman, referans fiyatı, asgari dışsatım fiyatı, fark giderici vergi, dışalım takvimleri gibi yöntemlerle sürdürülen korumacılığa devam edilmiştir.

Bunun ötesinde Yunanistan'ın 1981 yılındaki tam üyeliğinden sonra, kuru üzüm ortak piyasa düzeni kapsamına alınmış ve Türkiye'nin AB ülkelerine kuru üzüm dışsatımında azami dışalım fiyatı uygulamasına gidilmiştir. Bu türden korumacı uygulamalar, Türkiye'nin AB ülkelerine dışsatımında hala sorun olmaya devam etmektedir.

Günümüze gelindiğinde, 1996 yılının başlangıcından itibaren Gümrük Birliği'nin işleyişini belirleyen 36. Ortaklık Konseyi Kararı yürürlüğe girmiştir. Bu karara göre tarımsal ürünler serbest dolaşım kapsamına girmemektedir. Buna karşılık, söz konusu Ortaklık Konseyi'nde alınan tavsiye kararlarına göre "Tarımsal ürünlerde karşılıklı ödümlerin sağlanmasına yönelik görüşmelerin 1995 yılında tamamlanarak Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinden önce sonuca bağlanması" kabul edilmiştir.

Ayrıca, Türkiye'nin tarım politikalarını ortak tarım politikasına uyumlulaştırılması amacıyla; "iki tarafın, uyguladıkları tarım politikaları hususunda düzenli danışmalar yapması ve Ortak Tarım Politikasına daha iyi bir şekilde uyumun sağlanması amacıyla teknik yardım verilmesi" 36. Ortaklık Konseyi Tavsiye Kararları arasında yer almıştır.

Ancak 1995 yılının ikinci yarısında girilen seçim atmosferi ve seçim sonrasında yaşanan siyasi belirsizlik, Gümrük Birliği'nin gerektirdiği yasal düzenlemeleri ve AB ile yürütülmesi gereken görüşmeleri olumsuz etkilemiştir. Yasal düzenlemeler kısmen yapılabildiği gibi, görüşmeler de sınırlı kalmıştır.

1995 yılı sonuna kadar tamamlanması öngörülen görüşmeler, Nisan ve Haziran aylarından sonra Aralık ayında da yapılmıştır. 1996 yılında, Ocak ayından itibaren görüşmelere devam edilmesi kararlaştırılmıştır.

1995 yılında yapılmış olan görüşmeler sonucunda, Türkiye'ye tarımsal ürünlere ilişkin bazı ödümler verilmiştir. Nitekim, domates salçasındaki dışsatım kotası artırılmıştır. Bunun yanında yaş meyve sebze azami giriş fiyatı düşürülmüştür. Yine belli dönemlerde gümrüksüz dışalımına izin verilen ürünlerde (takvime bağlı ürünler) takvim dönemi (dışsatımın yapılabileceği dönem) genişletilmiştir. Ancak, AB ve Türkiye arasında tarımsal ürünlerde potansiyel ticaret hacmi dikkate alındığında bu ödümlerin çok yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Gümrük Birliği'nin Türkiye tarımına etkileri konusunda değerlendirmeyi üç farklı noktadan yapmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi işlenmiş tarımsal ürünler ticareti, ikincisi tarımsal girdiler ticareti, üçüncüsü ortak tarım politikasına uyumdur (Mazgıt, 1995).

Yukarıda da belirtildiği gibi temel tarımsal ürünler Gümrük Birliği kapsamına alınmamıştır. Gümrük Birliği kapsamına yani, serbest dolaşıma alınan tarımsal ürünler, işlenmiş tarımsal ürünlerdir. Bu ürünlerin ticaretinin artması, doğal olarak bu kesimlerden girdi sağlayan sektörleri yakından ilgilendirmektedir. İşlenmiş tarımsal ürünlerin Gümrük Birliği kapsamında nasıl değerlendirileceği konusu, Ortaklık Konseyi Kararı'nın 5. bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde yer alan hükümlerin uygulanacağı ürünler: Yoğurt (aromalandırılmış veya ilave meyve veya kakao içerenler), tatlı mısır (pişirilmemiş, buharda veya suda kaynatılarak pişirilmiş, dondurulmuş veya geçici olarak konserve edilmiş fakat bu halleriyle derhal yenilmeye elverişli olmayanlar), margarin (15.16 pozisyonundaki yenilen katı veya sıvı yağlar ve bunların çeşitleri hariç, ağırlık itibarıyla katı sit yağı oranı % 10'u geçen fakat % 15'i geçmeyen sıvı margarinler hariç), kimyaca saf früktoz; kakao içermeyen şeker ürünleri (beyaz çikolata dahil), çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları; malt hülasesi; makamalar, dondurulmuş makarna, kuskus, hububat veya hububat ürünlerinin kabartılması veya kavrulması suretiyle elde edilen gıda mamulleri (corn flakes gibi), tane halindeki hububat (ön pişirme yapılmış veya başka şekilde hazırlanmış), ekmek, kek, pasta,

bisküvi ve diğer ekmek çeşitleri (kakao içersin veya içermesin), hosti, eczacılıkta kullanılan boş ilaç kapsülleri, mühür güllacı, pirinç kağıdı vb. ürünler; tatlı mısır (sirke veya asetik asitle hazırlanmış veya konserve edilmiş), hint patatesi, tatlı patates ve ağırlık olarak %5 veya daha fazla nişasta içeren yenilen benzeri bitki parçaları (sirke veya asetik asitle hazırlanmış veya konserve edilmiş, patatesler, un, ezme veya flakon halinde (konserve edilmiş, dondurulmuş veya dondurulmamış), kahve hülasesı, esans ve konsantreleri ile türevler; çay, Paraguay çayı hülasesı, esans ve konsantreleri ile türevleri; kavrulmuş kahve yerine kullanılan maddeler (kavrulmuş hindiba hariç), ekmekçi mayası, dondurma ve yenilen diğer buzlar (kakao içersin veya içermesin); alkolsüz içkiler; mannitol, D-glusitol (sorbitol); kazeinler, kazeinatlar ve diğer kazein türevleri, kazein tutkalları, dekstrinler ve tadil edilmiş diğer nişastalar ile esası bunlar olan tutkallar (İTB, 1996).

Yukarıda sayılan işlenmiş tarımsal ürünlerde, ürünlerin sanayi katma değerine karşılık gelen "sabit unsur"dan gümrük vergisi kaldırılmıştır. Buna karşılık tarımsal katma değerine karşılık gelen "değişken unsur" üzerinden, ortak gümrük tarifesine göre belirlenen miktarlarda gümrük vergisi alınmaya devam edilmektedir. Bu malların Türkiye'den AB'ye dışatımı sırasında AB, üçüncü ülkelere uyguladığı tarım payına karşılık gelen vergileri uygulayacaktır. Bu malların üçüncü ülkelerden veya AB ülkelerinden Türkiye'ye dışalımında ise; Türkiye, OKK'nda belirtilen yöntemle hesaplanacak tarım payını uygulayacaktır.

Buna göre, Gümrük Birliği'nin tarım kesimine etkileri doğrudan ve dolaylı olarak ayrı ayrı değerlendirilebilir.

Daha önce belirtildiği gibi, Gümrük Birliği sonrasında, AB ülkelerinden Türkiye'ye dışalımı yapılan sanayi ürünlerinde gümrük vergileri ve eş etkili diğer vergiler ile fonlar kaldırılacaktır. Bu vergilerin kaldırılmasından sonra Türkiye tarımında kullanılan dışalım girdilerinin daha ucuza çiftçinin kullanımına sunulması beklenmektedir. Özellikle gübre ve tohumlukta dışalımın gündeme gelmesi üretim maliyetlerini düşürecektir. Türkiye'de tarımsal üretim maliyetinin yüksekliği dikkate alındığında bu gelişmenin çiftçinin gelirinin, dolayısıyla tarımsal üretimin artmasına hizmet edeceği söylenebilir (İTB, Nisan 1996).

İşlenmiş tarımsal ürünlerin ticaretinin artmasına paralel olarak bu ürünlerin imalatında kullanılan temel tarımsal ürünlerin talebinde de bir artış beklenmektedir. Temel tarımsal ürünlerin talebindeki artış, bu ürünlerin fiyatlarının artmasını, buna bağlı olarak çiftçi gelirlerinin yükselmesini sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle, Gümrük Birliği'nin

doğrudan etkileri, yani Gümrük Birliği'nin kurulmasından hemen sonra ortaya çıkmaya başlayacak etkiler tarım sektörünün diğer sektörlerle olan ileri geri bağlantılarından kaynaklanacaktır. Tarıma girdi veren sektörlerdeki ucuz dışalım maliyet düşüşü sağlarken, tarımdan girdi alan sektörlerdeki talep artışı, söz konusu tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükselmesine de yol açabilecektir (Şahinöz,1995).

Burada özellikle vurgulanması gereken bir nokta da, AB ülkelerinde uygulanan OTP'nın fiyatlar üzerindeki etkileridir. Zira OTP nedeniyle Birlik fiyatları Dünya fiyatlarının oldukça üzerine çıkmaktadır. Bu da AB ile Türkiye arasındaki ticaretin artmasına bağlı olarak Türkiye'nin tarımsal ürünlerinin fiyatlarını yükseltme yönünde etkileyecektir. Bu yükseliş üreticiler açısından gelir artışı şeklinde olumlu bir sonuçken, tüketiciler açısından harcamaların artması şeklinde olumsuz gelişmedir. Dolayısıyla Türkiye'deki düşük gelir düzeyi dikkate alındığında, tarımsal ürünlerdeki fiyat artışlarının tüketiciler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacak önlemlerin alınması gerekir.

Gümrük Birliği'nin dolaylı etkilerini de iki gruba ayırıp incelemek gerekmektedir. Bunlardan birincisi tarım kesimiyle ileri ve geri bağlantısı olan sektörlerin etkilerinden kaynaklanan yansımalarıdır. Tarım kesimiyle bağlantılı olan ürünlerin ticaret hacmi arttıkça, bu etkilerin de güçlenmesi kaçınılmazdır. Bunların başında yukarıda değinilen işlenmiş tarımsal ürünlerin ticareti gelmektedir. Türkiye'nin bu ürünlerde dışsatımı arttıkça, bu sektörlerin girdi olarak kullandığı tarımsal ürünlere talep yükseleceğinden söz konusu ürünlerin talebi ve dolayısıyla bu ürünlerin üreticilerinin gelirlerinin artması gerekir. Buna karşılık, işlenmiş tarımsal ürünler dışalımının artması durumunda da, bunun aksi sonucun ortaya çıkacağı açıktır.

Gümrük Birliği'nin Türkiye tarımına dolaylı etkilerinin ikinci ve kuşkusuz daha önemli olanı, Türkiye tarım politikalarının AB'nde uygulanan ortak tarım politikasına uyumlulaştırılması gereğinden kaynaklanmaktadır. Bu etkilerin ortaya çıkışı, ticaretin dolaylı etkilerine göre daha uzun bir süreyi gerektirmektedir.

Türkiye tarımının ortak tarım politikasına uyumunun ne gibi sonuçlarının olabileceğini değerlendirmek, kuşkusuz ortak tarım politikasının nasıl işlediğinin bilinmesini de gerektirmektedir. ortak tarım politikası, başlangıcından itibaren, AB ülkelerinin tarımsal ürünler yönünden kendine yeterliğinin sağlanması amacına yöneliktir. Bu amaç tarımsal ürünler fiyatlarının yükselmesini gerektirmiş ve böylece AB ülkelerindeki tarımsal ürünler fiyatları, uygulanan destekleme programlarıyla Dünya fiyatlarının üzerine çıkarılmıştır.

Dünya fiyatlarının üzerinde olan bu fiyatlarla rekabet gücünün sağlanabilmesi oldukça zordur. Dolayısıyla AB ülkeleri, çiftçilerinin Dünyanın düşük fiyatlı ürünlerinden korunması ve bu piyasalara dışsattım yapabilmesi, oldukça pahalı ve karmaşık düzenlemelerle içi pazarın korunmasını gerekli kılmıştır.

Bu çerçevede Türkiye'nin AB'nin tarım politikalarına uyumu AB'nin dışındayken gerçekleştirilmesi veya AB'ye tam üye olduktan sonra gerçekleştirilmesi farklı sonuçlar doğuracaktır. Zira bilindiği gibi, konumu ne olursa olsun, AB dışındaki bir ülkenin AB organlarında alınacak kararlarda söz hakkı olmayacak ve ortak tarım politikasının finansmanı ile görevli FEOGA kaynaklarından yararlanamayacaktır. Dolayısıyla Türkiye'nin tam üyelik öncesi ortak tarım politikasına uyumu durumunda, yükselen fiyatlar tüketiciye aynen yansıtacak ve aynı zamanda dışsattım olanaklarımızın daralmasına neden olacaktır. Dışsattımın sürdürülebilmesi için gerekli sübvansiyonların kamu kaynaklarından karşılanması ise, enflasyon başta olmak üzere bazı sorunlara neden olacaktır. Kaldı ki, ortak tarım politikasının işleyişi, AB ülkelerinin kendine yeterliğinin olduğu alanlarda, Türkiye'nin daha düşük fiyatla ürün sunması durumunda bile, Türkiye'nin AB'ye dışsattımını engellemeye devam edecektir (Gürel, 1996)

Türkiye'nin ortak tarım politikasına uyumunun tam üyelikle birlikte gerçekleşmesi durumunda -ki, olması gereken budur- Türkiye tarımında ortaya çıkacak gelişmeler, daha çok bugün AB ülkeleri tarımı ile Türkiye tarım kesimi arasındaki farklılıkların azalması yönünde olacaktır. Bilindiği gibi Türkiye'de tarımda çalışanlar, AB ülkelerindeki tarımsal nüfusun bir hayli üzerindedir. Bunun dışında AB ile Türkiye tarımı arasında yapısal özellikler yönünden birçok farklılıklar vardır. Bir çok üründe Türkiye'nin verimliliği AB ülkelerindeki verimliliğin altındadır. Özellikle hayvancılık ve hayvansal ürünlerde Türkiye'nin verimliliği çok düşüktür. Buna karşılık sebze ve meyve üretiminde ve başta pamuk olmak üzere endüstri bitkilerinde Türkiye avantajlı konumdadır. Ortak tarım politikasına uyumun tam üyelikle birlikte sağlanması durumunda, fiyatlar ve üretimle birlikte avantajlı olunan bu alanlarda AB'ye yapılan dışsattımın da önemli oranda artması beklenmelidir. Türkiye'nin OTP'ye uyumunun başarılı bir şekilde gerçekleşmesi büyük ölçüde yakın bir tarihte ve tam üyelik koşullarında uyumun sağlanmasına bağlıdır. Yakın bir tarihte OTP'ye uyum, OTP'nin bugünkü olanaklarından yararlanmaya, tam üyelik ise AB'nin sermaye akımından, (özellikle istihdam yaratıcı etkisi nedeniyle) ve yapısal fonlarından yararlanmaya olanak sağlayacağından Türkiye açısından önemlidir (Ertuğrul, 1993). Sonuç olarak; Türkiye'nin, AB'ne tam üye olmadan AB'nin tarımsal ürünleriyle

rekabet etmesi çok zordur. Çözüm bir an önce AB'ne dahil olmaktan geçer. Çünkü Gümrük Birliği önemli bir avantaj sağlamamıştır.

6.2. GATT Tarım Anlaşması ve Uruguay Round'unun Etkileri

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 1947-1994 yılları arasında, uluslar arası ticaretin serbestleştirilmesini hedefleyen, bu amaçla gümrük tarifelerinin azaltılması, tarife dışı engellerin kaldırılması, dış ticaretin liberalleşmesi konularında rol oynayan ölçüt ve kurallarda sözleşme, taraflar arasında uyumlaştırma çalışmalarının yapıldığı bir forum niteliğini taşımaktaydı. Uruguay Round Müzakereleri sonucunda 1.1.1995 tarihinde yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Kuruluş Anlaşması ile kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu bağlamda GATT, ülkelerin "akit taraflar" oldukları bir konumdan "üye devletler" haline dönüştükleri bir kuruluş olmuştur (Karluk, 1998).

GATT Tarım Anlaşması, Dünya tarımsal ürünler ticaretine ve tarım politikalarına yeni bir bakış açısı getirmektedir. 1993 yılının Aralık ayında tamamlanan Uruguay Round sonrasında ortaya çıkan GATT Tarım Anlaşması, 1994 yılı Nisan ayında Marakeş'te 125 üye ülke tarafından imzalanmış ve 1995 yılı başında yürürlüğe girmiştir (Karluk, 1998).

GATT Uruguay Round'una gelinceye kadar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşıyan tarım kesimi, çok taraflı ticaret kurallarının dışında tutulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında hiçbir ülke tarımın serbest ticaret kapsamına alınmasını istememiştir. Zira bu dönemde ve hatta 1970'lere kadar, Dünya ticareti üretimden daha hızlı artmakta, bu farklılık tarımsal ürünlerde de görülmekteydi (İTB, 1996). Bu ise, tarımsal ürün dışsattımcısı olan ülkeleri tatmin ediyordu. Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde tarımsal ürünler ticareti hızlı artış trendini kaybetti. Tarımda liberalleşme tartışmaları, global ölçekte tarımsal ürünlerde arz ve talep dengelerinin bozulması ve fiyatların düşmesi sonucu özellikle 1980'lerden günümüze artan bir ivme kazanmış ve sürekli Dünya tarımının gündeminde yer aşmıştır. 1980'li yıllarda talep yönünden nüfus ve gelir artış hızlarının düşmesi ve hatta büyümenin daralmaya dönüşmesi ile gerileme; buna karşın arz yönünden ise hızlı ve yaygın teknolojik gelişme ve artan üretim destekleri sonucu talepten hızlı artan bir arz ve dolayısıyla fiyatların düşmesi olayı yaşanmıştır (Ayçiçeği, 1995). Gelişmekte olan ya da az gelişmiş yoksul ülkeler tarımda verimliliği artırmanın yollarını ararken, gelişmiş ülkeler yüksek verimliliğin yarattığı üretim fazlalıkları "tahıl dağları", "süt gölleri", "et buzulları", "şarap ırmakları"na dönüşmüş ve çözümler dışsattımda aranmıştır (Şahinöz,

1989). Bu bağlamda tarımda serbest pazar tartışmaları ve özellikle artan üretim destekleri ve devlet müdahalelerinin yapısı ve niteliği üzerinde tartışmaları yoğunlaştırmıştır. ABD, Kanada, AB, Japonya gibi gelişmiş ülkeler, bir yandan korumacılık politikalarının uluslararası ticaret hacmini daraltıcı etkisi nedeniyle terk edilerek yerine liberal politikaların yerleşmesi gerektiğini empoze ederken, diğer yandan kendi tarım kesimlerini alabildiğince korumaya ve desteklemeye çalışmaktadır (Yurttaş ve Yavuz, 1994).

Türkiye, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na (GATT'a) 1950-1951 Torquay (İngiltere) Tarife Görüşmeleri sonucunda 21.12.1953 tarih ve 6202 Sayılı Yasa ile katılmıştır. GATT'ın amaçları, Genel Anlaşma'nın (GATT 1947) önsözünde açıklanmıştır. Anlaşmanın genel ve özel olmak üzere iki amacı vardır (Karluk, 1998). Genel amaçlar; diğer bütün uluslar arası ekonomik kuruluşların gerçekleştirmek istedikleri ile aynıdır. Bunlar; üyelerinin yaşam düzeylerini yükseltmek, reel gelir ve efektif talepte istikrarlı bir büyüme ile Dünya kaynaklarının tam kullanımı sağlamak, üretimin ve uluslar arası ticaretin geliştirilmesine yardımcı olmaktır. Genel amaçlara ulaşmak için tarifeler ile ticarete konan diğer ayırıcı engelleri zamanla azaltmak ise, GATT'ın özel amaçları arasındadır.

GATT çerçevesinde 8. Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri (Uruguay Round), 15-20 Eylül 1986 tarihlerinde Punto del Este'de başlamıştır. Round'un gerçekleştirilmesine, Kasım 1982 tarihinde Cenevre'de yapılan Bakanlar düzeyinde genel kurul toplantısında karar verilmiştir. GATT çerçevesinde Punto del Este'de Ticaret Bakanlarının yayınladıkları bir bildiri ile başlayan GATT 8. Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri, 15 Aralık 1993'de bir uzlaşmaya varılarak sonuçlanmıştır. Dört yıl sürmesi planlanan görüşmeler sekiz yıl devam etmiştir. 125 ülkenin katıldığı Uruguay Round'da alınan kararlar, üye ülkelerin hükümetleri tarafından 12-15 Nisan 1994 tarihleri arasında Fas'ın Marakeş şehrinde imzalanmış ve Nihai Senet, 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlk görüşmelerin başladığı 1986'dan 1993 yılı Aralık ayına kadar geçen süre içinde 25 adet tercihli ticaret anlaşması imzalanmıştır.

Nihai Senet ile, 1947 yılından bu yana geçici statü ile faaliyet gösteren GATT'ın yerine Bretton-Woods kurumlarının Uluslar arası Para Fonu ve Dünya Bankası ile birlikte üçüncü ayağını oluşturan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. Böylece, uluslararası ticaretin işleyişinde uygulanacak ilkeler ve kurallar ile anlaşmazlıkların çözüm sistemleri, hukuki temellere oturtulmuştur. Uruguay Turu ile birlikte GATT, ülkelerin "akit taraflar" oldukları bir konumdan "üye devletler" konumuna dönüştükleri bir kuruluş olmuştur. Bundan böyle GATT yerini WTO'ya bırakmıştır.

Uruguay Round Nihai Senedinin kapsamına, imalat sanayi ürünlerine ek olarak, tarım, hizmetler ve fikri mülkiyet hakları ile birlikte Tokyo* Round'da kabul edilen kodlar da dahil edilmiştir.

7. Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri (Tokyo Round) ABD, AB ve Japonya'nın 1972 yılında almış oldukları karar üzerine 12 Eylül 1973 tarihinde Tokyo'da başlamış, 12 Nisan 1979'da tamamlanmıştır. Tokyo Round'a üye olan ve olmayan 99 ülke katılmıştır. Görüşmelerin Brüksel'de imzalanan Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi Hakkında Uluslararası Sözleşme (Armonize Sistem) 1 Ocak 1988'de yürürlüğe girmiştir. Armonize Sistem, son yıllarda teknolojiye meydana gelen değişikliklere ve artan mal çeşidine yanıt verecek şekilde düzenlenmiş ve Dünya istatistikleri daha sağlıklı tutulmaya başlanmıştır. Böylece Dünya ticaretine konu olan mal çeşitleri arasında belirli bir sistem içinde bunların sınıflandırılmasıyla ortaya çıkan tarife listeleri (Brüksel Tarife Nomenklatörü; BTN, Birleşmiş Milletler Uluslar arası Ticaret Sınıflandırması: SITC ile ABD'nin uyarladığı TSUS gümrük tarife listeleri) ortadan kalkmıştır. Türkiye 1 Ocak 1989 tarihinden bu yana "Armonize Sistem"i uygulamaya başlamıştır.

Yaklaşık sekiz yıl süren GATT Uruguay Round'unun en önemli sonucu, bazı hizmet alanları ve tarım kesiminin de GATT ilkeleri kapsamına alınmasıdır (TESBİ, 1996).

Tarım Anlaşması, esas olarak balık ve balık ürünleri dışında, Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu 1-24 arasında olan ürünlerde geçerlidir. Ayrıca mannitol, sorbitol, post ve deriler, işlenmemiş kürkler, ham ipek ve ipek artığı, yün ve kıl, ham pamuk, artık ve taranmış pamuk, ham keten, ham kenevir gibi ürünler de GATT Tarım Anlaşması kapsamındadır. Ürün kapsamı dikkate alındığında, Türkiye tarımı için GATT Tarım Anlaşmasının, Gümrük Birliği kararlarından da önemli sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmaktadır. Zira, AB ile kurulan Gümrük Birliği temel tarımsal ürünleri kapsamamakta,

* GATT'ın oluşturulmasından sonra yapılan Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri yıllar itibariyle şu şekildedir:

- 1947 Cenevre
- 1949 Annecy
- 1950-51 Turquay
- 1955-56 Cenevre
- 1960-62 Dillon Round
- 1964-67 Kennedy Round
- 1973-79 Tokyo Round
- 1986-93 Uruguay Round

sanayi ürünleri yanında bazı işlenmiş tarımsal ürünler serbest dolaşıma girmektedir. Anlaşma, dört yeni kural getirmektedir.

Dış Koruma: Anlaşmaya imza koyan ülkelerin tümü prelevman, asgari fiyat ya da kota gibi tarife dışı engelleri sabit gümrük tarifelerine dönüştürmeyi taahhüt etmektedirler. Bu tarifeler 1986 yılı esas alınarak gelişmiş ülkelerde altı yıl içerisinde ortalama % 36, gelişmekte olan ülkelerde 10 yıl içerisinde ortalama % 24 oranında azaltılacaktır. Yukarıdaki basit ortalamalar dışında her ürün için en az, gelişmiş ülkelerde % 15, gelişmekte olan ülkelerde % 10'luk bir indirim koşulu getirilmektedir. Geri kalmış ülkeler, bu uygulamanın dışında tutulmaktadır.

Dışalım: Bir ülkenin tarımsal ürünler dışalımını iç tüketimin % 5'inden azını oluşturuyorsa, altı yıllık dönem sonunda gelişmiş ülkelerde bu oran en az %5'e, 10 yıllık dönem sonunda gelişmekte olan ülkelerde en az % 4'e yükseltilecektir. Bu kural tahul, süt ve et ürünleri gibi temel tarımsal ürünler için geçerlidir.

Dışsatım Sübvansiyonlarının Azaltılması: 1986-1990 dönemi (bazı durumlarda 1991-1992) esas alınarak, dışsatım sübvansiyonları gelişmiş ülkelerde altı yılda değer olarak % 36, hacim olarak da % 21 oranında azaltılacaktır. Bu son indirim ABD'nin elinde mevcut tarım stokları eridikten sonra başlayacaktır. Gelişmekte olan ülkeler için bu oranlar sırasıyla % 24 ve % 14 olacak ve 10 yıl içinde gerçekleştirilecektir. Geri kalmış ülkeler, bu indirimlerin dışında kalacaktır.

İç Destekler: Tarımsal üretime sağlanan doğrudan ya da dolaylı yardımlar gelişmiş ülkelerde 1986-1988 dönemi esas alınarak altı yıl içinde (1993-1999 döneminde) % 20 oranında, gelişmekte olan ülkelerde 10 yıl içinde yüzde % 13.3 oranında azalacaktır. Sonuçta en yüksek destek gelişmiş ülkelerde üretim değerinin % 5'ini, gelişmekte olan ülkelerde % 10'unu geçmeyecektir. Üretici gelirlerine yapılan yardımlar bunun dışında kalacaktır. Geri kalmış ülkeler bu indirimden yine muaf tutulacaktır. Üstelik net gıda dışalımıcısı olan söz konusu Geri kalmış ülkelerin, bu gelişmelerden olumsuz etkilenebilecekleri kabul edilerek bu ülkelere gıda ve teknik yardım öngörülmektedir.

Bu kurallar çerçevesinde Uruguay Round, serbest ticarete doğru atılmış çok önemli bir adımdır. Sübvansiyonların aşağı çekilmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması, gümrük tarifelerinin azaltılması ve nihayet ticari kayırcılığa olanak tanınmaması tarımsal ürünlerin uluslararası ticaretinde daha adil bir rekabetin doğacağına işaret etmektedir.

Tarife dışı engellerin tarifeye dönüştürülmesi ve tariflerden de % 36 indirimle gidilmesi, Dünya tarımsal ürünler ticaretinde fiyatları düşürecek bir unsurdur. Ancak özellikle ABD ve AB'nin büyük oranlarda dışsattım sübvansiyonları uygulamaları Dünya fiyatlarının, bu ülkelerdeki iç fiyatlardan daha düşük gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ayrıca genel olarak bütün ülkelerde tarımsal üretimde iç desteklerin kullanılıyor olması, marjinal işletmelerin de üretimlerini sürdürmelerini ve maliyetlerinin desteklerle aşağı çekilmesini sağlamaktadır. Önümüzdeki dönemde bu sübvansiyonların ve iç desteklerin ortadan kaldırılacak olması, tarımsal ürünlerin yurt içi fiyatlarını düşürürken Dünya fiyatlarını genel olarak yükseltecektir.

Yurt içi fiyatların düşmesi marjinal tarım işletmelerini zorda bırakırken, genel olarak kaynak kullanımında etkinliğin artmasını sağlayacağı beklenmektedir. Dünya fiyatlarındaki artışın genel etkisi ise fiyatı artacak ürünlerin dışsattımcısı konumundaki ülkeler açısından avantajlar sağlaması şeklinde olacaktır. Bilindiği gibi mevcut durumda dışsattım sübvansiyonları daha çok tahıl, süt ve süt ürünleri gibi ürünlerde uygulanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası piyasalarda bu ürünlerin fiyatlarındaki artış hızı daha fazla olacaktır. Bu ürünlerin dışsattımında daha çok gelişmiş ülkelerin egemenliği olduğundan bu ülkeler fiyat artışından daha çok yararlanacaklardır.

Bunun ötesinde gelişmiş ülkelerin uyguladığı tarifelerden % 36'lık indirimle gitmeleri, mevcut durumda bu ülkelerin pazarlarına giremeyen gelişmekte olan ülkeler açısından avantaj sağlayacaktır. Ayrıca "gelişme yolundaki ülke hükümetlerine dolaylı veya dolaysız bir şekilde, tarımsal ve kırsal gelişimi teşvik programlarını kalkınma programlarının ayrılmaz bir parçası kabul etme hakkını veren anlaşmaya uygun olarak, gelişme yolundaki üye ülkelerde tarım için genelde sağlanan girdi teşvikleri ve bu ülkelerde düşük gelirli ya da kaynak sıkıntısı çeken fakir üreticiler için sağlanan girdi teşvikleri, iç destek indirim taahhütlerinden muaf olacaklardır" denilerek, gelişmekte olan ülkelerin özel konumları dikkate alınmaktadır.

İç destek indirim hükümlerinden muafiyet sağlayan esaslar çerçevesinde de bazı destekler sağlanabilmesi söz konusudur. Muafiyeti kabul edilen iç destek önlemleri "üretim ve ticaret üzerine hiçbir bozucu etki yapmama veya hiçe yakın bir etkide bulunma" koşulunu yerine getirmelidir. Buna göre destek üreticiden yapılan transferleri içermeyen kamu destekli devlet programı ile verilmeli, söz konusu desteğin üreticilere fiyat desteği sağlamada bir etkisi olmamalıdır.

Bununla birlikte, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gıda yönünden giderek daha fazla dışa bağımlı ülkeler haline gelmesi, bu ülkelerin kayrılması şeklindeki hükümlerin getirdiği avantajları oldukça azaltmaktadır.

GATT Uruguay Round'u sonunda ortaya çıkan Tarım Reformu'nun, korumacılığın azaltılması yoluyla, üye ülkelere ve dolayısıyla Dünya ekonomisine çok önemli katkılarda bulunacağı belirtilmiştir. Özellikle Round tamamlanmadan önce, tarım reformunun Dünya ticaretine etkilerini konu alan çok sayıda kantitatif araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak Anlaşma sonrasında ortaya çıkan durum, Round sonrasında yapılan çalışmaların çok iyimser sonuçlara vardığını, gerçekte ise ortaya çıkacak refah artışının daha az olacağını göstermektedir (İTB, 1996).

Aşağıdaki çizelgeden de izlenebileceği gibi, Round devam ederken yapılan araştırmalarda 262.5 milyar dolarlık refah artışı sağlanacağı beklenirken, Round bittikten sonra yapılan araştırmalarda, bu beklenti yaklaşık 70 milyar dolar düzeyine inmiştir. Üstelik her iki araştırmada da gelişmiş dışsattımcı ülkelerin elde edecekleri refah artışının diğer ülkelerden fazla olacağı belirtilmektedir. Ayrıca Anlaşma öncesinde yapılan araştırmalarda en fazla refah artışının ABD'de, Anlaşma sonrasında yapılanlarda ise en fazla refah artışının 19 milyar dolar ile AB ülkelerinde ortaya çıkması beklenmektedir. Sağlanması beklenen refah artışının GSMH'ya oranı ise % 1.5'den % 5'e gerilemiştir.

Çizelge 6.1. Uruguay Roundu'nun Refah Etkisi

Ülke ve Ülke Grupları	Anlaşma Öncesi Araştırmalara Göre		Anlaşma Sonrası Araştırmalara Göre	
	Milyar \$	GSMH'nın Yüzdesi	Milyar \$	GSMH'nın Yüzdesi
Tarım Dışsattımcıları	12.1	2.3	2.8	0.2
Tarım Dışsalımcıları	7.6	2.9	2.3	0.6
Merkezi Planlı Ülkeler	23.6	0.6	10.9	0.3
Diğer Avrupa Ülkeleri	9.3	1.6	3.0	0.8
ABD	73.5	1.7	9.6	0.2
Kanada	9.3	2.5	1.2	0.3
AB	60.4	1.7	19.0	0.5
Japonya	50.1	2.5	17.8	1.3
Avusturya-Y. Zclanda	3.2	1.6	0.6	0.3
Diğer Ülkeler	13.3	0.7	2.7	0.1
Dünya	262.3	1.5	69.9	0.4

Kaynak: AB İle İlişkilerimiz ve GATT Tarım Anlaşması Çerçevesinde Türk Tarımının Geleceği, İzmir Ticaret Borsası Raporu, Nisan 1996.

Bu değerlendirme de göstermektedir ki, Round sırasında tartışan tarım devleri, Tarım Anlaşması'nın uygulanmasıyla ortaya çıkacak refah artışından da aslan payını almaktadır. Uruguay Round'un etkilerini değerlendiren bir başka çalışmada da düzeyleri farklı olmakla birlikte benzer eğilimler belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Çizelge 6.2. Uruguay Round'un Refah Etkileri (Milyar \$)

	Gelişmekte Olan Ülkeler	Endüstrileşmiş Ülkeler	Dünya
Tarım-Kısa Dönem	9.9	48.7	58.6
Tarım-Uzun Dönem	13.9	49.8	63.7
Toplam Etki-Kısa Dönem	19.4	76.7	96.0
Toplam Etki-Uzun Dönem	55.2	115.4	170.6

Kaynak: AB İle İlişkilerimiz ve GATT Tarım Anlaşması Çerçevesinde Türk Tarımının Geleceği, İzmir Ticaret Borsası Raporu, Nisan 1996.

Çizelge 6.2.'den görüldüğü gibi gerek uzun dönemde refah etkilerinden daha fazla yararlanan ülkeler sanayileşmiş ülkelerdir. Bununla birlikte tarım reformunun refah etkilerinde sanayileşmiş ülkeler için kısa ve uzun dönem arasında önemli bir farklılık olamamakla birlikte, gelişmekte olan ülkeler için uzun dönemde ortaya çıkacak refah etkileri kısa döneme göre oldukça yüksektir. Uruguay Round'un toplam refah etkisi dönemlere göre izlendiğinde kısa ve uzun dönem arasındaki farklılık daha da dikkat çekicidir. Kısa dönemde gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkması beklenen refah artışı 19.4 milyar dolarken, uzun dönemde beklenen refah artışı 55.2 milyar dolardır. Sonuç; gerek GATT ve gerekse Uruguay Round faaliyetlerini, Dünya ticaretini liberalleştirme, gelişmiş ülkelerin tarım ve sanayi ürünlerine pazar bulma ve bu ülkelerin Dünya refahından daha büyük pay almalarına yöneliktir. Gelişmekte olan ülkelerin, özellikle de fakir devletlerin, teknolojik gelişme, yapısal dönüşüm, üretim, verim, kalite, uluslararası alanda rekabet edebilme vb sorunlarına getirilebilen bir çözüm yoktur. Küreselleşme ve liberalleşme fakiri daha fakir, zengini daha zengin yapmaktadır.

6.3. IMF ve Dünya Bankası Yaklaşımlarının Tarım Politikalarına Etkisi

İkinci Dünya Savaşı'nda sonra kurulacak olan yeni uluslararası para sistemini yönlendirecek olan Bretton Woods'ta İngiltere ve ABD planları, 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansına sunulmuştur. Bu

konferans sonucunda, savaştan sonra oluşturulacak uluslararası para sisteminin esasları kabul edilmiş ve Bretton Woods Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Dünya çapında önemi ve etkisi bulunan Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuştur. Dünya Bankası faaliyetlerine Haziran 1946'da, IMF ise finansal işlemlere Mart 1947'de başlamıştır (Karluk, 1998).

IMF'in ana sözleşmesinde Fon'un amaçları şöyle sıralanmıştır:

Uluslararası parasal işbirliğinin özendirilmesi, uluslar arası ticaretin genişletilmesi, üye ülkelerin ödemeler bilançosu açıklarını azaltmada onlara yardımcı olunması, Dünya ticaretinin gelişimine zarar vermemek için cari işlemler hesabındaki kalemlere uygulanan döviz kontrollerinin kaldırılması ve üye ülkeler arasında çok taraflı bir ödemeler sisteminin konulmasıdır. Yani kısaca Fon, dış ödeme gücü çeken üye ülkelere kredi açma yoluyla onların dış dengelerinin sağlanmasına yardımcı olacak ve uluslararası para sisteminin dengeli işlemesine katkıda bulunacaktır. Son yıllarda Fon, gelişme yolunda olan ülkelere yoksulluğun azaltılması politikaları çerçevesinde; üye ülkelerde uygun makro ekonomik ve yapısal politikalar uygulanmasını ve sürekli bir büyümenin sağlanmasını desteklemekte, üye ülkelerde uygulanan reformların sonuçlarının yoksul kesimler üzerindeki olası etkilerinin değerlendirilmesinde yardımcı olmakta, IMF programlarının yoksul kesimler üzerinde olumsuz etkiler yapması durumunda reform programlarına sosyal güvenlik sisteminin dahil edilmesinde üye ülkelere katkıda bulunmakta, Fon'un desteklediği programlar uygulansın ya da uygulanmasın, üye ülkelerde sosyal güvencenin sağlanması konusunda teknik yardım sağlamaktadır (Sönmez, 1988).

IMF'nin üyelerine sağladıkları olanaklar düşük faizli "fon" (fund), "olanak" veya "kolaylık" (facility) olarak tanımlanmaktadır. IMF kredi politikalarına uygun olarak, talepte bulunan üyelerine mali kaynaklarını tahsis ederek bu ülkelerin karşılaştıkları ödemeler dengesi açıklarını finanse eder. Üye ülkenin Fon'a borçlanması, ülke parasının diğer ülke parasıyla değiştirilmesi veya parası karşılığında diğer bir ülke parasının satın alınması yoluyla olur. Bunun yanında üye ülkeler Fon'dan "özel çekme hakkı (SDR)" olarak borçlanabilmektedir. Bu özelliği ile IMF'den kredi alma, normal borç işlemlerinden bütünüyle farklı bir özellik taşımaktadır. Fon genel olarak üyelerinin kısa vadeli dış ödeme açıklarını finanse etmektedir. Ancak dış dengesizliği gidermek için ekonomide yapısal bir değişiklik ve uyum gerektiğinde orta vadeli kredi de verebilmektedir.

IMF'nin olanaklarından yararlanmak isteyen üye ülkeler bazı koşulları yerine getirmek zorundadır. Bu koşullar şöyle özetlenebilir: Üye ülkenin IMF'ye uygulayacağı ekonomik programa ilişkin iyi niyet mektubu vermesi, stand by veya süresi uzatılmış düzenleme yapılması, IMF tarafından üye ülkenin uymak zorunda olacağı performans ölçütlerinin belirlenmesi, kullanılacak olan olanığın taksitlendirilmesi, üye ülkenin kullanacağı olanak kadar kendi parası cinsinden bir taahhüt senedini IMF'ye vermesi ve üye ülke uygulamalarının zaman içinde gözden geçirilmesidir (Karluk, 1988).

Bu aşamada Dünya Bankası'ndan söz etmek gerekirse; Dünya Bankası'na üye olan ülkeler aynı zamanda IMF'nin de üyesidir. Ancak Dünya Bankası klasik bir banka değildir. Özel hesap açtırmadığı gibi ödünçlerin büyük bölümünü de devletlere vermektedir. Dünya Bankası'nın amaçlarının başında II. Dünya Savaşı sonrasında demokratik ülkelerin yeniden inşası ve gelişmesine yardım etmek gelmektedir. Dünya Bankası'nın amaçları, hedefleri, IMF politikalarıyla örtüşmektedir. Bu nedenle burada yeniden ele alınmayacaktır. IMF ile Dünya Bankası arasında sıkı bir işbirliğinin bulunduğunu söylemek yeterlidir. Bu bağlamda Dünya Bankası ile IMF ikiz kardeş gibidir (Seyidoğlu, 1992).

IMF'nin önerdiği "istikrar paketleri" öncelikle müdahaleyi gerektiren hali hazırdaki sorunları çözmeye yöneliktir. Bu sorunlar arasında yüksek enflasyon, rezervlerin erimesi, sermaye kaçıışı ve cari ödemeler açıkları bulunmaktadır. "Yapısal uyum programları" ise gelecekte ekonomik büyümeyi engellemesi olası faktörleri ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu faktörler üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratıcı ülke parasının yapay olarak aşırı değerli tutulması, fiyat, faiz ve kredi denetimleri, yüksek gümrük vergileri, dışalım kısıtlamaları, aşırı yüksek vergi ve sübvansiyonlardır (Sönmez, 1998).

IMF ile Dünya Bankasının işbirliğinde, Dünya Bankası tarafından yürürlüğe konulan ve sektörel düzenlemeleri amaçlayan "sektörel yapısal uyum kredisi" ile dış ticarete düzenlemeler için verilen "ödünç" dış ticaretin serbestleşmesine, *tarım kesimi için verilen ödünç ise tarımsal fiyatların serbestleşmesine yöneliktir*. Yine her iki kurum tarafından üretimi özendirme ve fiyat sistemlerinin yeniden düzenlenmesini, devletin piyasaya müdahalesinin en düşük düzeye çekilmesini ve böylece özel sektörü avantajlı hale getirecek biçimde kamu sektörü ile özel sektör arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gerektiği savunulmaktadır. Fiyatların serbest bırakılması özellikle devletin farklı mal ve hizmetlere ilişkin göreceli fiyat yapısı üzerindeki müdahalenin azaltılması veya ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. KİT fiyatlarının serbest bırakılması, özellikle tarım kesimine yapılan sübvansiyonların azaltılması ve/veya kısıtlanması önerilmektedir.

1982 borç krizinden bugüne kadar 70 ülkede, içeriği IMF tarafından saptanan yüzlerce “yapısal uyum programı” uygulandı. Bu programların içeriği bir çok yerde aynıdır. Bunlar kamu harcamalarının kısılması, ücret artışlarının sınırlandırılması, reel ücretlerin düşürülmesi, *tarım ve sanayide desteklerin kaldırılarak iç fiyatların Dünya fiyatları düzeyine getirilmesi*, iç pazarın dış rekabete açılması, dışsattımın desteklenmesi gibi konulardan oluşmaktadır.

IMF'nin temel felsefesi, ekonomilerde kamu desteğine dayanan her türlü mali yardımların azaltılması ve hatta sıfırlanması ve dış ekonomik ilişkilerde tarımsal ürünler dışalımındaki engellerin ortadan kaldırılması, bir başka anlatımla tarım kesiminin de liberalleştirilmesi olarak özetlenebilir. Kapitalist gelişme ve küreselleşme aşamasına uygun olan bu yaklaşımın, tarıma rekabet gücü kazandırarak kendi kendine yeterli olunması, uluslararası rekabete açılarak geçimlik tarım yerine ticari tarımın yaygınlaşması ve bunun sonucunda da marjinal işletmelerin ortadan kalkarak, tarım kesiminde de büyük işletmeleri özendirileceği ve yaygınlaştıracığı gibi olumlu sonuçlar öngörülmektedir. Ancak tarım kesimi ile ilgili sunulan ve uygulanan reçetelerin, ülkelerin öncelik ve özelliklerine de uyumlu olması gerekir. Örneğin, tarım kesimi ile ilgili IMF'nin Afrika kıtası üzerinde sunduğu yapısal uyum programları, bu ülkeler için olumlu sonuçlar vermemiştir. Dışsattım özendirmeleri, yerel üreticileri iç pazarın değil dış pazarların gereksinimlerine uygun tarım mallarını üretmeye zorlamıştır. Aynı anda dışalım serbestleştirildiği için gelişmiş ülkelerde çok yüksek verimlilikle üretilen tarımsal ürünlerin dışalımına gidilerek iç pazarda çok ucuza satılması, yerel üreticileri ve ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Yerel tarımın yok olması, kendine yeterli ekonomilerin kısa zamanda besin dışalımcısı durumuna gelmeleri, böylece de dış kaynak / borç gereksinmelerinin artması gibi sonuçlar da doğmuştur (Yıldızoğlu, 1996).

Türkiye'nin sanayi mallarının rekabet gücü tartışılırken, tarımsal ürünlerde kamu desteksiz ve dışalım engelsiz bir yapılanmanın Türkiye'deki sosyal ve ekonomik sonuçlarının kısa ve orta vadede hesaplanması kaçınılmaz görülmektedir. Kaldı ki; ABD, AB gibi gelişmiş ülkeler, kendi tarımsal ürünlerini ve üreticilerini korurlarken, diğer ülkelere liberalizasyon önermeleri çifte standarttır. Gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürünlerindeki verim düşüklüğü, yüksek maliyetler vb faktörler rekabete olanak tanımamaktadır.

6.4. Tarım Politikaları ve Çevre

Çevre kirliliği; insanların doğrudan ve dolaylı etkileri ve doğal olaylar sonucu oluşmaktadır. Genellikle insanın yapay olarak doğal dengeye yaptığı aşırı müdahaleler ve faaliyetler kirliliğe neden olmaktadır. Plansız şehirleşme, sanayileşme yoğun turizm ve tarımsal kalkınma hedefleri, çevre duyarlılığının yeterince gelişmemiş olması, daha fazla üretme ve tüketme eğilimleri, çevreye duyarsız yöntemlerle üretimin yapılması vb nedenler kirliliğin boyutlarını artırmaktadır. Kirliliğin olumsuz etkilerini azaltabilecek yeterli önlemler alınmadığında toprak, su ve hava gibi kalıcı ortamların kalitesi bozulmakta, sonuçta bütün ekonomik faaliyetlerin temel yürütücüsü ve çevresinin ürünü olan insanların yaşamı ve besin güvenliği de tehlikeye düşmektedir. Kirlilik insan yaşamının kalitesini olumsuz etkilemektedir. Çünkü insan yaşamının kalitesi, ekonomik faaliyetler ve çevre değerleriyle yakından ilişkilidir (Tanrıvermiş, 1997).

Dünyanın sanayi çağına geçmesi ve sanayi kesiminin çevre kirliliği yaratması, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde çevrecilerin ve giderek toplumun dikkatini sanayi kirliliğine odaklarken, bu dönemde tarım, çevreyi koruyan kurtarıcı bir sektör olarak dikkati çekmiştir. Bununla beraber bazı araştırmacılar tarımın çevreyi koruduğu fikrine karşı çıkarak tarımın da çevre kirliliği yarattığı görüşünü savunmuşlardır. İnorganik, kimyasal tarım girdilerinin toprak ve yeraltı suları üzerindeki etkileri ancak 1960'lı yıllarda araştırma konusu olabilmiş ve yapılan araştırmalar hızla artmıştır. Başlangıçta tek tek yapılan araştırmaların sonuçları yayımlandıkça ve organik dışı girdilerin toprak, su, hava ve bir bütün olarak doğa üzerindeki etkileri görüldükçe tarımın çevre koruyucu misyonu da sorgulanmaya başlanmıştır (Sürmeli, 1997).

Tarımsal girdilerde yapılan desteklemeler bir yandan girdi kullanımını özendirirken – ki desteklemenin amacı da budur – diğer yandan da üreticilerin eğitim düzeyinin düşük olması ve yayım faaliyetlerinin en uç noktalarına kadar ulaşamaması nedeniyle aşırı ve bilinçsiz gübre kullanılması hem toprakların kalitesinin bozulmasına hem de kaynak savurganlığına yol açmaktadır. Yine aşırı kimyasal madde kullanımı da savurganlığa ve doğal dengenin bozulmasına sebep olmaktadır (Boyacı, 1997).

“Sürdürülebilir Tarım”; *Sürdürülebilir Kalkınma* çerçevesinde, yukarıda sıralanan kaynakların bozulmasına meydan vermeksizin ve insan sağlığı riski yaratmaksızın, tarımsal faaliyetlerin planlanmasını, uygulanmasını ve denetlenmesini içermektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ilk kez 1987’de “Bruntland Komisyonu olarak bilinen Dünya Çevre ve

Kalkınma Komisyonunun "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporunda tanımlanmıştır. Buna göre "sürdürülebilir bir toplum, şimdiki gereksinmelerini, gelecek kuşakların kendi gereksinmelerini karşılama yeteneklerini yok etmeden karşılayan bir toplumdur" ve bir toplumun fiziki olarak kendini sürdürebilmesi için şu üç koşulu yerine getirmesi gerekir;

1. Sürdürülebilir (yenilenebilir) kaynakların tüketim hızı, bunların kendini sürdürebilme hızını aşmamalıdır,
2. Sürdürülemez (yenilenemez) kaynakların tüketim hızı, bunların sürdürülebilir ikamelerinin geliştirme hızını geçmemelidir,
3. Her çeşit kirlenme hızları, çevrenin emme kapasitesinin üzerine çıkmamalıdır (Pala,1997).

Sürdürülebilir kalkınmanın yaşama geçirilmesi ise geçerli temel ilkelerin, birey, topluluk, kurum, ülke ve Dünya düzeyinde özümsemiş olmasına bağlıdır (Cerit, 1994). Bugün Dünya üzerindeki bir çok ülke bunun bilinci ile tarımsal uygulamalarını yönlendirmektedir. Türkiye'de de bu bilince ulaşıldığı söyleniyor olmasına karşın henüz yeterince uygulamaya geçilmediği görülmektedir (Kırımhan, 1997). Türkiye'de, 1952 yılında kurulmaya başlayan çevreci sivil toplum örgütleri; tarım alanları dışındaki doğal alanlarda doğayı korumanın ve kaynakları devam ettirebilmenin gerekliliğini savunarak kamuoyu yaratmaya çalışmış ve tarım alanlarındaki kirlenmelere tarımsal gıdaların insan ve hayvan beslenmesinde yarattığı sorunlara eğilmişlerdir (Sürmeli, 1997). VII. BYKP 'nında sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak, gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal ve sosyal çevre bırakmak temel amaç olarak alınmış ve 1999 yılı programında çevreye ilişkin uluslararası sözleşmelerden, anlaşmalardan, protokollerden ve bildirgelerden kaynaklanan yükümlülüklerin, sınırlamaların ve olanakların bir envanteri çıkartılarak, gereksinim duyulan yasal ve kurumsal yapılanmanın önemine değinilmiştir (DPT,1999 YP).

Dünyada küreselleşme ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının tartışılması, tarım alanlarından kaynaklanan çevre kirliliği ve toprakların üretme gücünü hızla kaybetmemesi, bu tartışmalara kadar dikkate alınmayan tarımsal kirlenmenin önlenmesi, yeni yaklaşımlar ve fikirlerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Dünya Sürdürülebilir Tarım Birliği, bu düşünce ile kurulan uluslararası bir birliktir. Birlik tıpkı sanayi malı üretiminde olduğu gibi, toplam kalite yönetimi ilkelerini tarım alanlarında etkin hale getirmeyi amaçlamaktadır. Üretimin

her aşamasında kalite ve çevre ve koruma ilkelerini kapsayan bu şemsiye ile, tarım alanlarında öncelikle toprakların nitelik ve nicelik olarak korunmasını, tarım alanları ve çevresindeki ekolojik dengenin korunarak doğal kaynaklar olarak tanımlanan toprak, su ve gen kaynaklarının gelecek nesillere de kalmasının tarımsal üretimde gerileme yaratmadan başarılması amaçlanmıştır (Sürmeli, 1997).

Tarımsal üretim ortak tarım politikası öncesinde Avrupa Birliği ülkeleri tarafından bireysel önlemlerle özendirilmekteydi. Üretim artırıcı önlemlerle ve özellikle kullanılan kimyevi maddelerle üretim artırılmakta ancak üretim artırılırken ekolojik açıdan çevreye zarar verilmekteydi. Verimi artırmak amacıyla kullanılan azot ve pestisitlerle yer altı sularına zarar verilmekte yine aynı nedenlerle biyolojik çeşitlilik olumsuz yönde etkilenmektedir. Tarım alanlarında nüfusun azalmasının önlenmesi ve tarımsal üretimin sürdürülebilmesi ancak ekonomi ve ekoloji ile çevre ve tarımın taleplerini dengeleyen ortak tarım politikası ile sağlanacaktır (Egeli, Gülün, 1997). Gerek üretim ve gerekse tüketim aşamalarında çevreye ve insana zarar vermeyecek tarımsal ürünler giderek aranır hale gelmiştir. Eko-tarım, ekolojik tarım veya organik tarım olarak da adlandırılan uygulamalarla, tarımsal üretimde kimyasal madde kullanımı en aza indirilmeye çalışılmakta, ayrıca tarımsal faaliyetlerin çevresel etkisi denetim altına alınmaktadır (Kırımhan,1997). Organik tarım, sürdürülebilir tarım yaklaşımlarından birisi, ancak sürdürülebilir tarım denildiğinde ilk aklı gelen yaklaşımdır. Bazı gelişmiş ülkeler (örneğin, Almanya ve Fransa), suların kirlenmesine karşı tarımsal üreticilere organik yöntemlerin kullanılması önerilmektedir. Avusturya ve İsviçre’de organik tarım gıda üretiminin % 10’unu karşılamaktadır. FAO’ya göre, ABD, Fransa, Japonya ve Singapur’da organik tarımın üretimdeki payı her yıl % 20 oranında artmaktadır (Olhan,1999). Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak Türkiye’de 18 aralık 1994’te organik tarım ürünlerinin üretilmesi, işlenmesi ve pazarlanmasında uygulanacak esasların belirtildiği “Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Ekolojik metodlarla Üretilmesine İlişkin Yönetmelik”22145 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Türkiye’de organik tarım Avrupalı firmaların Türkiye temsilcilikleri aracılığı ile “sözleşmeli tarım” çerçevesinde yapılmakta olup, üretilen ürünlerin tamamı dışsatıma yöneliktir. Ancak son yıllarda ülke içi pazarlara da sunulmaktadır.

Ortak tarım politikalarının uygulama nedenlerinden biri de çevrenin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Türkiye’de de bu konuyla ilgili bir dizi yasal önlemler oluşturulmaktadır. Ancak çevre korunmasında temel yaklaşım, yasal düzenlemelerin ötesine geçmek olacaktır. Pek çok ömekte hava ve su kirliliğinin, tarımda kullanılan, zehirli

maddelerin ve diğer çevre hastalıklarının yarattığı tahribatın yasal düzenlemelerle azaltıldığı görüldüyse de, tüm sektörlerdeki – enerji, ulaşım, endüstriyel üretim ve tarım – sürdürülebilir olmayan büyüme, çevre yasa ve düzenlemelerinin doğal sistemleri koruma kapasitelerini aşmaktadır (Brown, Flavin ve Postel, 1997).

7. TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRÜNLERE MÜDAHALENİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE 1980 SONRASI TARIM KESİMİNDE UYGULANAN FİYAT POLİTİKASININ ANALİZİ

7.1. 1980 Öncesi Türkiye'de Tarımsal Ürünlere Müdahalenin Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de tarımsal ürünlere müdahalenin ve fiyat politikalarının inceleneceği bu bölümde, araştırmanın sınırları ve amaçları da dikkate alınarak, Cumhuriyet Öncesi Dönem, 1950-1960 Dönemi ve 1960-1980 Planlı Dönem ana başlıkları ile incelenecektir.

7.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Tarımda geleneksel bilgi ve tekniklerin kullanıldığı dönemlerde, nüfus ve nüfus hareketlerinin tarımsal üretim üzerindeki belirleyiciliğinin, temel üretim faktörü toprağın kıtlığından daha fazla önem taşıdığı söylenebilir. Yüzyıllarca geleneksel üretimin geçerli olduğu Anadolu'da nüfus azlığına dayanan işgücü kıtlığı, tarımın özgül niteliğini oluşturmuştur. Anadolu tarımının bir diğer özelliği ise sürekli göçler nedeniyle oluşan tarımsal üretim biçimindeki ikili yapıdır. Yerleşik tarım ve göçebe otlatıcılığın dayanan iki ayrı üretim biçimi arasında 11. yüzyılda başlayan ve birkaç yüzyıl toplumsal açıdan da kararsızlık yaratan çatışma (Tezel, 1982) 15. yüzyılda da varlığını sürdürmüştür. 17. yüzyıl başlarında Celali İsyanları, yönetim ve kırsal kesim arasındaki bağın kopması gibi siyasal ve toplumsal sorunların sonucunda köylü kesimlerin dağlara çekilmesi ile göçebe otlatıcılık güçlenmiştir. Köylerin bazılarının kısmen, bazılarının bütünüyle boşalması, yerleşik üretimi gerçekleştiren tarım kesimindeki nüfusun azalmasına neden olmuştur. Anadolu'da nüfus, 16. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla kadar pek az artmış, nüfusun artması ve göçerliğin yerleşik tarıma verdiği zararlar 19. yüzyılda da etkisini sürdürmüştür (Keyder, 1984). Tanzimat dönemi programlarında tarımsal sorunların çözümü için göçerliğin yerleşik tarıma verdiği zararların önlenmesi gereğine dikkat çekilmesi, bu sorunların o yüzyılda da sürdüğünü belgelemektedir (Doğruel, 1993). 16. Yüzyılda Osmanlı toplumsal düzeninde ortaya çıkan sorunların tarımsal üretimin, özellikle bitkisel üretimin aleyhine gelişmiştir. Bu sorunlarla bağlantılı olarak ilk vergi düzeninde ortaya çıkan aksamalar Osmanlı toprak düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Nitekim 18. yüzyılda toprağın kullanımı ve vergi toplamada

merkezi denetimin zayıflaması, bu bozulmanın sonuçları olarak değerlendirilebilir. Diğeri ise 16. ve 17. yüzyıllardaki toplumsal ve siyasal sorunlarla isyan ve yağmaların köylüleri dağlara çekilmeye zorlaması sonucu tarımın pazara kapalı aşamasını devam ettiği söylenebilir (Tezel, 1982).

19. yüzyılın sonlarına kadar tarımsal üretimde temel sınırlamaların nüfus azlığına dayalı işgücü kıtlığı ve tarımda göçerliğin yaygınlığı, pazara kapalılık, toprak hukuku ve vergi düzenine ilişkin sorunların başlıca sınırlamaları oluşturduğunu söyleyebiliriz. Özellikle vergi düzeninde vergi yükünün bütünüyle tarım üstüne yüklenilmiş olması (Doğaner, 1994) ve vergi sisteminin kırsal kesimin pazarla doğrudan ilişkiye girmesini engellemesi, tarımsal üretimin gelişmemesinde önemlidir. 19. yüzyılda İmparatorluğun gelişen Dünya ekonomisi içindeki yeni konumu bazı temel yapıları değiştirmiştir. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı temel dönüşümlerden biri engelsiz (liberal) bir dış ticaret politikasının temellerini atan 1838 İngiliz–Osmanlı Ticaret Sözleşmesi, diğeri ise, bozulan toprak düzeninin düzenlenmesi amacını taşıyan ve arazi mülkiyetini de kurumsallaştıran 1858 Arazi Kanunu'dur (Tezel, 1982).

Bu iki önemli dönüşüme ek olarak azalan devlet gelirleri ve bozulan yapı bazı reform çalışmalarını zorlamış ve Tanzimat Dönemi (1838-1876) ve izleyen yıllarda tarımın bütününe yönelik, yenilikler öngören çalışmalar gündeme gelmiştir. Bu dönemin programları arasında göçebe toplulukların yerleşik topluma verdikleri zararın önlenmesi, tarımsal işgücü yetersizliği için önlemler alınması, kredi sorununun çözümü, hayvan hastalıklarıyla mücadele, modern tarım araçları ve iyi cins tohum alımı gibi teknolojik yeniliklerle birlikte, tarımsal altyapı yatırımları ve iç ticareti geliştirecek pazar yerlerinin kurulması gibi konular yer almıştır (Tezel, 1982).

Bu dönemde diğer önemli bir gelişme de, tarımsal kredi için yapılan çalışmalardır. 1863 yılında Mithat Paşa, Niş vilayetinin Şarköy kasabasında "Memleket Sandığı" adı verilen bir tarım kredi sandığı kurulmasına öncülük etmiş ve bu sandığı kurdurmuştur. Memleket Sandıkları 1867 yılında özel bir yasa ile yaygınlaştırılmıştır. 1867 tarihi tarımsal kredinin devlet hukukuna ilk girdiği tarih olması açısından önem taşımaktadır. Çiftçi olması koşuluyla herkese kredi veren Memleket Sandıkları, sermaye ve işletilmesine ilişkin yasanın belirsizliği ve alınan borçların geri ödenmemesi sonucunda sermaye yetersizliği ile karşılaşmıştır. Bu soruna çözüm getirebilmek amacıyla tarım kesiminden alınan aşar vergisi % 10 artırılmış ve artan kısım sandıkların sermayelerine eklenmiştir. Sandıkların sermayelerine eklenen bu paraya "menafi hisseleri" denildiğinden, bu kurumun adı da

Memleket Sandıkları'ndan Menafi Sandıkları'na dönüştürülmüştür. 1888 yılındaysa Menafi Sandıkları daha çağdaş bir tarım bankacılığı anlayışıyla yeniden düzenlenerek kurumun yeni adı Ziraat Bankası olmuştur (Çivi, 1985).

Dönemin tarıma yönelik reform çalışmaları ve sonuçları, ileriki yıllarda (1950'lerden sonra) ortaya çıkacak yapısal dönüşümün ilk uyarıcıları olarak yorumlanabilir (Doğruel, 1993).

Dönemin tarım teknolojisini, Batı Anadolu ve Çukurova'nın görece üstünlükleri bir yana, oldukça düşüktür. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarını içeren dönem için sözü edilebilecek en önemli teknolojik farklılaşma, 1890'lardan sonra tarıma karasaban yerine pulluğun girmesi ve marjinal düzeyde de olsa traktörün kullanılmaya başlanmasıdır (Tekeli ve İlkin, 1977). İmparatorluğun son yıllarını içeren bu dönemde tarımda düşük teknoloji düzeyi ve öngörülen reformların genellikle gerçekleşmemesine karşın gelişen dış ticaretin etkisi ile üretim düzeyinde önemli artışlar olmuştur. Tarımsal üretimin bileşimi dışsattım ürünleri lehine değişirken, iç tüketimi karşılayan tahıl üretiminde de önemli artışlar görülür. 1888-1911 yılları arasında, tahıllar, % 51, tütün % 191, incir % 68, fındık % 217, ipek kozası % 122 ve Adana Bölgesi Pamuk üretimi % 472 oranında artmıştır (Tezel, 1982). Tarımda dışsattım ürünleri üretimi ve özellikle pamuğun yaygınlaşması sonucu Ege ve Çukurova'da üretim artışı sağlanırken, bu etkiyle her iki bölgede de görece yeni teknoloji kullanımı gerçekleşmiştir (Doğruel, 1993). Bu gelişmeler Anadolu'da yüzyıllardır hayvancılığın oransal olarak daha ağırlıklı üretim türü olmasının da değişme koşullarını hazırlamıştır. Her ne kadar, tarımda asıl dönüşüm yeni toprakların üretime açıldığı, makine kullanımının arttığı ve alt yapı yatırımlarının yoğunlaştığı 1950'li yıllardan sonra olduysa da, bitkisel üretimde görülen bu gelişme en azından tarımsal üretimde süren durağanlığın azalmasına neden olmuştur.

Anadolu tarımının Cumhuriyet öncesinde sahip olduğu bu yapı; 19. Yüzyılda dış ticaretteki gelişmeler, toprak hukukunda düzenlemeler, tarımdaki reform çalışmaları, dışsattımaya yönelik üretim türlerine yönelmek vb. gelişmelere karşın uzun yıllar köklü bir değişime uğramayan ve geleneksel niteliği ağır basan bir üretim yapısıdır.

7.1.2. 1950 Öncesi Yavaş Değişim

Anadolu'da, 1950'li yıllara kadar bir yandan yüzyılların verdiği durağanlık kırılmaya çalışılırken; diğer yandan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Kurtuluş Savaşı ve

1929 Bunalımı'nın ekonomi ve tarım kesimi üzerinde yarattığı kaynak daraltıcı etkileriyle uğraşılmak zorunda kalınmıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus azlığı nedeniyle tarımda işgücü yetersizliği sorunu devam etmiştir. Bu yıllarda nüfus artırıcı ve tarımda işgücü verimliliğini yükseltici çabalar görülmektedir. 1927 nüfus sayımına göre 13.6 milyon toplam nüfusun aktif olan 5.4 milyonunun yaklaşık % 81'i tarımda çalışmakla birlikte, nüfus yoğunluğunun bölgeler arası farklılığı, işgücü yetersizliğinin olumsuz yansımaları farklı bölgelerde değişik düzeylerde oluşmuştur. Dönemin politik gelişmelerinin nüfusla ilişkili diğer bir sonucu da Cumhuriyet'in ilk yıllarında azınlıkların ülkeyi terk etmeleridir. Bu olay özellikle pazara yönelik tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir (Tezel, 1982). Bu sorunlardan ilk yıllarda varlığını devam ettiren işgücü yetersizliği, etkisini dönem içindeki hızlı nüfus artışı ile kaybetmeye başlamış ve nüfus 1940'da 17.7 milyondan, 1950'de 20.8 milyona ulaşmıştır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde toprak hukuku ve vergi düzeniyle özellikle ilk birkaç yılda çok fazla ilgilenilmemiştir. 1924 Anayasası ve 1926 Medeni Kanunu'na dolaylı bir biçimde giren 1858 Arazi Kanunu'nun mülkiyetle ilgili hükümleri ana hatları ile bugünkü toprak hukukuna ilişkin yapının da temellerini oluşturur. Bu yapının günümüze taşıdığı en önemli sorunlardan ve verimlilik üzerinde yarattığı sınırlamalardan biri özellikle miras hukukunun, toprağın etkin olmayan bir biçimde kullanılması sorununu yaratan, tarım arazilerinin parçalanmasına neden olmasıdır. 19. Yüzyıldan bu döneme 1858 Sayılı Arazi Kanunu ile taşınan bir diğer yansıma da arazi vergisidir. Gelir vergi düzenindeki değişme açısından 1926-1950 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu vergi sisteminin tasfiye edildiğini görmekteyiz. Bu dönemle çağdaş gelir sistemine daha yakın sistemin uygulandığı 1950 sonrası vergi yapısı açısından iki ayrı dönem olarak değerlendirilmektedir. Kuşkusuz 1925 yılında aşarın kaldırılması bu dönemin en önemli politika değişmelerinden biridir. Aşar vergisinin kaldırılmasının tarımda, pazar ilişkisini geliştirici yönde etki yaptığı bilinmektedir (Keyder, 1982). Bu gelişmeden sonra Cumhuriyet dönemi içinde aşar türü vergi denemesi daha sonra iki kez yapılmış, ilk kez yürürlüğe konan Varlık Vergisi (1942) ve Toprak Mahsulleri Vergisi (1943) dışında bir daha uygulanmamıştır (Doğruel, 1993). Yeni Aşar adı da verilen Toprak Mahsulleri Vergisi'nin konmasının nedenleri olarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında dış talebin artması ve tarım gelirlerindeki o dönemde görece artış söylenebilir (Egesoy, 1962).

Türkiye'nin 1950 öncesi sermaye olanakları çok sınırlı olmakla birlikte gelişen Dünya ticaretinin uyarıcı etkisi teknolojiye bazı değişmelere neden olmuştur. Birinci ve

İkinci Dünya Savaşları bir yandan Dünyaya pahalı faturalar çıkarırken diğer yandan Dünya ticaretindeki gelişmeleri de uyarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği teknolojik gelişmelerden yararlanan Dünya tarımsal makine sanayinin ulaştığı üretim kapasitesini kullanmak için pazar arayışlarına girmesi Anadolu'ya da yansımıştır (Tekeli ve İlkin, 1977). Ülkenin genel durumundan, toplumun refahından "devleti sorumlu tutan" anlayışın kökleri Osmanlı-Türk toplum yapısının, devlete öncelik veren özelliklerinde bulunabilir. Osmanlı yenilenme hareketinde ve özellikle İttihat-Terakki döneminde beliren devlet öncülüğünde gelişme anlayışı bu geleneğin bir uzantısı sayılabilir. I. İzmir İktisat Kongresi'nde tüm grupların kendi çıkarlarıyla ilgili istek ve önlemleri devletten beklmeleri bir rastlantı değildir. Tüm bu toplumsal ve tarihsel etmenlere ek olarak 1930'ların başında beliren özgül iç ve dış koşullar devletçi uygulamayı zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin Savaş sonrasında "dış yardım arayan" konuma gelmesi ve SSCB ile ilişkilerin giderek bozulması ile ABD'ne daha çok yakınlığı bu dönemde Türkiye'nin ekonomi politikasının oluşmasında ABD'nin belirleyici bir rol oynaması sonucunu da birlikte getirdi. ABD. 1947 ve sonrasında Truman Doktrini'nin uygulaması ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye, ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapma koşulu ile Marshall Planı kapsamına alındı (Köpenek, 1994). 1950'nin hemen öncesinde asıl teknolojik değişim Marshall Yardımının gündeme geldiği İkinci Dünya Savaşı sonucunda çok sayıda traktör artışı ile ortaya çıkmıştır. Etkileri daha çok 1950'lerden sonra görülen bu dönüşüm 1950 sonrasında yeni arazilerin üretime açılmasında etkili olmuştur.

Geleneksel üretim tekniğinin çok fazla değişmediği bu dönemde tarım üreticilerinin yoğun biçimde sermaye talebine yöneldiği söylenemez (Doğruel, 1993). Dönem içinde üreticilerin kısa vadeli para taleplerini karşılamaya yönelik bir diğer gelişme de 1929 yılında, Ziraat Bankası'nın hizmet veremediği alanlara da ulaşmak ve tarım üreticilerinin kısa vadeli para talebini karşılamaya yönelik Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kurulmasıdır (Mülayim, 1999). Bütün bu gelişmelerin çok yaygın olduğu söylenemese de tarımda finansman sorunlarına daha düzenli ve belirli bir kurumsal yapı içinde yaklaşma gereğinin duyulduğunu göstermektedir.

Tarımsal sistemin özellikle pazarla ilişkisini etkileyen bir diğer gelişme de ulaşım ağının artmasıdır. 1950'lerden sonraki alt yapı yatırımları çok daha yoğun olmakla birlikte bu dönemde demiryollarındaki artış ile tarımsal ürünlerin ulaştığı alanlar genişlemiştir. Demiryolu yatırımları açısından en önemli gelişmeler Cumhuriyet'in ilk 20-30 yılında gerçekleşmiş; 1923'de 3.750 km olan hat uzunluğu 1950'de 7.671 km'ye, 1980'de ise 8.397

km'ye ulaşmıştır. Hat uzunluklarından da gözlemleneceği gibi 1950-1980 dönemindeki artış görece olarak daha düşüktür (Ateş, 1998).

Aşarın kaldırılması ile tarım kesiminin para ekonomisi ile doğrudan, ilişkisi sağlanırken (Doğruel, 1993), dönem içinde devletin tarım kesimine yaptığı bazı müdahalelerin sonuçları da tarım kesiminin piyasa ekonomisine girmesi aşamasına katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki 1932 yılında artan buğday üretiminin iç piyasada fiyatlarının düşmesini engellemek için Ziraat Bankası'nın alıcı olarak piyasaya girmesidir. Bu uygulama buğday üretimini piyasaya yöneltmesi açısından önemlidir. 1932 yılında Ziraat Bankası'na bağlı olarak kurulan ve 1938'de bağımsız bir kamu kuruluşu olarak Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) adını alan kurumsal düzenleme ile tarım alanında önemli bir gelişme sağlanmıştır. Başlangıçta yalnızca buğday için destekleme fiyatı saptayan ve alım yapan kurumun yetkileri daha sonraki yıllarda genişletilmiştir. İkinci olarak tütün, pamuk, üzüm gibi dışsatım ürünleri üretimine yön verilmesi ve buradan piyasa içinde bugün de ağırlığını koruyan Tarım Satış Kooperatifleri'nin ilk adımının atılmasıdır. Bir diğer önemli müdahale de yeni kurulan sanayilerin hammadde gereksinimini karşılamak üzere üretim alanlarına müdahale edilmesidir. Bu gelişme ile şeker pancarı ilk kez Anadolu'ya girmiş, ayrıca, pamuk, dışsatım dışında dokuma fabrikalarının üretim gereksinimlerine bağlı olarak da yönlendirilmeye çalışılmıştır (Tekeli ve İkin, 1982).

Batı Anadolu'da ticari tarımsal ürünlerin artması sonunda Türkiye'de, tarım bölgeleri arasındaki farklılaşma bu dönemde şekillenmiştir. Bu farklılığın başlangıcı, Ege ve Çukurova'da 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yıllarından başlayarak bütün savaş ve ekonomik bunalım dönemi sınırlamalarının yarattığı olumsuzluklara karşın, dışsatım ürünleri üretimi ve ticaretinin yerleşmesidir. Bu gelişmeler her iki bölgede de üretim ve tüketim davranışlarını etkileyerek, tüketim yönünden de piyasa ile ilişkiyi güçlendirdikleri söylenebilir. Oysa geleneksel üretimin ürünü olan tahılın yaygın olduğu bölgelerde bu anlamda, bir ilişki daha zordur. Pazarla ilişki ve teknoloji yoğunluğunun birlikte yaşandığı bölgeler arası farklılaşma 1950'lerde daha da önem kazanmıştır (Doğruel, 1993).

Cumhuriyet döneminin 1950'li yıllar öncesinde, geleneksel tarım değişme yönünde dinamizm kazanmakla birlikte, yapısal bir değişimin bu yıllarda sağlanamadığı söylenebilir (Kongar, 1985). Bu dönem sonlarında, işgücü artık kısıtlayıcı bir faktör olmaktan çıkmış, yerine teknoloji ve sermaye, kısıtlayıcı faktörler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Dönem içinde vergilerin üretim üzerindeki ağırlığını hafifletici yönde somut sonuçlar elde edilmiş ve tarımın piyasa ile etkileşimi güçlendirilmiştir. Fakat arazi hukuku ile ilgili sorunların

etkisiyle toprakların parçalanması sorunu 1950'den sonra da gündemde kalmayı sürdürmüştür.

Üretim bileşimi ve işletme büyüklüğü gruplarında aile sayısı oranları ile ilgili tarımsal göstergelere bakıldığında, bu dönemde yapısal denebilecek nitelikte bir dönüşümün olmadığı sonucuna varılabilir.

Çizelge 7.1. Ekili Alanların Ürün Gruplarına Göre Yüzde Dağılımındaki Gelişmeler

Ürün Grubu	1927	1950
Tahıllar	89.5	83.5
Baklagiller	3.5	4.4
Endüstri Bitkileri	6.6	7.3
Diğer	0.4	4.8
Toplam	100.0	100.0

Kaynak: DİE – DPT Dosyaları.

Çizelge 7.2. Seçilmiş Ürünlerde Verim (kg/Ha)

Ürün	1912	1946
Buğday	1450	952
Arpa	1670	953
Pamuk	500	451
Tütün	700	794

Kaynak: DİE – DPT Dosyaları.

Çizelge 7.1.'den izlenebileceği gibi tahıl üretimi oransal olarak ekilen alan içinde azalmakla birlikte önemini korumayı sürdürmüştür. İşletme büyüklükleri dağılımında aile sayısının oranı da, bir farklılaşma göstermekle birlikte bu değişme yapısal olarak nitelendirilebilecek bir düzeyde değildir. 1937 Tarım Bakanlığı anketlerine göre 50 dekarın altındaki işletmeleri işleyen aile oranı % 76.6, 1952 DİE Sonbahar Anketi'ne göre %62.1'dir. Bu oran 1960'lı ve 70'li yıllarda da önemli bir değişime uğramamıştır. 1963 Tarım sayımında 50 dekarın altında, toprak işleyen ailelerin oranı % 68.9, 1970 Tarım sayımında ise % 75'dir (Doğruel, 1993).

7.1.3. 1950-1960 Dönemi

1950'den sonra uygulanan ve liberal olduğu söylenen ekonomi politikaları 1930-1946 döneminde "devletçi" olarak nitelenen uygulamalarla temelde iki nedenle aynıydı. 1930'dan sonra uygulanan devletçi politika, kapsamlı bir planlama ile yönetilecek "kollektivist" bir ekonomiyi öngörmemişti. Tam tersine bu devletçiliğin altında yatan temel fikir, özel girişimcilerin yatırım yapmadıkları alanlara yatırım yaparak özel kesimin eksiklerini tamamlamak amacına yönelikti. İkinci olarak, 1950'den sonra uygulanan "liberal" politika iddia edildiği kadar liberal değildi. Liberal olmaktan çok müdahaleci bir nitelik taşıyordu (Kongar, 1985).

1950 dönemi öncesi tarım kesiminin piyasa ile ilişkilerinin zayıflığının tarımın ayrıca değerlendirilmesini ve tarımsal üretim üzerindeki kısıtlayıcı koşulları görmeyi kolaylaştırdığı söylenebilir. Ancak, 1950 sonrası tarımda ve ekonominin genelinde yaşanan gelişmeler, sektörler arasındaki ilişkilerin artmasını, kısıtları görmeyi ve sorunları anlamayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca, devletin ekonomiye çok yönlü müdahalesi ile bazen tarım desteklenir gibi görülürken değişik mekanizmalarla tarımdan sanayi kesimine, yetersiz de olsa (Kongar, 1985) sermaye akışı sağlanarak görünürdeki durumun tersi gerçekleşebilmektedir (Doğruel, 1993). Sanayinin finansmanında tarımdan kaynak sağlanması, Türkiye'nin 1980 öncesinde "ithal ikameci sanayileşme stratejisi" ile uyumludur.

Bu dönemde dikkate değer en önemli gelişme 1950-60 yılları arasında yatırımların kazandığı hızdır. İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda yatırımlarının neredeyse bütünü devlet üstlenmişken, ülke içi ticaretin kazandığı yoğunluk ve savaş yıllarının olağanüstü koşullarında yaratılan birikimler dönem içinde özellikle sanayi yatırımlarının kaynağını oluşturmuştur. Diğer taraftan hızlı dış borçlanmanın yarattığı finansmanla çok değişik alanlarda kamu yatırımları gerçekleşmiştir. Tarımda Marshall Yardımı ile gelen kredilerin makine alımı için kullandırılması, özellikle traktör için önemli bir talep gücü yaratmış ve 1948'de 1.756 olan traktör sayısı 1949'da % 422'lik bir artışla 9.170'e 1950 yılında ise 16.585'e yükselmiştir.

Traktör sayısının hızla artmasına bağlı olarak işlenen toprak miktarı da genişlemiş, (Çizelge 7.3.) 1948'te 13.9 milyon hektardan 1960'da 23.2 milyon hektara yükselmiştir. Traktör sayısındaki artışın diğer bir sonucu da, kırsal kesimde makine-insan ikamesiyle bir miktar işgücünü açığa çıkarmasıdır. Ekilen alanlardaki artış önce işgücü talebini ve

verimliliğini artırmış, sonra yeni toprakların ekime açılma hızının azalmasıyla da faal işgücü talebi düşmüştür (Kazgan, 1973). Artan makine kullanımının tarımdaki işgücü talebinde görece bir düşme yaratması ve gelişen kent ve istihdam olanakları, kırsal nüfusun kentlere çekilmesi sonucunu doğurmuştur. Kentleşme hızı 1927-1950 döneminde % 2.5 iken, 1950-1955 döneminde % 7.4, 1955-1960 döneminde % 6.3 olmuştur (Keleş, 1979).

Çizelge 7. 3. Başlıca Tarımsal Girdilerin Sayısal Gelişimi (1948-1962)

Yıllar	İşlenen Alan Bin hektar	Artış Oranı Yüzde	Traktör Sayısı	Artış Oranı Yüzde	Tarımsal Kredi	Artış Oranı Yüzde
1948	13900	-	1756	-	236	-
1949	13264	4.6	9170	422.2	337	42.8
1950	14542	9.6	16585	80.9	412	22.3
1951	15272	5.0	24000	44.7	646	56.8
1952	17361	13.7	31415	30.1	1067	65.2
1953	18812	8.4	35600	13.3	1213	13.7
1954	19616	4.3	37743	6.0	1497	14.0
1955	20998	7.0	40282	6.7	1558	4.1
1956	22453	6.9	43727	8.6	1888	21.2
1957	22161	- 1.3	44144	1.0	2108	11.7
1958	22765	2.7	42525	-3.7	2161	2.5
1959	22940	1.0	41896	-1.5	2313	7.0
1960	23264	1.4	42136	0.6	2392	3.4
1961	23076	- 1.0	42505	0.9	1682	-29.7
1962	23215	1.0	43747	2.9	1953	16.1

Kaynak: Yakup Kepenek., Nurhan Yentürk., Türkiye Ekonomisi., İstanbul, 1994.

Türkiye, kırdan kente kitlesel göç olgusu ile tanıştığı 1950'li yıllarda, bu aşamanın beraberinde getirdiği sarsıntılarla baş edebilmesini sağlayacak bir dizi mekanizma geliştirmiştir. Kitlesel göç olgusunun sarsıcı etkilerini hafifleten en temel çözüm gecekondulaşma olmuştur. Bu dönem gecekondualarının temel özelliği, konut sahibi ile yapımcı ve kullanıcı arasında ayrışma olmamasıdır. Oysa bugün, artık gecekondu olarak adlandırılması yanlış olan kaçak yapılaşma, esas olarak kullanıcı dışındaki gruplarca veya doğrudan doğruya, çok katlı yapılar şeklinde gerçekleşmekte ve bu bağlamda bugünkü gecekondulaşma, kentsel alanlarda barınacak bir yer bulmanın ötesinde, kentte oluşan rantlara el koyma mücadelesinin bir aracı haline gelmiştir (TÜSİAD, 1999).

Bu dönemde, yabancı özel sermaye ortaklığı ile devletin öncülüğünde kurulan ilk sanayi girişimi gerçekleşmiş ve Ankara'da 1954'te bir ABD ortaklığı ile yerli traktör üretimine geçilmiştir. Büyük ölçüde yurtdışından getirilen parçaların birleştirilmesi (montaj) biçiminde olmasına karşılık, girişimin bir yandan tarıma öncelik vermesi, diğer yandan da sanayileşme tercihlerini yansıtmaya açısından önemlidir.

1950-60 döneminde yatırımların GSMH'ya oranı yaklaşık % 14.1'e yükselmiştir. Bunun % 6.8'i kamu; % 7.3'ü özel kesime aitti. Dönemin ilk yıllarında yatırımların sektörel dağılımında, devletçi sanayileşme yıllarına göre, hissedilir değişiklikler olmuştur. Bu dönemde, önceki dönemin sanayileşmeye mutlak şekilde ağırlık veren ekonomi politikası, yerini bir kaynak dağılımı politikasına bırakmıştır (Şahin, 1995). Tarıma, karayolu altyapısına daha fazla kaynak aktarılmıştır. 1930'lu yıllarda toplam yatırımların yaklaşık % 10'u tarım kesimine ayrılırken, 1950'li yıllarda tarımın toplam yatırımlardaki payı yaklaşık % 22'ye yükselerek sanayi kesiminin payına eşitlenmiştir.

Çizelge 7.4. Yatırımların Sektörel Dağılımı (%) (Yıllık Ortalama)

Yıllık Ortalama	1948-1949	1950-1958
Tarım	10.4	21.7
Mad. Ve İmalat Sanayi	16.7	22.8
İnşaat	28.4	18.6
Elektrik,gaz ve su	-	7.7
Ulaş. ve Haberleşme	25.2	21.3
Ticaret	5.9	1.8
Diğer hizmetler	13.2	7.1

Kaynak: DPT, DİE Dosyaları.

Yatırımların dağılımında, özellikle yer seçiminde politik tercihler ağır basmıştır. KİT'lerin yönetiminde ve KİT ürünlerinin fiyatlandırılmasında politik ve keyfi yaklaşımlar olağan hale gelmiştir (Şahin,1995).

1950-1960 döneminde GSMH, 1968 faktör fiyatları ile yılda ortalama % 6.3 büyüyerek 15.867 milyon TL'den 26.836 milyon TL'ye yükselmiştir. Dönemin başında GSMH'nın sektörel bileşimi, çizelgede izlenebileceği gibi tarımın % 41.2, sanayinin % 13.1 ve hizmetlerin % 40.9 oranında payları vardır. Dönem boyunca tarım, sanayi ve hizmetler kesiminden daha düşük bir yıllık ortalama hız ile (5.4) büyümüştür. Bu nedenle tarımın GSMH'daki oransal payı yaklaşık üç puan düşerken, sanayi ve hizmetler kesiminin payı yükselmiştir.

Çizelge 7.5. Ana Kesimlerin GSMH'daki Payları, 1950-1960 (1968 Faktör fiyatları ile)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	41.2	13.1	40.9
1953	41.9	12.7	39.4
1954	37.5	14.3	42.7
1956	38.6	15.7	42.1
1958	39.8	16.5	41.3
1960	37.9	15.9	42.7

Kaynak: DPT, DİE Dosyaları.

Dönemin sonlarında kesimlerin GSMH'ya katkıları değişmiş, bir başka anlatım ile milli hasılda yapısal bir değişim meydana gelmiştir. Büyüme hızları GSMH'nın büyüme hızından yüksek olan kesimlerin payları artmıştır. Buna karşılık, tarımın ekonomideki ağırlığı o dönemde de çok yüksektir.

Tarımsal ürünlerin iklim koşullarına karşı duyarlılığı, üretim bileşimindeki bitkisel üretimin payının yüksek olması ile üretim teknolojisinin geriliği kesişince daha da artmaktadır. 1950-1953 yılları arasında iklim koşullarının olağanüstü iyi geçmesi sonucu tarımsal üretimde yılda yaklaşık ortalama % 12'lik büyüme olmuş, bu da GSMH'ya yansımıştır. Buna karşılık, 1954'de GSMH % 3.2 oranında gerilemiştir. Sanayi ve hizmetler kesimleri (sırasıyla % 9.2 ve % 5.2 oranlarında) büyürken, GSMH'daki bu gerileme, kötü iklim koşulları nedeniyle tarımsal üretimde bir önceki yıla göre % 14 oranında meydana gelen düşüş kaynaklanmaktadır.

Çizelge 7.6. GSMH'nın ve Ana Kesimlerin Büyüme Hızları 1950-1960 (1968 Faktör Fiyatları ile)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH
1950	10.8	9.2	7.4	9.1
1953	8.7	18.4	13.3	11.7
1954	-14.0	9.2	5.2	-3.2
1956	5.0	10.1	1.8	4.2
1958	9.2	2.4	0.9	4.5
1960	2.2	1.5	6.2	3.9
1950-1960	5.4	8.3	6.7	6.3

Kaynak: DİE, Türkiye Milli Gelir Harcamaları, 1923-1972

1950-1960 döneminin sonunda tarım kesimi GSMH'daki payı açısından hizmetler kesiminin 4.8 puan gerisinde kalmıştır. Ancak, tarım kesimi, istihdamdaki payı açısından mutlak hakim durumdadır.

Çizelge 7.7. İstihdamın Yapısal Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	85.7	7.4	6.9
1960	74.9	9.6	10.3

Kaynak: DPT, DİE Dosyaları.

1950'de işgücünün % 85.7'si tarım kesiminde istihdam edilirken, bu oran 1960'da % 75'e gerilemiştir. Tarımsal nüfus oranının yüzde olarak 10 puan gerilemesi, kırsal kesimden kentlere göçün hızlanması, sanayi ve hizmetler kesimindeki istihdam olanaklarının artması ile açıklanabilir. Hizmetler kesimi inşaat, ticaret, ulaştırma, haberleşme, mali hizmetler, konut gelirleri, serbest meslekler, bankacılık ve kamu hizmetlerini içermektedir.

Yine bu dönemde tarımın dışsatım içindeki payı da oldukça yüksektir. 1950 yılında tarımsal ürünler dışsatımı, toplam dışsatımın neredeyse tamamını (yaklaşık % 93'ünü) oluşturmaktadır. 1960 yılına gelindiğinde, tarımın dışsatımdaki payı azalmasına karşın ağırlığını korumuş ve % 76 olarak gerçekleşmiştir.

Çizelge 7.8. Ana Kesimlere Göre Dışsatım (Milyon Dolar)

Yıllar	Tarım	Top. İç. Payı (%)	Maden.	Top. İç. Payı (%)	Sanayi	Top. İç. Payı (%)	Toplam
1950	244.8	92.9	14.8	5.6	3.8	1.4	263.4
1960	243.7	76.0	19.5	6.1	57.5	17.9	320.7

Kaynak: DPT, DİE.

Öte yandan, sanayinin dışsatımdaki payı 1950 yılında % 1.4 iken 1960 yılında % 17.9'a yükselmiştir. Çizelge 7.9.'de, bitkisel üretimde üretim ve verim artışları gösterilmiştir.

Çizelge 7.9. Bitkisel Üretimde Üretim ve Verim Artışları

	1946-1950	1951-1955	1956-1960
Tahıl A	7597	10619	12552
B	6766	11864	14140
C	890.6	117.2	1126.5
Sebze A	392	475	539
B	326	476	566
C	831.6	1002.1	1050.1
Bitkiler A	E	4843	7523
B	E	3489.8	5117.7

Not: A: Bin ha. olarak ortalama ekili alan

B: Bin ton olarak ortalama üretim

C: Ortalama hektar verimi kg/ha

E: Veriler karşılaştırılabilir.

Kaynak: Hüseyin Şahin. Türkiye Ekonomisi. 1995, Bursa.

Çizelge 7. 10. Tarımda Girdi Kullanımında Değişmeler, 1950-1960

	Gübre Kullanımı (Bin Ton)	İlaç Kullanımı (Bin Ton)	Tarımsal Krediler (Milyon TL)	
			(1)	(2)
1950	42.1	-	810.1	412
1952	67.3	2.6	1796.2	1067
1954	82.1	4.5	2380.8	1467
1956	82.0	15.7	3462.2	1888
1958	70.0	20.0	4408.6	2161
1960	107.3	23.4	4755.6	2392

Notlar: (1) Toplam Tarımsal Krediler, TCZB.

Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri Kredilerini içermektedir.

(2) T.C. Ziraat Bankası Kredileridir.

Kaynak: Hüseyin Şahin. Türkiye Ekonomisi. 1995, Bursa.

Üretimdeki artış ile ekili alanların genişletilmesi arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Fakat, üretimdeki artış salt ekiliş alanlarının genişlemesinden ileri gelmemiştir. Yukarıdaki çizelgede C ile simgelenen her ürün grubunda ortalama hektar veriminde önemli yükselmeler olmuştur. Bu dönemde verim artışını etkileyen temel faktör iklim koşullarının iyi gitmesidir. Ancak, verim artışları bütünüyle iyi iklime bağlanamaz. Nitekim, iklim koşullarının normale döndüğü 1956-1960 döneminde ortalama hektar verimleri yükseldikleri düzeyi korumakla

kalmamış az da olsa yükselmiştir. Bu durum gübre, ilaç ve sulama gibi verim artırıcı girdilerin kullanımındaki artışla açıklanabilir. Çizelge 7.10'da tarımda gübre, ilaç ve kredi kullanımındaki gelişmeler gösterilmiştir.

Tarımda, makineleşme ile diğer girdilerin kullanımı arasında bir denge, bir uyum gözetildiği söylenemez. Makineleşme Marshall Yardımı ile birkaç yıl içinde baş döndürücü bir hızda geliştiği için özümsememiştir. Tarımsal üreticilerin teknik bilgi düzeylerinin ve verim artırıcı diğer girdilerin kullanımının aynı hızla artırılamaması sonucu, tarıma giren makineler etkili kullanılamamış ve çoğu birkaç yıl içinde kullanım dışı kalmıştır.

Bu dönemde tarım kesimi, taban fiyatları ve destekleme alımları politikasının genişletilmesi ile de desteklenmiştir. Bir yandan, destekleme kapsamına giren ürün sayısı artmış; bir yandan da satın alınan ürünlere yüksek taban fiyatları uygulanmıştır. TMO satın aldığı ürünlerin fiyatını saptarken üreticiye pozitif bir kar marjı bırakmayı gözetmiştir (Şahin, 1995).

Türkiye'de iç ticaret hadlerinin gelişiminin saptanması her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu olgu, 1950-1960 dönemi için yapılan iç ticaret hadlerinin gelişimi için de geçerlidir ve farklı bulgular ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemde iç ticaret hadlerinin tarım lehine* geliştiği yönündeki bulgular daha fazladır.

1950-60 dönemi içindeki yapısal değişimler çok çarpıcı olmamakla birlikte, aynı dönemde başka gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Örneğin bu dönemde, karayolları yapımı toplumdaki fiziksel devinimi hızlandırmış, tutarsız vergi ve fiyat politikası yanında ticaret ve aracı tipi ekonomik etkinlikler, kaynaklara el koyarak "gösteriş için tüketim", "taşınmaz mal spekülasyonu" gibi ekonomik açıdan verimsiz alanlarda harcanmıştır (Kongar, 1995). İklim koşullarındaki değişimler, tarımsal gelir ve milli gelirden oldukça geniş dalgalanmalara neden olmuştur. Tarımsal gelirlerdeki dalgalanmalar, GSMH'yi ve sanayiye etkilemiş, ekonomide istikrarsızlığın önemli bir nedeni olmuştur. Yine de, bu dönem içinde gerçekleştirilen genel

* Tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki değişim hadleriyle ilgili bir gösterge olan iç ticaret hadleri, genel olarak tarımsal ürünler fiyat endeksi ile sanayi ürünleri fiyat endeksi arasındaki bir oran olarak kullanılır. Dolayısıyla, sanayi ürünleri fiyatları sabit iken tarımsal ürünler fiyatları yükselirse veya tarımsal ürünler fiyatları sabit iken sanayi ürünleri fiyatları düşerse, ya da her iki fiyat endeksi artmakla birlikte tarımsal ürünler fiyatlarındaki artış daha büyük olursa iç ticaret hadleri tarımın lehine, tersi durumda ise tarımın aleyhine gelişir. (Kip, 1981, s.1)

yatırımların, tarımdaki makineleşmenin, kapalı köy ekonomilerinin pazarla bütünleşmesinin gelecek için yeni ekonomik olanaklar hazırladığına kuşku yoktur.

7.1.4. 1960-1980 Planlı Dönem Tarım Politikaları

Türkiye'deki tarımsal gelişmeler ve tarım politikası 1960 sonrasında 1980'in başına dek kalkınma planları çerçevesinde incelenebilir. Yaklaşık yirmi yılın ekonomi politikaları ve uygulama programları kendine özgü bir özellik taşımaktadır. Bu özellik, dışalım yerine yerli üretim (ithal ikamesi) yöntemiyle sanayileşmenin bilinçli bir uygulamasına tanıklık etmesinden kaynaklanmaktadır. (Kepenek, 1994).

Yeni kurulan "Devlet Planlama Teşkilatı" (DPT) tarafından hazırlanan "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" 1963 yılında uygulamaya konuldu ve Türkiye'de planlı dönem olarak adlandırılan dönem başlamış oldu.*

Kalkınma planı, kamu kesimi için emredici nitelik taşıyordu. Özel kesim ise özendirme yoluyla yönlendirilecektir. Planlı dönem 1962 yılında, bir geçiş programı ile başladı ve 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Plan uygulamaya konuldu. Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin hepsinde mevcut olan Tarım Bakanlığı, olanaklar ölçüsünde bir tarım politikası saptayıp uygulamaya çalışmıştır. Ancak, tarım politikalarının ana hatlarının ilk kez yazılı olarak TBMM Kararı şeklinde belirgin duruma getirilmesi 1962 yılından sonra Kalkınma Planları ile başlamıştır.

-
- O dönemde Başbakan olan İsmet İnönü'nün şu sözleri Türkiye'deki planlama anlayışını oldukça güzel yansıtır (Kongar, 1985, s.277); "İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdi ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi teminat altına almayı mümkün kılacak bir demokratik düzeni kesin olarak seçmiş olan Türk Milletinin, Anayasamızda açık ifadesini bulan iktisadi ve sosyal hayatı keyfi ve plansız davranış tecrübelerine son verip; adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlaması amacına göre düzenleme arzu ve azmine uygun olarak; "Milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararına, gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır."

Türkiye’de 1960 –1980 döneminin tarım politikaları ve uygulamaları daha çok TBMM’ce kabul edilen beş yıllık kalkınma planlarından ve bu planlara göre hazırlanan yıllık programlardan izlenebilir. Bu bağlamda 1., 2., 3. Beş Yıllık Kalkınma Planları ve bunlarla ilgili yıllık programlar en güvenilir kaynaklar olmaktadır. Bir ekonomik ve siyasal bunalım sonunda hazırlanan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı, temelde kararlı ve dengeli bir gelişme yaklaşımını benimsemiştir (Kepenek, 1994) ve 1980 öncesinde uygulamaya konulan kalkınma planlarının hepsinde toplumda sosyal adaletin yaygınlaştırılması, gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılması ve fırsat eşitliğinin sağlanması için uygulanan politikalardan söz edilmiştir (DPT, 1967). Yine bu dönemde değişen ekonomik ve politik konjonktüre göre başka amaçlar da kalkınma planlarında yer almıştır. Örneğin, AB’ne üye olmak ve ekonomiyi bu yönde düzenlemek ve yönlendirmek 3. BYKP’nın öncelikli amaçlarından birini oluşturmuştur. Ayrıca, bölgesel kalkınma farklarının giderilmesi, KİT’lerin yeniden organizasyonu, doğal çevrenin korunması, ekonomide verimin yükseltilmesi, sağlıklı kentleşmenin sağlanması vb. bir çok uzun vadede amaçlar sıralanmıştır.

İlk üç plan döneminde çeşitli kesimlerin büyüme trendine bakıldığında, tarım kesiminde gerçekleşen büyüme hızlarının hep plan hedeflerinin gerisinde kaldığı görülmektedir. 1963-1977 döneminde tarım yılda ortalama % 3.2 oranında büyürken, nüfus yılda ortalama yaklaşık % 2.6 artmış ve bu bağlamda kişi başına tarımsal hasıla yılda binde altı oranında yükselmiştir. Sanayi ve hizmetler kesiminde gerçekleşen büyüme hızları plan hedeflerine çok yakın gerçekleşmiş ve her üç plan döneminde de büyüme hedefleri aşılmıştır. Üretken olmayan hizmetler kesiminin üretken kesimlerden daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Büyüme hızlarındaki farklı gelişmeler bu kesimlerin GSMH’deki oransal paylarına da yansımıştır. 1978’e kadar tarım kesiminin GSYİH’ya marjinal katkısı giderek azalırken, sanayi ve hizmetler kesiminin nispi katkıları artmıştır (Şahin, 1995).

Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre tarım kesiminin toplam istihdam içindeki payı 1960-1980 döneminde azalmış ve 1960’da tarımın toplam istihdamdaki payı % 75, sanayinin % 13 ve hizmet kesiminin payı % 15 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 7.11.). Zaman içinde, kırsal kesimde doğurganlık oranı daha fazla olmasına karşın, tarım kesiminin diğer kesimlere iş gücü transferi devam ettiğinden, istihdamdaki payı devamlı bir düşüş ile 1980’de % 60’a gerilemiştir. Sanayi ve hizmetler ise % 26 ve % 24’lük paylara ulaşmıştır.

Aynı eğilimin tarımın ekonomiye döviz katkısı açısından da yaşandığı görülmektedir.

Çizelge 7.11. Ana Kesimlere Göre Dışsattım, (1960-1980 Dönemi)

Yıllar	Tarım	Ti%P	Madencilik	Ti%P	Sanayi	Ti%P	Toplam*
1960	243.7	76.0	19.5	6.1	57.5	17.9	320.7
1970	441.0	74.9	39.0	6.6	108.5	18.4	588.5
1980	1671.7	57.4	191.0	6.6	1047.4	36	2910.1

Kaynak: Çizelge 4.17.'den düzenlenmiştir. *

1960 yılında Türkiye'de dışsattım gelirlerinin % 76'sı tarımsal ürünler, yaklaşık % 18'ini sanayi ürünleri ve % 6'sını da maden ürünleri dışsattımından elde ediliyordu. Zaman içinde tarımın GSYİH'daki payı (1960 yılına göre yaklaşık yedi kat artarak 1671 milyon dolara çıkmasına karşın) % 57.4'e inmiştir. Buna karşın sanayinin dışsattımdaki payı % 36'ya yükselmiştir. Ancak bu dönemde ekonominin döviz geliri elde etmek açısından tarıma bağımlılığı hala çok yüksektir. 1980'den hemen sonra tarımın dışsattım gelirlerindeki payı hızla azalarak % 32'lere kadar inerken, sanayinin payı ise yükselerek % 64'lere ulaşmıştır (Çizelge 4.17.).

Türkiye'de tarımın ekonomideki nispi öneminin fazla olduğunu fakat zaman içinde giderek azaldığını ifade etmiştik. Ancak Türkiye 1970'li yılların sonunda aralarında sayıldığı orta gelirli ülkeler (OGÜ) grubu ile karşılaştırılırsa bu dönemde tarımın nispi ağırlığının hala yüksek olduğu görülür. Örneğin, 1980 yılında tarımın GSYİH'daki payı % 24, istihdamdaki payı % 57'dir. Oysa aynı yıl için bu oranlar söz konusu ülkeler ortalaması olarak sırasıyla % 16 ve % 31'dir (Şahin, 1995).

Tarımda küce işletmelerin yaygınlığı yanında yarıcılık, marabacılık, kiracılık gibi çağdışı toprak kullanım biçimleri bu dönemde de devam etmiştir. Teknolojik düzeyin zaman içinde yükselmesi ve tarımda makineleşmenin planlı dönemde de devam etmesi ekili alanların genişlemesine, verim artırıcı girdilerin kullanımındaki artış ise özellikle endüstriyel bitkiler ve yağlı tohumlar üretiminde verim artışına, her ikisi birden üretim artışına neden olmuştur. Türkiye'de 1970'li yılların sonuna dek tarımsal üretimde kullanılan girdilerin tamamına yakın kısmında devletin ya fiyat düzenleyici olarak ya da girdilerin önemli bir kısmını üreterek, tarımsal üretimi desteklediği görülmektedir. Bu dönemde girdi fiyatlarının maliyet fiyatlarının altında saptanmasının sonucu olarak, kamu kuruluşları tarafından üretim,

* Sektörlerin istihdamdaki paylarının toplamının 100 olmaması, birden fazla sektörde çalışanlardan ileri gelmektedir.

dağıtım vb., işlemlerinden doğan zararlarının da devlet tarafından karşılanması esası getirilmiştir. Özellikle 1973-1974 yıllarında ortaya çıkan petrol krizinin gübreye de yansması sonucu gübre fiyatlarında görülen aşırı fiyat artışlarının tarımsal verimliliği olumsuz yönde etkilememesi ve destekleme uygulamasının kolaylaştırılması amacıyla gübrenin tedarik ve dağıtım görevi 1973 yılından başlayarak Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'na ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ne verilmiştir.

Çizelge 7.12. Tarımda Sermaye Girdileri Kullanımında Gelişmeler (1960-1980 Dönemi)

Yıllar	Traktör (1000 adet)	Bıçerdöver (1000 adet)	Harman Makinesi (1000 adet)	Kimyasal Gübre (1000 ton)
1960	42.1	5.6	2.5	.
1965	54.7	6.5	4.32	802.8
1970	105.9	8.6	14	2217.3
1975	243.1	11.8	41.2	3691.3
1980	434.4	13.9	92.8	5967.5

Kaynak: DİE Dosyaları.

Türkiye tarımında Cumhuriyet'in kuruluşundan beri bitkisel üretimin üretim değerinin, istihdam ve toprak kullanım açısından mutlak bir ağırlık taşır. Tarımsal üretimin bileşimi bu dönemde de pek değişmemiştir. Ancak bu dönemde hayvansal ürün arzı, talebin gerisinde, tahıl arzı ise talebin üzerinde seyretmiştir. Tarımsal ürün bileşiminin hayvancılık kesiminin aleyhine gelişmesi uygulanan ekonomi politikası ile ilgilidir. Ekonomi gelişirken, halkın proteinli besinler talebinin artacağı dikkate alınarak hayvancılık kesiminin bu dönemde daha çok desteklenmesinin gerektiği açıktır (Çıkın, 1995).

Planlı döneme geçişle birlikte ilk üç kalkınma planı döneminde özellikle üçüncü kalkınma planı döneminin son yıllarında fiyat desteklemesine alınan ürün sayısı hızla artarak 1979 yılında 22'ye ulaşmıştır. 3. BYKP tarımsal destekleme ve fiyat politikası konusunu ilk iki plandan daha ayrıntılı bir biçimde ele almış ve incelemiştir. Bu plan döneminde fiyat ve gelirlerde istikrarı korumak, pazarlama kolaylıkları sağlamak, ekilebilir toprağın özelliklerine, iç ve dış talebe uygun bir üretim yapısı içerisinde verimliliğin artmasına yardımcı olmak, üretimi özendirmek için istenilen ürünlerde girdi ve fiyatlar yoluyla sübvansiyon yapılması öngörülmüştür. Ayrıca destekleme fiyatlarının ürünün özelliğine göre ekim döneminde önce ilan edileceği, fiyatların saptanmasında tarımsal ürünler fiyatları ile tarım dışı fiyatlar arasında uygun bir ilişkinin sağlanmaya çalışılacağı ve desteklemenin

küçük çiftçilerden çok büyük üreticilere yarar sağlama özelliğinin enflasyonist etki yaratmayacak şekilde düzenleneceği de ifade edilmiştir.

1980 yılından önce ürünler bazında her yıl ilan edilen destekleme alım fiyatları Ticaret, Tarım ve Orman, Gümrük ve Tekel, Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarının önerileri dikkate alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile saptanmaktaydı.

7.2. 1980 Sonrası İzlenen Destekleme Fiyat Politikalarının Analizi

Araştırmanın kapsadığı (1980 sonrası) dönem içindeki fiyat politikaları BYKP'ları ve yıllık programlar çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak 1980 yılında alınan 24 Ocak İstikrar Tedbirleri ve 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararlarının tarım politikaları açısından da önemli olduğu savıyla bu bölüm;

- 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri,
- 1979-1983 (IV.BYKP) Dönemi ve 1984 Yılı,
- 1985-1989 (V BYKP) Dönemi,
- 1990-1994 (VI BYKP) Dönemi,
- 5 Nisan 1994 Kararları,
- 1995 Yılı ve 1996-2000 (VII BYKP) Dönemi.

sıralamasıyla incelenecektir. Bu incelemede güvenilir ve orijinal kaynak savıyla BYKP'ları ve yıllık programlar veri kaynağını oluşturacaktır. Planların bir anlamda birbirini eleştirmesi ve genellikle birbirini yinelenmesi nedeniyle* destekleme fiyat politikası açısından önemli görülen oluşumlar vurgulanacak, bu bağlamda BYKP'dan çok yıllık programlar esas alınacaktır.

* Planların bu özelliği (ya da çelişkisi) kanımızca iki temel nedene dayanmaktadır. Bunlardan ilki planlama sistematüğinde görülen bazı tutarsızlıklar ve eksiklik diğeri de hemen her planın değişik iktidarlarca hazırlanıyor ve /veya uygulanıyor olmasıdır.

7.2.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri

Türkiye ekonomisinde 1974'ten beri devam eden ödemeler dengesi krizi, 1977'ye kadar çeşitli uygulamalar ve borçlanmalarla bir süre ertelenebilmiştir. Ancak 1977'den sonraki dönemde ise bazı geçici önlemlerle krizden çıkılmaya çalışıldı. Türkiye ekonomisi 1970'li yılların özellikle sonlarına gelindiğinde döviz darboğazı, kıtlıklar ve aşırı fiyat artışları ile sarsılmaya başladı (Pekin, 1985). Planlı kalkınma döneminde büyüme hızı ilk kez 1979 yılında negatif değer aldı ve GSYİH'daki gerileme 1980 yılında da devam etti. (Çizelge 7.13.).

Çizelge 7.13. GSYİH ve Sektörel Hasıllarda Gelişmeler (1968 Faktör Fiyatları ile Milyar TL)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSYİH	GSYİH Büyümesi
1977	42.9	44.6	95.2	182.7	4.4
1978	44.1	47.5	99.1	190.6	4.3
1979	45.3	45.0	99.2	189.5	-0.6
1980	46.0	42.5	99.0	187.5	-0.05
1981	46.1	45.6	104.6	196.3	3.6

Kaynak: DİE İstatistik Yıllığı, Çeşitli Yıllar.

Bu dönemde karşılaşılan sorunların başlıcaları şu şekilde sıralanabilir (DPT, 1980) :

- Ekonomik politika kararlarının alınması ve uygulanmasında hatalar, eksiklikler ve gecikmeler,
- Yüksek enflasyon oranları,
- Giderek azalan kapasite kullanım oranı,
- Özellikle kısa vadeli dış borç yükünün ağırlığı,
- Kamu kurumlarının yoğun istihdam merkezi olmasına karşın artan işsizlik,
- Vergi yükünde adaletsizlik ve bozulan gelir dağılımı ve kaybolan orta sınıf.

1980 yılı başına gelindiğinde o zamana kadar geçerli politikalarla krizden çıkışın olanaklı olmadığı anlaşılmıştı. Böylece 24 Ocak 1980 Kararları'yla ekonomide yeni bir dönem başlıyordu. Ekonomik, sosyal ve politik yönden son derece zor koşullar altında olan

ekonomiyi kurtarmak için hazırlanmış olan karar, politika ve strateji değişiklikleri söz konusu oldu.

Yeni stratejiden amaçlanan, ekonominin liberalleşmesi ve dışa açılmasını sağlamaktı. Dışa açılma ise piyasa ekonomisine dayanılarak gerçekleştirilecekti. Bu amaca yönelik 24 Ocak Kararları bir başlangıçtı ve ek önlemlerle yeni strateji desteklenecekti (Başkaya, 1986). Böylece 1960'lı yıllardan beri geçerli içe dönük modelden dışa dönük modele geçişin koşullarının oluşturulması yolu açılıyordu. Kararların bir bölümü piyasa güçlerinin harekete geçirilmesi ile uyumlu olarak fiyatların serbest bırakılmasıdır. Özellikle KİT ürünlerinin fiyatlarının serbest bırakılması, çoktandır oluşa gelen ikili fiyatları ortadan kaldırarak ticari sermayeye giden rantları sanayi kesimine aktarmayı amaçlıyordu (Başkaya, 1986). Dışsatımın artırılması kaçınılmazdı. Bu nedenle de üretimi artırmak fiyatların yükselmesi ile iç tüketimi kısmak böylece daha fazla dışsatım yapılabilir ürün ortaya çıkarmak amaçlanıyordu. 12 Eylül 1980'den sonra toplu sözleşme düzeninin yürürlükten kaldırılması, kamu personeli ücretlerine ve tarımsal ürün taban fiyatlarına yönelik kısıtlayıcı uygulamalarla, tarım ve sanayi ürünleri dışsatımında önemli artışlar sağlandı. Kısa dönemde atıl kapasiteyi harekete geçirmek ve dışsatım ürünleri miktarını artırabilmek için borç ertelemeleri ve yeni krediler için IMF ile üç yıllık bir istikrar programı anlaşması yapıldı. Uzun dönemde ise hangi malların dışsatımına yönelineceği, yabancı sermaye girişi ile birlikte değerlendirildi ve yabancı sermaye için ek özendirici karar ve uygulamalara geçildi.

24 Ocak 1980 İstikrar Programı öncelikle enflasyon ve ödemeler dengesi güçlükleri ile mücadele için hazırlanmış bir tedbirler paketi olarak sunulsa da, uzun ve kısa vadeli amaçlarının çokluğu ile karakterize edilmektedir (Parasız, 1998). 24 Ocak 1980 İstikrar Programı'nın kuramsal temeli Neo-Liberal yaklaşımlardır. Neo-Liberal (veya yeni muhafazakar) ekonomik yaklaşımların günümüzde çeşitli uygulamaları bulunmaktadır (Aktan, 1994). Bunlardan en popüler olanı M. Friedman ve F. Von Hayek'in temsil ettikleri Parasalcı yaklaşım, diğeri ise arz yönlü ekonomi adı ile anılan yaklaşımdır. Her iki yaklaşımı temsil eden ekonomistlere göre; enflasyon devletin ekonomiye aşırı müdahalelerinin ve para arzını şişirmenin bir ürünüdür. Enflasyonu önlemek için para arzının denetim altında tutulması, devletin ekonomiye müdahalelerinin azaltılması ve ekonomide arz talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılması gerekir. Keynesci politikalar terkedilmelidir. Uzun dönemde enflasyonla işsizlik arasında bir ilişki yoktur. Stagflasyonun nedeni 1930'ların sonundan beri uygulanan ve işsizliği azaltmayı amaçlayan aktif para ve genişlemeci maliye politikalarıdır. Günümüzde stagflasyon şeklinde kendini gösteren

bunalıma “Keynesyen yaklaşımların savunduğu gibi talebi artırarak çözüm bulmak olanaksızdır” denilmektedir (Çekerol, 1998).

24 Ocak Kararları çerçevesinde Dünya Bankası'ndan alınacak kredi için IMF'ye verilen niyet mektubunda da yer aldığı gibi “akaryakıt fiyatları, tarımsal ürünler taban fiyatları, KİT fiyatları enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak” ve KİT'ler fiyatlarını serbestçe saptayacaklardır (Kazgan, 1988).

24 Ocak Kararları tarım kesimine sağlanan desteklerin azaltılmasını istiyordu, çünkü; tarımsal girdiler, sağlanan sübvansiyonlar, tarımsal ürünler destekleme fiyatları ve tarım kredileri bu dönemde yaşanan enflasyonun en büyük nedenleri olarak görülüyordu (DPT, 1980). Bu ön kabul doğal olarak genel ekonomi politikalarına yansıtacağı gibi, tarım politikalarına ve bu bağlamda tarım kesimine uygulanan fiyat politikalarına da yansıtacaktı.

7.2.2. 1979-1984 Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası

1980 yılı, destekleme fiyatlarında geçmiş yıllara oranla önemli artışların gerçekleştiği bir yıl olmuştur.

1979 yılı ile karşılaştırıldığında ürünlerin çoğunda fiyatlar % 100'ün üzerinde artarken, yine 1979 yılına göre tütün, pamuk, çay, şeker pancarı, fındık ve antep fıstığı alım miktarlarında azalmalar gerçekleşmiştir. Ancak aynı yıl Türkiye'de enflasyonun % 107'ye ulaşarak bir rekor kırdığı da unutulmamalıdır.

1980 yılında canlı hayvan alımı destekleme kapsamından çıkartılırken, zeytinyağı için destekleme fiyatı saptanmıştır. Ayçiçeği için saptanan yüksek destekleme fiyatı ile yağlı tohum üretiminin artacağı öngörülmüştür.

1980 yılında destekleme alımları ile ilgili en olumlu gelişmelerden birisi, birliklere alımlarla bağıntısız olarak yapılan işletme kredisi tahsislerinden vazgeçilerek alımlara paralel bir kredi tahsisi uygulamasının getirilmesi olmuştur.

(1980 yılı programında öngörüldüğü gibi 24 Ocak istikrar tedbirlerinin yansıması ile) 1981 yılında, destekleme fiyatları ve alımlarında, piyasada ürün arz ve talep dengelerinin kurulmasına, enflasyonist baskıların ortaya çıkmamasına özen gösterilmiştir. 1980 yılı ile karşılaştırıldığında 1981 yılında buğday, tütün ve çay alım miktarları azalırken, şeker pancarı ve fındık alımlarında önemli artışlar meydana gelmiştir. 1981 yılında şeker pancarı destekleme alım fiyatının ekim döneminden önce açıklanması ve üreticiye olan borçların

zamanında ödenmesi şeker pancarı üretimini % 65 artırmıştır. Bitkisel yağ ve hayvan yemi gereksinimini karşılamak amacıyla soya fasulyesi destekleme kapsamına alınmıştır. Yine bu yılda destekleme alımlarının finansmanında TC Merkez Bankası kaynaklarından doğrudan ve düşük faizle yararlanma olanakları daraltılmış ve reeskont kredisi uygulamasına geçilmiştir.

Çizelge 7.14. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri
(1979-1984) TL/kg

	1979	1980	Değişim %	1981	Değişim %	1982	Değişim %	1983	Değişim %	1984	Değişim %
Buğday	5	10	100	19	90	23	21	29	26	46	59
Arpa	5	9	80	14	56	16	14	21	31	44	110
Çavdar	5	8	60	13	63	15	15	18	20	44	144
Mısır	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pamuk	25	50	100	63	26	78	24	95	22	160	68
Tütün	61	11	-82	130	1082	221	70	282	28	379	34
Çay	15	25	67	41	64	55	34	73	33	101	38
Ş. Pancarı	1	3	200	5	67	6	20	7	17	9	29
Ayçiçeği	12	30	150	40	33	50	25	61	22	95	56
Fındık	38	110	189	125	14	15	-88	18	20	24	33
Antep Fıstığı	125	300	140	0	-	0	0	0	0	0	0
Kuru İncir	22	50	127	65	30	78	20	94	21	14	-85
Ç.sızK Üzüm	40	85	113	110	29	132	20	158	20	210	33
Zeytinyağı	0	125	-	0	-	150	-	0	-	0	0
Y. Tiftik	370	765	107	800	5	345	-57	375	9	450	20
C. Hayvan	58	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0
Yaş Koza	185	800	332	0	-	0	0	0	0	0	0
H. Kapsül	23	33	43	37	12	45	22	49	9	0	-
K. Mercimek	9	28	211	0	-	0	0	60	-	0	-
S. Fasulyesi	0	0	0	40	-	52	30	63	21	95	51

Kaynak: DPT, 1983 ve 1986 yılı Programı.

1982 yılında, buğdayda üretim azlığını ve spekülasyon çabaları engellemek, çayda ise kaliteyi yükseltmek amacıyla (1981 yılında azalma gösteren) buğday ve çay alımları önemli ölçüde (sırasıyla % 139 ve % 58) artmıştır. Buğdayda avans fiyat uygulaması, çayda ise hem fiyat artışı (% 303) hem de verim artırılması bu sonuçta etkili olmuştur. 1982 yılında destekleme alımlarının finansmanında TCMB kaynaklarından doğrudan yararlanma olanağı

yalnızca TMO'nin hububat alımları için sağlanmıştır. Diğer ürünler için reeskont kredisi uygulamalarına devam edilmiştir. Ayrıca "Destekleme Çerçeve Karamamesi" ile destekleme fiyatlarının saptanmasında Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'na, alım ölçütlerinin saptanmasında ise Para-Kredi Kurulu'na yetki verilmiştir. Bu uygulama ile, bir yandan, destekleme fiyatlarının ilanındaki gecikmeleri önlemek, diğer yandan da destekleme alımlarıyla görevli kuruluşların öz sermayelerini artırılması amaçlanmış ve ürün bedelleri ödenmesini düzenlemek için taksitle ödeme esasları belirlenmiştir. Üretici gelirlerini artırmak amacıyla, birim alandan daha fazla ürün sağlayıcı ikinci ürün ile nadas alanlarını değerlendirme projesi uygulamaya konulmuş soya, mısır, yer fıstığı ekimi ve nadas alanlarının değerlendirilmesinde ise baklagiller ekimi özendirilmiştir.

Çizelge 7.15. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarı ve Yüzde Değişimleri
(1979-1984) (000 ton)

	1979	1980	Değişim %	1981	Değişim %	1982	Değişim %	1983	Değişim %	1984	Değişim %
Buğday	1644	1653	1	1057	-36	2523	139	2101	-17	1903	-9
Arpa	104	711	584	793	12	933	18	39	-96	175	349
Çavdar	12	11	-8	24	118	26	8	3	-88	15	400
Mısır	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pamuk	501	365	-27	500	37	176	-65	109	-38	163	50
Tütün	235	163	-31	152	-7	81	-47	127	57	164	29
Çay	555	476	-14	192	-60	303	58	436	44	569	31
Ş. Pancarı	8760	6766	-23	11170	65	12732	14	12770	0	11108	-13
Ayçiçeği	212	328	55	340	4	294	-14	222	-24	146	-34
Fındık	134	101	-25	250	148	95	-62	225	137	66	-71
Antep Fıstığı	3	1	-67	0	-	2	-	0	-	0	0
Kuru İncir	13	20	54	26	30	19	-27	22	16	12	-45
Ç.siz K. Üz.	27	31	15	37	19	17	-54	33	94	6	-82
Zeytinyağı	0	40	-	0	-	25	-	0	-	0	0
Yapağı Tiftik	3	5	67	3	-40	1	-67	0	-	1	-
Canlı Hayvan	114	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0
Yaş Koza	0	1	1	0	-	0	0	0	0	0	0
H. Kapsül	12	14	17	10	-29	6	-40	4	-33	8	100
K. Mercimek	1	2	100	0	-	6	-	21	250	0	-
S. Fasulyesi	0	0	0	8	-	22	175	30	36	25	-17

Kaynak: DPT, 1983-1986 Yılı Programı.

1983 yılında 1982 yılına göre arpa, çavdar ve pamuk alımlarında önemli ölçüde (%96, 88 ve 38) azalma fındık, çekirdeksiz kuru üzüm ve tütün alımlarında ise önemli ölçüde (% 137, 94 ve 57) artışlar gerçekleşmiştir.

1984 yılında “üretici, emek ve teşebbüsün gerçek ölçülerde değerlendirilmesini sağlamak ve TSK ve TSKB’ni ekonomik disiplin altına almak” amacıyla TSK ve TSKB’ni Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Karamame çıkarılmıştır.

1984 yılında fındık ürünü için, ürünün üreticiden alındığı ay ile bağlantılı olarak artan destekleme taban fiyatı (kademeli fiyat) uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama ile amaçlanan, destekleme alımı yapan kuruluşa başta finansman olmak üzere avantajlar sağlamak ve aynı zamanda üreticiyi mağdur etmemektir.

7.2.3. 1985-1989 Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası

1985 yılında, (bir yıl önceki kampanya döneminde salt fındık alımları için uygulanan kademeli destekleme fiyatı uygulaması) pamuk, ayçiçeği, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, antep fıstığı ve soya fasulyesi alımları için genişletilerek sürdürülmüştür.

Çizelge 7.16. 1984-1985 ve 1985-1986 Kampanya Dönemlerinde “Kademeli Destekleme Fiyatı” Uygulanan Ürünler (TL/kg)

	1984-1985 Kampanya Dönemi					1985-1986 Kampanya Dönemi					
	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak
Pamuk							232	239	246	253	260
Ayçiçeği						135	140	145	150	155	
Fındık	240	245	260	268	275						
Kuru İncir							180	185	190		
Ç.siz.K. Üzüm							290	300	310	320	
A.Fıstığı							670	690	710	730	
SoyaFasulyesi							132	137	142	147	

Kaynak: DPT, V.BYKP, 1986 YP, Yayın No: DPT 2019, 1986.

Ayrıca, hububat ve şeker pancarı destekleme alımlarında avans fiyatı uygulanarak, yıl içinde iç ve dış piyasalardaki gelişmeleri ve maliyet unsurları dikkate alınarak kesin fiyatlar açıklanmıştır.

**Çizelge 7.17. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri
(1985-1989) (TL/ kg)**

	1985	Değişim %	1986	Değişim %	1987	Değişim %	1988	Değişim %	1989	Değişim %
Buğday	66	43	76	15	97	28	165	70	328	99
Arpa	51	16	67	31	80	19	136	70	270	99
Çavdar	50	14	62	24	78	26	134	72	269	101
Mısır	57	-	76	33	86	0	166	0	310	0
Pamuk	232	45	285	23	345	21	0	-	0	0
Tütün	538	42	773	44	1443	87	2904	101	4714	62
Çay	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0
Şeker Pancarı	13	44	16	23	23	44	45	96	84	87
Ayçiçeği	145	53	172	19	202	17	0	-	650	-
Fındık	660	2650	675	2	1200	78	0	-	0	0
Antep Fıstığı	670	-	730	9	2200	201	0	-	0	0
Kuru İncir	180	1186	250	39	400	60	0	-400	0	0
Ç.siz Kuru Üz.	0	-	0	0	570	-	0	-	0	0
Zeytinyağı	675	-	750	11	0	-	0	0	0	0
Yapağı Tiftik	0	-	0	0	4250	-	5400	27	9000	67
Canlı Hayvan	0	0	0	0	0	0	0	0	4694	-
Yaş Koza	0	0	0	0	0	0	0	00	0	0
Haşhaş Kapsül	0	0	0	0	0	0	345	-	1110	222
K. Mercimek	280	-	300	7	0	-	0	0	0	0
Soya Fasulyesi	140	47	165	18	192	16	0	-	0	0

Kaynak: DPT, 1990 ve 1991 Yılı Programları.

1985 yılında bir yıl öncesine göre tarımsal destekleme fiyatlarında ortalama artış % 39,8 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 1986). 1985 yılında, pamuk, ay çiçeği, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, antep fıstığı ve soya fasulyesi alımları için uygulanan kademeli destekleme fiyatı, 1986 yılında buğday, arpa, çavdar, mısır, pamuk, ayçiçeği, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm ve soya fasulyesi alımları için genişletilerek sürdürülmüştür.

**Çizelge 7.18. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarları ve Yüzde Değişimleri
(1985-1989) (000 ton)**

	1985	Değişim %	1986	Değişim %	1987	Değişim %	1988	Değişim %	1989	Değişim %
Buğday	1718	-10	2937	71	3664	25	2793	-24	473	-83
Arpa	566	223	785	39	617	-21	717	16	4	-99
Çavdar	10	-33	60	500	23	-62	30	30	11	-63
Mısır	0	0	96	-	40	-58	50	25	157	214
Pamuk	397	144	166	-58	121	-27	121	0	0	-
Tütün	94	-43	74	-21	115	55	101	-12	106	5
Çay	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0
Şeker Pancarı	9830	-12	10662	8	12717	19	11531	-9	10929	-5
Ayçiçeği	296	103	395	33	198	-50	0	-	523	-
Fındık	12	-82	58	383	21	-64	0	-	0	0
Antep Fıstığı	5	-	0	-	1	-	0	-	0	0
Kuru İncir	17	42	19	12	7	-63	0	-	0	0
Ç.sız Kuru Üz.	22	267	13	-41	20	54	0	-	0	0
Zeytinyağı	0	0	24	-	0	-	0	0	0	0
Yapağı Tiftik	0	-	0	0	1	-	1	0	1	0
Canlı Hayvan	0	0	0	0	0	0	1	-	32	3100
Yaş Koza	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Haşhaş Kapsül	3	-63	4	33	0	-	10	-	3	-70
K. Mercimek	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0
Soya Fasulyesi	67	168	122	82	100	-18	0	-	0	0

Kaynak: 1990 ve 1991 Yılı Programları

Ancak, destekleme fiyatları ekimden önce açıklanan ürünlerde bu uygulamaya 1987 yılında son verilmiştir. 1986 yılında bir yıl öncesine göre tarımsal destekleme fiyatlarındaki ortalama artış % 24.5 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 1988)

1986 yılı için tarımsal destekleme politikasında meydana gelen önemli bir değişiklik de üretimin yönlendirilmesi, arz ve talebin uyumu açısından benzer alanlarda ekilebilen tek yıllık ve genellikle iç tüketime yönelik tarla bitkileri fiyatlarının ekimden önce açıklanmasıdır. Bu çerçevede buğday, arpa, çavdar, mısır, şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği, soya fasulyesi destekleme fiyatları önceden açıklanmıştır.

Çizelge 7.19. 1986-1987 Kampanya Döneminde Kademeli Destek Fiyatı Uygulanan Ürünler (TL/kg)

1986-1987 Kampanya Döneminde Kademeli Destek Fiyatı Uygulanan Ürünler									
	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak
Buğday	75	75	76	77	78				
Arpa	66	66	67	68	69				
Çavdar	60	60	61	62	63				
Mısır				73	74	75	76		
Pamuk					285	290	295	300	305
Ayçiçeği					168	170	172	174	
Kuru İncir					250	260			
Ç.siz. Kuru Üzüm					400	415	430	445	
Soya Fasulyesi					162	164	166	168	

Kaynak: DPT, V.BYKP, 1986 YP, Yayın No: DPT 2019, 1986.

1987 yılında bir önceki yıla göre tarımsal destekleme fiyatlarında ortalama artış %40 olarak gerçekleşmiştir. 1987 yılında destekleme alımları ile görevlendirilen KİT'ler finansman gereksinimlerini öz kaynakları ve reeskont kredileri karşılarken, TSKB'ne, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın izni ile TCZB dışındaki bankalardan da kredi bulma olanakları verilmiştir. 1987 yılında, bir önceki yıla göre fındık, çavdar, mısır ve ayçiçeği alımlarında önemli azalmalar gerçekleşirken, tütün ve şeker pancarı alımlarında artışlar olmuştur. 1987 yılında, bazı ürünler için kademeli destekleme fiyatı uygulamasına devam edilmiştir.

1988 yılında bir önceki yıla göre tarımsal destekleme fiyatlarındaki ortalama artış % 86.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde çavdar ve mısır alımlarında (% 30 ve % 25) artışlar gerçekleşirken, buğday ve tütün alımları (% 24 ve % 12) azalmıştır.

Yulaf, haşhaş kapsülü ve kanola destekleme kapsamına alınmış, buna karşın TSKB'nin alımda buldukları tiftik dışındaki ürünler kapsamdan çıkarılmış ve birlikler kendi nam ve hesaplarına alımlarda bulunmuşlardır.

1989 yılında, bir önceki yıla göre tarımsal destekleme fiyatlarında ortalama artış % 82,5 olarak gerçekleşmiştir. Canlı hayvan ve ayçiçeği, destekleme kapsamına alınırken, konala destekleme kapsamından çıkarılmıştır. 1989 yılında, bir önceki yıla göre arpa, buğday ve çavdar alımlarında önemli (% 99, % 83 ve % 63) azalmalar olurken, mısır alımları yaklaşık üç kat artarak 157.000 tona ulaşmıştır. Ekim alanlarının artış ve azalışları,

destekleme politikalarının istikrarsızlığı ile açıklanabilir. King Kanunu, etkisini sürdürmüştür.

7.2.4. 1990-1994 Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası

1990 yılında ortalama % 62.4 oranında artan tarımsal destekleme fiyatları, 1991 yılında % 49.7 oranında artmıştır. 1990 yılında 10 ürün destekleme kapsamında iken 1991'de 23, 1992'de 25 ve 1993 yılında 20 ürün destekleme kapsamına alınmıştır.

Çizelge 7.20. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri (1990-1994) (TL/kg)

	1990	Değişim %	1991	Değişim %	1992	Değişim %	1993	Değişim %	1994	Değişim %
Buğday	503	53	754	50	1156	53	1843	59	3532	92
Arpa	389	44	628	61	988	57	1615	63	2729	69
Çavdar	416	55	601	44	623	54	1517	64	2754	82
Mısır	442	0	737	0	1185	0	1600	0	2974	0
Pamuk	2268	0	3561	57	6029	69	9096	51	25427	180
Tütün	7707	63	10870	41	25715	137	32615	27	53093	63
Çay	958	0	1436	50	2419	68	3545	47	6127	73
Şeker Pancarı	142	69	218	54	356	63	556	56	1032	86
Ayçiçeği	862	33	1521	75	2582	71	4016	56	9529	137
Fındık	3466	-	5639	63	9673	72	19719	104	56284	185
Antep Fıstığı	14000	-	16499	18	25001	52	40017	60	82086	105
Kuru İncir	2195	-	3317	51	6164	86	12521	103	26504	112
Ç.siz Kuru Üz.	2466	-	4025	63	7081	76	10357	46	21352	106
Zeytinyağı	5199	-	10513	102	14723	40	22375	52	62411	179
Yapağı Tiftik	10630	18	15405	45	23402	52	39605	69	67745	71
Canlı Hayvan	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0
Yaş Koza	11898	-	11851	0	20015	69	34900	74	71927	106
Haşhaş Kapsül	2488	124	3001	21	4700	57	9000	91	18683	108
K. Mercimek	0	0	0	0	3610	0	4523	25	7994	77
Soya Fasulyesi	841	-	1383	64	2600	88	4161	60	9497	128

Kaynak: DPT. 1994 ve 1996 Yılı Programları

Çizelge 7.21. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarları ve Yüzde Değişimleri
(1990-1994) (000 ton)

	1990	Değişim %	1991	Değişim %	1992	Değişim %	1993	Değişim %	1994	Değişim %
Buğday	5159	991	4453	-14	2452	-45	2671	9	1356	-49
Arpa	814	20250	1114	37	569	-49	1058	86	1100	4
Çavdar	56	409	117	109	50	-57	57	14	28	-51
Mısır	131	-17	187	43	395	111	482	22	0	-
Pamuk	0	0	516	-	799	55	0	-	0	0
Tütün	184	74	193	5	152	-21	217	43	273	26
Çay	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ş. Pancarı	13986	28	14975	7	13101	-13	12814	-2	10724	-16
Ayçiçeği	0	-	327	-	645	97	292	-55	0	-
Fındık	0	0	85	-	186	119	2	-99	00	-
Antep Fıstığı	0	0	10	--	3	-70	7	133	0	-
Kuru İncir	0	0	3	-	2	-33	0	-	0	0
Ç.siz K. Üz.	0	0	23	-	60	161	93	55	0	-
Zeytinyağı	0	0	20	-	6	-70	2	-67	0	-
Y. Tiftik	1	0	1	0	1	0	1	0	0	-
C: Hayvan	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0
Yaş Koza	1	-	1	0	1	0	0	-	0	0
H. Kapsül	3	-	20	567	10	-50	5	-50	12	140
K. Mercimek	0	0	0	0	6	-	172	2767	0	-
S. Fasulyesi	0	0	12	-	39	225	46	18	0	-

Kaynak: DPT, 1994 ve 1996 Yılı Programları

1992 yılında tarımsal destekleme kapsamındaki ürünler için yapılan ödemelerin % 89'unu buğday, pamuk, şeker pancarı, tütün, ayçiçeği ve fındık için yapılan ödemelerdir (DPT, YP, 1992). 1992 yılı destekleme alımlarında uygulanan kademeli fiyat sistemi ile, ürün alımları için gereken finansman gereksiniminin daha geniş bir zaman dilimine yayılması sağlanmıştır.

1992 yılında hububat alım fiyatları ile satış fiyatlarının da ileriye dönük olarak açıklanması TMO'nun bir önceki yıla göre 2.7 milyon ton daha az ürün almasını ve finansman gereksiniminin de buna paralel olarak azalmasını sağlamıştır. Yine bu dönemde hububat alımları için üreticilere peşin ödeme yapılmıştır.

92/3280 sayılı Karamame ile TSKB tarafından devlet adına alınan ürünler TCZB tarafından "fiili rehin" uygulaması başlatılmıştır. Bu karamame ile devletin destekleme alımlarındaki destekleme giderlerinin ödenmesine ait esaslar, diğer tip ve kalitedeki ürün fiyatları, birliklere ödenecek hizmet komisyonunun miktarı ve ödeme şekli Para Kredi ve Koordinasyon Kurulunun yetkisine bırakılmıştır. Ayrıca kurula, birliklerin destekleme stoklarının azaltılması amacıyla satış için karar alabilme yetkisi verilmiştir. Satış sonucu elde edilecek satış hasılatının ise TCZB'na yatırılma zorunluluğu getirilmiştir. TSKB'nın 1992-1993 kampanya dönemi destekleme alımları için TCZB kaynaklarından dört trilyon liralık kaynak aktarılmıştır.

5 Mart 1992 tarihinde kabul edilen 3782 sayılı Yasa ile küçük çiftçilere, TCZB ile Tarım Kredi Kooperatiflerine beş milyon TL'ye kadar olan kredi borçları için ödeme kolaylığı getirilmiştir.

1993 yılında da destekleme alımlarında, kademeli fiyat sistemi uygulamalarına devam edilmiştir. TMO, 1992'de olduğu gibi alım fiyatları ile birlikte ileriye dönük satış fiyatlarını ilan etmiştir. Makbuz senedi karşılığında çiftçilerin ürünlerinin belli bir ücret karşılığı TMO depolarında saklanabilmesine olanak tanınmıştır. Bu uygulamayla, makbuz senetleri başkasına devredilebildiği gibi, depolanan ürünler, TMO'nin başka bir yerdeki deposundan da taşıma ücreti karşılığında geri alınabilmektedir. Bu uygulama ürünlerin borsada işlem görmesini sağlamaya ve destekleme alımları için gerekli finansman gereksinimini karşılamaya yöneliktir.

1993 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile TSKB'nin çalışma konularını içeren ürünlerin satışında uygulanacak hedef fiyatlar ile müdahale fiyatları arasındaki farkın üreticiye doğrudan prim olarak ödenmesi olanağı sağlanmıştır. Bu uygulama ile tarımsal destekleme sisteminin rasyonelleştirilmesi, destekleme alımları için gereksinim duyulan finansman miktarının azaltılması ve devlet adına ürün satın alan birliklerin gereksinimleri için kullanılması amaçlanmıştır. Kütlü pamuk için hedef ve müdahale fiyatları saptanmış ve böylece üreticiye doğrudan prim ödenmeye başlanmıştır. 1993-1994 kampanya döneminde birliklere ürün alımı için TCZB kaynaklarından 10 trilyon TL'ye kadar kredi olanağı sağlanmıştır (DP, YP, 1994).

1994 yılında yaprak tütün alımlarında ilk kez üreticileri prim ödemesi uygulaması başlatılmıştır. Ayrıca, Bakanlıklararası Tütün Kurulu Kararları ile, tütün ekim alanları daraltılarak 320 bin ton düzeyinde olan üretimin 1994 yılında 220 bin tona düşürülmesi

kararlaştırılmıştır (DPT,YP,1995). Ayrıca kaliteli çay üretiminin gerçekleşmesi için, çay bahçelerinin beş yıl süre ile her yıl beşte birinin budanması ve üreticilerin bu uygulamadan doğan gelir kaybının ödenmesi uygulaması başlatılmıştır.

Tarımda kullanılan kimyevi gübrelerin i ve dış piyasalardan sağlanması, dağıtımı ve desteklenmesine ilişkin bir dizi önlemler alınmıştır. Buna göre AB ve EFTA ülkelerinden yapılan gübre dışalımında gümrük vergileri ile fonlar, nc ülkelerden yapılan dışalımda ise fonlar kaldırılmıştır. Ayrıca gübre destekleme miktarı KDV'li gübre fiyatının % 20'si olarak saptanmış ve daha sonra bu oran % 30'a yksektirmiştir. Gübre destekleme demelerinin Tarım Kredi Kooperatifleri ve TCZB tarafından doğrudan çiftçilere yapılması kararlaştırılmıştır (DPT, YP, 1995).

TSKB'nın çalışma konusuna giren ürünler, devlet destekleme alımı kapsamından çıkarılmıştır. 1994 yılında fındık, ayçiçeği, pamuk ve bazı diğer ürünler için fiyatlar birlikler tarafından açıklanmış ve fiyatların saptanmasında özellikle Dünya fiyatları dikkate alınmıştır. Birliklerin kendi adlarına aldıkları ürünler için TCZB tarafından sağlanan tercihli kredi kullanımına ilişkin "Finansman Karamamesi" 1994 yılı için çıkarılmamıştır.

Tarımsal rnlerin borsalarda daha çok işlem görmesine ve özel sektörün piyasalara katılımını artırmaya yönelik düzenlemeler için gerekli finansal ve fiziki alt yapının oluşturulması amacıyla FAO ve Dünya Bankası işbirliği ile ürün borsalarının oluşturulması için çalışmalara 1994 yılında da devam edilmiştir. rnlerin borsalarda işlem görmesini özendirmek için, % 4 olan stopajın borsalarda yapılan işlemler için % 2 olarak uygulanmasına başlanmıştır.

7.2.5. 5 Nisan Ekonomik İstikrar Tedbirleri

Türkiye ekonomisinde 5 Nisan 1994 ncesi ekonomik durumunun (kısaca da olsa) bilinmesi açısından 5 Nisan Kararları'nın veya daha doğru bir ifadeyle "Ekonomik nlemler Uygulama Planı"nın genel değerlendirme bölümündeki bazı saptamalar önem taşımaktadır. Planın genel değerlendirme bölümünde özetle şu ifadeler yer almaktadır: "Bugün geldiğimiz nokta itibariyle durum ciddidir. Tedbir alınmaması durumunda hiperenflasyonun ve durgunluğun birlikte yaşandığı bir konjonktüre girmek mümkündür. Nitekim benzer süreçlerden geçen bazı Latin Amerika ülkelerine bakıldığında istikrar önlemlerini zamanında almayan ekonomilerin bir süre sonra hiperenflasyon sürecine girdikleri, büyümelerin durduğu, işsizlik oranının arttığı, yabancı sermayenin kaçtığı görülmektedir.

Tedbirlerin geçici ve yeterince radikal olmaması halinde de başarısızlık ortaya çıkmaktadır. ... ekonominin iç ve dış dengelerindeki bozulma ciddi bir programın geciktirilmeden uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir” (DPT, 1994).

5 Nisan 1994 tarihinde Ekonomik Önlemler Uygulama Planı adıyla yürürlüğe konan istikrar programı dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yukarıda değinildiği gibi ekonominin içerisinde bulunduğu durumun genel bir değerlendirilmesi yapılırken, ikinci bölümde programın amaçları açıklanmakta, daha sonraki bölümlerde ise bu amaçlara nasıl ulaşılabileceğini gösteren önlemler, konjonktürel ve yapısal kararlar şeklinde sınıflandırılmaktadır. Konjonktürel kararlar içerisinde döviz kuru, ücret, fiyat, Merkez Bankası ve bankacılık sektörü, kamu maliyesi, dış ticaret, *destekleme politikası* ve yeni vergiler konularına yönelik önlemler yer alırken, yapısal kararlarda KİT'lere, sosyal güvenlik kuruluşlarına, yerel yönetimlere ve istihdam politikalarına yönelik yeni düzenlemeler sıralanmıştır. Bu bağlamda tarımsal destekleme kapsamı daraltılacak, tarımsal girdilerdeki sübvansiyonlar bütçe ödenekleri ile sınırlı tutulacak ve destekleme fiyatları saptanırken Dünya fiyatlarındaki gelişmeler dikkate alınacaktır.

5 Nisan Ekonomik Önlemler Kararları ile tarımsal ürünlerin destekleme sistemlerinde, bütçeden aldıkları payın yüksek miktarda olduğu ve bunun da bütçedeki açıkların temel nedenini oluşturduğu ileri sürülerek, radikal değişiklikler yapılmasının kaçınılmazlığı vurgulanmıştır. Tarım kesimine, tarımsal destekleme ve fiyat politikalarına bakışı açısından 24 Ocak 1980 Kararları ile 5 Nisan 1994 Kararları arasında önemli benzerlikler vardır. Amaç tarım kesiminin biraz da kendi kaderine terk edilmesi gibi görülmektedir.

7.2.6. 1995 Yılı ve 1996-2000 (VII. BYKP) Döneminde Destekleme Alımları ve Fiyat Politikası

Tarımsal destekleme politikalarının daha rasyonel bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla devlet adına yapılan destekleme alımları kapsamının daraltılmasına ve arz fazlası ürünlerde ekim alanlarının sınırlandırılmasına yönelik uygulamalara 1995 yılında da devam edilmiştir.

1995 yılında hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünlerin destekleme alımları kapsamı dışında tutulması uygulaması sürdürülmüştür. 1995 yılında üreticilere yapılan ödemeler toplamı 38.6 trilyon lira olarak gerçekleşmiştir (DPT, YP, 1997). 1995 yılında

destekleme alım fiyatlarının serbest piyasada oluşan fiyatlardan düşük kalması nedeniyle TMO'nin çok az ürün alması (DPT, YP, 1996) destekleme alımları kapsamında üreticilere yapılan ödemelerin bir önceki yıla göre çok az artmasının başlıca nedenleridir. Üreticilere yapılan ödemelerdeki düşük artışın diğer bir nedeni de, şeker pancarı üretiminin bir önceki yıla göre yaklaşık 1.3 milyon ton düşük gerçekleşmesidir. 1995 yılında bir önceki yıla göre, ödemeler buğdayda % 110, şeker pancarında % 169 ve tütünde % 90 olmuştur (Çizelge 7.22.). Buna karşın, alım miktarında buğdayda %97, şeker pancarında % 12 ve tütünde % 59'luk bir azalma olmuştur (Çizelge 7.23.).

**Çizelge 7.22. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Fiyatları ve Yüzde Değişimleri
(1995-1997) (TL/kg)**

	1995	Değişim %	1996	Değişim %	1997	Değişim %
Buğday(1)	7433	110	22093	197	35141	35141
Arpa(1)	5423	99	15115	179	25488	25488
Çavdar(1)	5414	97	13460	149	26796	26796
Mısır(1)	6769	0	16862	0	29502	29502
Pamuk	40440	59	68142	69	138916	138916
Tütün(1)	100963	90	188173	86	385621	385621
Çay	12271	100	24989	104	50421	50421
Şeker Pancarı(1)	2780	169	4775	72	12128	12128
Ayçiçeği	18001	89	37969	111	67728	67728
Fındık	81800	45	206248	152	531435	531435
Antep Fıstığı	0	-	309200	-	450093	450093
Kuru İncir	64200	142	84770	32	195285	195285
Ç.siz Kuru Üz.	38502	80	81311	111	165474	165474
Zeytinyağı	148621	138	302572	104	287131	287131
Yapağı Tiftik	0	-	221346	-	460000	460000
Canlı Hayvan	0	0	0	0	0	0
Yaş Koza	198796	176	382571	92	772735	772735
H. Kapsülü(1)	24485	31	73718	201	157736	157739
K. Mercimek	24148	202	0	-	0	0
Soya Fasulyesi	15001	58	41395	176	58003	58003

Kaynak: DPT, 1994 ve 1996 Yılı Programları.

Devlet destekleme alımları kapsamındaki ürünler yıllara göre değişiklik göstermekte olup, 1994 yılından itibaren yalnızca bu ürünler destekleme kapsamındadır.

**Çizelge 7.23. Tarımsal Ürünler Destekleme Alım Miktarları ve Yüzde Değişimleri
(1995-1997) (000 ton)**

	1995	Değişim %	1996	Değişim %	1997	Değişim %
Buğday(1)	41	-97	632	1441	3435	444
Arpa(1)	74	-93	623	742	1841	196
Çavdar(1)	2	-93	28	1300	66	136
Mısır(1)	49	-	239	388	500	109
Pamuk	-	-	282	-	277	-2
Tütün(1)	11	-59	105	-5	124	18
Çay	428	-	527	23	560	6
Şeker Pancarı(1)	9427	-12	11414	21	14908	31
Ayçiçeği	-	-	269	-	396	47
Fındık	-	-	105	-	64	-39
Antep Fıstığı	-	-	5	-	4	-20
Kuru İncir	-	-	3	-	3	0
Ç.siz Kuru Üz.	-	-	45	-	63	40
Zeytinyağı	-	-	42	740	5	-88
Yapağı Tiftik	-	-	-	-	-	-
Canlı Hayvan	-	-	-	-	-	-
Yaş Koza	-	-	-	-	-	-
Haşhaş Kapsülü(1)	25	108	5	-80	11	120
K. Mercimek	-	-	-	-	-	-
Soya Fasulyesi	30	-	1	-	15	1400

Kaynak: DPT, 1994 ve 1996 Yılı Programları.

1994 yılında ilk kez uygulanan tütün alımlarındaki prim uygulamasına 1995 yılında da devam edilmiş ve üreticilere tütün ve çay üretiminin azaltılmasından kaynaklanan gelir kaybının telafisi için teminat ödenmiştir.

Tarımda kimyasal gübre kullanımını özendirmeye yönelik olarak 1994 yılında doğrudan üreticiye ödenmesi kararlaştırılan ve KDV'li gübre fiyatının önce % 20' si olarak saptanıp daha sonra % 30'a çıkarılan gübre desteklemesi, 1995 yılı Ekim ayında % 50'ye yükseltilmiştir.

TSKB'nin çalışma alanına giren ürünler 1995 yılında da devlet destekleme alımları kapsamının dışında tutulmuştur. Birlikler bu ürünleri kendi nam ve hesaplarına satın almışlardır. 1995 yılında, çeşitli tarımsal ürünlerin desteklenmesi, iç talebin karşılanması ve üreticilerin fiyat hareketlerinden korunması amacıyla, TSKB'lere kendi nam ve hesaplarına

yaptıkları alımların finansmanında kullanılmak üzere, DFİF'dan TCZB aracılığı ile yıllık % 50 basit faizli kredi kullanım olanağı getirilmiştir.

1996 yılında da hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünlerin devlet destekleme alımları kapsamının dışında tutulması uygulaması sürdürülmüştür. 1995 yılında ortalama % 102.7 oranında artan tarımsal destekleme alım fiyatları 1996 yılında % 107.2 oranında artmıştır (DPT, YP, 1998). 1996 yılında TMO tarafından satın alınan buğdayların yaklaşık % 80'inin makarnalık buğday olması ortalama fiyat artışlarındaki eğilimi değiştirmektedir. Makarnalık buğday dikkate alınmadan yapılan hesaplamalara göre (DPT, YP, 1998) 1996 ve 1997 yıllarında destekleme fiyatlarının ortalama artışları sırasıyla, %102.9 ve % 104.3 olmaktadır. Destekleme başlangıç alım fiyatlarındaki artış oranı ekmeklik buğdayda % 83.3, şeker pancarında % 150 ve tütünde % 100 olmuştur. TSKB'lerinin satın aldıkları ürünlerin başlangıç alım fiyatlarındaki artış oranları; fındıkta % 141, pamukta % 100 ve ayçiçeğinde % 87.5 olarak belirlenmiştir (Çizelge 7.24.).

Çizelge 7.24. Bazı Tarımsal Ürünlerin Başlangıç Alım Fiyatları

	Fiyatlar (TL/kg)				Yüzde Artış		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Buğday (Ekmeklik)	7000	18000	33000	53000	157.1	83.3	60.6
Arpa (Beyaz)	5250	14400	24750	39750	174.3	71.9	60.6
Mısır	6300	17100	29700	47700	171.4	73.7	60.6
Pamuk (Ege)(1)	40000	64000	140000	195000	60.0	118.8	39.3
Tütün(Ege)	142000	250000	500000	900000	76.1	100.0	80.0
Şeker Pancarı	2500	4400	11000	16500	76.0	150.0	50.0
Ayçiçeği	18000	35000	65000	110000	94.4	85.7	69.2
Fındık	80000	166000	400000	675000	107.5	141.0	68.8
Kuru İncir	57000	90000	220000	350000	57.9	144.4	59.1
Çekirdeksiz Kuru Üzüm	40000	82500	160000	260000	106.3	93.9	62.5
Tiftik	160000	224500	475000	780000	40.3	111.6	64.2
Haşhaş Kapsülü	25000	75000	160000	300000	200.0	113.3	87.5
Yaş Koza	200000	400000	800000	1300000	100.0	100.0	62.5
Çay	12000	25000	50000	82000	108.3	100.0	64.0

Kaynak: DPT, 1999 Yılı Programı.

(1) 1998 yılında prim hariçtir. 1999 yılında ödenecek 10 cent/kg prim dahil edildiğinde 1998 yılının başlangıç fiyatı 230000 TL/kg. artış hızı ise % 64.3 olmaktadır.

1997 ve 1998 yılında da 1994 yılından bu yana olduğu gibi sürdürülmekte olan hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünler destekleme alımları kapsamı dışında kalmıştır. 1996 yılında ortalama % 94.3 oranında artan tarımsal destekleme alım fiyatları, 1997 yılında % 104.7 oranında artmıştır. 1997 yılında, şeker pancarı bedellerinin ödenmesinde kullanılmak üzere (98/10660 ve 98/10874 Sayılı Karamameler ile) DFİF'den TŞFAŞ'ne yıllık % 50 basit faizli 70 trilyon liralık kredi sağlanmıştır.

1998 yılında destekleme alımları kapsamındaki ürün fiyatlarının saptanmasında programda öngörülen hedefler dikkate alınırken, destekleme alım miktarları program hedeflerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu artışın, tarımsal üretimdeki artışa bağlansa da (DPT, YP, 1999), Türkiye'nin içinde bulunduğu seçim havasıyla ilgili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim 3.5 milyon ton olarak programlanan hububat alımı 7.4 milyon tona, 13.5 milyon ton olarak programlanan şeker pancarı alımı 16 milyon tona, 170 bin ton olarak planlanan tütün alımı ise 196 bin tona yükselmiştir. Destekleme alımları kapsamında olmamakla birlikte 525 bin ton alım öngörülen yaş çay yaprağı alım miktarı ise 730 bin ton düzeyinde gerçekleşmiştir (DPT, YP, 1999).

Destekleme alımları kapsamındaki ürünlere yapılan ödemelerin 1997 yılında 319.6 trilyon liradan, % 145.6 oranında artarak 1998 yılında 748,8 trilyon liraya ulaşması beklenmektedir. TSKB'lerin kendi nem ve hesaplarına satın aldığı ürünler de dikkate alındığında, üreticilere yapılan ödemelerin 1998 yılında 1.237,4 trilyon liraya yükseleceği öngörülmektedir (DPT, YP, 1999).

1996 yılında ortalama % 94.3 oranında artan tarımsal destekleme alım fiyatları, 1997 yılında % 104.7 oranında artmıştır. 1998 yılında ise destekleme fiyatlarındaki artış oranının % 53.8 olması beklenmektedir. 1998 yılında destekleme başlangıç alım fiyatlarındaki artış oranları, ekmeçlik buğdayda % 60.6, şeker pancarında % 50, tütünde ise % 80 olmuştur. TSKB'lerin satın aldığı ürünleri başlangıç alım fiyatlarındaki artış oranları ise fındıkta %68.8, pamukta (prim hariç) % 39.3 ve ayçiçeğinde % 69.2 olarak belirlenmiştir.

98/10833 Sayılı Karamame ile 1998 yılında kuraklık, don, sel, hastalık, zararlı ve herhangi bir afet sebebi ile ekilişleri, ürünleri ve / veya hayvan varlıkları en az % 40 oranında zarar gören çiftçilerin TCZB, TİGEM ve Tarım Kredi Kooperatiflerine olan 1998 vadeli ve 1999 yılına sarkan zirai kredi borçları vade tarihinden başlamak üzere bir yıl süre ile faizsiz olarak ertelenmiştir.

Pamukta prim uygulamasına olanak tanıyan 98/1163 sayılı karamameye ilişkin 9.10.1998 tarih ve 1 sayılı uygulama tebliği ile pamukta kg başma 10 cent ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu ödemelerin ise 1999 Mali Yılı Bütçesine konulacak ödenekten karşılanması öngörülmüştür (DPT, YP, 1999).

98/11658 Sayılı Karamame kapsamında, fındık üreticisinin fiyat hareketlerinden korunmasına yönelik olarak Fiskobirliğe fındık ürün alım bedellerinde kullanılmak üzere, DFİF'dan % 50 basit faizli 150 trilyon lira kredi sağlanmıştır. Aynı karamame ile 1997 ve 1998 yılı ürünü stokların yağlığa ayrılması sonucu, Fiskobirliğin uğrayacağı zararın, Hazine Müsteşarlığınca onaylanması koşuluyla DFİF'dan karşılanması ön görülmüştür. 93/5096 Sayılı Karamameyle ilgili olarak kaliteli çay üretiminin özendirilmesi amacıyla beş yıl sürecek budama programı 98/11807 Sayılı Karamame ile 10 yıla çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, 1999 yılı programında, "makro ekonomik politikalar ve tedbirler" başlığında tarım politikaları ve fiyat politikaları ile ilgili şu saptamalar yer almaktadır;

- Tarımsal destekleme fiyatları öngörülen enflasyon oranı ile uyumlu olarak Dünya fiyatları ve kuruluşların finansman durumları dikkate alınarak belirlenecektir,
- Fiyat müdahaleleri ve girdi sübvansiyonları azaltılarak, üreticiye doğrudan gelir desteği sağlayan sistemlerin yaygınlaştırılması, ürün borsalarının geliştirilmesi ve Birliklerin serbest piyasa koşulları çerçevesinde faaliyet göstermelerini sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır,
- Tarımsal ürün alımı ile görevli kuruluşları finansman durumları dikkate alınarak, alım miktarlarının programda öngörülen düzeylerde tutulması sağlanacaktır,
- GATT taahhütleri çerçevesinde tarımsal ürünler dışsattımına, dışsattım iadesi verilecektir,
- Altyapının ekonomik ve sosyal gelişmenin önünde dar boğaz oluşturmamasına engel olmak amacıyla alt yapı yatırımlarına öncelik verilecektir. Bu bağlamda kamu kaynak tahsislerinde GAP başta olmak üzere eğitim, sağlık, enerji, sulama, içme suyu, kanalizasyon ve arıtma sistemleri, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri yatırımlarına ağırlık verilecektir,

- 1999 yılında; üretimi, verimliliği, ekonominin rekabet gücünü ve dışsatımı artırıcı, kamu açıklarını ve enflasyon hızını azaltarak sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayıcı yatırım politikaları uygulanacaktır.

Türkiye’de 1980 döneminden önce de destekleme ve fiyat politikalarında, zaman zaman iniş çıkış ve tutarsızlıklar vardır. Fakat, genel eğilim desteklenen ürün sayısının artması, desteklemenin mali yükünün giderek ağırlaşması ve uygulamanın giderek rasyonellikten uzaklaşması ve politize olmasıdır. 1980 sonrası dönemde ise oturmuş, sistemli ve tutarlı bir politika mevcut değildir. Yıldan yıla hem ekonomik konjoktüre hem de sıkça değişen siyasi iktidarlara göre ortaya çıkan yalpalama ve zigzaglar görülmektedir. Genel arzu, tarım kesimini piyasa ekonomisi ve küreselleşmeye entegre etmek olsa bile, kararsızlık ve tutarsızlıklar devam edegelmiştir.

7.3. Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Destekleme Fiyat

Politikasının Sayısal Analizi

Tarımın enflasyon üzerine etkilerinin destekleme fiyat politikası ile özellikle arttığı ve ürünlere verilen yüksek fiyatlar nedeniyle enflasyonu körüklediği görüşleri özellikle 1980 sonrası dönemde kamuoyunda genel kabul görmeye başlamıştır. Oysa, tarım ürünleri destekleme alım fiyatlarının gelişimi yıllara göre TEFİ ile karşılaştırıldığında yıllık ortalama artışlarının birkaç yıl hariç dönem boyunca enflasyon oranının altında kaldığı görülmektedir (Ek 6). Buna göre 1979 yılından 1996 yılına kadar, fiyatlar her yıl enflasyon oranında artırılmış olsaydı, buğday fiyatının 1996 yılı için 53.244 TL/kg olması gerekirdi. Oysa buğdayın 1996 yılı için destekleme fiyatı 22.093 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde şeker pancarında enflasyona göre olması gereken 1996 yılı fiyatı 11.508 TL/kg iken, destekleme alım fiyatı 4.225 TL/kg’da kalmıştır. Bu durum dönem boyunca tüm ürünler için geçerlidir. Bu verilerden yola çıkarak dönem boyunca tarımsal üreticilerin gelirlerinde ve satın alma güçlerinde önemli kayıplar olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sonucu olarak üreticiler gereksinim duydukları girdiler ve tüketim malları için daha çok tarımsal ürün satmak zorunda kalmışlardır. Tarımsal üretimin en önemli sorunlarından biri temel girdi fiyatlarının, üreticinin eline geçen fiyatlardan daha hızlı artmasıdır. Bu durum tarımsal üreticilerin gelirlerini, verimi ve üretimi olumsuz yönde etkiler. İlgili dönemi kapsayan iç ticaret haddiyle ilgili çalışmalarda da durumun tarım kesimi aleyhine olduğu görülmektedir.

Tüm bunlar, destekleme alımlarının enflasyona neden olduğu iddialarının kabul edilmesini güçleştirmektedir.

1981-1994 döneminde, tarımsal ürünlerin destekleme alım fiyatları ile çiftçinin eline geçen fiyatlar (Ek 10) incelenmiştir.

Buğdayda dönem boyunca destekleme alım fiyatlarının genelde çiftçi eline geçen fiyatlara yakın olduğu görülmektedir. Ancak 1993 ve 1994 yıllarında destekleme alım fiyatlarının (sırasıyla 1843 TL/kg ve 3532 TL/kg) çiftçi eline geçen fiyatlardan (sırasıyla 2022 TL/kg ve 4075 TL/kg) daha düşük olduğu görülmektedir. Buna karşın 1994 yılında pamuk destekleme alım fiyatı 25.427 TL/kg iken, çiftçi eline geçen 17.831 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. Ayçiçeğinde ise 1994 yılında destekleme alımı 9.529 TL/kg iken, çiftçi eline geçen fiyat 15.328 TL/kg olmuştur.

Çiftçi eline geçen fiyatlar ve destekleme alım fiyatlarının farklılığı konusunda sağlıklı bir yorum yapılması, ilgili bir çok değişkenin de hesaba katıldığı ayrıntılı analizleri gerektirmektedir. Ancak bu konuda genel bir yargıya varmak gerekirse, tüccar tarafından verilen fiyatların destekleme alım fiyatlarından daha yüksek olması durumunda, üreticilerin ürünlerini tüccara satma yoluna gittiği ve aynı yaklaşımla çiftçi eline geçen fiyat düzeylerinin tüccar alımlarından önemli ölçüde etkilendiği sonucuna ulaşılabılır.

Seçilmiş ürünlerde regresyon analizi yapılmış ve her bir ürün için $Y = a + bx$ doğrusu elde edilmiştir. Ayrıca her ürün için ($Y =$ üretim, $X =$ fiyat) üretim-fiyat ilişkisinin gücünü gösteren r korelasyon katsayısı da bulunmuştur.

Buğdayda;

$$Y = 34693 + 0,014 X \text{ bulunmuştur.}$$

Buğdayda 1000 birimlik üretim artışı gerçekleştiğinde, bu üretim artışının 14 birimlik kısmını fiyatlar temsil etmektedir. Buğday üretim artışında fiyatların üretimi etkileme oranının nispi olarak düşük olduğu söylenebilir. Buğdaydaki üretim ve fiyat arasındaki ilişki yoğunluğu (r) %91'dir.

Buğdayda üretimin (Y); alan (X_1), verim (X_2) ve fiyat (X_3) değişkenleri ile ilişkilerinin ortaya konulması için yapılan çoklu regresyonda ,

$Y = - 0,000014 X_1 + 0,945788 X_2 - 0,00010 X_3$ denklemi bulunmuştur. Buna göre yıllar, alan ve verim değişkenleri de dikkate alındığında, buğdaydaki üretim artışına verim değişkeninin daha çok etkili olduğu görülmektedir.

Arpada;

$$Y = 6469 + 0,083 X \text{ bulunmuştur.}$$

Arpada, 1000 birimlik üretim artışının 83 birimlik kısmını fiyatlar karşılamaktadır. Arpa üretim artışında fiyatların üretimi etkileme oranının (buğdayda olduğu gibi) düşük olduğu söylenebilir. Arpadaki fiyat ve üretim oranındaki ilişki sıklığı (r) ise % 53'dir.

Çavdarda;

$$Y = 348 - 0,062 X \text{ dir.}$$

Çavdarda üretim ve fiyat arasındaki ilişkinin negatif (ters) yönlü olması ilgi çekicidir. Buna göre 1000 birimlik üretim artışının 62 birimini fiyatlardaki düşüş temsil etmektedir. Bu ilişkinin sıklığı (r) ise - % 33'tür.

$$\text{Mısırdaki ; } Y = 1845 + 0,010 X \text{ dir.}$$

Mısırdaki 1000 birimlik üretim artışının 10 birimini fiyatlar temsil etmektedir. Mısır üretim artışında, fiyatların üretimi etkileme oranının (buğday ve arpada da olduğu gibi) düşük olduğu söylenebilir. Mısırdaki fiyat ve üretim arasındaki ilişkinin sıklığı (r) ise %18'dir.

Şeker pancarında; $Y = 11998 + 0,55 X$ bulunmuştur. Buna göre fiyatın şeker pancarı üretimini etkileme oranı diğer ürünlere göre çok daha yüksek ve anlamlı çıkmaktadır.

Şeker pancarı üretim miktarını (Y), ekilen alan (X_1), verim (X_2) ve fiyat (X_3) değişkenleri ile çoklu regresyon yapıldığında,

$$Y = 0,024 X_1 + 0,100 X_2 + 0,246 X_3 \text{ olmaktadır.}$$

Şeker pancarı için tekli regresyondaki üretimdeki etkili diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında fiyatların üretimi etkileme oranı % 55 gibi yüksek çıkarken, alan ve verim değişkenleri de analize katıldığında, fiyatların üretimi etkileme oranı % 25'e düşmektedir.

Diğer tarımsal ürünlerde de üretim-fiyat ilişkisi incelenmiş ve fiyatların üretimi etkileme oranları oldukça düşük çıkmıştır. Şeker pancarındaki fiyatların üretimi etkileme oranının anlamlı (yüksek) çıkması, şeker pancarında sözleşmeli tarım örneğinin görülmesi ve bu anlamda hazır pazarının bulunmasıyla açıklanabilir.

8. ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım kesimini sanayi, inşaat, hizmetler gibi diğer üretim faaliyetlerinden ayıran evrensel ve kurumsal bazı özellikler vardır. Tarımın evrensel özellikleri, ekonominin gelişmişlik düzeyinden ve ekonomik sistemlerden bağımsız ve doğal koşullarla ilgili olduğu için her ülkede geçerlidir. Bazı ayırıcı özellikleri ise kısmen de olsa toplumsal-kurumsal niteliktedir ve bu anlamda ekonominin gelişme düzeyine ve/veya uygulanan ekonomi politikalarına göre değişebilir. Evrensel nitelikteki özellikler mevsimlik iş hacmi değişmesinden, tarımda arz fonksiyonuna, tarımda fiyat ve gelir istikrarsızlığından talep artış hızına kadar pek çok alanda etkilidir. Ancak ekonominin kurumsal yapısı ve gelişme düzeyi, tarımın doğaya bağımlılığını artırıp azaltabilir.

Tarımın kurumsal yapı farklarının bilinmesi, piyasa kurallarının geçerli olduğu gelişmiş ve sanayileşmiş ekonomilerin yapısal farklarının ve buna bağlı olarak işleyiş kurallarının anlaşılmasını sağlar. Örneğin, az gelişmiş ekonomilerin yapısal nitelikleri, gizli işsizlik, tersine dönen ürün arz eğrisi vb. ekonomik olayların açıklanması için gereklidir. Buna karşın, gelişme düzeyi yüksek ekonomilerde kurumsal yapı değişerek farklı yapılaşmalar ve bunlara bağlı işleyiş kuralları ortaya çıkar. Bu ülkelerde tarım kesimi gittikçe önemini yitirir, sanayi ve pazarlara bağlı duruma gelir, makineleşir ve kurumsal yapısı, diğer üretim faaliyetlerine benzemeye başlar. Bu yapısal değişme, ekonomik gelişmenin doğal bir sonucudur.

Tarım kesiminin, gerek doğal koşullara bağlılığı ve kurumsal özellikleri, gerekse diğer üretim faaliyetleri karşısındaki durumu Dünyanın hemen her ülkesinde tarımı "çok sorunlu" duruma getirmiştir. Bu nedenle de, tarım kesiminde yapısal değişimden girdi ve ürün piyasalarına kadar geniş bir alanda kamu müdahalesi görülür. Kamunun müdahale önlemleri toplamına tarım politikası denilmekte ve her ülkenin kendi koşullarına özgü tarım politikaları oluşabilmektedir. Bu bağlamda her ülke gibi Türkiye de kendi sosyal ve ekonomik yapısına özgü bir tarım politikası oluşturmak ve uygulamak durumundadır.

Türkiye'de 1963 yılından bu yana, ekonominin çeşitli kesimlerinin yönlendirilmesi amacıyla DPT kurulmuş ve planlı ekonomiye geçilmiştir. Ekonominin tümü için izlenecek yol ve alınacak önlemleri içeren, devlet politikasının çerçevesini oluşturan bu makro çalışmalardan doğal olarak tarım kesimi de etkilenmiştir. Planlı döneme geçişle birlikte

yürütülen politikalara ilişkin ilkelerin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, tarım politikasında günlük gereksinimlere göre oluşturulan hükümet uygulamalarının egemen olduğu açık olarak görülmektedir. Sorunların çeşitliliği ve ağırlığı, kaynakların yetersizliğinin yanı sıra, hükümetlerin uzun süreli olamamaları gibi nedenlerle tutarlı, akılcı, amaç ve araçları belirgin, etkin bir tarım politikası belirlenememiş ve uygulamaya konulamamıştır.

I. BYKP döneminde tarım ve sanayi kesimlerinin dengeli büyümesi ülkesi esas alınırken, II. BYKP döneminde sanayinin ekonominin sürükleyici kesimi olması öngörülmüş ve III. Plan döneminde de aynı öngörü devam etmiştir. Her üç plan döneminde de tarıma yönelik ilke ve önlemler belirlenirken tarımda teknolojinin genellikle geri, verimliliğin düşük, alt yapının eksik ve kamu hizmetlerinin yeterli olmadığı göz önüne alınmıştır. Tarımsal ürünlere olan talebin ülke içi üretimle karşılanması ve dışsatım potansiyelinden yararlanılması hedeflenmiştir. Kaynakları en etkin bir biçimde kullanmak üzere ekonomik gelişmeye uygun, iç ve dış talebi karşılayacak bir üretim desenine ulaşılması ilke olarak seçilmiştir. Ayrıca işletmelerin genişliği ve rasyonelleştirilmesi, arazi toplulaştırılması ve toprak dağılımına ilişkin ilkeler de benimsenmiştir.

Türkiye, IV. BYKP döneminin ikinci yılı olan 1980 yılından bu yana liberal piyasa ekonomisinin benimsendiği bir döneme girmiştir. Bu dönemde hızlı bir endüstriyel kalkınma hedeflenmekle birlikte kimyasal gübre, ilaç gibi tarıma girdi sağlayan sanayiler ile, bitkisel yağ gibi gıda sanayinin de geliştirilmesine önem verilmiştir. Ekonomik kalkınmanın başarısı, tarımda ve sanayide verimlilik artışına bağlanmıştır. IV. ve V. Planlarda toprak reformu üzerinde durulmuş, VI. Planda ise tarım reformu uygulamalarının, teknolojik gelişmeyi ve verimliliği amaçlayan bir yapı içinde devam ettirilmesi, araştırma ve yayım hizmetlerinin etkin hale getirilmesi hedeflenmiştir. Toprak reformundan tarım reformuna geçiş önemli bir zihniyet değişikliği olarak değerlendirilebilir.

IV. ve V. Plan dönemlerinde destekleme fiyat politikası, tarımsal planlamanın etkin bir aracı olarak kabul edilmiş, girdi kullanımı, tarımsal eğitim, örgütlenme ve teknolojik gelişme olanaklarının artırılması gibi fiyat dışı destekleme araçlarının da kullanılması ilkesi yer almıştır. VI. BYKP' da Tarım Satış Kooperatiflerinin yeniden yapılanması ve tarımda ürün sigorta sisteminin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.

VII. BYKP'nda ise; Türkiye'nin dış pazarlar açısından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlere ağırlık verilerek, üretimin ve dışsatımın artırılması ve üretici

gelirlerinde artış ve istikrarın sağlanması temel amaç olarak alınmıştır. Ayrıca, tarım politikalarının Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşmasının tarımla ilgili hükümleri çerçevesinde Türkiye'nin yükümlülüklerine ve Avrupa Birliği ortak tarım politikasından beklenen gelişmelere uygun olarak düzenlenmesi hedeflenmiştir. Tarımsal üretimin serbest rekabet koşullarında, pazar sinyallerine göre yönlendirilmesi ve kamu kaynaklarının rasyonel kullanılmasını sağlayacak bir politika anlayışına gidilmesi ve bu bağlamda, devletin fiyatlara müdahalesinin azaltılarak, kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği verilmesi planlanmıştır. Fiyatların serbest piyasada oluşumu ve üretici marjının yükseltilmesinin yanı sıra tarımsal ürünleri pazara yönlendirmek amacıyla ürün borsaları, halleri ile bunların alt yapılarının geliştirilmesi, vadeli işlem ve opsiyon piyasalarının kurulması yoluna gidilmiş, üretici birliklerinin kurulması ve kooperatiflerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Tarımsal üretim politikası kapsamında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde hayvancılığın, besicilik projeleriyle geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca tarımsal kesimde politikaları belirlemek ve faaliyetleri yönlendirmek üzere kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşacak bir "Tarımda Yeniden Yapılanma Kurulu"nun oluşturulması benimsenmiştir.

1980 sonrasında destekleme ve alım fiyatları ile ilgili uygulamanın istatistik verilere dayanan bazı sonuçları ise aşağıdaki gibidir:

Tarım ürünleri destekleme alım fiyatlarının 1979-1996 yıllarındaki ortalama artışı, TEFE ile karşılaştırılmış, dönem boyunca birkaç yıl dışında alım fiyatlarındaki artış oranının enflasyon oranından daha düşük olduğu görülmüştür. Bunun sonucu olarak üreticiler, gereksinim duydukları girdiler ve tüketim malları için her geçen gün daha çok tarımsal ürün satmak zorunda kalmışlardır. Tarımsal üretimin en önemli sorunlarından biri olan temel girdi fiyatlarının üreticinin eline geçen fiyatlardan daha hızlı artması, iç ticaret hadlerinin tarım kesimi aleyhine gelişmesine neden olmaktadır. İlgili dönemi kapsayan iç ticaret hadleri ile ilgili çalışmalarda da bu durumun tarım kesimi geliştiği olduğu görülmüştür.

Seçilmiş ürünlerde yapılan regresyon analizlerinde, şeker pancarı dışındaki ürünlerin hemen hepsinde üretim-fiyat ilişkisinde, fiyatların üretimi etkileme oranları oldukça düşük çıkmıştır. Şeker pancarında fiyatların üretimi etkileme oranının anlamlı (tekli regresyonda % 55, çoklu regresyonda ise % 25) çıkması, şeker pancarının hazır pazarının olması ve doğrudan bu pazara yönelik olarak üretilmesi ile açıklanmıştır.

Genel olarak tarımsal ürünlerde fiyat oluşumu, destekleme uygulamaları dışında serbest piyasa koşullarında arz ve talep kuralları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Destekleme politikası kapsamında olan ürünlerde fiyat yolu ile destekleme gündeme gelmekte ve devlet üreticiye fiyat ve pazar güvencesi vermektedir. Devlet adına satın alınan ürünlerin alım fiyatları; alımla görevlendirilen kuruluşun bağlı olduğu Bakanlıkça saptanmakta ve Bakanlar Kurulu Kararı ile ilan edilmektedir.

Destekleme alım fiyatlarının saptanmasında göz önünde bulundurulacak ölçütler üretim-tüketim dengesi, iç ve dış piyasa fiyatları, dışalım/dışsatım fiyatları, ürünler arası parite, toptan eşya fiyat endeksleri olarak ifade edilmektedir.

Fiyat yoluyla destekleme yapılan ürün sayısı dönem ve yıllara göre değişmekte olup hükümetlerin siyasi görüşleri, gerek ürünlerin destekleme kapsamına alınması ve gerekse fiyatların saptanmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak 5 Nisan 1994 Kararları ile bu politikalar bir disiplin altına alınmaya çalışılmış hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki tarımsal ürünlerin fiyat yoluyla desteklenmeyeceği ilkesi benimsenmiştir. Bu Kararla piyasa sinyallerine göre, devletin herhangi bir müdahalesi olmaksızın fiyat oluşumu hedeflenmektedir. Amaç, iç ve dış arz ve talep koşullarından kopuk olmayan bir üretim ve fiyat politikası yerleştirmektir.

Özellikle 1990 yılından sonra destekleme kapsamındaki ürünler ve ilan edilen fiyatlar incelendiğinde, son dönem içinde destekleme alım fiyatı uygulamalarında farklı oluşumların denenmesi yoluna gidildiği görülmektedir. Buna örnek olarak, pamukta prim sisteminin uygulanması ve hububatta kademeli fiyat verilmesi gösterilebilir. Fakat bu politikalar da kalıcı olamamıştır.

Türkiye’de tarım politikalarını oluşturan ve uygulayan kamu kuruluşlarının başlıca görevleri; toprak ve su kaynaklarına ilişkin politika, üretim planı oluşturmak, salgın ve hastalıklara karşı önlem almak, girdi sağlanmasına yardımcı olmak, fiyat ve girdi desteği vermek, kırsal alt yapıyı düzenleyici programları uygulamak, finansman ve pazarlama katkısı vermek, araştırma, eğitim ve yayımı da içermek üzere teknik destek hizmetlerini sunmaktır.

Genelde tarımın planlanması ve eşgüdümünden sorumlu kuruluş Devlet Planlama Teşkilatı’dır. Diğer hizmetler çeşitli Bakanlıklar arasında dağıtılmıştır. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı, teşvik ve sübvansiyonlar ile desteklemenin finansmanı, dış ticaret politikalarının saptanması ve uygulanmasında yetkili ve sorumlu

örgütlerdir. Fiyat yoluyla destekleme alımlarıyla görevlendirilen kurumlar Kamu İktisadi Teşebbüsleri veya Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri statüsündeki kuruluşlardır. Bunlar Sanayi ve Ticaret ile Tarım ve Köyişleri Bakanlıkları, Tekel ve Çaykur Genel Müdürlükleri'nin bağlı oldukları Devlet Bakanlığı bünyesinde bulunmaktadır. Ancak bu kurumların yüksek işletme giderleri ve tarımsal üreticilere yapılan ödemelerde sıkça rastlanan gecikmeler nedeniyle çiftçilerin bu müdahale fiyatlarından ne ölçüde yararlandıkları belirli değildir.

Tarım politikalarına ilişkin kurumsal yapının çok başlılık ve karmaşıklığı dolayısıyla eşgüdüm sorunları, politika uygulamalarında bir takım tutarsızlıklara ve önemli ölçüde kayıplara yol açmaktadır. Bu durumu önlemek amacıyla VII. Beş Yıllık Plan Stratejilerinde ilgili kurum yetkilerinin oluşturduğu politik yaklaşımdan uzak, her türlü yetki ve finansman gücüyle donanımlı bir "Destekleme ve Yönlendirme Kurulu"nun oluşturulması istenmiştir.

Türkiye'nin uluslararası pazarlarda karşılaştırmalı üstünlükleri ve avantajları olduğu ürünler olmasına karşın, reel ekonomik maliyetleri dikkate alan bir üretim politikasının olmayışı, yalnızca kendi kendine yeterliliğe öncelik veren bir üretim politikası izlenmesi vb. politika eksikliklerine dayalı üretim kararları verilmesi, bu konunun kalıcılığını ve gelişmesini engellemektedir.

Diğer taraftan, son yıllarda fazlaca gündeme gelen "ekolojik tarım", Türkiye için ayrıca karşılaştırmalı üstünlük yaratacak bir potansiyele sahiptir.

Tarım kesiminde üretici örgütleri, mesleki ve ekonomik örgütler şeklinde gruplandırılabilir. Başlıca mesleki örgütler; ziraat odaları, çiftçi birlikleri ve derneklerdir. Tüzel kişiliğe sahip kamu yararına çalışan "Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği'nin bağımsız politika üretememeleri ve üreticilerin ekonomik örgütleri olan kooperatiflerle yeterli işbirliği yapmamaları gibi nedenlerle üreticilere yeterince hizmet verememektedir. Bu anlamda, Türkiye çapında tüm tarım üreticilerinin temsil edildiği, devlet müdahalesinin olmadığı bir örgüt yapısına da kavuşamamıştır.

Üreticilerin ekonomik örgütleri olan Tarım Kredi Kooperatifleri, tek amaçlı (kredi, girdi alımı, pazarlama gibi konulardan birinde faaliyet gösteren) kooperatifler ile çok amaçlı (ürün pazarlama, kredi sağlanması, girdi alımı, arazi ve makinelerin ortak kullanımı gibi birden fazla konuda faaliyet gösteren) kooperatiflerdir.

Türkiye'de tarım kooperatiflerinin kuruluş ve işleyişini yönlendiren birbirinden çok farklı uygulamalar, kooperatif şeklinde örgütlenmeyi olumsuz etkilemiştir. Devletin açık ve

tutarlı bir kooperatifçilik politikası izlememesi nedeniyle toplumun sosyo-ekonomik yapısına uygun bir kooperatif örgütlenme modeli geliştirilememiştir. Özellikle Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nde, politik amaçlı ve olumsuz bir devlet müdahalesi söz konusudur.

Tarıma dayalı sanayilerin gereksinim duydukları tarımsal ürünlerde, sanayici-tarımsal üretici arasındaki işbirliği, bazı bölgeler hariç, yeterli düzeye gelememiştir. Son yıllarda sanayici-tarımsal üretici işbirliği daha çok yabancı sermaye ile ortaklaşa faaliyet gösteren tohumculuk şirketleri, tohum üretimlerinin önemli bir miktarını tarımsal üreticilerle yaptıkları sözleşmeler çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Türkiye'de sanayi-tarım işbirliği henüz düşük düzeydedir. Ayrıca sanayici-tüccar-tarımsal üretici işbirliğinde tarafların güvenlerini sağlayacak bir yönetmelik de bulunmamaktadır.

Bir yandan Devlet, tarımsal eğitim ve yayım konusunda yetersiz kalmakta, diğer yandan da tarımsal üreticilerin kaderci ve tutucu davranışları, temel eğitimin yetersizliği gibi sosyo-politik unsurların baskısıyla, yayımcı ve araştırmacılarla olan ilişkiler yeterli düzeye ulaşmamaktadır.

Türkiye tarımında küçük aile işletmeleri egemendir. 1991 Tarım Sayımına göre dört milyon tarımsal işletme vardır. Ortalama işletme büyüklüğü 5.9 ha'dır. Bitkisel üretimdeki işletmelerin % 60'ı 50 dekarın altında olduğu gibi, hayvancılık işletmelerinde işletme başına düşen hayvan sayısı ekonomik sayının çok altındadır.

En fazla işletme sayısı % 32 ile, 20-49 dekar büyüklük diliminde yoğunlaşmaktadır. Tarımda çalışma nüfusunun fazlalığı ve buna ek olarak tarımsal işletmelerin miras yoluyla bölünmeye devam etmesi sonucu olarak tarımsal işletme sayısı zamanla artış göstermekte ve arazi bölünmesi artmaktadır. 1980 yılında tarımsal faaliyette bulunan hane halkı başına düşen işlenen arazi 57.5 dekar iken, bu değer 1991 yılında 51.6 dekara düşmüştür.

Son yıllardaki hızlı kentleşme, sanayi ve turizm kesimlerindeki gelişmeler tarımsal kaynakların amaçlarına uygun kullanılmamalarına ve aşınmalarına yol açmakta, sanayi ve kentsel yerleşim, alt yapı ve turizm yatırımları için verimli tarım alanlarının seçimi kısa dönemde yüksek karı özendirilmektedir. Tarımsal destekleme ve fiyat politikalarının istenilen etkiyi yaratmaması da bu olumsuz gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Beklediği gelir ve yaşam standardına ulaşamayan arazi sahipleri, topraklarını yap-satçılara satmaktadırlar.

Türkiye'de yatırım konularında göz ardı edilen ve hala gerekli önemin verilmediği diğer bir konu da "arazi toplulaştırması"dır. Kırsal kesimde, tarımsal ve sosyal alt yapı

tesislerinin yapımına bu işlemler tamamlanmadan gidilmektedir. Ancak son yıllarda Devlet Su İşleri, yeni tesis edilecek Devlet sulama şebekelerinde öncelikle arazi toplulaştırması yapılması koşulunun yerine getirilmesini istemektedir.

Tarım kesiminin gelişmesinde etkili faktörlerden biri de "kredi"dir. Türkiye'de kullanılan tarımsal kredilerin tarımsal üretim üzerindeki etkisinin % 25 düzeyinde olduğu ifade edilmektedir. Tarımsal kredi genellikle Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifince sağlanmaktadır. Kısa vadeli olan ve yaklaşık yarısı Tarım Satış Kooperatiflerine verilen bu kredilerden 1994 yılında yararlanan işletme sayısı iki milyon yüz bindir. Bunun yanı sıra tarım kesiminin finansmanında çok düşük oranda da olsa ticari bankalar da katkı sağlamaktadır. Ziraat Bankasının 1985-1993 yılları arasında tarıma açtığı kredi miktarının toplam zirai krediler içindeki payı % 99'dur. Tarımda sermaye devrinin düşük, karın risk ve belirsizlik nedeniyle düzensiz oluşu, tarımsal kredi faizlerinin düşük tutulmasını gerektirmektedir. Tarımsal kredi faizleri ile ticari kredi faizleri arasındaki bu farklılık bir yandan ticari bankaların tarım kesimine kredi açmada çekimser kalmalarına, diğer yandan da tarım dışı kesimlerin eleştirilerine neden olmaktadır.

Tarım doğal, ekonomik, sosyal ve kişisel risklerden en çok etkilenen ve bunlara bağımlı olan bir kesimdir. Tarım sigortaları, bu risklerden kaynaklanan zararların prim karşılığı ödeneceğini gösteren bir anlaşmadır. Türkiye'de henüz yeni olan sigortacılık faaliyetleri içerisinde tarım sigortaları ele alındığında tarımsal üreticilerin yaşam, sağlık ve kaza sigortalarından yoksun olduğu; alet ve makinelerinin, tesis ve binalarının sigortalanması konusunda da önemli bir ilerleme olmadığı söylenebilir. Tarım kesimindeki sigorta uygulaması istenilen düzeyde yaygınlaşmamış olsa da son yıllarda bu konuda bazı gelişmeler gözlenmektedir. Türkiye'de halen ekili alanların yaklaşık % 2'si ve büyükbaş hayvanların % 1'i sigortalıdır.

1994 yılı başlarında Devletin tarım kesimine müdahaleleri en aza indirilerek tarım politikalarının yeniden düzenlenmesi, bu amaç çerçevesinde ürün borsalarının canlandırılarak aktif hale getirilmesi çalışmaları başlatılmıştır.

Destekleme kapsamına giren ürünleri, Devlet adına satın alarak değerlendirmekle görevlendirilmiş kooperatif birliklerinin destekledikleri ürünler yıldan yıla değişmektedir. 5 Nisan 1994 Kararları çerçevesinde alınan önlemler arasında Birliklerin destekleme alımlarıyla görevlendirilmesine son verilmesinin nedenleri arasında, bu görevlendirme sonucu destekleme alımlarına ilişkin finansman yükünün çok ağır olması ileri sürülmüştür.

Türkiye, tarımı yapılan bir çok kültür bitkisinin gen merkezi durumundadır. Yeryüzünde kültürü yapılan bitkilerin orijin merkezi olarak bilinen sekiz ana merkezden ikisi olan Akdeniz ve Yakındoğu gen merkezleri Türkiye’de kesişmektedir. Türkiye’nin zengin bir biyoçeşitliliğe sahip olmasına karşın, bunun devam ettirilmesi için gerekli önlemler yeterince alınmamaktadır. Türkiye’de nüfus artışı, çevre kirliliği, orman yangınları, zirai ilaçların bilinçsiz kullanımı gibi olumsuzluklar devam etmektedir.

Orman varlığı her yıl yapılan usulsüz kesimler, açmalar ve yangınlarla tahrip edilmekte, mer’alar bakımsızlık ve aşırı otlatma nedeniyle niteliklerini kaybetmektedir. Ekilebilir alanların % 73.6’sını etkileyen erozyon, tarımsal gelirlerin önemli ölçüde azalmasına ve sulama sistemlerinin zarar görmesine sebep olmaktadır. Alan büyüklüğü ve etki açısından erozyon önemli bir tarımsal sorun oluşturmasına karşın, Türkiye’de bu konuda alınan önlemler yok denecek kadar azdır. Fakat bazı vakıf ve demeklerin son yıllarda erozyona karşı başlattıkları mücadeleleri de olumlu karşılamak gerekir.

Türkiye’de tarım kesiminde ve tarım politikalarında yeniden yapılanmanın gerekliliğini hemen herkes ve her kesim dile getirmektedir. Bu anlamda toplumun yararına, tarımda yeniden yapılanmada ileriye yönelik olarak yapılanma modelleri ya da özelemleri ortaya çıkmaktadır. Buna göre;

- Sanayi ile entegre olmuş, tarımsal üretici-tüccar-sanayici işbirliğini ön planda tutan,
- Arazi toplulaştırılmasının tamamlandığı,
- Optimum işletme büyüklüklerinin oluşturulduğu,
- Tarımsal ürünlerin iç ve dış pazarlarda, serbest piyasada, modern pazarlama yöntemleriyle değerlendirildiği ,
- Toprakların erozyon ve yanlış kullanımdan kurtarıldığı ve çağdaş teknolojiler ile sürdürülebilir tarımın yapıldığı,
- Bu kesimde eğitilmiş, bilgiyi satın almaya değer bulan bilgili üretici tipinin yer aldığı,
- Ürün esasında veya bölgesel esasta bir araya gelinen üretici örgütlerinin oluşturulduğu,
- Ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlere yöneldiği,
- Arazi kullanım planlamasının yapıldığı ve arazilerin kabiliyet sınıflarına göre kullanıldığı,

- Su kaynaklarından en bilinçli bir şekilde yararlanıldığı,
- Tarımsal üreticilerin ve ürünlerinin sigortalandığı,
- Biyoçeşitliliğin korunduğu,
- Üreticiye gerektiğinde her türlü doğrudan desteğin verildiği,
- Bu kesimin de ticari bankalar için cazip hale geldiği,
- Serbest piyasada oluşacak fiyatların geçerli olduğu yapılanma modelleri genel kabul görmektedir.

Bu saydıklarımızın hepsi, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir bir çevre ile bağlantılı olarak sürdürülebilir bir tarımsal yapı oluşturmayı amaçlamaktadır. Uygulanan destekleme politikalarının bu amaçlara uygun olması gerekir. Bilindiği gibi destekleme politikalarının en başta gelen araçlarından biri, fiyat yoluyla desteklemedir. Bu kapsamda Türkiye’de ilgili uygulamalardaki sorunları şu şekilde özetleyebiliriz:

Bir destekleme politikasının amaçları, esasları ve araçları tarım politikasıyla, tarım politikası da ekonomi politikalarıyla uyum göstermelidir. Bir başka anlatım ile, önce ekonominin ve bu kapsam içinde tarımın hedefleri ortaya konulmalı, daha sonra tarımsal destekleme politikasının amaçları ve araçları belirlenmelidir. Türkiye’deki uygulamalara bakıldığında destekleme politikasının amaç ve araçlarını net bir şekilde görebilmek olanaksızdır. Bu amaçlar ve araçlar bir yana, gündeme gelen ve yıldan yıla değişen uygulamalarla destekleme politikası bir istikrar ortamı yaratamadığı gibi, tersine politikanın kendisi istikrarsızlığın nedenlerinden biri olmuştur. Örneğin planlı dönemin başlangıcına kadar yalnızca 11 ürün destekleme kapsamında kalmış, planlı dönemden sonra destekleme kapsamına alınan ürün sayısı giderek artmış ve 1970’li yılların sonunda desteklenen ürün sayısı 30’a ulaşmıştır. 1980 yılında 22 ürün destekleme alımları kapsamına alınmış, bu sayı 1985 yılında 13’e, 1990 yılında dokuzaya inmiş, ardından 1991 yılında yeniden 23’e yükselmiştir. 1994 yılından bu yana yalnızca hububat, şeker pancarı, tütün ve haşhaş kapsülü destekleme kapsamına alınmıştır. Bir tarım ürününün niçin destekleme alımları kapsamına alındığını ya da buradan çıkarıldığını açıklayabilmek son derece güçtür. Burada kapsamı belirleyen en önemli faktörün politik çıkar hesapları olduğu düşünülebilir. Örneğin, Türkiye’nin bitkisel yağ açığı dikkate alınarak ayçiçeği ve zeytinciliğin desteklenmesi beklenirken, bu ürünler destekleme kapsamından çıkarılmakta, buna karşın aşırı destekleme nedeniyle bir kısmı yakılan tütün ürünü destekleme kapsamında bulunmaktadır. Destekleme kapsamına alacak ürünler, ciddi istatistikler ve arz-talep dengesi çerçevesinde yapılacak incelemelerden sonra yeniden belirlenmelidir.

Destekleme alımı yapılan ürünlerde, ürünlerin kalitesine göre farklı fiyat uygulamaları getirilerek kaliteli üretim özendirilmeli ve böylece tarımsal ürünlerin dış piyasalardaki rekabet olanakları artırılmalıdır. Yıllarca uygulanan destekleme ve fiyat politikalarının yüksek kaliteli ve düşük kaliteli ürünler arasındaki farkı ortadan kaldırması, kaliteli tütün yetiştirilebilen kır ve kırtaban alanlardan, kalitesiz ve birim alandan daha fazla ürün almabilen alanlara kaymasına neden olmuştur. 1986 yılından sonra, kaliteli tütün üretimini özendirmek amacıyla "baş fiyat" sisteminden vazgeçilerek "grad" sistemine geçilmiştir.

İstikrarsızlığa yol açan bir diğer uygulama da fiyatların ilan zamanı ve şekliyle ilgilidir. Örneğin, hububat destekleme alım fiyatlarının ilanı bazı yıllarda ekim döneminden sonraya bırakılmıştır. Diğer yandan 1986 yılında hububat ürünleri yanında pamuk, ayçiçeği, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm ve soya fasülyesi için "kademeli destekleme fiyatı" ilan edilmiş ve daha sonra bu uygulamadan da vazgeçilmiştir.

Destekleme alım fiyatları, tarımsal üreticilerin üretimlerini belirleyebilmesi için iki aşamada yapılmalıdır. Bu amaçla, ekim döneminden önce ilan edilecek destekleme alım fiyatları "ilk fiyat" olmalı ve hasat dönemine kadar oluşacak ekonomik gelişmeler dikkate alınarak "kesin fiyat" saptanmalıdır. En azından fiyatların ilanı kesinlikle ekim döneminden önce yapılmalı ve üreticinin üretmeyi düşündüğü ürünün satış fiyatını önceden bilme olanağı sağlanmalıdır.

Destekleme fiyat politikasının üzerinde önemle durulması gereken konuların başında destekleme alım fiyatlarının düzeyi gelmektedir. Çok ayrıntılı analizlere girmeden, tarımsal ürünlerin destekleme alım fiyatları ile temel girdi fiyatlarının ve enflasyonun karşılaştırılması ile yapılan hesaplamalar sonucunda ortaya çıkan gerçek, destekleme alım fiyatlarındaki artışın yetersiz kaldığıdır. Geliri azalan bir üreticinin, uzun dönemde verimi ve kaliteyi artıracak, maliyetleri düşürecek girişimlerde bulunması beklenmemelidir.

Destekleme alım fiyatlarının düzeyi kadar önemli bir diğer konu da, ürün bedellerinin ödenmesidir. Ödemeler konusundaki değişiklikler hemen her yıl görülmektedir. Kimi zaman % 25'i peşin geri kalanı taksitlerle, kimi zaman % 50 peşin geri kalanı taksitlerle, kimi zaman ise ürün miktarının belli bir oranı kadar peşin ödeme ön görülmüştür. Genelde ilan edilen destekleme alım fiyatları vadeli olmuştur. Buna karşın ürün bedellerinin peşin ya da taksitli ödenmesi konusunda yapılan açıklamalara bile çoğu zaman uyulmamıştır.

Tüm bu olumsuz değerlendirmelerden sonra, doğal olarak “destekleme alımlarının her hangi bir faydası yok mudur?” sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu soruyu çok basit olarak, “herşeye karşın Türkiye’de uygulanan destekleme alımlarının üreticiyi koruduğu ve desteklediği” şeklinde cevaplayabiliriz. Türkiye’deki tarımsal üreticilerin tamamına yakını gerek mesleki ve gerekse kooperatif örgütlenme yönünden yetersizdir. Üreticilerin kendi hak ve çıkarlarını koruyamaması önemli bir sorundur. Üretici, destekleme alımları yapılmadığı zaman fiyat ve pazarlama yönünden çok daha fazla risk ve belirsizliklerle karşı karşıya gelecektir. Arz fazlası oluşan ürünlerin dışsıtım olanaklarını tek tek tarımsal üreticilerden değil kamu ve/veya özel kesimin uzmanlaşmış kurumlarından beklemek gerekir. Aynı yaklaşımla üretim deseni, toprak düzenlemesi, toplulaştırma, araştırma-geliştirme, biyoteknoloji, yeni ürün geliştirme ve ürün standardizasyonu gibi tarımsal alt yapıya ilişkin konuları tarımsal üreticilerin değil kamunun yapması ve üreticiyi yönlendirmesi kaçınılmazdır.

KİT’lere ilişkin olarak kamuoyundaki olumsuz düşünceler, tarımsal destekleme programları ve bu programlara aracı olan tarımsal KİT’ler ile tarımsal kooperatifler, birlikler ve bunların işletmeleri konusunda da olumsuz yargılara varılmasına neden olmaktadır. Oysa tarımsal KİT’lere Türkiye’nin tarım potansiyeli dikkate alınarak sahip çıkılmalı ve bu kuruluşlar modern işletmecilik ilkelerine göre yeniden yapılandırılmalıdır. Tarımsal desteklemenin finansman sorunu güçlü bir tarımsal kooperatif bankasının kurulması ile çözümlenmelidir.

Sözün özü, ekonomi büyürken, tarımın milli gelir ve faal nüfustaki payı giderek azalır. Ancak Türkiye’nin sorunu, tarımdaki istihdamın gereken ölçüde azaltılmamasından kaynaklanmaktadır. Tarımda desteklemenin bugünkü maliyeti, desteğin kaldırılması durumunda ortaya çıkacak sosyal, ekonomik ve politik maliyetlerin çok altında kalacaktır. Desteksiz bir tarım kesiminde marjinal kesimlerin mülksüzleşme süreçleri ve göçe katılma eğilimleri artacağından, bunların yalnızca ek kentsel hizmet taleplerinin maliyeti dahi bugünkü destekleme maliyetlerini aşacaktır.

KAYNAKLAR

- AÇIL, A. F., DEMİRCİ, R., 1984.** Tarım Ekonomisi Dersleri. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 880, Ankara.
- AKŞİT, B., 1966.** Türkiye’de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi. ODTÜ Öğrenci Birliği Yayınları, Ankara.
- AKSÖZ, İ., 1973.** Tarımsal Fiyat Politikası Genel Esasları ve Muhtelif Memleketlerdeki Tatbikat. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:186, Erzurum.
- AKTAN, C. Ç., 1994.** Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat. Takan Matbaası, Ankara.
- AKTAN, R., 1973.** “Tarımsal Ürünlerde Destekleme”. Tarımsal Ürünlerde Fiyatlar ve Destekleme Politikası Semineri, 14-16 Mayıs 1973, İzmir Ticaret Borsası Yayın No: 10.
- ALKİN, E., 1984.** İktisat, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ALPKENT, N., 1995.** Türkiye’de Tarımsal Ürünler Pazarlaması Üzerine Bir İnceleme. Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:547, Ankara.
- ANDERSON, K., TYERS, R.,** “Agricultural Protection Growth in Advanced and Newly Industrialized Countries”. International Conference of Agricultural Economists, 24-31 August 1988, Buenos Aires.
- APAK, S., 1993.** Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları. Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- ARAS, A., 1973.** “Tarımda Üretici Geliri”. Tarımsal Ürünlerde Fiyatlar ve Destekleme Politikası Semineri 14-16 Mayıs 1973. İzmir Ticaret Borsası Yayınları, No:10, İzmir.
- ARAS, A., 1988.** Tarım Muhasebesi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 846, İzmir.
- AVCIOĞLU, D., 1968.** Türkiye’nin Düzeni. Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- AYÇİÇEĞİ, N. C., 1995.** “Tarımda Serbest Pazar ve Müdahale Üzerine”. İşletme ve Finans Dergisi Yıl: 10 Sayı: 115, Ekim 1995, Ankara.

- AYYILDIZ, T., 1983.** Tarım Politikası Genel Politikalar ve Türkiye’de Durum. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 620, Erzurum.
- BAŞKAYA, F., 1986.** Türkiye Ekonomisinde İki bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına. Birlik Yayınları, No:2, Ankara.
- BAYKAL, O. vd., 1989.** Gıda Sanayinde Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları. Milli Produktivite Merkezi Yayınları, No:382, Ankara.
- BERBEROĞLU, 1981.** Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 235/156, Eskişehir.
- BİNAY, Ş. H., vd., 1992.** “Tarımı Destekleme Uygulamaları”. Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Aralık, 1992/4, Ankara.
- BORATAV, K., 1983.** “İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları”. İktisat Yazıları 1969-1981, Belge Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, K., KEYDER, Ç., PAMUK, Ş., 1987.** “Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- BOYACI, S., 1997.** “Türkiye’nin Tarım Politikalarına Bakış”. Türkiye’nin Tarım Politikası ve Çevre. Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No: 122, Ankara.
- BROWN, L. R., 1997.** “Besin Sıkıntısı Olasılığına Karşı”. Dünyanın Durumu. Sürdürülebilir Bir Toplum İçin Worldwatch Enstitüsü Raporu. Çeviren: Hakan Gülseven, TEMA Yayınları, No:19, İstanbul.
- BROWN, L. R., FLAVIN, C., POSTEL, S., 1997.** Gezegeneimizi Kurtarmak Küresel Ekonominin Çevresel Olarak Sürdürülebilirliği. TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, No:4, Ankara.
- BULMUŞ, İ., 1978.** Tarımsal Fiyat Oluşumuna Devlet Müdahalesi. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No:113, Ankara.
- CERİT, S., 1994.** Sürdürülebilir Kalkınma Yönetimi Kalkınmaya “Çevre” ile “Sürdürülebilirlik” Boyutlarını Katan ve Kalkınma Yönetimini Bu Yeni Boyutlara Göre Biçimlendiren Bir Kalkınma Yönetimi Yaklaşımı. Yayınlanmamış Master Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya.

- ÇEKEROL, K., 1998.** Teoride ve Uygulamada İstikrar Politikaları ve Türkiye Örneği. Basılmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- ÇİVİ, H., 1977.** Tarımsal Ürünlerde Taban Fiyatlar ve Türkiye’de Taban Fiyat Politikası. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:485, Erzurum.
- ÇİVİ, H., 1985.** Türkiye’de Bankacılık –Teori, Uygulama ve Sonuçlar-. Cumhuriyet Üniversitesi Yardımcı Ders Kitabı, Yayın No:1, Fon Matbaası, Ankara.
- DİE, 1994.** 1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, Yayın No:1691, Ankara.
- DİE, 1998.** Tarım İstatistikleri Özeti 1997. DİE Yayın No:2137, Ankara.
- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı. Çeşitli Yıllar, Ankara.**
- DİNLER, Z., 1996.** Tarım Ekonomisi. Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- DOĞANER, M., 1991.** Meyve Suyu Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- DOĞRUEL, F., 1993.** Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları: ABD, AT ve Türkiye. İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1993-29, İstanbul.
- DOLL, J. P., RHODES, V. J., WEST, J.G., 1968.** Economics of Agricultural Production, Markets, and Policy. Irwin-Dorsey Limited, ABD.
- DÖNMEZÇELİK, U., 1979.** Türkiye’de Tarımsal Destekleme Fiyat Politikasının Etkinliği. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayın No: 1979/204, Ankara.
- DİE, 1994.** 1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları Yayın No: 1691, Ankara
- DİE, 1995.** Türkiye İstatistik Yıllığı 1994. Yayın No: 1720, Ankara
- DİE, 1997.** Türkiye İstatistik Yıllığı 1996. Yayın No: 1985, Ankara.
- DİE, 1998.** Tarım İstatistikleri Özeti 1997. Yayın No: 2137, Ankara.
- DİE, 1998.** 1997 Genel Nüfus Tespiti İl ve İlçelerin Şehir ve Köy Nüfusları Kesin Sonuçları. Ağustos 1998, Ankara.
- DPT, 1993.** Ankara Anlaşması ve Katma Protokol, Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler. Cilt: 1 ve Cilt: 2, Ankara.

- DPT, 1995.** Tarımda Yapısal Uyum, Destekleme ve Uluslararası Piyasalara Entegrasyon. VII. BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No:2409, Ankara.
- DPT, 1995.** Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu. VII. BYKK Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayın No: DFT:2377-ÖİK:441, Ankara.
- DPT.** Beş Yıllık Kalkınma Planları (I., II., III., IV., V., VI., VII. BYKP).
- DPT.** Yıllık Programlar (1979'dan 1999'a kadar).
- EGELİ, G., 1997.** Avrupa Birliğinde Çevre ve Tarım Politikaları". Türkiye'nin Tarım Politikası ve Çevre, Türkiye Çevre Vakfı Yayını No: 122, Ankara.
- EGELİ, G., 1997.** "Avrupa Birliği'nde Çevre ve Tarım Politikaları". Türkiye'nin Tarım Politikası ve Çevre. Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No: 122, Ankara.
- ERAKTAN, G., 1988.** Tarım Politikası II. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. No:1038, Ankara.
- ERAKTAN, G., 1988.** Türkiye'de Tarım Politikası Uygulamaları. Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği Teknik Tarım Kongresi, Ankara.
- ERAKTAN, G., 1988.** Türkiye'de Tarım Kesimine Yönelik Politikalar ve AT Karşısındaki Durumu. Alkar Matbaacılık, Ankara.
- ERAKTAN, G., 1989.** Tarım Politikası I. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. No:1163, Ankara.
- ERDEM, A. H., ERKAN, A. M, 1992.** "Tarımda Destekleme Politikası". Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, Aralık, 1992/4, Ankara.
- ERDOST, M., 1969.** "Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Niteliği". Aydınlik, Haziran 1969, No: 8, İstanbul.
- ERGÜDER, Ü., 1981.** Türkiye'de Tarım Fiyat Destek Siyaseti ve Siyaset. Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- ERKUŞ, A. vd., 1995.** Tarım Ekonomisi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, No:5, Ankara.
- ERTEK, T., 1978.** Ekonometriye Giriş. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ERTÜRK, Y., 1998.** "Kırsal Türkiye'de Cemaat, Gelenek ve Değişme Eğilimleri". Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam. DİE Yayın No: 2210, Ankara.

- FİSUNOĞLU, M., 1998.** "Tarımsal Üretim, Nüfus ve Çevre". Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı (13-14 Kasım 1997). Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No:124, Ankara.
- FREYSSINET, J., 1985.** Az gelişmişlik İktisadı. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 36. Çevirenler; Tezer Öçal ve Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara.
- FROGHERG, K., 1993.** "2000'li Yıllara Doğru Tarımda Global Gelişmeler". Tarımsal Destekleme Politikaları Sorunlar – Çözümler. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası. Tarım Haftası '93 Sempozyumu.
- GÜLALP, H., 1987.** Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. Yurt Yayınları, No:5, Ankara.
- GÜLTEN, Ş., 1985.** Tarımsal Pazarlama. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:631, Erzurum.
- GÜNEŞ, T., 1985.** "Bir Sektör Olarak Tarımın Serbest Piyasa Ekonomisi İle Uyum Derecesi". Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçişin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri Sempozyumu. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü ve TZOB 16-18 Aralık 1985, İzmir.
- GÜNEŞ, T., 1990.** Tarımsal Pazarlama ve Standardizasyon. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 1182, Ankara.
- GÜRLER, A. Z., 1997.** Tarım Politikası. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:21, Tokat.
- HALCROW, H. C., 1980.** Economics of Agriculture. McGraw-Hill Book Company, New York.
- HEMMING, R., 1995.** "Kamu İktisadi Teşebbüslerine Transferler". Kamu Harcamaları Rehberi Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Kamu Harcamaları El Kitabı. T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1995/2, Çeviren: Doğan Cansızlar, Ankara.
- HOUTHAKKER, S.H., 1967.** Economic Policy for the Farm Sector. Washington, D.C.
- İŞIKLI, E., 1978.** Türkiye'de Tarımsal Ürünlerde Destekleme Fiyat Politikası ve Küçük Çiftçilere Etki Derecesi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 347, İzmir.
- İŞIKLI, E., ABBAY, C., 1993.** "Destekleme Alımlarının Tarımsal Yapıya Etkisi." Tarımsal Destekleme Politikaları: Sorunlar-Çözümler. Tarım Haftası '93 Sempozyumu. TMMOB- ZMO. 13-15 Ocak 1993, Ankara.

- İLKİN, A., 1988.** Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi, Yayın No:3487, İstanbul.
- İŞGÜDEN, T., vd., 1995.** Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum. Beta Yayın, No:601, İstanbul.
- İTB, 1996.** Avrupa Birliği İle İlişkilerimiz ve GATT Tarım Anlaşması Çerçevesinde Türk Tarımının Geleceği. Basılmamış Rapor, İzmir.
- İTO, 1998.** Aylık Ekonomik Veriler, Şubat 1998
- KARAGÖLGE, C., 1987.** Tarım Ekonomisi. Atatürk Üniversitesi Yayınları Yayın No: 642, Erzurum.
- KARLUK, R. S., 1996.** Avrupa Birliği ve Türkiye. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul.
- KARLUK, R. S., 1997.** Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim. Beta Yayın, No: 607, İstanbul.
- KARLUK, R. S., 1998.** Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasi Kuruluşlar. Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KASNAKOĞLU, H., 1993.** "Türkiye'de ve OECD'de Üretici ve Tüketici Sübvansiyonları". Tarımsal Destekleme Politikaları: Sorunlar-Çözümler. Tarım Haftası 93 Sempozyumu TMMOB-ZOB, 13-15 Ocak 1993, Ankara.
- KAZGAN, G., 1973.** "İkinci Dünya Harbinden Günümüze Kadar Tarım Kesiminde Gelişme ve Tarım Politikası" Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa İTİA, Bursa.
- KAZGAN, G., 1981.** "Tarım Ürünleri Destekleme Politikası: Amaçlar, Sorunlar ve Çözümler". Türkiye II. İktisat Kongresi. Tarım Komisyonu Tebliğleri. 2-7 Kasım 1981, İzmir.
- KAZGAN, G., 1993.** Tarım ve Gelişme. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- KEYDER, Ç., 1982.** Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-29), Yurt Yayınları, Ankara.
- KEYDER, Ç., 1984.** "Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.
- KEPENEK, Y., YENTÜRK, N., 1994.** Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi, Ankara.

- KESİM, A., 1981.** Sübvansiyon Teorisi. Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No:1, Trabzon.
- KIRIMHAN, S., 1997.** “Sürdürülebilir Tarım ve Uygulamaları”. Türkiye’nin Tarım Politikası ve Çevre, Türkiye Çevre Vakfı Yayını No: 122, Ankara.
- KİP, E., 1975.** “Fiyat Yönünden Tarımsal Üretim Özellikleri”. Tarımsal Ürünlerde Destekleme Fiyat Politikası. Türkiye Ziraat Ekonomi Derneği Yayını, No: 4, Şark Matbaası, Ankara.
- KİP, E., 1981.** Türkiye’de Tarımsal Ürünlerde İç Ticaret Hadleri. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:580, Erzurum.
- KİP, E., 1991.** “Tarım Ürünleri İç ve Dış Piyasalardaki Gelişmeler”. 1980-1990 Türkiye Tarımı Sempozyumu TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 7-9 Ocak 1991, Ankara.
- KOCAMAN, T., 1998.** “Türkiye’de İç Göçler-İller Arası Kır-Kent Göçleri ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-1990). Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam. DİE Yayın No: 2210, Ankara.
- KOÇTÜRK, M.O., 1997.** “Pamukta Prim Sistemi”. Ege Çiftçiler Derneği, Pamuk 97 Hasat ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu (27.8.1997), Söke, Aydın.
- KONGAR, E., 1985.** İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı I. Remzi Kitabevi, Ankara.
- KONGAR, E., 1985.** İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı II. Remzi Kitabevi, Ankara.
- KOTLER, P., 1984.** Pazarlama Yönetimi Çözümleme Planlama ve Denetim. Cilt:2, Çeviren: Yaman Erdal, Beta Yayın, İstanbul.
- MACKENZIE, G.A., 1995.** “Fiyat Sübvansiyonları”.Kamu Harcamaları Rehberi Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Kamu Harcamaları El Kitabı. T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1995/2, Çeviren: Doğan Cansızlar, Ankara.
- MANİSALI, E., 1975.** Gelişme Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2042, İstanbul.
- MEIER, M. G., 1976.** Leading Issues in Economic Development. Oxford University Press. Oxford.

- MÜLAYİM, G. Z., 1999.** Kooperatifçilik. Yetkin Yayınları, Ankara.
- OECD, 1994.** Ülke Tarım Politikaları ve Ticareti Türkiye Ülke Raporu, Ankara.
- OECD, 1998.** OECD In Figures Statistics On The Member Countries. July 1998, No: 212.
- OLALI, H., DUYMAZ, İ., 1987.** Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı. İzmir Ticaret Borsası Yayınları, No:28, İzmir.
- OLHAN, E., 1999.** "Sürdürülebilir Tarım Dünyada ve Türkiye'de Organik Tarım". TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi. Mayıs 1999, Sayı. 378, Ankara.
- ÖĞÜT, H., 1993.** "Desteklemenin Yeniden Örgütlenmesi". Tarımsal Destekleme ve Korumacılık Politikaları ve Türkiye'deki Yansımaları". Türkiye I. Tarım Ekonomisi Kongresi 8-9 Eylül 1994, İzmir.
- ÖZGÜVEN, A., 1983.** Tarım Ekonomisi ve Politikası. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZGÜVEN, A., 1988.** İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması. İstanbul.
- ÖZTUNA, A., 1995.** "1980 Sonrasında Uygulanan İstikrar Politikalarının Türk Tarım Sektörüne Etkisi". Maliye Dergisi, Sayı:120, Eylül-Aralık 1995, Ankara.
- PALA, C., 1998.** "Sanayileşme, Enerji, Nüfus ve Çevre İlişkileri". Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı (13-14 Kasım 1997). Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No:124, Ankara.
- PAMUK, Ş., TOPRAK, Z., 1988.** Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). Yurt Yayınları No: 18, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.
- PARASIZ, İ., 1998.** Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- PEKİN, T., 1973.** "Destekleme Alımlarında Fiyat Tespit Metodları". Tarımsal Ürünlerde Fiyat ve Destekleme Politikası Semineri (14-16 Mayıs 1973). İzmir Ticaret Borsası Yayınları, No:10, İzmir.
- SENCER, M., 1982.** Osmanlı Toplum Yapısı. May Yayınları, No:84, İstanbul.
- SERDENGEÇTİ, T., 1994.** Avrupa Topluluğu Ortak Tarım Politikası, Uruguay Round Müzakerelerinde Tarım ve Türkiye'nin Uyumu. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

- SEYİDOĞLU, H.**, 1992. Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük. Güzem Yayınları No: 4, Ankara.
- SOYAK, M.**, 1996. "Rant Arama: Türk Tarım Sektöründe Destekleme Politikaları Yoluyla Aktarılan Rantlar Üzerine Bir İnceleme". Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Kış 96, Cilt:7, Ankara.
- SÖNMEZ, S.**, 1998. Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SÜRMEİ, A. M.**, 1997. "Tarım ve Çevre Etkileşimi". Türkiye'nin Tarım Politikası ve Çevre, Türkiye Çevre Vakfı Yayını No: 122, Ankara.
- ŞAHİN, H.**, 1995. Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- ŞAHİNÖZ, A.**, 1989. ABD-AET-Türkiye Tarım Politikaları ve Dünya Pazarları (Ortadoğu). Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Ekonomik Analiz, Konjonktür ve Sektör İzleme Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- TALİM, M.**, 1973. "Fiyat Politikası Açısından Tarımda Maliyet Sorunu". Tarımsal Ürünlerde Fiyatlar ve Destekleme Politikası Semineri 14-16 Mayıs 1973. İzmir Ticaret Borsası Yayınları, No:10, İzmir.
- TANRIVERMİŞ, H.**, 1997. Çevresel Malların ve Kirlilik Zararlarının Değerlerinin Biçilmesinde Kullanılan Yöntemler ve Bu Yöntemlerin Türkiye'de Uygulanabilirliği". Ekonomik Yaklaşım, İlkbahar Yaz, Cilt: 8, Ankara.
- TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI**, 1995. Tarımda Yeniden Yapılanma 1995-2005. Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, Ankara.
- TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI**, 1996. Tarım Sektöründe Temel Ekonomik Göstergeler. Ankara.
- TEKELİ, İ.**, 1982, Türkiye'de Kentleşme Yazıları. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Yayın No: 3, Ankara.
- TESBİ, A. M.**, 1996, GATT ve GB'nin Tarım Ürünleri Dış Ticaretine Olası Etkileri". Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi 4-6 Eylül 1996, Adana.
- TEZEL, S.Y.**, 1982. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara.

- TOPRAK, Z., 1988.** "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)". Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-200). Yurt Yayınları, No:18, Ankara.
- TUNCER, H. O., 1990.** Tarımın Türkiye Ekonomisine Katkısı. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Yayın No: 160, Ankara.
- TUNCER, O.H., 1994.** Tarımda Desteklemeye Alternatif Politika Önerisi. TOBB Yayınları, No:292, Ankara.
- TUNÇEL, D.Y., AKIN, A.Y., 1981.** "Tarımda Destekleme Politikası". Türkiye II. İktisat Kongresi, Tarım Komisyonu Tebliğleri. 2-7 Kasım 1981, İzmir.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1997.** Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma. Çanta Kitabevi, İstanbul.
- TÜRKAY, O., 1992.** İktisat Teorisine Giriş. Adım Yayınları, No:17, Ankara.
- TÜRKBAL, A., 1973.** Türkiye'de Muhtelif Zırai Mahsül Fiyatlarının Analizi ve Zırai Fiyat Politikası. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:171, Erzurum.
- TÜSİAD, 1999.** Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri. Yayın No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul.
- TÜTENGİL, C.O., 1984.** Az Gelişmenin Sosyolojisi. Belge Yayınları, No:25, İstanbul.
- TZOB, 1997.** Zırai ve İktisadi Rapor 1994-1996. Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No:178, Ankara.
- YAMAK, N., 1996.** "Tarımsal Ürün Fiyatlarının Seyri Üzerine". Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Sonbahar 96, Cilt:7, Ankara.
- YETKİN, İ., 1995.** "1994 Tarımı: Verileriyle, Olgularıyla Tarımın Çöküşü". İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:10, Sayı:108, Ankara.
- YILDIRIM, S., 1997.** Türkiye'de Fon Sistemi ve Uygulaması. Hazine Dergisi, Sayı: 5, Ocak 1997, Ankara.
- YILDIZOĞLU, E., 1996.** Globalleşme ve Kriz. Alan Yayıncılık, No:167, İstanbul.

EKLER

Ek. 1. TARIM ÜRÜNLERİ DESTEKLEME ALIM MİKTARI (1979-1997)
(000 Ton)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
1 BUĞDAY	1.644	1.653	1.057	2.523	2.101	1.903	1.718	2.937	3.664	2.793
2 ARPA	104	711	793	933	39	175	566	785	617	717
3 ÇAVDAR	12	11	24	26	3	15	10	60	23	30
4 MISIR	0	0	0	0	0	0	0	96	40	50
5 PAMUK	501	365	500	176	109	163	397	166	121	121
6 TÜTÜN	235	163	152	81	127	164	94	74	115	101
7 ÇAY	555	476	192	303	436	569	0	0	0	0
8 ŞEKER PANCARI	8.760	6.766	11.170	12.732	12.770	11.108	9.830	10.662	12.717	11.531
9 AYÇİÇEĞİ	212	328	340	294	222	146	296	395	198	0
10 FINDIK	134	101	250	95	225	66	12	58	21	0
11 ANTEP FISTIĞI	3	1	0	2	0	0	5	0	1	0
12 KURU İNCİR	13	20	26	19	22	12	17	19	7	0
13 ÇEKİRDEKSİZ K ÜZÜM	27	31	37	17	33	6	22	13	20	0
14 ZEYTİNYAĞI	0	40	0	25	0	0	0	24	0	0
15 YAPAĞI TİFTİK	3	5	3	1	0	1	0	0	1	1
16 CANLI HAYVAN	114	0	0	0	0	0	0	0	0	1
17 YAŞ KOZA	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	12	14	10	6	4	8	3	4	0	10
19 KIRMIZI MERCİMEK	1	2	0	6	21	0	0	0	0	0
20 SOYA FASÜLYESİ	0	0	8	22	30	25	67	122	100	0

TARIM ÜRÜNLERİ DESTEKLEME ALIM MİKTARI (1979-1997)
(000 Ton)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1 BUĞDAY	473	5.159	4.453	2.452	2.671	1.356	41	632	3.435
2 ARPA	4	814	1.114	569	1.058	1.100	74	623	1.841
3 ÇAVDAR	11	56	117	50	57	28	2	28	66
4 MISIR	157	131	187	395	482	0	49	239	500
5 PAMUK	0	0	516	799	0	0	0	282	277
6 TÜTÜN	106	184	193	152	217	273	111	105	124
7 ÇAY	0	0	0	0	0	0	428	527	560
8 ŞEKER PANCARI	10.929	13.986	14.975	13.101	12.814	10.724	9.427	11.414	14.908
9 AYÇİÇEĞİ	523	0	327	645	292	0	0	269	396
10 FINDIK	0	0	85	186	2	0	0	105	64
11 ANTEP FISTIĞI	0	0	10	3	7	0	0	5	4
12 KURU İNCİR	0	0	3	2	0	0	0	3	3
13 ÇEKİRDEKSİZ K ÜZÜM	0	0	23	60	93	0	0	45	63
14 ZEYTİNYAĞI	0	0	20	6	2	0	5	42	5
15 YAPAĞI TİFTİK	1	1	1	1	1	0	0	0	0
16 CANLI HAYVAN	32	0	0	0	0	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	0	1	1	1	0	0	0	0	0
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	3	3	20	10	5	12	25	5	11
19 KIRMIZI MERCİMEK	0	0	0	6	172	0	0	0	0
20 SOYA FASÜLYESİ	0	0	12	39	46	0	30	1	15

Kaynak : DPT Yıllık Programlar 1979-1997

Ek 2. TARIM ÜRÜNLERİ DESTEKLEME ALIM FİYATLARI (CARİ FİYATLAR-1979-1997)
(TL/Kg)

	1.979	1.980	1.981	1.982	1.983	1.984	1.985	1.986	1.987	1.988
1 BUĞDAY	5	10	19	23	29	46	66	76	97	165
2 ARPA	5	9	14	16	21	44	51	67	80	136
3 ÇAVDAR	5	8	13	15	18	44	50	62	78	134
4 MISIR	0	0	0	0	0	0	57	76	86	166
5 PAMUK	25	50	63	78	95	160	232	285	345	0
6 TÛTÛN	61	11	130	221	282	379	538	773	1.443	2.904
7 ÇAY	15	25	41	55	73	101	0	0	0	0
8 ŞEKER PANCARI	1	3	5	6	7	9	13	16	23	45
9 AYÇİÇEĞİ	12	30	40	50	61	95	145	172	202	0
10 FINDIK	38	110	125	150	175	240	660	675	1.200	0
11 ANTEP FISTIĞİ	125	300	0	0	0	0	670	730	2.200	0
12 KURU İNCİR	22	50	65	78	94	135	180	250	400	0
13 ÇEKİRDEKSİZ K ÜZÛM	40	85	110	132	158	210	0	0	570	0
14 ZEYTİNYAĞI	0	125	0	150	0	0	675	750	0	0
15 YAPAĞI TİFTİK	370	765	800	345	375	450	0	0	4.250	5.400
16 CANLI HAYVAN	58	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	185	800	0	0	0	0	0	0	0	0
18 HAŞHAŞ KAPSÛLÛ	23	33	37	45	49	0	0	0	0	345
19 KIRMIZI MERCİMEK	9	28	0	0	60	0	280	300	0	0
20 SOYA FASULYE	0	0	40	52	63	95	140	165	192	0

TARIM ÜRÜNLERİ DESTEKLEME ALIM FİYATLARI (CARİ FİYATLAR-1979-1997)
(TL/Kg)

	1.989	1.990	1.991	1.992	1.993	1.994	1.995	1.996	1.997
1 BUĞDAY	328	503	754	1.156	1.843	3.532	7.433	22.093	35.141
2 ARPA	270	369	628	988	1.615	2.729	5.423	15.115	25.488
3 ÇAVDAR	269	416	601	923	1.517	2.754	5.414	13.460	26.798
4 MISIR	310	442	737	1.185	1.800	2.974	6.769	16.882	29.502
5 PAMUK	0	2.268	3.561	6.029	9.096	25.427	40.440	68.142	138.916
6 TÛTÛN	4.714	7.707	10.870	25.715	32.615	53.093	100.963	188.173	385.621
7 ÇAY	0	958	1.436	2.419	3.545	6.127	12.271	24.989	50.421
8 ŞEKER PANCARI	84	142	218	356	556	1.032	2.780	4.775	12.128
9 AYÇİÇEĞİ	650	862	1.512	2.562	4.016	9.529	18.001	37.969	67.728
10 FINDIK	0	3.466	5.639	9.673	19.719	58.284	81.800	208.248	531.435
11 ANTEP FISTIĞİ	0	14.000	16.499	25.001	40.017	82.086	0	309.200	450.093
12 KURU İNCİR	0	2.195	3.317	6.164	12.521	26.504	64.200	84.770	195.285
13 ÇEKİRDEKSİZ K ÜZÛM	0	2.468	4.025	7.081	10.367	21.352	38.502	81.311	165.474
14 ZEYTİNYAĞI	0	5.199	10.513	14.723	22.375	62.411	148.621	302.572	287.131
15 YAPAĞI TİFTİK	9.000	10.630	15.405	23.402	39.605	67.745	0	221.348	460.000
16 CANLI HAYVAN	4.894	0	0	0	0	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	0	11.898	11.851	20.015	34.900	71.927	198.796	382.571	772.735
18 HAŞHAŞ KAPSÛLÛ	1.110	2.488	3.001	4.700	9.000	18.683	24.485	73.718	157.739
19 KIRMIZI MERCİMEK	0	0	0	3.610	4.523	7.994	24.148	0	0
20 SOYA FASULYE	0	841	1.383	2.600	4.161	9.497	15.001	41.395	58.003

Kaynak : DPT Yıllık Programlar 1979-1997

Ek. 3. TARIM ÜRÜNLERİ DESTEKLEME ALIM FİYATLARININ YILLARA GÖRE % (ZİNCİRLEME) DEĞİŞİMİ (1979-1997)

	1.979	1.980	1.981	1.982	1.983	1.984	1.985	1.986	1.987	1.988	%	
1 BUĞDAY	5	10	100	90	23	21	29	26	46	59	66	43
2 ARPA	5	9	80	14	56	16	14	31	44	110	51	16
3 ÇAVDAR	5	8	60	13	63	15	15	18	20	44	144	14
4 MISIR	0	0	0	0	0	0	0	0	0	57	0	76
5 PAMUK	25	50	100	63	26	78	24	95	22	160	68	45
6 TUTUN	61	11	-82	130	1.082	221	70	282	28	379	34	538
7 ÇAY	15	25	67	41	64	55	34	73	33	101	38	0
8 ŞEKER PANCARI	1	3	200	5	67	6	20	7	17	9	29	13
9 AYÇİÇEĞİ	12	30	150	40	33	50	25	61	22	95	56	145
10 FINDIK	38	110	189	125	14	150	20	175	17	240	37	660
11 ANTEP FISTIĞI	125	300	140	0	0	0	0	0	0	0	670	0
12 KURU İNCİR	22	50	127	65	30	78	20	94	21	135	44	180
13 Ç.SIZ KUZUM	40	85	113	110	29	132	20	158	20	210	33	0
14 ZEYTİNYAĞI	0	125	—	0	—	150	—	0	0	0	675	0
15 YAPRAĞI TIFTIK	370	765	107	800	5	345	-57	375	9	450	20	0
16 CANLI HAYVAN	58	0	—	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	185	800	332	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	23	33	43	37	12	45	22	49	9	0	0	0
19 KIRMIZI MERCİMEK	9	28	211	0	0	0	0	60	0	280	—	0
20 SOYA FASULYE	0	0	0	40	30	52	30	63	21	95	51	140

	1.989	1.990	1.991	1.992	1.993	1.994	1.995	1.996	1.997	1.998	%	
1 BUĞDAY	328	99	503	754	53	1.843	59	3.532	92	7.433	110	22.093
2 ARPA	270	99	389	44	628	61	988	63	2.729	69	5.423	98
3 ÇAVDAR	269	101	416	55	601	44	923	64	2.754	82	5.414	97
4 MISIR	310	0	442	0	737	0	1.185	0	2.974	0	6.769	0
5 PAMUK	0	0	2.268	0	3.551	57	6.029	69	9.098	51	25.427	180
6 TUTUN	4.714	62	7.707	63	10.870	41	25.715	137	53.093	63	100.963	90
7 ÇAY	0	0	958	0	1.438	50	2.419	68	3.545	47	6.127	73
8 ŞEKER PANCARI	84	87	142	69	218	54	356	63	556	56	1.032	86
9 AYÇİÇEĞİ	650	0	862	33	1.512	75	2.982	71	4.016	56	9.529	137
10 FINDIK	0	0	3.466	—	5.639	63	9.673	72	19.719	104	56.284	185
11 ANTEP FISTIĞI	0	0	14.000	0	16.489	18	25.001	52	40.017	60	82.086	105
12 KURU İNCİR	0	0	2.185	—	3.317	51	6.164	86	12.521	103	28.504	112
13 Ç.SIZ KUZUM	0	0	2.466	—	4.025	63	7.081	78	10.357	46	21.352	106
14 ZEYTİNYAĞI	0	0	5.189	—	10.513	102	14.723	40	22.375	52	62.411	179
15 YAPRAĞI TIFTIK	9.000	67	10.630	18	15.405	45	23.402	52	39.605	69	67.745	71
16 CANLI HAYVAN	4.694	—	0	—	0	0	0	0	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	0	0	11.898	—	11.851	0	20.015	69	34.900	74	71.927	106
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	1.110	222	2.488	124	3.001	21	4.700	57	9.000	91	18.683	108
19 KIRMIZI MERCİMEK	0	0	0	0	0	0	3.610	0	4.523	25	7.994	77
20 SOYA FASULYE	0	0	841	—	1.383	64	2.600	88	4.161	60	9.497	128

Ek. 4. TARIM ÜRÜNLERİ DESTEKLEME ALIM MİKTARI YÜZDE DEĞİŞİMİ (1979-1988)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
1 BUĞDAY	1.644	1.653	1.057	2.523	2.101	1.903	1.718	2.937	3.684	2.793
2 ARPA	104	711	793	933	18	175	566	785	617	717
3 ÇAVDAR	12	11	24	26	8	15	10	60	23	30
4 MISIR	0	0	0	0	0	0	0	96	40	50
5 PAMUK	501	365	500	176	-65	163	397	166	121	121
6 TÜTÜN	235	163	152	81	-47	164	94	74	115	101
7 ÇAY	555	476	192	303	58	569	0	0	0	0
8 ŞEKER PANCARI	8.760	6.766	11.170	12.732	14	11.108	9.830	10.662	12.717	11.531
9 AYÇİÇEĞİ	212	328	340	294	-14	146	296	395	198	0
10 FINDIK	134	101	250	95	-62	66	12	58	21	0
11 ANTEP FISTIĞI	3	1	0	2	0	0	5	0	1	0
12 KURU İNCİR	13	20	26	19	-27	12	17	19	7	0
13 Ç. SIZ K ÜZÜM	27	31	37	17	-54	6	22	13	20	0
14 ZEYTİNYAĞI	0	40	0	25	0	0	0	24	0	0
15 YAPRAĞI TIFTIK	3	5	3	1	-67	1	0	0	1	1
16 CANLI HAYVAN	114	0	0	0	0	0	0	0	0	1
17 YAŞ KOZA	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
18 HAŞHAŞ KAP	12	14	10	6	-40	8	3	4	0	10
19 K. MERCİMEK	1	2	0	6	21	0	0	0	0	0
20 SOYA FASÜLYE	0	0	8	22	175	25	67	122	100	-18

Kaynak: Ek. 1.

Ek. 5. TARIM ÜRÜNLERİ DESTEKLEME ALIM MİKTARI YÜZDE DEĞİŞİMİ (1989-1997)
(000 Ton)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	%		
değişim	değişim	değişim	değişim	değişim	değişim	değişim	değişim	değişim	değişim	değişim		
1 BUĞDAY	-24	-83	4.453	2.452	2.671	9	1.356	-49	41	-97	3.435	444
2 ARPA	16	-99	1.114	569	1.058	86	1.100	4	74	-93	1.841	196
3 ÇAVDAR	30	-63	409	50	57	14	28	-51	2	-93	66	136
4 MISIR	25	214	131	395	482	22	0	0	49	0	500	109
5 PAMUK	0	0	0	799	55	0	0	0	0	0	277	-2
6 Tütün	-12	5	184	152	217	43	273	26	111	-59	124	18
7 ÇAY	0	0	0	0	0	0	0	0	428	0	560	6
8 ŞEKER PANCARI	-9	10.929	14.975	13.101	12.814	-2	10.724	-16	9.427	-12	14.908	31
9 AYÇİÇEĞİ	523	0	327	645	292	-55	0	0	0	0	396	47
10 FİNDİK	0	0	85	186	119	2	0	0	0	0	64	-39
11 ANTEP FISTIĞI	0	0	10	3	7	133	0	0	0	0	4	-20
12 KURU İNCİR	0	0	3	2	0	0	0	0	0	0	3	0
13 Ç.ŞIZ K ÜZÜM	0	0	23	60	93	55	0	0	0	0	63	40
14 ZEYTİNYAĞI	0	0	20	6	2	-67	0	0	5	0	5	-88
15 YAPAĞI TİFTİK	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
16 CANLI HAYVAN	32	3.100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	0	3	20	10	5	-50	12	140	25	108	11	120
19 KIRMIZI MERCİMEK	0	0	0	6	172	2.767	0	0	0	0	0	0
20 SOYA FASÜLYESİ	0	0	12	39	225	18	0	0	30	3.000	15	1.400

Kaynak: Ek. 1.

Ek. 6. YILLARA GÖRE DESTEKLEME ALIM FİYATLARINDAKİ ARTIŞLARIN ENFLASYONLA İLİŞKİSİ

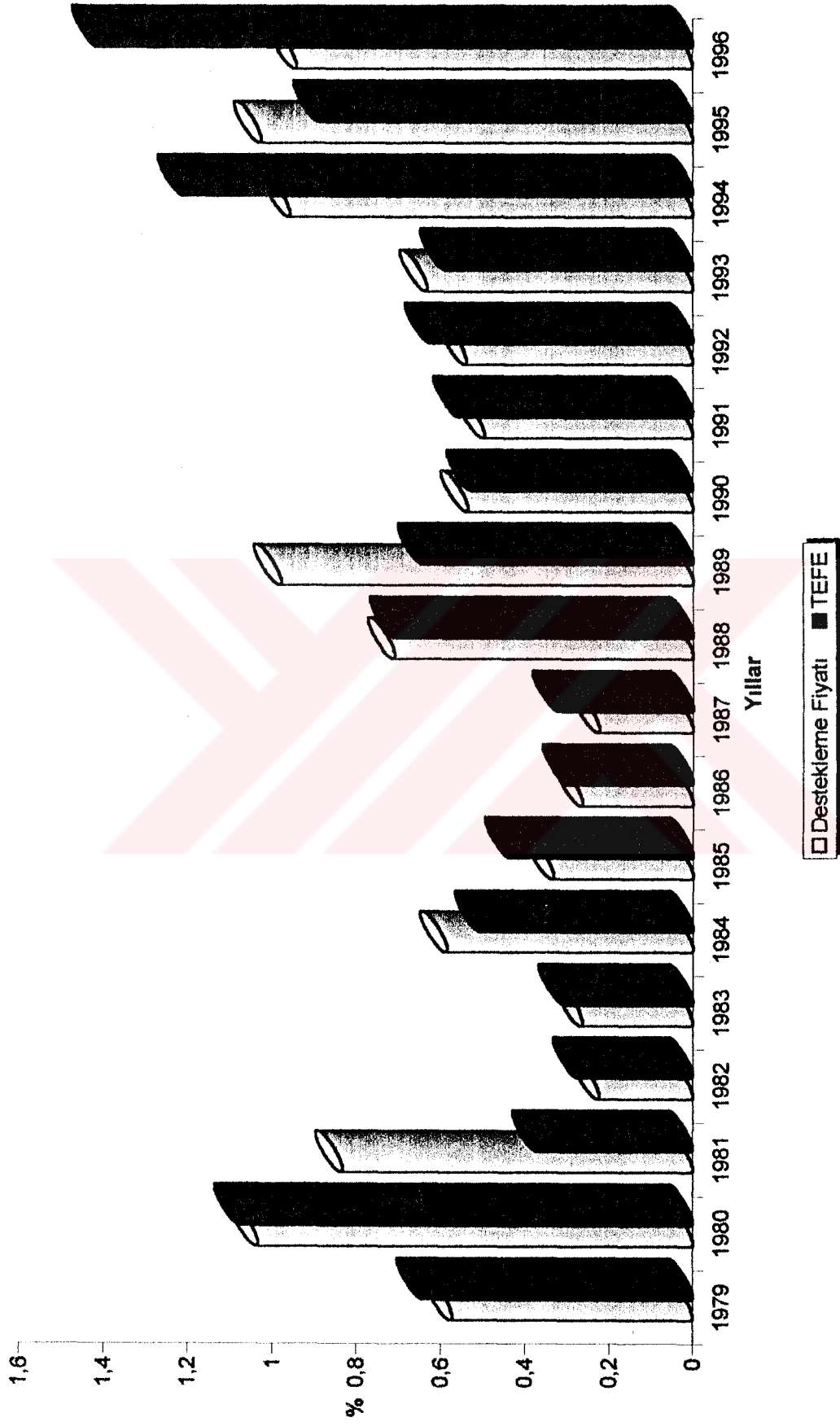
Yıllar	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
TEFE	63,9	107,2	36,7	27	30,5	50,3	43,2	29,6	32
Destekleme Fiyatlarındaki Ortalama Artış	57,2	103,4	83,2	22,4	26,4	58,6	33,4	26,5	22,4
Kümülatif TEFE	63,9	171,1	207,8	235	265,3	315,6	358,8	388,4	420,4
Kümülatif Artış	57,2	160,6	243,8	266	292,6	351,2	384,6	411,1	433,5

YILLARA GÖRE DESTEKLEME ALIM FİYATLARINDAKİ ARTIŞLARIN ENFLASYONLA İLİŞKİSİ

Yıllar	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
TEFE	70,5	63,9	52,3	55,3	62,1	58,4	120,7	88,5	141
Destekleme Fiyatlarındaki Ortalama Artış	70,9	98,1	53,6	49,7	53,9	63,3	95,8	102,7	94,3
Kümülatif TEFE	490,9	554,8	607,1	662	724,5	782,9	903,6	992,1	1133
Kümülatif Artış	70,9	169	222,6	272	326,2	389,5	485,3	588	682,3

Kaynak: D.P.T Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. Çeşitli Yıllar.
DPT Yıllık Programlar. Çeşitli Yıllar.

Ek.6.a. Destekleme Alım Fiyatlarındaki Yıllık Ortalama Artışın Yıllık TEFE ile Karşılaştırılması

Ek. 7. Yıllara Göre Tarım Ürünleri Alım Fiyatlarının Yıllık TEFE ile Karşılaştırılması (1979-1984)

Ürünler (TL/Kg)	1979		1980		1981		1982		1983		1984	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1 BUĞDAY	5	4	10	21	19	26	23	29	29	38	46	69
2 ARPA	5	5	9	19	14	19	16	20	21	27	44	66
3 ÇAVDAR	5	6	8	17	13	18	15	19	18	23	44	66
4 MISIR	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5 PAMUK	25	21	50	104	63	86	78	99	95	124	160	240
6 TÜTÜN	61	44	11	23	130	178	221	281	282	368	379	570
7 ÇAY	15	16	25	52	41	56	55	70	73	95	101	152
8 ŞEKER PANCARI	1	9	3	6	5	7	6	8	7	9	9	14
9 AYÇİÇEĞİ	12	17	30	62	40	55	50	64	61	80	95	143
10 FINDIK	38	34	110	228	125	171	150	191	175	228	240	361
11 ANTEP FISTIĞI	125	90	300	621	0	0	0	0	0	0	0	0
12 KURU İNCİR	22	26	50	104	65	89	78	99	94	123	135	203
13 Ç-SİZ K. ÜZÜM	40	38	85	176	110	150	132	168	158	206	210	316
14 ZEYTİNYAĞI	0	14	125	259	0	0	150	191	0	0	0	0
15 YAPAĞI TIFTIK	370	248	765	1.584	800	1.094	345	438	375	489	450	676
16 CANLI HAYVAN	58	53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	185	134	800	1.656	0	0	0	0	0	0	0	0
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	23	32	33	68	37	51	45	57	49	64	0	0
19 KIRMIZI MERCİMEK	9	25	28	58	0	0	0	0	60	78	0	0
20 SOYA FASULYE	0	20	0	0	40	55	52	66	63	82	95	143

(1) Destekleme Alım Fiyatları (Cari)

(2) TEFE'ye Göre Olması Gereken Fiyatlar

Ek. 8. Yıllara Göre Tarım Ürünleri Alım Fiyatlarının Yıllık TEFE ile Karşılaştırılması (1985-1991)

Ürünler (TL/Kg)	1985		1986		1987		1988		1989		1990		1991	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1 BUĞDAY	66	0,432	95	76	97	128	165	281	328	538	503	766	754	0,553
2 ARPA	51	73	67	67	80	106	136	232	270	443	389	592	628	975
3 ÇAVDAR	50	72	62	62	78	103	134	228	269	441	416	634	601	933
4 MISIR	57	82	76	76	86	114	166	283	310	508	442	673	737	1.145
5 PAMUK	232	332	285	285	345	455	0	0	0	0	2.268	3.454	3.561	5.530
6 TÜTÜN	538	770	773	773	1.443	1.905	2.904	4.951	4.714	7.726	7.707	11.738	10.870	16.881
7 ÇAY	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	958	1.459	1.436	2.230
8 ŞEKER PANCARI	13	19	16	16	23	30	45	77	84	138	142	216	218	339
9 AYÇİÇEĞİ	145	208	172	172	202	267	0	0	650	1.065	862	1.313	1.512	2.348
10 FINDIK	660	945	675	675	1.200	1.584	0	0	0	0	3.466	5.279	5.639	8.757
11 ANTEP FISTIĞI	670	959	730	730	2.200	2.904	0	0	0	0	14.000	21.322	16.499	25.623
12 KURU İNCİR	180	258	250	250	400	528	0	0	0	0	2.195	3.343	3.317	5.151
13 Ç.SİZ K. ÜZÜM	0	0	0	0	570	752	0	0	0	0	2.466	3.756	4.025	6.251
14 ZEYTİNYAĞI	675	967	750	750	0	0	0	0	0	0	5.199	7.918	10.513	16.327
15 YAPAĞI TIFTIK	0	0	0	0	4.250	5.610	5.400	9.207	9.000	14.751	10.630	16.189	15.405	23.924
16 CANLI HAYVAN	0	0	0	0	0	0	0	0	4.694	7.693	0	0	0	0
17 YAŞ KOZA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11.898	18.121	11.851	18.405
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	0	0	0	0	0	0	0	588	1.110	1.819	2.488	3.789	3.001	4.661
19 KIRMIZI MERCİMEK	280	401	300	300	0	0	345	0	0	0	0	0	0	0
20 SOYA FASULYE	140	200	165	165	192	253	0	0	0	0	841	1.281	1.383	2.148

(1) Destekleme Alım Fiyatları (Cari)

(2) TEFE'ye Göre Olması Gereken Fiyatlar

Ek. 9. Yıllara Göre Tarım Ürünleri Alım Fiyatlarının Yıllık TEFE ile Karşılaştırılması (1992-1997)

Ürünler	(TL/Kg)	(1)		(2)		(1)		(2)		(1)		(2)		(1)	
		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
1 BUĞDAY	1.156	1.874	1.843	2.919	3.532	7.795	7.433	14.011	0.885	22.093	1.41	53.244	35.141		
2 ARPA	988	1.602	1.615	2.558	2.729	6.023	5.423	10.222	15.115	36.427	25.488				
3 ÇAVDAR	923	1.496	1.517	2.403	2.754	6.078	5.414	10.205	13.460	32.439	26.796				
4 MISIR	1.185	1.921	1.600	2.534	2.974	6.564	6.769	12.760	16.862	40.637	29.502				
5 PAMUK	6.029	9.773	9.096	14.408	25.427	56.117	40.440	76.229	68.142	164.222	138.916				
6 TÜTÜN	25.715	41.684	32.615	51.662	53.093	117.176	100.963	190.315	188.173	453.497	385.621				
7 ÇAY	2.419	3.921	3.545	5.615	6.127	13.522	12.271	23.131	24.989	60.223	50.421				
8 ŞEKER PANCARI	356	577	556	881	1.032	2.278	2.780	5.240	4.775	11.508	12.128				
9 AYÇİÇEĞİ	2.582	4.185	4.016	6.361	9.529	21.031	18.001	33.932	37.969	91.505	67.728				
10 FINDIK	9.673	15.680	19.719	31.235	56.284	124.219	81.800	154.193	206.248	497.058	531.435				
11 ANTEP FISTIĞI	25.001	40.527	40.017	63.387	82.086	181.164	0	0	309.200	745.172	450.093				
12 KURU İNCİR	6.164	9.992	12.521	19.833	26.504	58.494	64.200	121.017	84.770	204.296	195.285				
13 Ç. SIZ K. ÜZÜM	7.081	11.478	10.357	16.405	21.352	47.124	38.502	72.576	81.311	195.960	165.474				
14 ZEYTİNYAĞI	14.723	23.866	22.375	35.442	62.411	137.741	148.621	280.151	302.572	729.199	287.131				
15 YAPAĞI TIFTİK	23.402	37.935	39.605	62.734	67.745	149.513	0	0	221.346	533.444	460.000				
16 CANLI HAYVAN	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0				
17 YAŞ KOZA	20.015	32.444	34.900	55.282	71.927	158.743	198.796	374.730	382.571	921.996	772.735				
18 HAŞHAŞ KAPSÜLÜ	4.700	7.619	9.000	14.256	18.683	41.233	24.485	46.154	73.718	177.660	157.739				
19 KIRMIZI MERCİMEK	3.610	5.852	4.523	7.164	7.994	17.643	24.148	45.519	0	0	0				
20 SOYA FASULYE	2.600	4.215	4.161	6.591	9.497	20.960	15.001	28.277	41.395	99.762	58.003				

(1) Destekleme Alım Fiyatları (Cari)

(2) TEFE'ye Göre Olması Gereken Fiyatlar

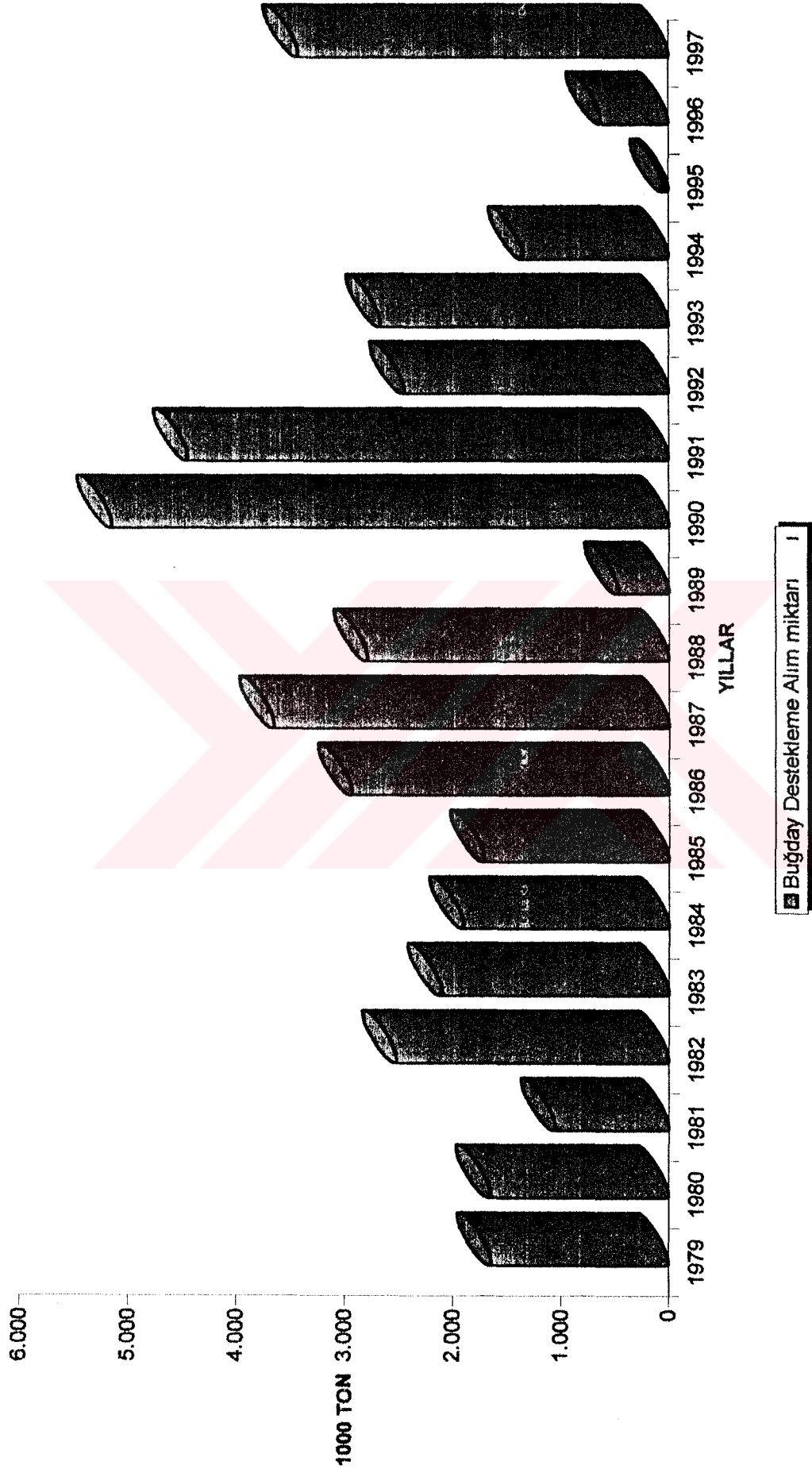
Ek. 10. Bazı Seçilmiş Ürünlerde Cari Fiyatlar ve Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar 1981-1994

	1981	1981	1982	1982	1983	1983	1984	1984	1985	1985	1986	1986	1987	1987
	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy
BUĞDAY	19	19	23	23	29	28	46	44	66	66	76	82	97	97
ARPA	14	15	16	18	21	22	44	39	51	54	67	67	80	81
ÇAVDAR	13	14	15	17	18	21	44	40	50	52	62	64	78	78
PAMUK	63		78		95		160		232	234	285	355	345	572
ŞEKERPANCARI	5	4	6	5	7	6	9	8	13	11	16	15	23	21
AYÇİÇEĞİ	40	33	50	43	61	59	95	93	145	173	172	215	202	270
FINDIK	125	112	150	144	175	174	240	227	675		700		1200	
K İNCİR	65	76	78	103	94	126	135	179	180	294	250	400	400	548
Ç.SİZ KURU ÜZÜM	110	101	132	146	158	175	210	304	0	370	0	502	570	749

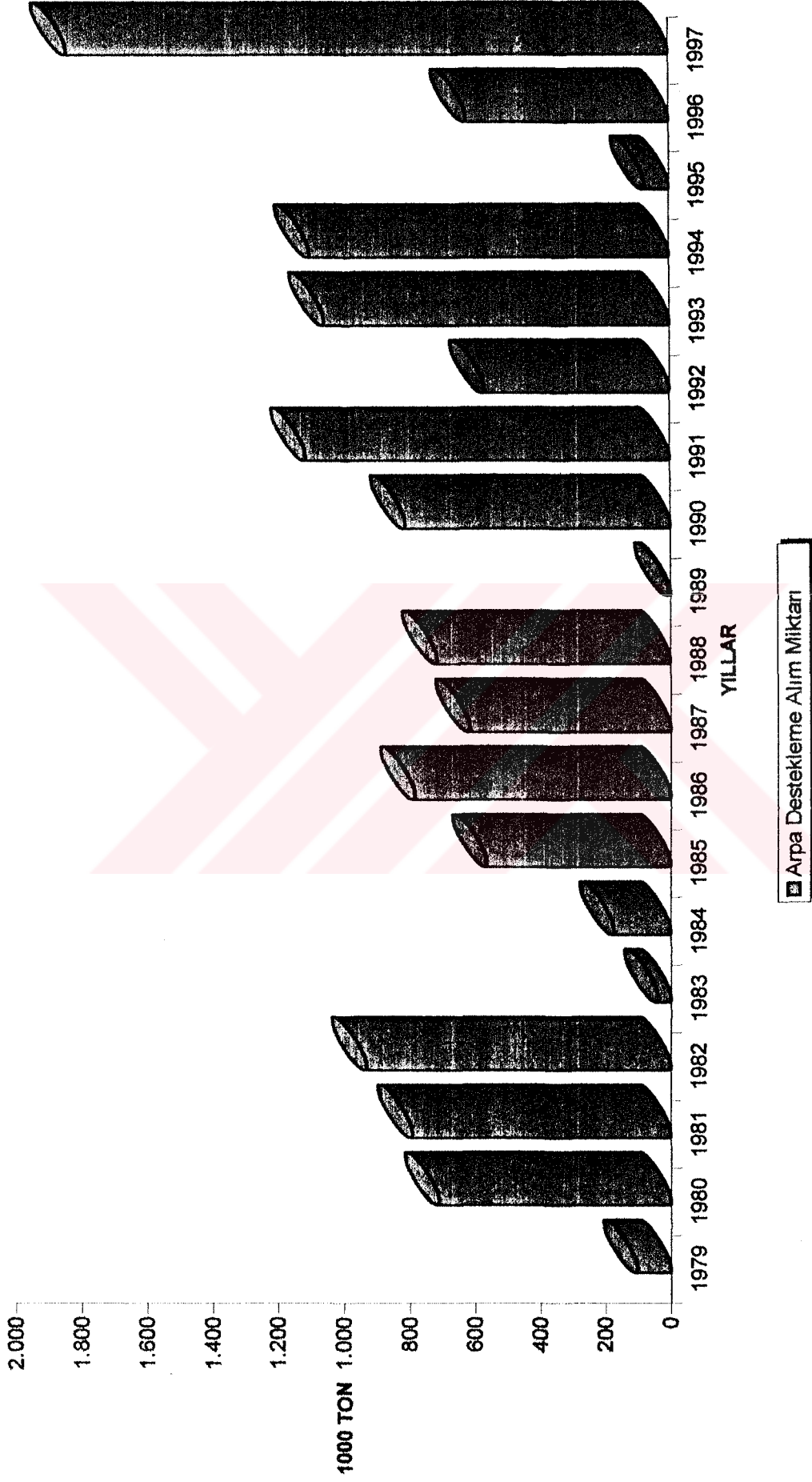
	1988	1988	1989	1989	1990	1990	1991	1991	1992	1992	1993	1993	1994	1994
	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy	Cari Fiy	ÇEG.Fiy
BUĞDAY	165	156	328	329	503	515	754	689	1156	1152	1843	2022	3532	4075
ARPA	136	139	270	269	389	427	628	581	988	980	1615	1716	2729	3145
ÇAVDAR	134	127	269	240	416	386	601	540	923	840	1517	1529	2754	2990
PAMUK	0	640	0	1126	2268	1738	3561	2350	6029	4068	9096	5850	25427	17831
ŞEKERPANCARI	45	35	84	65	142	112	218	184	356	291	556	449	1032	
AYÇİÇEĞİ	0	346	650	804	862	1289	1512	2017	2582	3441	4016	5450	9529	15328
FINDIK	0		0		3466		5639		9673		19719		56284	
K İNCİR	0	1012	0	1791	2195	2710	3317	4144	6164	7294	12521	14511	26504	28541
Ç.SİZ KURU ÜZÜM	0	1272	0	1902	2466	3006	4025	4287	7081	7082	10357	10611	21352	22009

Kaynak: DİE İstatistik Yıllığı. Çeşitli Yıllar.

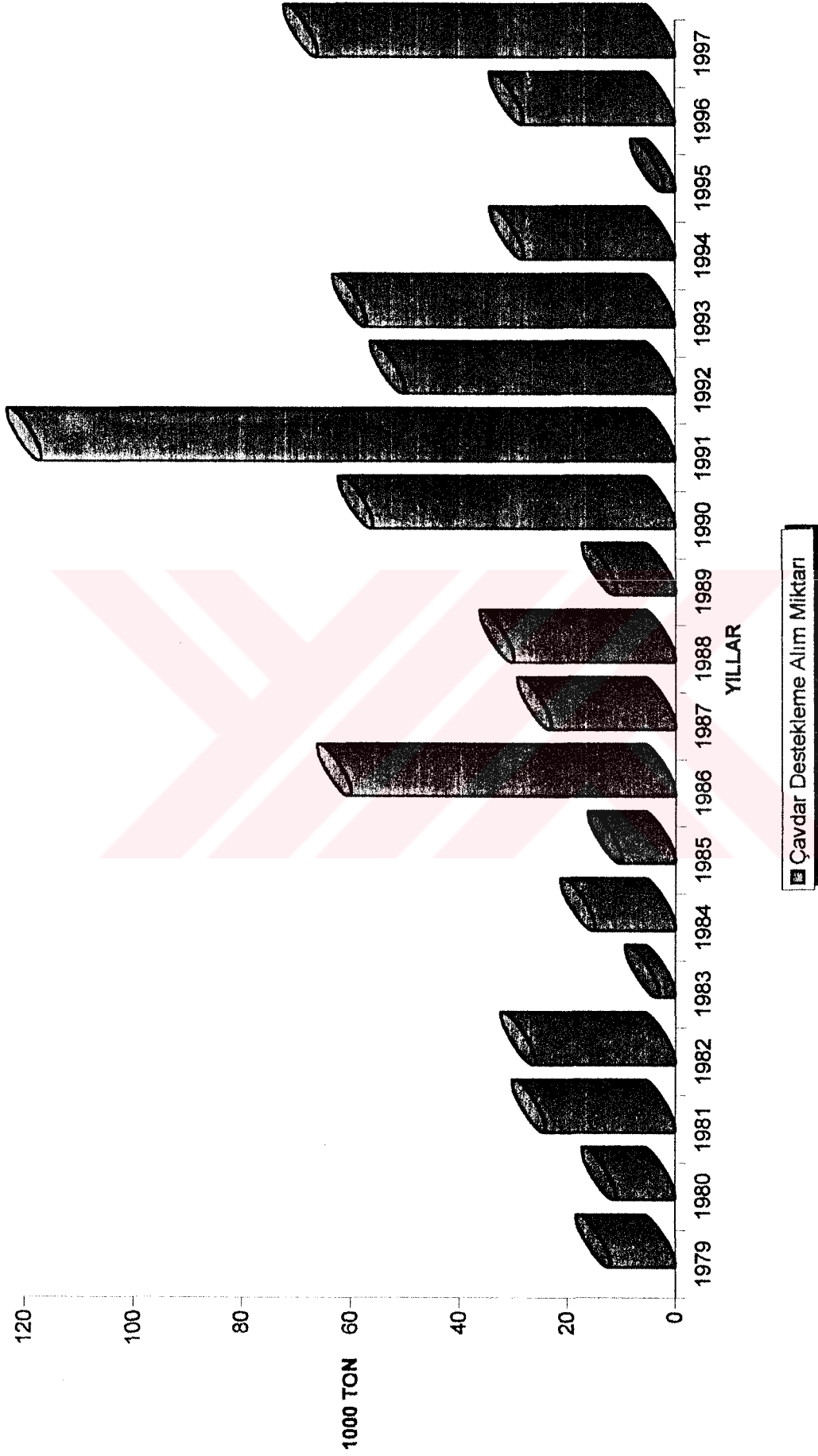
Ek. 11. Buğday Destekleme Alım Miktarı

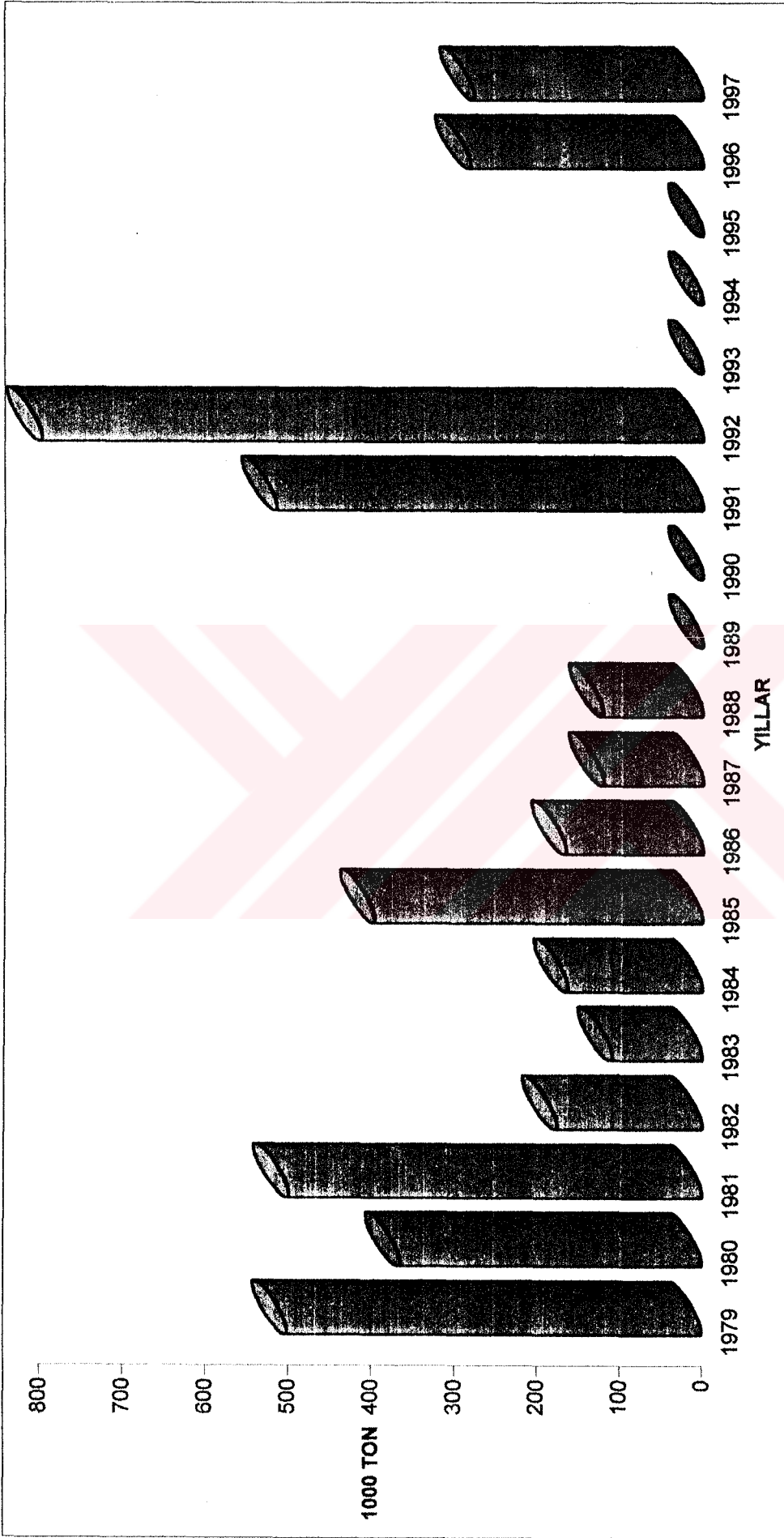
Ek. 12. Arpa Destekleme Alım Miktarı

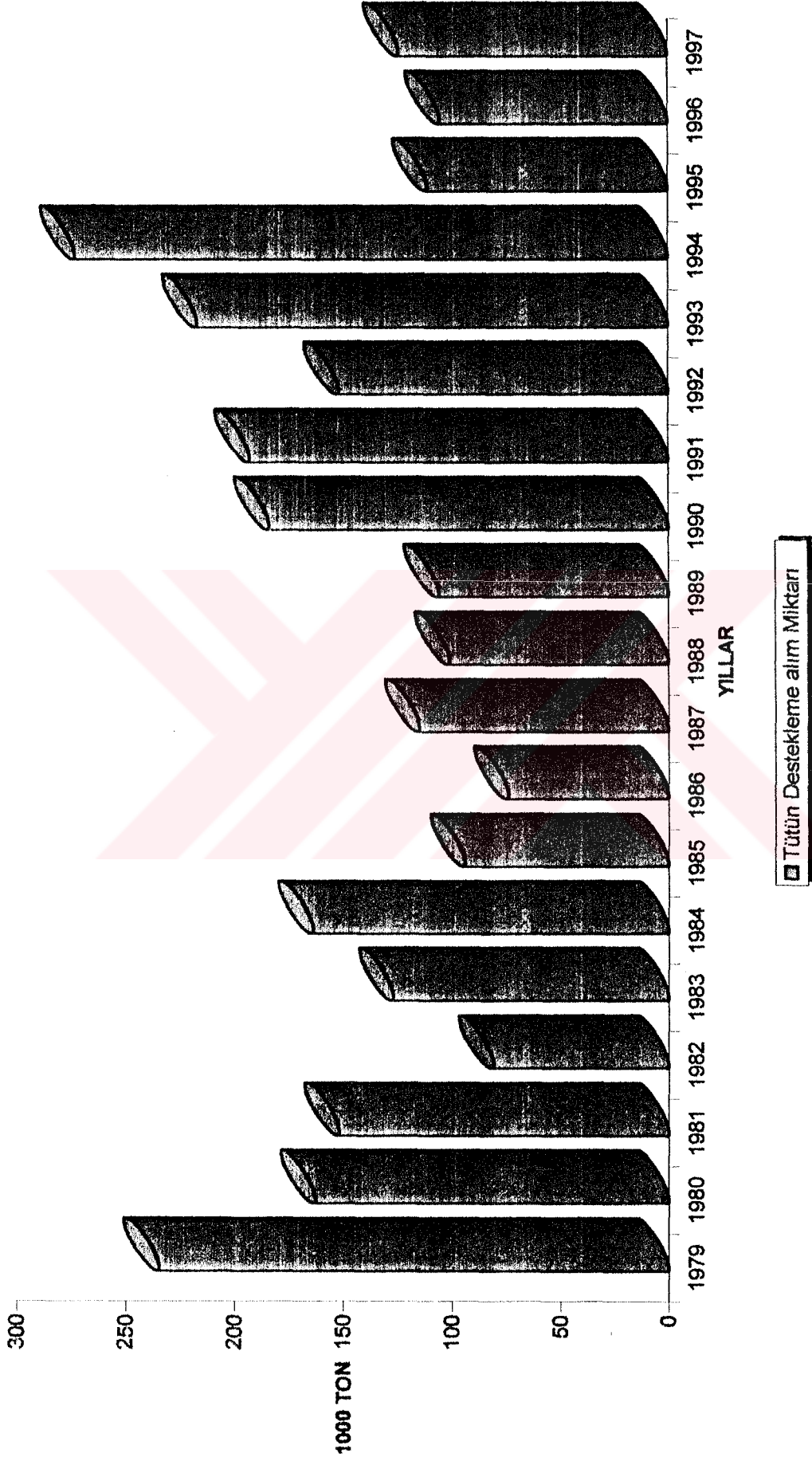
Ek. 13. Çavdar Destekleme Alım Miktarı

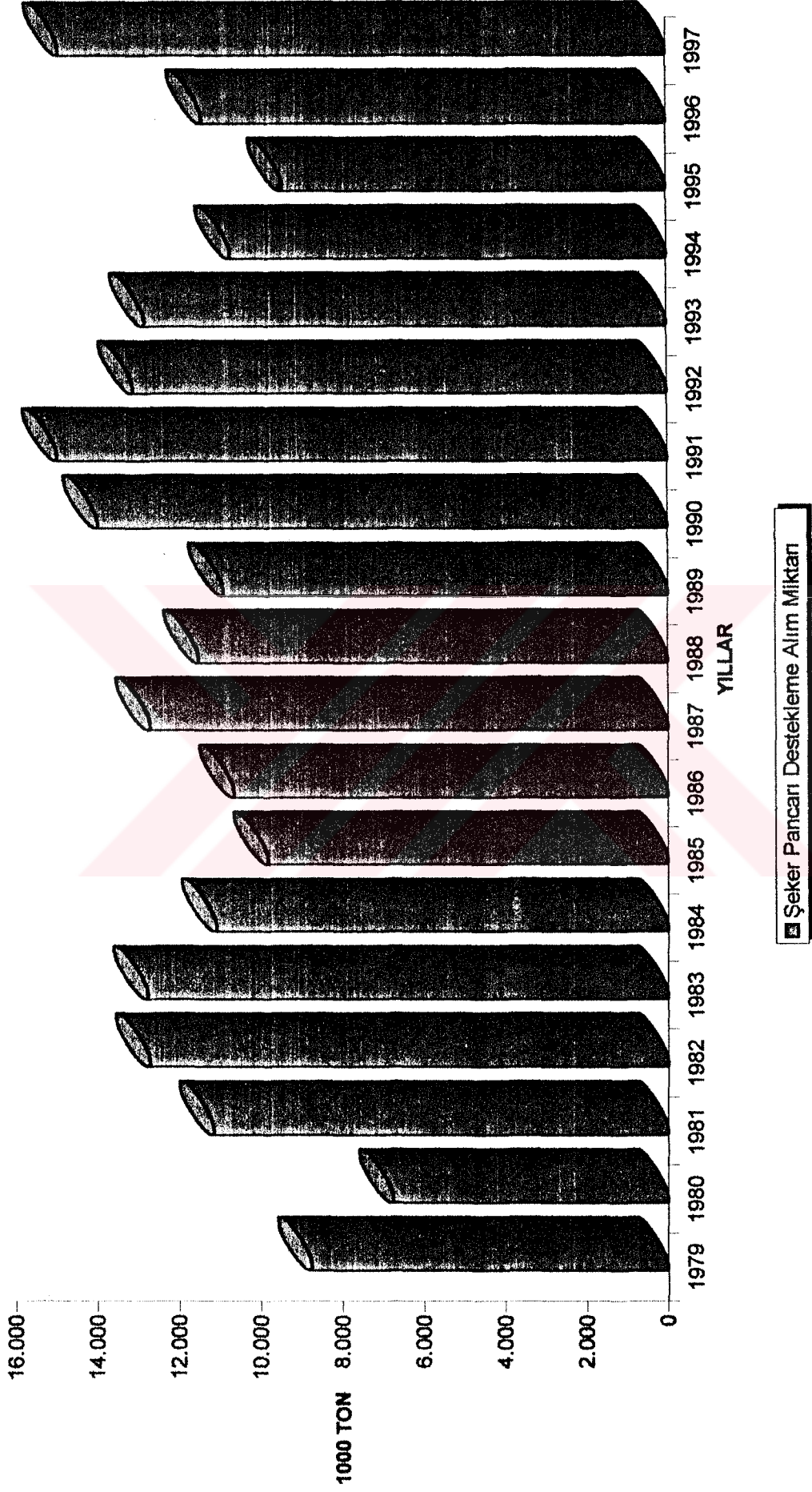
Ek. 14. Pamuk Destekleme Alım Miktarı

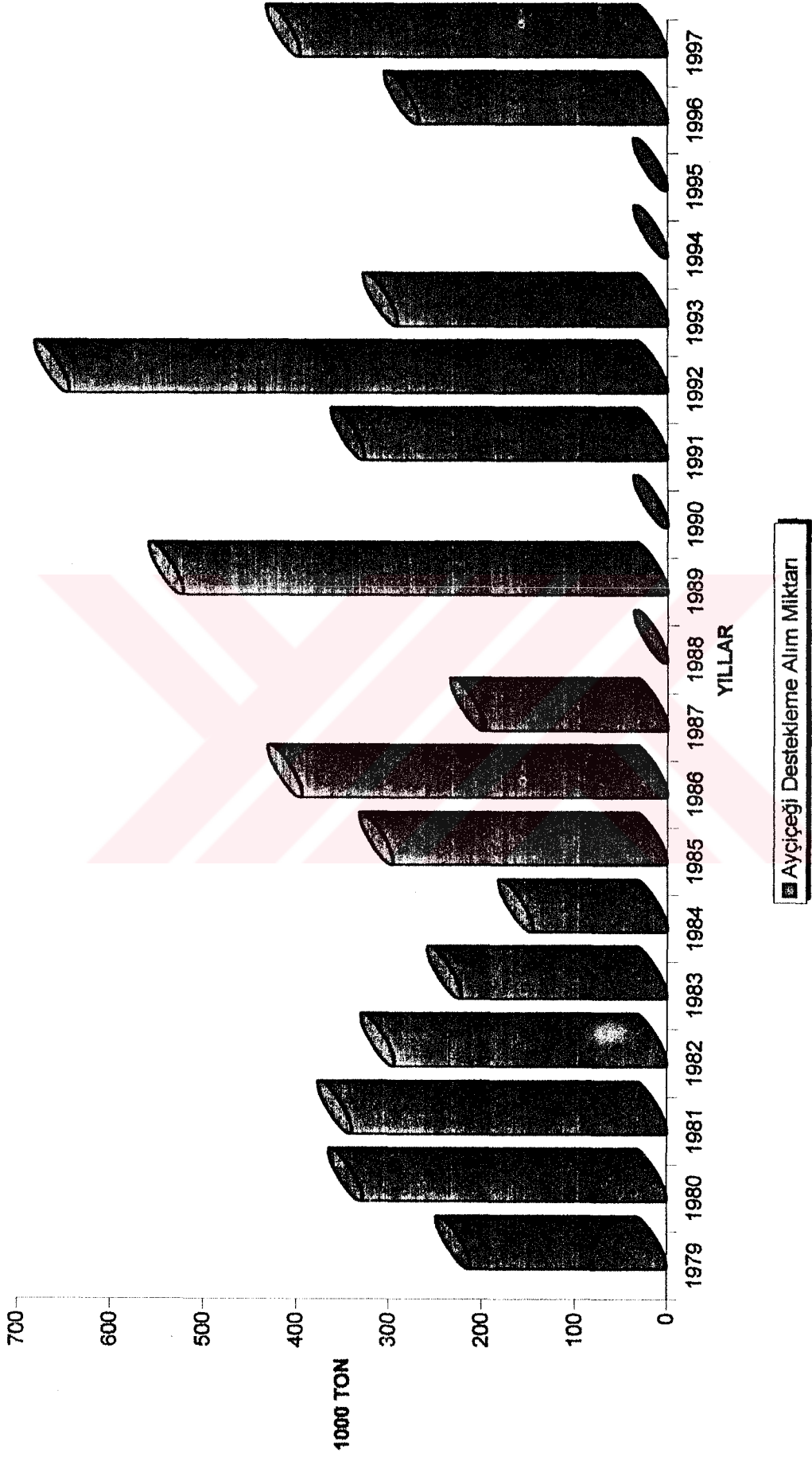
Ek. 15. Tütün Destekleme Alım Miktarı

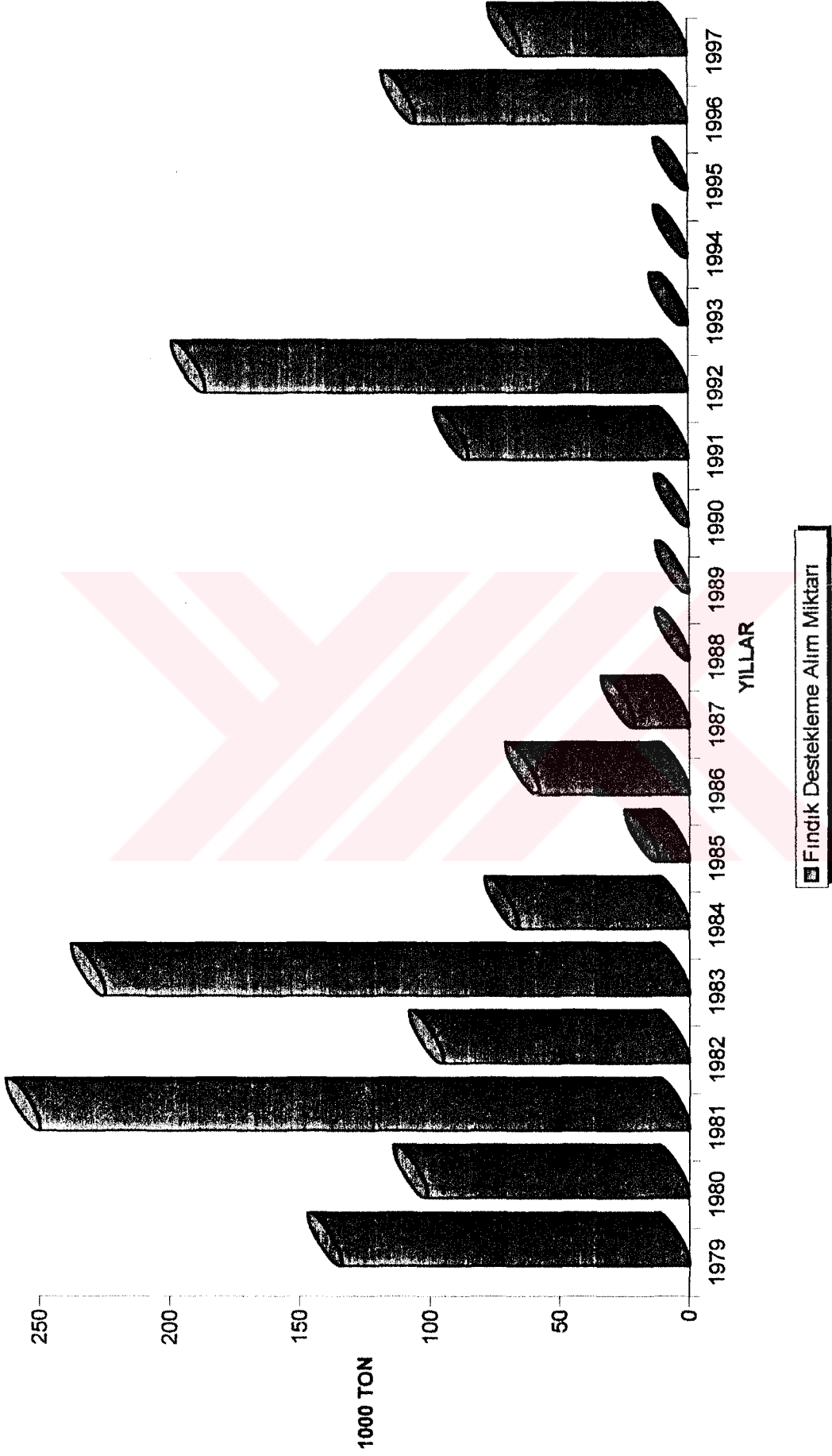
Ek. 16. Şeker Pancarı Destekleme Alım Miktarı

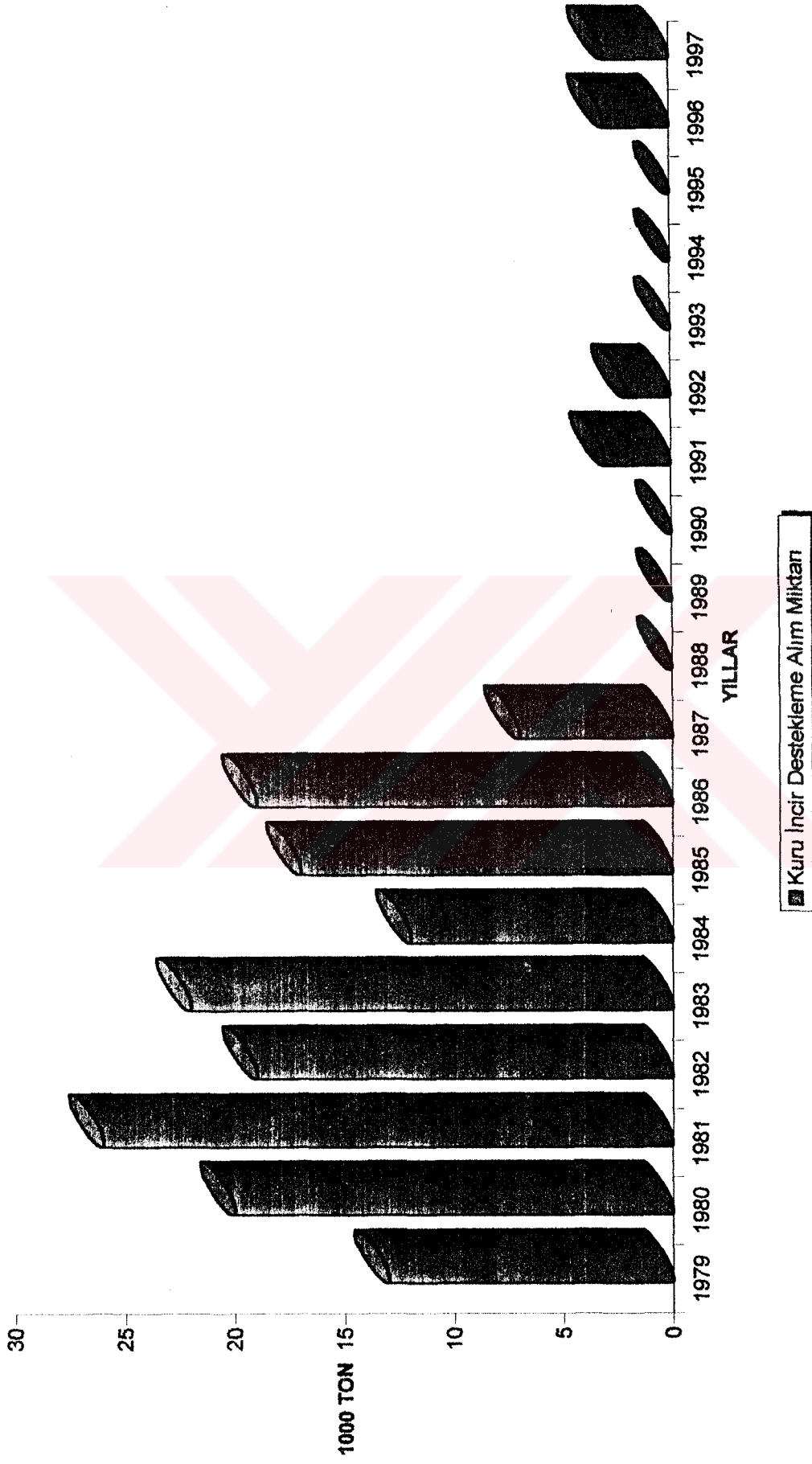
Ek. 17. Ayçiçeği Destekleme Alım Miktarı

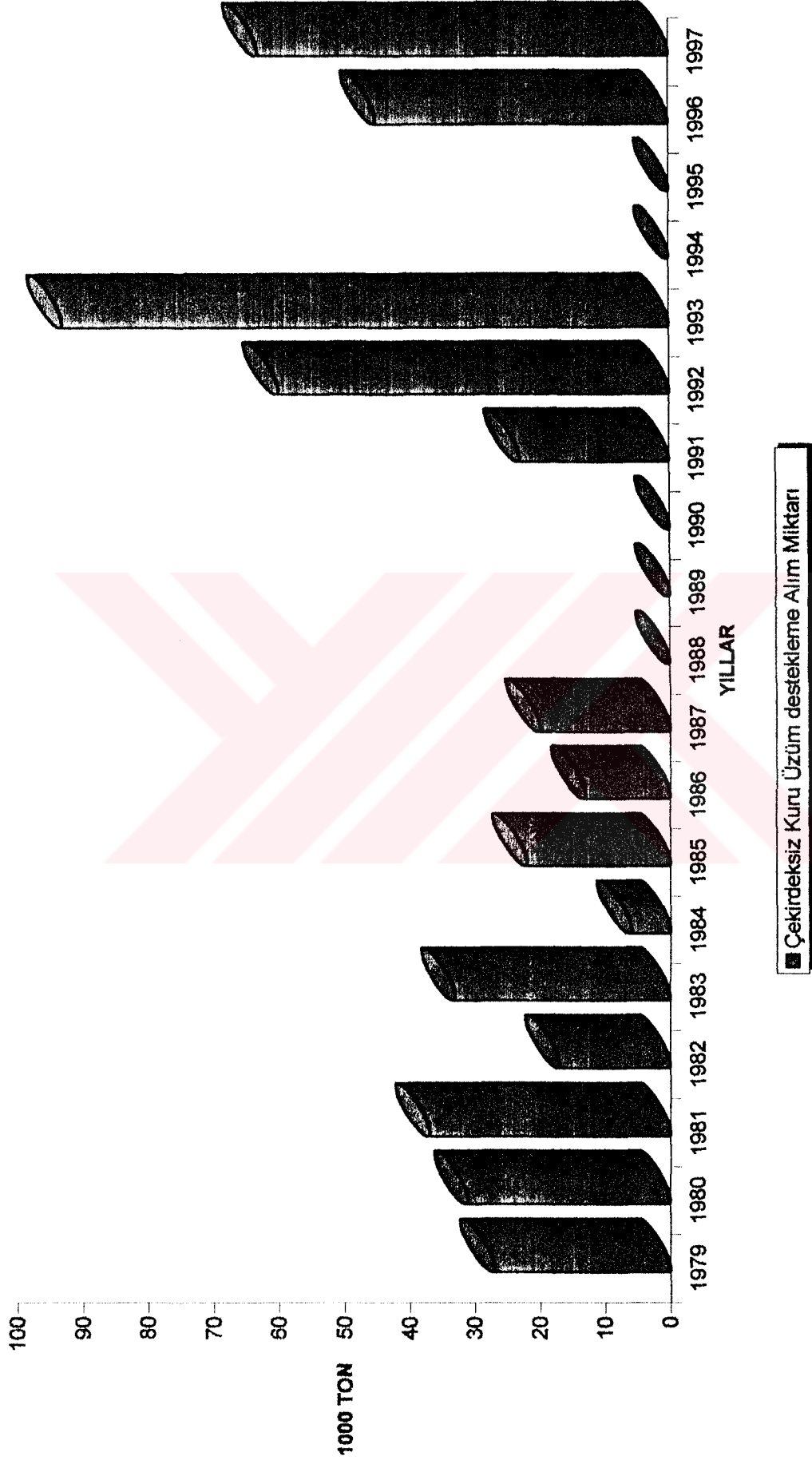
Ek. 18. Fındık Destekleme Alım Miktarı

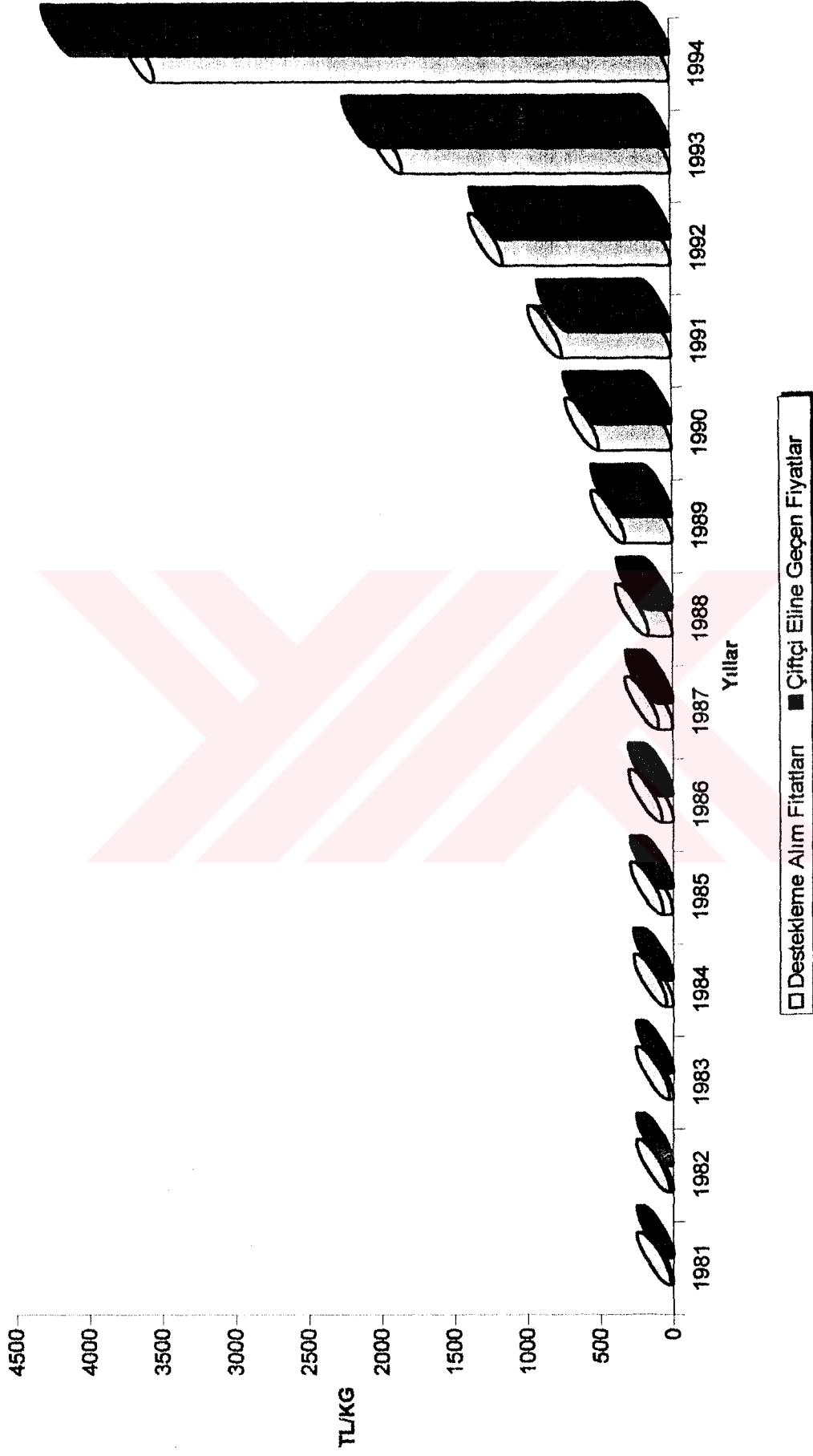
Ek. 19. Kuru İncir Destekleme Alım Miktarı

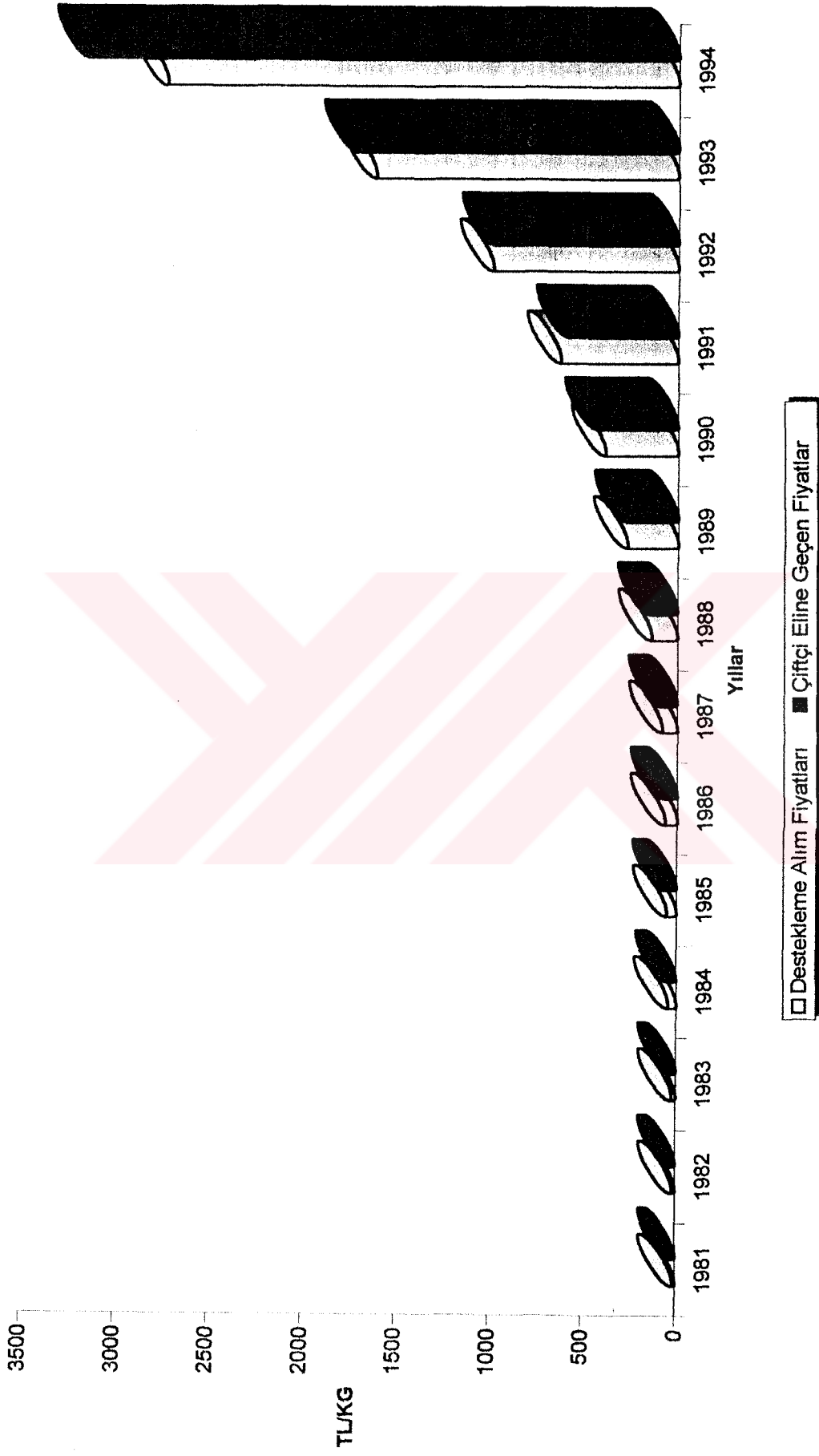
Ek. 20. Çekirdeksiz Kuru Üzüm Destekleme Alım Miktarı

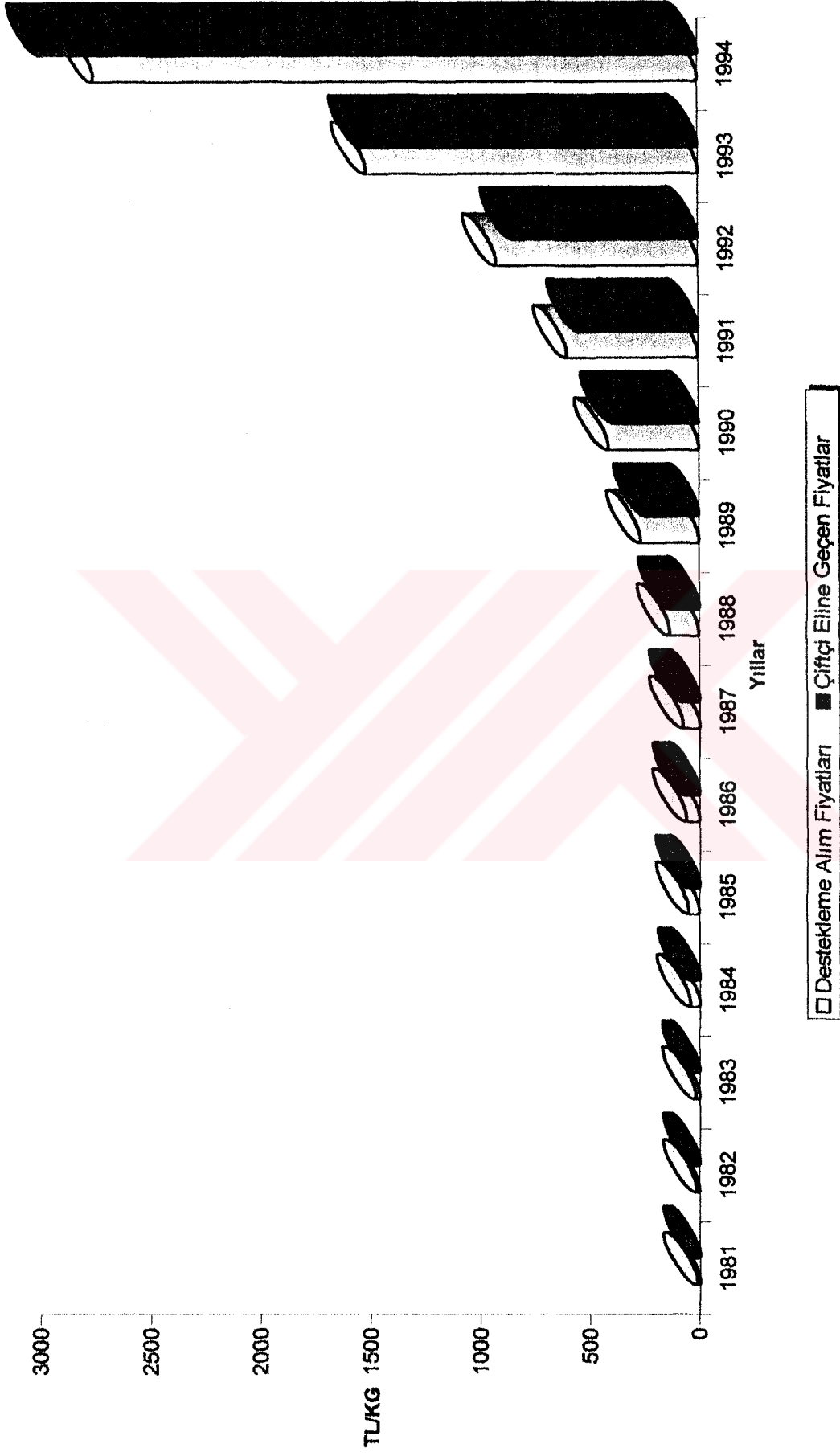
Ek. 21. Buğdayda Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

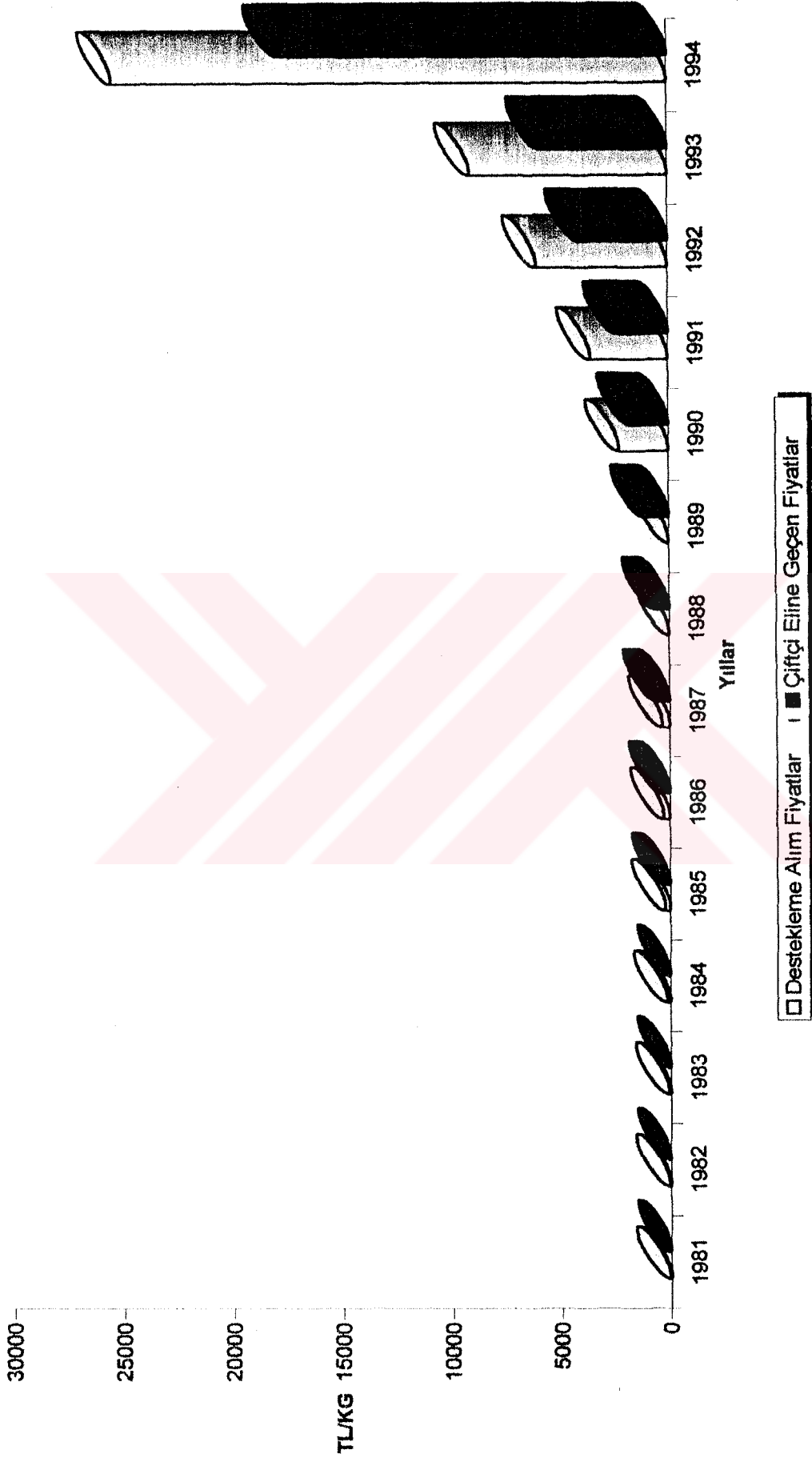
Ek. 22. Arpada Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

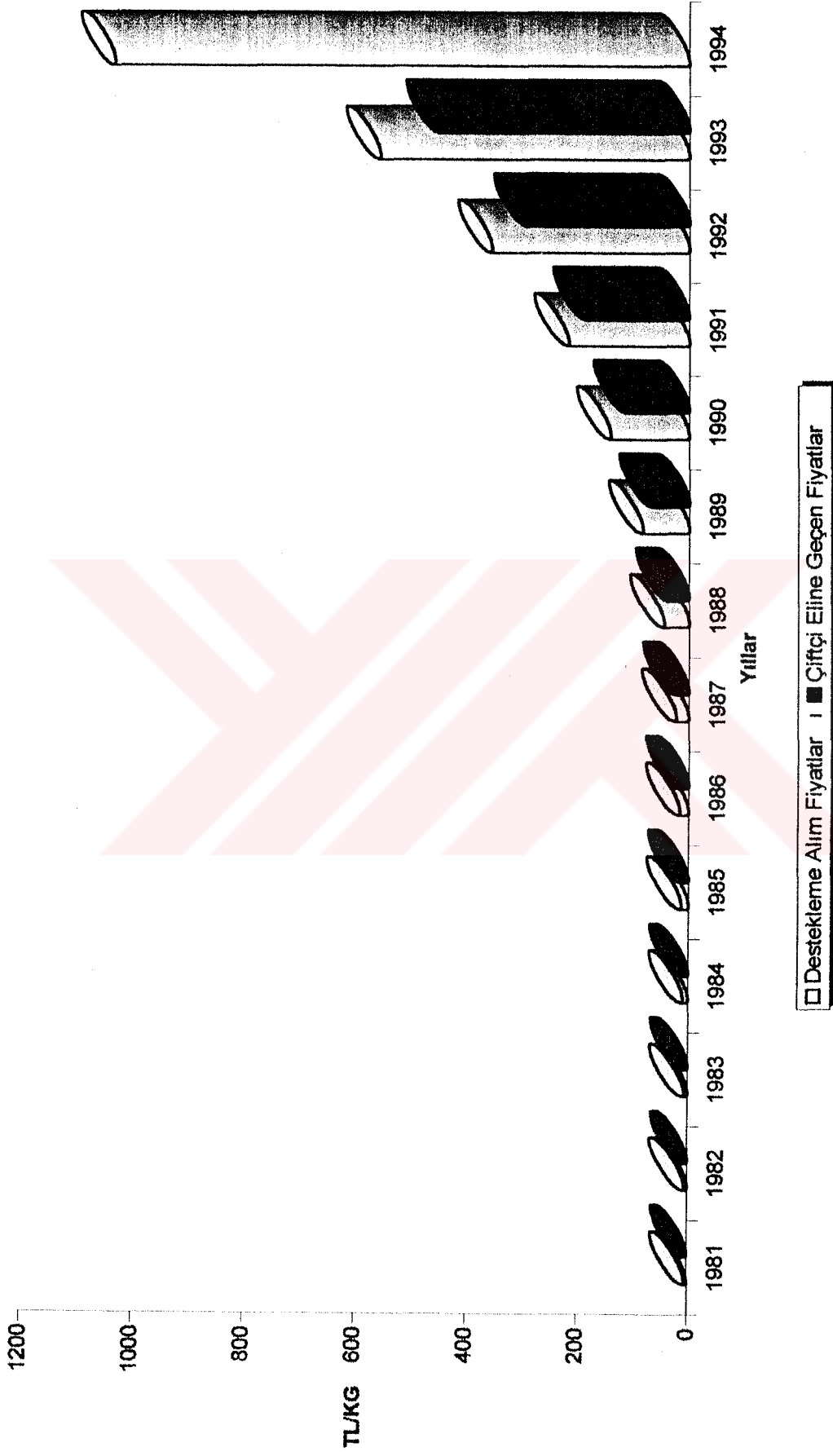
Ek. 23. Çavdarda Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

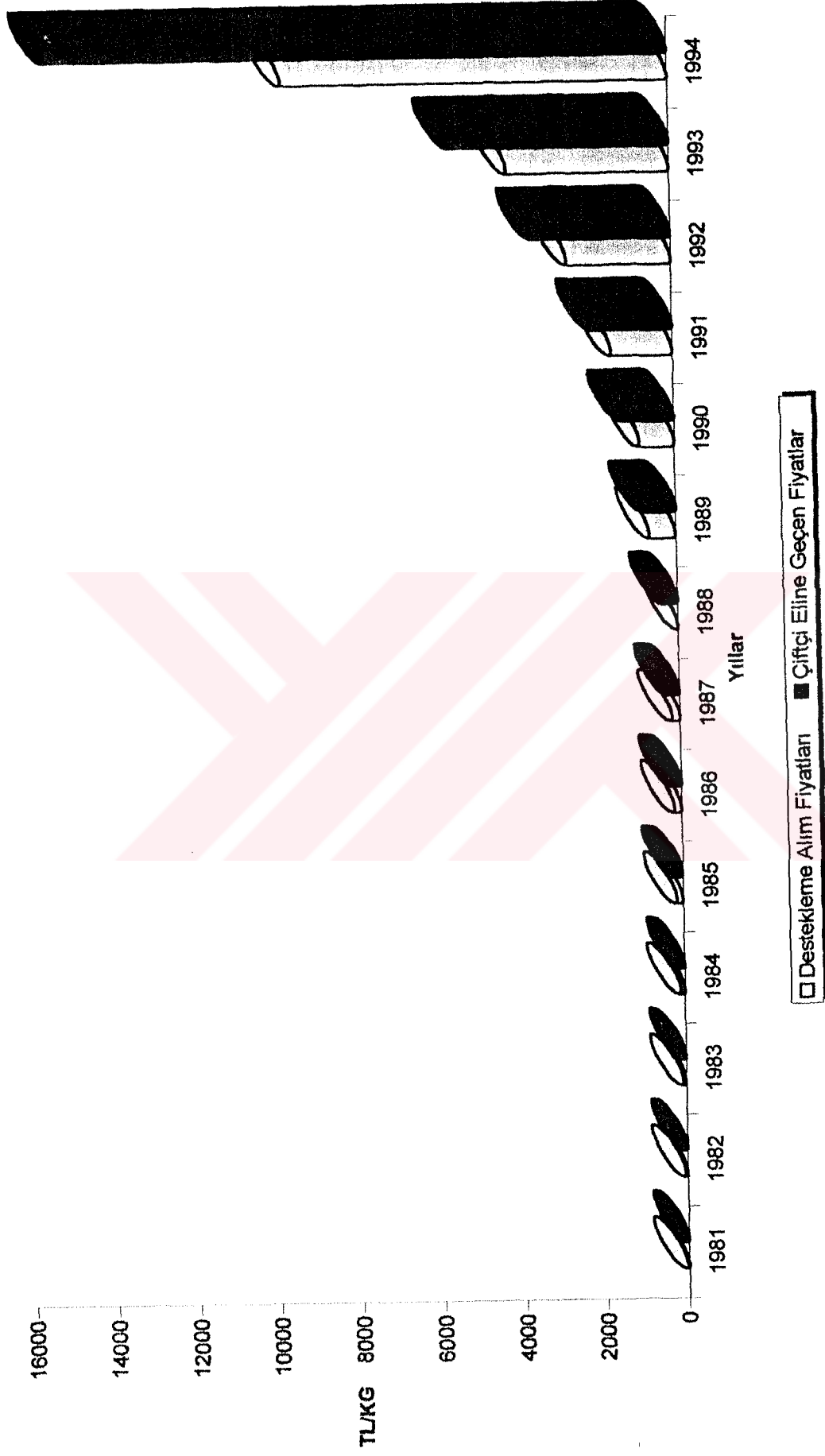
Ek. 24. Pamukta Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

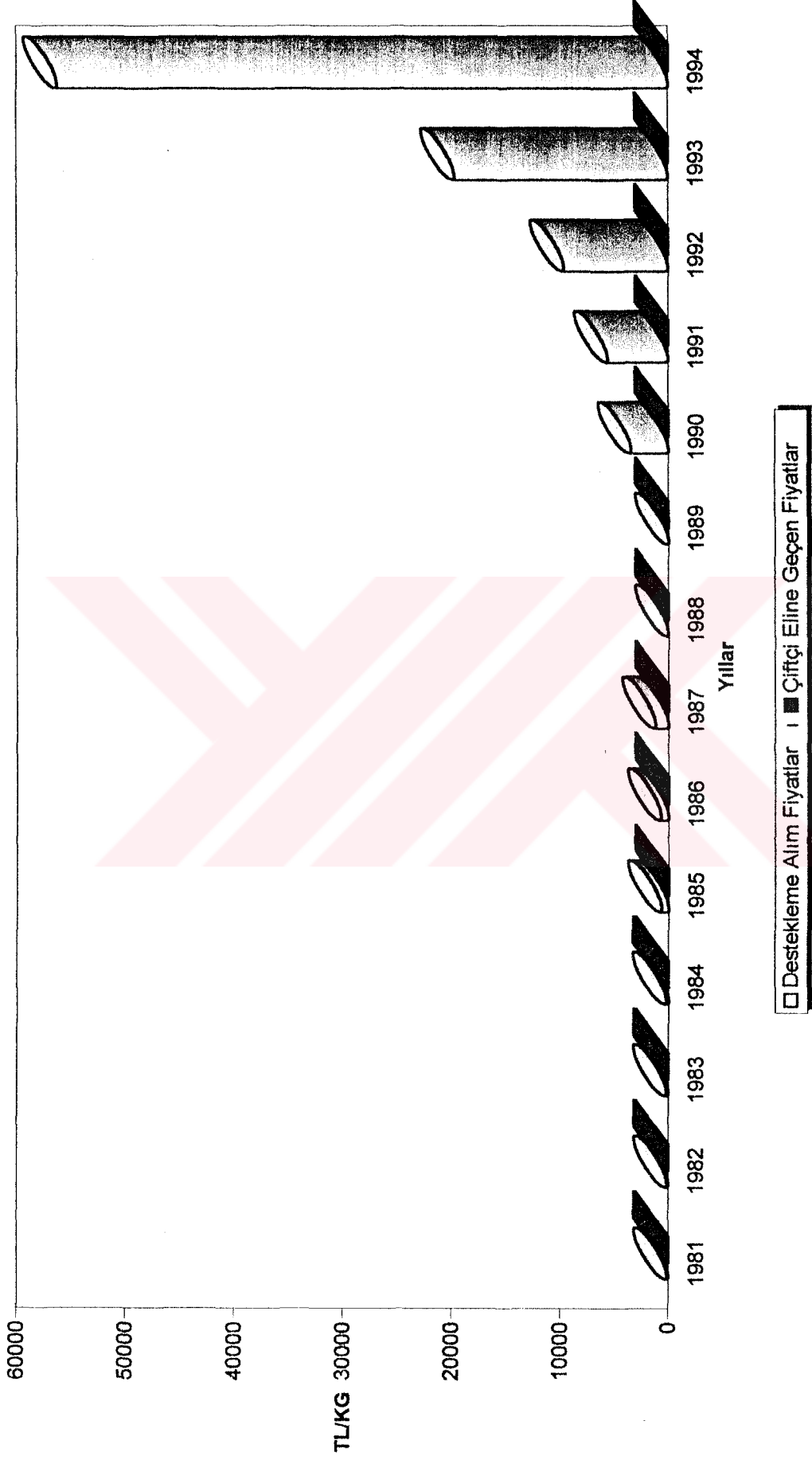
Ek. 25. Şekerpancarı Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

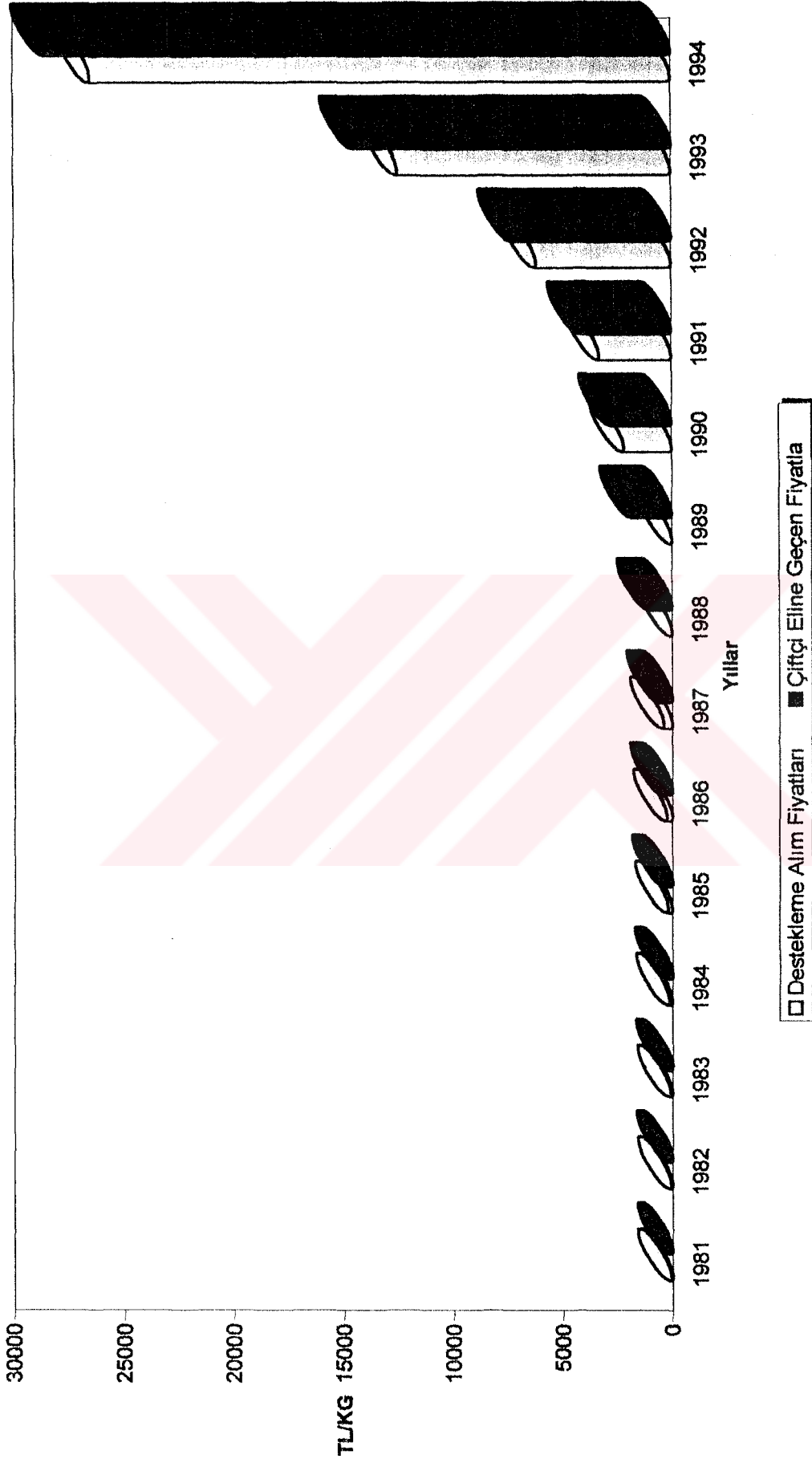
Ek. 26. Ayçiçeğinde Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

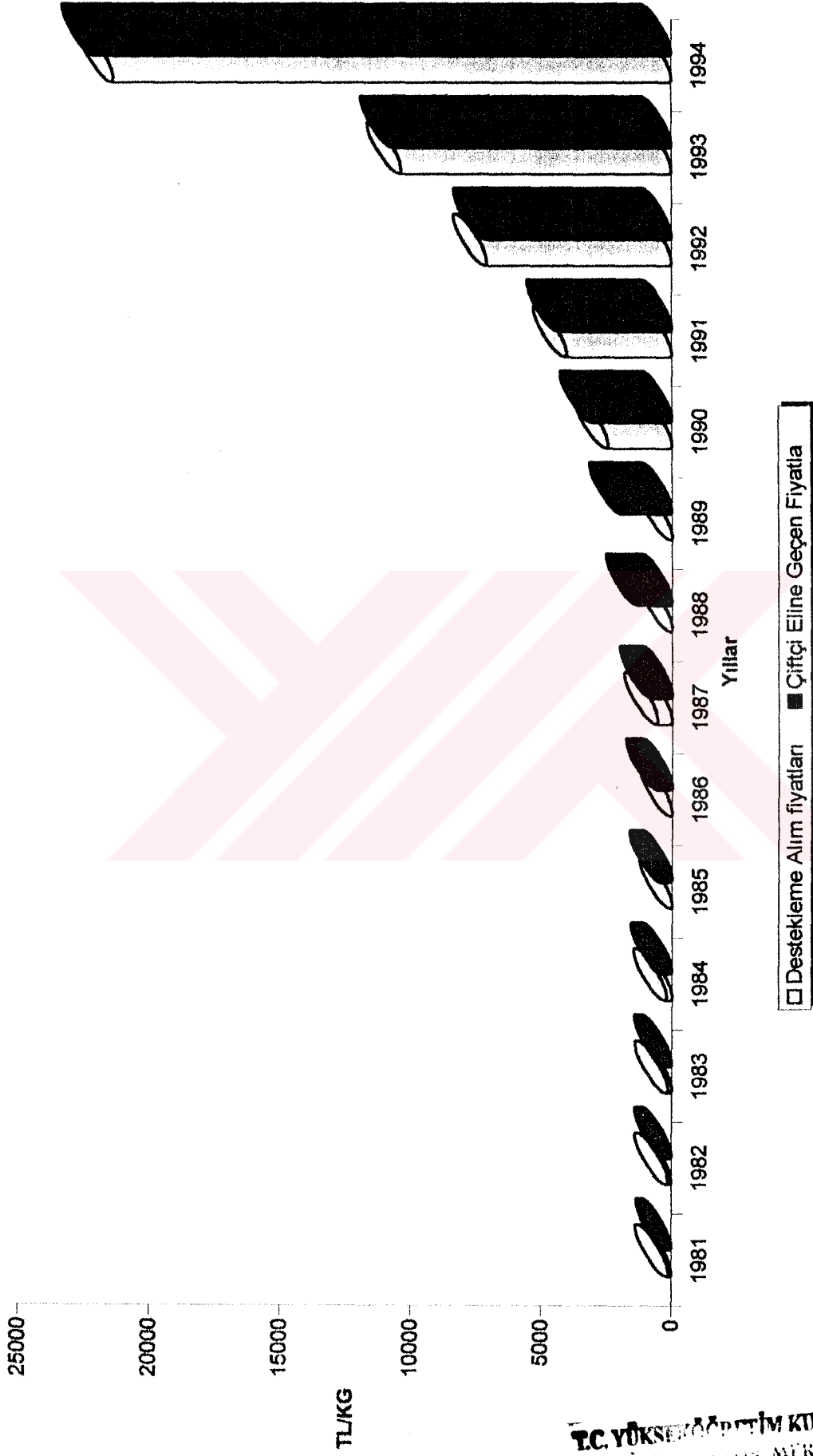
Ek. 27. Fındıkta Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

Ek. 28. Kuru İncirde Destekleme Alım Fiyatları Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

Ek. 29. Çekirdeksiz Kuru Üzüm Destekleme Alım Fiyatları ile Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar

ÖZGEÇMİŞ

24.8.1959 tarihinde Sivas'ta doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi Sivas'ta tamamladım. 1982 yılında Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nden mezun oldum. İstanbul'da imalat, ithalat ve mümessillik yapan bir firmada iki yıl süre ile yöneticilik yaptım. 1985/1986 öğretim yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans dersleri aldım. 1991 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında yüksek lisans derecesi aldım. 1986-1993 yılları arasında Cumhuriyet Üniversitesi, 1993-1995 yılları arasında Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştım. 1995 yılından bu yana Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktayım.

Evli ve iki çocuk babasıyım.

Nazilli - 1999

Mustafa DOĞANER